

TESAM AKADEMİ DERGİSİ
Turkish Journal of TESAM Academy
CİLT VOLUME: 11 SAYI ISSUE: 2 TEMMUZ JULY 2024
ISSN: 2148 - 2462 E-ISSN: 2458 - 9217 DOI: 10.30626/tjbe

TESAM (Ekonomik Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi)
Adına İmtiyaz Sahibi Copyright Owner
Dr. Yıldırım DENİZ

Yazı İşleri Müdürü Chief Executive Officer
Muhammet AYDOĞAN

Baş Editör Chef Editor
Prof. Dr. Veysel BOZKURT

Alan Editörleri Section Editors*
Doç. Dr. Burak Hamza ERYİĞİT (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ferhat PİRİNÇCİ (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Filiz ERYILMAZ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Hilal YILDIRIR KESER (Bursa Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Levent Ersin ORALLI (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Sema AY (Uludağ Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Turgay MÜNYAS (Okan Üniversitesi)
*İsme göre alfabetik sırada **In alphabetical order by name**

Yabancı Dil Editörleri Foreign Language Editors
Bülent KARAKUŞ, Neslihan KAYALI

Yayın Koordinatörü Publication Coordinator
Ferzan TAŞPINAR

Yayın Kurulu Editorial Board*
Prof. Dr. Barış ÖZDAL (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Bekir PARLAK (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan KÖNİ (İstanbul Kültür Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ERYILMAZ (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat ŞENTÜRK (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Önder KUTLU (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
*İsme göre alfabetik sırada **In alphabetical order by name**

Yayın Türü Publication Type
Yerel Süreli Yayın

Yayın Periyodu Publication Period
Altı ayda bir Ocak (Kış) ve Temmuz (Yaz) aylarında yayımlanır.
Biannual (Winter & Summer)

TESAM Akademi Dergisi uluslararası katılımlı ve hakemli bir dergidir.
Yayınlanan makalelerin sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.
Turkish Journal of TESAM Academy is the official per-reviewed, international journal of the
Turkey. Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Hakem ve Danışma Kurulu Board of Reviewing Editors*

Prof. Dr. Adem ÇAYLAK (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet KOYUNCU (N. Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali Burak DARICILI (Bursa Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali Z. SAĞIROĞLU (A. Yıldırım Beyazıt Üni.)
Prof. Dr. Alparslan CEYLAN (Manas Üniversitesi)
Prof. Dr. A. Yasemin YALTA (Hacettepe Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Barış ADIBELLI (Dumlupınar Üni.)
Doç. Dr. Cüneyt ÖZSAHİN (N. Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Çiğdem AYDIN KOYUNCU (Uludağ Üni)
Prof. Dr. Deniz Şenol SERT (Özyeğin Üniversitesi)
Dr. Ekaterina CLİMENKO (Stanford University)
Dr. Elmira KHABİBULLİNA (Kazan Fed. Uni.)
Doç. Dr. Erdal BAYRAKÇI (N. Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Emine AKÇADAĞ ALAGÖZ (Gelişim Üni.)
Prof. Dr. Fadıl HOCA (International Vision University)
Prof. Dr. Fatma Neval GENÇ (Adnan Menderes Üni.)
Prof. Dr. Ferhat PİRİNÇÇİ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Feridun YILMAZ (Uludağ Ünivesitesi)
Prof. Dr. Fırat Purtaş (Ankara Hacı B. V. Üniversitesi)
Doç. Dr. Furkan KAYA (Yeditepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Gültekin YILDIZ (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan ARIDEMİR (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Hamza ATEŞ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Haydar ÇAKMAK (Ankara HBV. Üni.) emekli oldu
Prof. Dr. Hülya KASAPÖĞLU ÇENGEL (Ankara HBV. Üni.)
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ (Ankara Hacı B. V. Üniversitesi)
Doç. Dr. İlsur NAFİKOV (Kazan Federal Üniversitesi)
Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. İmam Bakır KANLI (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. İrfan ALBAYRAK (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail ERMAĞAN (İstanbul Medeniyet Üni.)
Prof. Dr. I. S. WEKKE (Sekolah Tinggi Agama Islam Negeri)
Prof. Dr. Kamuran REÇBER (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Kutluk Kağan SÜMER (İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet A. AYDEMİR (Muş Alparslan Üni.)
Prof. Dr. Mehmet S. DİLEK (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet YÜCE (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Meral SERARSLAN (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Mevlüt YÜKSEL (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Muammer DEMİREL (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Afandi Bin SALLEH (University of Soltan Zainal A.)
Prof. Dr. Mustafa LAMBA (Mehmet Akif Ersoy Üni.)
Prof. Dr. Mustafa Nail ALKAN (Ankara Hacı B. V. Üni.)
Prof. Dr. Muzaffer Ercan YILMAZ (N.Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Murat ERDOĞAN (Türk-Alman Üni.)
Doç. Dr. M. Nazan ARSLANEL (G.Osmanpaşa Üni.)
Prof. Dr. M. Ozan BAŞKOL (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat Sabır BÖKENBAYULI (Batı Kazakistan İnovasyon ve Tek. Üni.)
Prof. Dr. Nejat DOĞAN (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Öner AKGÜL (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Özlem OĞUZHAN (Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA (İstanbul Aydın Üni.)
Prof. Dr. Rüveyda KIZILBOĞA ÖZASLAN (Marmara Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Sertaç SERDAR (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Sevinç RUİNTAN (Bakü Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Sıtkı SÖNMEZER (İstanbul Ticaret Üniversitesi)
Prof. Dr. Stephen WILKS (University of Exeter)
Prof. Dr. Tuncay ÖGÜN (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Ulvi KESER (Girne Amerikan Üniversitesi)
Doç. Dr. Umut KEDİKLİ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Veysel KURT (İstanbul Medeniyet Üni.)
Prof. Dr. Yavuz GÜNAŞDI (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf ADIGÜZEL (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Zahide ONARAN (İstanbul Üniversitesi)

*İsme göre alfabetik sırada In alphabetical order by name

Bu Sayıda Görev Alan Hakemler Editors*

Dr. Öğr. Üyesi Adem Türkmen (Erzurum Teknik Üniversitesi)

Doç. Dr. Ahmet Şit (Malatya Turgut Özal Üniversitesi)

Doç. Dr. Ali Gök (Gaziantep Üniversitesi)

Doç. Dr. Arif Saldanlı (İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Cemal Öztürk (Bitlis Eren Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem Özarı (İstanbul Aydın Üniversitesi)

Doç. Dr. Eyyüp Ensari Şahin (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Doç. Dr. Furkan Kaya (Yeditepe Üniversitesi)

Doç. Dr. Halit Hamzaoğlu (Kafkas Üniversitesi)

Prof. Dr. Hüsamettin İnanç (Dumlupınar Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi İshak Turan (Yalova Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Kerim Eser Afşar (Dokuz Eylül Üniversitesi)

Doç. Dr. Muharrem Hilmi Özev (İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Mustafa Yıldız (Yozgat Bozok Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Müge Yüce (Atatürk Üniversitesi)

Doç. Dr. Nilgün Eliküçük Yıldırım (Atılım Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Nusret Sinan Evcan (Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi)

Doç. Dr. Ozan Örmeci (İstanbul Kent Üniversitesi)

Doç. Dr. Özer Özçelik (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Selahattin Bektaş (KTO Karatay Üniversitesi)

Prof. Dr. Sezai Özçelik (Çankırı Karatekin Üniversitesi)

Doç. Dr. Sezai Öztop (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Timuçin Yalçınkaya (Dokuz Eylül Üniversitesi)

Doç. Dr. Tuba Özkan (Atatürk Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Vildan Saba Aktop (Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Doç. Dr. Yavuz Yıldırım (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Doç. Dr. Yusuf Çınar (Batman Üniversitesi)

Doç. Dr. Zeynep Selçuk (Milli Savunma Üniversitesi)

*İsme göre alfabetik sırada **In alphabetical order by name**

Indexing-Abstracting

TRDİZİN

EBSCO (Central & Eastern European Academic Source, EBSCO Discovery Service)

DOAJ

ile indekslenmekte ve / veya özetlerine yer verilmektedir.

Tasarım ve Uygulama Graphic Design RMG Medya

Baskı ve Cilt Publisher

Adres: Anadolu Mahallesi Karlıdağ Caddesi No:32 Yıldırım/BURSA

Tel: 0 224 251 04 14

İletişim Correspondence

Küçükbakkalköy Mah. Kayışdağı Cad. Bilgi Plaza

No: 111 K:2 D:8 Ataşehir/İstanbul

Tel: (0216) 461 00 47

E-Posta tesamakademi@gmail.com

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tesamakademi> / www.tesam.org.tr

İÇİNDEKİLER Table of Contents

VII **Editörden / Editorial**

XI **MAKALELER / ARTICLES**

459 Rusya Federasyonu'nun Dış ve Güvenlik Politikası Yaklaşımlarında 1990'lı Yıllar ve Bu Yaklaşımların Putin Dönemine Yansımaları (1991-2007)

The 1990's in the Foreign and Security Policy Approaches of Russian Federation and the Reflections of These Approaches to Putin Era

Araştırma Makalesi / Research Article

Aziz BALCI

485 Çevrimiçi Radikalleşmeye Karşı Çevrimiçi Mücadele: İnternetin Radikalleşmeyle Mücadelede Kullanılması

Online Fight Against Online Radicalization: Using the Internet for Counter Radicalization

Araştırma Makalesi / Research Article

Emre ÇITAK

517 İslam'ın Özbek Kimliği Üzerinde Etkisi

The Effect of Islam on Uzbek Identity

Araştırma Makalesi / Research Article

Erkan AVCI

557 Thirty Years' Crisis: The Decline of U.S. Hegemony and the Rise of China

Otuz Yıl Krizi: ABD Hegemonyasının Gerileyişi ve Çin'in Yükselişi

Araştırma Makalesi / Research Article

Haşim TÜRKER

593 The Political Economy of Rent-Seeking Behavior and the Connection with Unearned Income and Inequality

Rant Arayışı Davranışının Ekonomi Politiği ve Kazanılmamış Gelir ve Eşitsizlikle Bağlantısı

Araştırma Makalesi / Research Article

Hayriye Hilal BAĞLITAŞ

611 The Relationship Between Cryptocurrencies and the Trade Balance of Nigeria

Kripto Paralar ile Nijerya'nın Dış Ticaret Dengesi Arasındaki İlişki

Araştırma Makalesi / Research Article

Hüseyin ÇETİN- Yunus Emre SÜRME

627 Comparison of Corporate Sustainable Performance of Deposit Money Banks with Entropy-Topsis Method

Mevduat Bankalarının Kurumsal Sürdürülebilirlik Performanslarının Entropi-Topsis Yöntemi ile Karşılaştırılması

Araştırma Makalesi / Research Article

Levent SEZAL

655 Xi Jinping Dönemi Çin Dış Politikasının Politik Ekonomisi

Political Economy of China's Foreign Policy Under Xi Jinping

Araştırma Makalesi / Research Article

Müge YÜCE

687 Covid-19 Perspektifinden Lojistik Performans Endeksi, İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Yaklaşımı

Logistic Performance Index, Exports and Economic Growth Relationship from Covid-19 Perspective: Panel Data Approach

Araştırma Makalesi / Research Article

Seda ÖZKUL- Mehmet ÇINAR

723 Yeni Devletin İnşası ve Sonrasında Türkiye'nin Bağımsızlık ve Demokrasi Sorunsalı

Türkiye's Problematic of Independence and Democracy during and after the Construction of the New State

Araştırma Makalesi / Research Article

Selim Çakır

- 761** Arap Baharı Sonrası Türkiye-Suudi Arabistan İlişkilerinin Kaygan Zeminde Değişen Dinamikleri: Ayrışan/Benzeşen Faktörler
Changing Dynamics of Türkiye-Saudi Arabia Relations after The Arab Spring: Seperation/Similar Factors
Araştırma Makalesi / Research Article
Sevda KORHAN- Yusuf ÇINAR
- 793** Assessment of Human Capital Performance for E-7 and G-7 Countries Based on Topsis Method
E-7 ve G-7 Ülkelerinin Beşeri Sermaye Performansının Topsis Yöntemi ile Değerlendirilmesi
Araştırma Makalesi / Research Article
Simla GÜZEL- Dilek MURAT
- 815** Sol Popülizmin Avrupa'daki Geleceği: Podemos ve Syriza Bağlamında Bir İnceleme
The Future of Left Populism in Europe: An Examination in the Context of Podemos and Syriza
Araştırma Makalesi / Research Article
Vildan MEYDAN
- 840** **Yayın İlkeleri**
Editorial Policy

EDİTÖRÜN NOTU

Değerli Okurlar,

Geçmişten günümüze gelişmiş ülkelerin, geri kalmış yahut gelişmekte olan ülkelere nazaran farkını bilimsel çalışmaların ve bu çalışmaların niceliği ve bilhassa niteliğinin belirlediğini görmekteyiz. Bu durum gelişmiş ülkeleri bilgi ihracatçısı konumuna getirirken, az gelişmiş ülkeleri bu ülkelere bağımlı hale getirmektedir.

Türkiye'nin gelişmiş ülkelerin seviyesine ulaşması ve hedeflerini gerçekleştirmesi için bilim dünyasına katkı sağlayacak özgün çalışmaların artırılmasına ihtiyaç vardır. Bu nedenle nitelikli bilginin üretilmesinde önemli role sahip *think-tank* (düşünce kuruluşu) ve üniversitelere, aktarılması sürecinde ise bilimsel araştırmalara gerekli önem verilmelidir. Yapılan araştırmalar ve yayımlanan akademik çalışmalar bu sürecin temel taşlarını oluşturmaktadır. Araştırma yapmak kadar araştırmanın duyurulması ve bilginin yayılması da önemlidir. Bu bağlamda akademik dergiler araştırmacıların yapmış oldukları araştırmayı duyurabilmeleri için en etkin yöntemlerden birisidir.

TESAM Akademi Dergisi, 11 yıllık yayın hayatı boyunca bilimin geniş kitlelere ulaşmasını amaç edinmiştir. Bilgi üretilmesine katkı sağlayan dergimiz hem ulusal hem de uluslararası akademik camiada referans kaynağı olma hedefini gerçekleştirmek için emin adımlarla ilerlemektedir.

Bu vizyon çerçevesinde TESAM Akademi Dergisi; yayına kabul öncesinde makaleleri, özgünlüğü ve bilime katkı anlamında titizlikle değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Bu doğrultuda alanında uzman Türkiye'nin en önemli akademisyenleri ile birlikte çalışmalarını yürütmektedir.

Bu sayımızda, uluslararası ilişkiler, ekonomi, politika ve toplumsal dönüşümler gibi geniş bir yelpazede disiplinlerarası çalışmalara yer vererek akademik bir tartışma zemini sunmaktayız. Her biri kendi alanında derinlemesine analizler ve özgün katkılar sunan bu makalelerin, okuyucularımıza yeni bakış açıları kazandıracığına inanmaktayız.

Rusya Federasyonu'nun dış ve güvenlik politikalarının 1990'lı yıllardaki şekillenme süreci ve bu politikaların Putin dönemine yansımaları, Aziz Balcı'nın çalışmasında ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu makale, Rusya'nın uluslararası politikadaki dönüşümünü anlamak için önemli bir kaynaktır.

Emre Çıtak'ın araştırması, çevrimiçi radikalleşmeye karşı çevrimiçi mücadele yöntemlerini inceleyerek, internetin bu mücadelede nasıl etkin bir araç olarak kullanılabileceğine dair önemli bulgular sunmaktadır

Erkan Avcı, İslam'ın Özbek kimliği üzerindeki etkisini derinlemesine irdeleyerek, kültürel ve dini dinamiklerin ulusal kimlik üzerindeki belirleyiciliğini ortaya koymaktadır. Bu çalışma, Orta Asya'daki sosyo-kültürel yapıyı anlamak için değerli bir katkı sunmaktadır.

Haşim Türker, ABD hegemonyasının gerileyiş ve Çin'in yükseliş üzerine odaklanarak, son otuz yılın uluslararası güç dengelerini analiz etmektedir. Bu makale, küresel siyaset ve ekonomi üzerindeki uzun vadeli etkileri değerlendirmektedir.

Hayriye Hilal Bağlıtaş, rant arama davranışının politik ekonomisini, kazanılmamış gelir ve eşitsizlik bağlamında incelemektedir.

Hüseyin Çetin ve Yunus Emre Sürmen, Nijerya örneği üzerinden kripto para birimleri ile dış ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Bu makale, dijital ekonominin ticaret ve finans üzerindeki etkilerini anlamak için önemli bulgular sunmaktadır.

Levent Sezal'ın çalışması, mevduat bankalarının kurumsal sürdürülebilirlik performanslarını Entropi-Topsis yöntemi ile karşılaştırarak, finansal sürdürülebilirlik ve performans değerlendirmesi konularında yenilikçi bir yaklaşım sunmaktadır.

Müge Yüce, Xi Jinping dönemi Çin dış politikasının politik ekonomisini inceleyerek, Çin'in küresel stratejilerini ve ekonomik politikalarını analiz etmektedir. Bu makale, Çin'in uluslararası ilişkilerdeki rolünü anlamak için kapsamlı bir değerlendirme sunmaktadır.

Seda Özkul ve Mehmet Çınar, Covid-19 perspektifinden lojistik performans endeksi, ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisini panel veri yaklaşımı ile incelemektedir. Bu çalışma, pandemi döneminde ekonomik dinamiklerin nasıl etkilendiğine dair önemli bulgular içermektedir.

Selim Çakır, Türkiye'nin yeni devletin inşası sürecinde ve sonrasında bağımsızlık ve demokrasi sorunlarını ele alarak, Türkiye'nin siyasi tarihine ve güncel meselelerine ışık tutmaktadır. Bu çalışma, Türkiye'nin demokratikleşme sürecine dair önemli tartışmalar sunmaktadır.

Sevda Korhan ve Yusuf Çınar'ın makalesi, Arap Baharı sonrası Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerinin dinamiklerini analiz ederek, iki ülke arasındaki değişen politik ve ekonomik ilişkileri kapsamlı bir şekilde değerlendirmektedir.

Simla Güzel ve Dilek Murat, E-7 ve G-7 ülkelerinin beşeri sermaye performansını Topsis yöntemi ile değerlendirerek, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin beşeri sermaye yönetimi konusundaki farklılıklarını ortaya koymaktadırlar.

Vildan Meydan, Avrupa'daki sol popülizmin geleceğini Podemos ve Syriza bağlamında inceleyerek, Avrupa'daki siyasi hareketlerin dinamiklerini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Bu sayımızda yer alan makalelerin, alanlarında derinlemesine bilgi sağlayarak, akademik çalışmalarınıza katkı sunmasını dilerim. Değerli katkılarından dolayı tüm yazarlarımıza teşekkür eder, okuyucularımıza keyifli ve verimli okumalar dilerim.

Editör Kurulu

MAKALELER
ARTICLES

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Rusya Federasyonu'nun Dış ve Güvenlik Politikası Yaklaşımlarında 1990'lı Yıllar ve Bu Yaklaşımların Putin Dönemine Yansımaları (1991-2007)¹

The 1990's in the Foreign and Security Policy Approaches of Russian Federation and the Reflections of These Approaches to Putin Era

Aziz BALCI

Dr. Öğretim Üyesi
Ankara Bilim Üniversitesi, İnsan ve
Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset
Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.
aziz.balci@ankarabilim.edu.tr
ORCID : 0000-0002-9995-1708

Cilt / Issue: 11(2) 459-482
Geliş Tarihi: 07.11.2023
Kabul Tarihi: 23.05.2024

Atf: Balcı, A. (2024). Rusya Federasyonu'nun dış ve güvenlik politikası yaklaşımlarında 1990'lı yıllar ve bu yaklaşımların Putin dönemine yansımaları (1991-2007). *Tesam Akademi Dergisi*, 11(2), 459-482. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1387644>.

¹ Bu çalışma daha önce 5. Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur

Öz

Aralık 1991'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılması ve Soğuk Savaş döneminin sona ererek Amerika Birleşik Devletleri (ABD) öncülüğünde tek kutuplu dünya düzenine geçiş yaşanması, birçok ülkenin dış ve güvenlik politikasını yeniden belirlemesine neden olmuştur. Bu süreçte SSCB'nin bölgede varisi olarak ortaya çıkan Rusya Federasyonu da (RF) gerek iç gerek dış politika anlayışında yeni düzenlemelere gitmek durumunda kalmıştır. Bu bağlamda RF'nin Soğuk Savaş sonrası ilk yıllardaki ve 1990'lı yılların devamındaki politik yaklaşımlarını farklılaştırdığı görülmektedir. 2000'li yılların başından itibaren ise Putin'in iktidara gelmesiyle birlikte pragmatik ekseninde, düşünsel ve söylemsel olarak bir yeniden çok kutupluluk arayışı seslendirilmeye başlanmıştır. Bu anlamda bakıldığında Putin'in dış politika ve güvenlik yaklaşımı, 1993 yılından beri süregelen ve tartışılan politikaların bir uzantısı, fakat daha net ve kesin bir dönüşüm olmuştur. Bu çalışmada 2000'li yıllarda Putin'in iktidarı dönemindeki RF'nin dış ve güvenlik politikasının 1990'lı yıllarda başlamış olan politikaların bir devamı olduğu vurgulanmaktadır. Çalışmada RF'de 1990'lı yıllarda etkili olan siyasi elitlerin dış ve güvenlik politikasına ilişkin söylemleri analiz edilmiş ve bu yıllardaki bu söylemlerin ve tartışmaların özellikle 2000'li yılların başında Putin iktidarı ile devam ettiği hususunun ortaya koyulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rusya Federasyonu, Yakın Çevre Doktrini, Çok Kutupluluk, Soğuk Savaş Sonrası Dönem, Putin Dönemi

Abstract

The dissolution of the USSR in December 1991 and the end of the Cold War era and the transition to a unipolar world order under the leadership

of the USA caused many countries to re-determine their foreign and security policies. In this process, the Russian Federation (RF), which emerged as the heir of the USSR in the region, had to make new arrangements in both domestic and foreign policy understanding. In this context, it is seen that Russia has differentiated its political approaches in the first years after the Cold War and the rest of the 1990s. Since the beginning of the 2000s, with Putin's coming to power, a search for multipolarity has begun to be stressed again on a pragmatic axis as discursively. In this sense, Putin's foreign policy and security approach has been an extension of the ongoing and discussed policies since 1993, but a more definite transformation. In this study, it is emphasized that RF's foreign and security policy during Putin's rule in the 2000s is a continuation of the policies that started in the 1990s. In the study, the discourses of the political elites who were influential in the Russian Federation in the 1990s regarding foreign and security policy were analyzed and it was aimed to reveal that these discourses and discussions in these years continued with the Putin government, especially in the early 2000s.

Keywords: Russian Federation, Near Abroad Policy, Multipolarity, The Post-Cold War Era, Putin Era

Extended Abstract

After the end of the Cold War period with the collapse of the USSR in 1991, there has been a transition to a unipolar world system under the leadership of the USA as the winning side of the Cold War. In particular, the axis formed by the US and many Western actors with whom it is politically and economically related has become influential in the international system with the effect of the globalization wave. The Russian Federation (RF), which was established in the 1990s as the heir of the USSR in the region, tried to integrate into this new order and system through the political and economic ties offered by the US in the global system, especially in the first years of the post-Cold War period. In other words, it was seen that RF was an actor trying to engage in the unipolar international system centered in the USA in those years. Although it started to diverge from the foreign and security policy approach of this first post-Cold War period with the "The Near Abroad Doctrine" adopted in 1993, it can be said that this divergence and differentiation, at least discursively, has been realized more clearly since 1996, when the Eurasianist group started to be effective in Russian foreign policy. In this sense, it can be said that the foreign policy elite, defined as Atlanticist, was influential in Russian foreign and security policy in the early years of the 1990s, and this executive elite carried out

the foreign and security policy of the Russian Federation. Kozirev, who was influential in RF foreign and security policy in this early years of the 1990s, has been one of the most well-known names of the foreign policy elite defined as Atlanticists. With the doctrine, which came to be known as the Primakov Doctrine, the RF discursively expressed its critical thoughts towards its immediate environment and the structure of the international system. However, this discursive approach, which developed especially in the second half of the 1990s, could not be implemented in practice. Therefore, it is still not possible to talk about multipolarity in the relevant years, and only the Moscow administration criticized the structure of the international system discursively. However, towards the 2000s, the fact that Foreign Minister Primakov, who gave his name to the doctrine, became Prime Minister after serving as Minister of Foreign Affairs, continued to be a factor that maintained the critical stance of the aforementioned Russian foreign and security policy. When we look at the period that started after Putin came to power in the RF in the early 2000s, especially the first period of his rule, it is seen that the criticisms of the structure of the international system with the Near Abroad Doctrine and the Primakov Doctrine were continued as they were from the previous period. In this sense, the discourses on foreign and security policy expressed through the "Foreign Policy Concept of the RF", "RF National Security Concept" and "RF Military Doctrine" documents adopted in the first period of Putin's rule bear great similarities with the political approaches adopted in the 1990s, and moreover, it is seen that these political approaches are strongly embraced by Putin's government. In other words, the prominent points in the "RF National Security Concept Document", the "RF Foreign Policy Concept Document" and the "RF Military Doctrine Document" published in the first period after Putin's presidency are largely and in all respects in line with the principles of the Near Abroad Doctrine adopted by the RF in 1993 and the Primakov Doctrine, which has been emphasized at the rhetorical level especially since 1996, and in this sense, it is concluded that there is a clear extension of the policies tried to be pursued in the 1990s. The events that took place in the international system during this first period of Putin's rule, such as the September 11, 2001 attacks, the US invasion of Iraq, and NATO's continued enlargement by accepting new members in 2004, came to the forefront as developments that determined the RF's perspective on international politics and enabled it to adopt the aforementioned discursive statements and doctrines of the previous period. In addition, it can be said that the international economic situation in the first period of Putin's rule, in this sense, the high level

of world energy prices and the positive impact of this situation on the RF, also enabled the discourses and doctrinal statements adopted in the 1990s to be expressed in this period. Although it is not the subject of this study, since the second period of Putin's rule, which started in 2008, the doctrines announced since the 1990s and the criticism of the structure of the international system have no longer remained at the rhetorical level since 2008 and have found a response in practice.

Giriş

Uluslararası Siyaset ve Siyasi Tarih literatürüne bakıldığı zaman kavramsal olarak Soğuk Savaş döneminin, 1947 yılında Truman Doktrini'nin uygulanmaya başlandığı dönemden 1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılına kadar devam eden ve dönemin iki süper gücü olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve SSCB'nin siyasi, ideolojik, ekonomik ve kültürel birçok boyutta ele alınan rekabet durumu olduğu söylenebilir. Bu rekabet durumunda bu iki süper güç sahip oldukları nükleer kapasiteleri nedeniyle, sadece 1962 yılında gerçekleşen Küba Füze Krizi sırasında oluşan gerilim nedeniyle karşı karşıya gelmiş, nihayetinde bahsi geçen nükleer silahları kullanmaktan kaçınarak büyük bir nükleer felaketi de önlemişlerdir. Bu olay hariç tutulacak olursa, ABD ve SSCB nükleer kapasitelerini birbirlerine karşı her zaman bir caydırıcılık seçeneği olarak kullanmıştır. Diğer yandan iki ülke neredeyse bütün bir yerküre üzerinde başta istihbarat ve vekalet savaşları olmak üzere çeşitli politikalar yoluyla hareket etmişlerdir. Bu kapsamda, ABD'nin dış politikadaki motivasyonu kapitalizmin ve demokrasinin yayılması yönünde gerçekleşmişken, SSCB'nin motivasyonu bu politikanın tam olarak karşısında değerlendirilebilecek şekilde sosyalizmin/komünizmin yayılması şeklinde olmuştur. Soğuk Savaş dönemi ayrıca iki kutuplu dünya düzeni olarak tanımlanmaktadır. Bu düzenin 1991'de SSCB'nin dağılması sonrası sona ermesi küresel sistemde ABD'nin öncülüğünü yaptığı tek kutuplu bir dünya düzenini ortaya çıkarmış ve bu düzen içerisinde ABD ve ilişkili olduğu birçok politik, askeri, ekonomik kurum, küreselleşme dalgasının da bu yıllarda hız kazanmasıyla siyasi arenada hakim duruma gelmiştir. Soğuk Savaş sonrası SSCB'nin varisi durumunda Avrasya bölgesinde ortaya çıkan Rusya Federasyonu da (RF) bu yeni kurulan düzene, özellikle dönemin ilk yıllarında görevde olan ve Atlantikçi olarak değerlendirilebilecek dış politika elitlerinin söylemleri ve yaklaşımları çerçevesinde uyum sağlamaya yönelik politikalar yürütmüş, bu anlamda Batı kurumlarıyla siyasi, ekonomik birçok yönden katılımcı olmaya çalışan ve rıza gösteren bir politika geliştirmeye çalışmıştır. Fakat 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren RF iç ve dış politikasında etkili olmaya başlayan Avrasyacı grubun etkisiyle o dönem RF'nin eski Sovyet coğrafyasında etki alanları kurma politikasını ifade eden Yakın Çevre Doktrini söylemleri oluşmaya başlamıştır. Bu söylemler özellikle 2000'li yılların başından itibaren Putin'in iktidara gelmesinden sonra daha güçlü şekilde sahiplenilmeye başlanmış ve yakın çevre etki alanında RF'nin tıpkı SSCB döneminde olduğu gibi yeniden etkili olmasına, bu bölgelerde oluşabilecek olan ABD etkisine karşı bir reaksiyon geliştirilmesi politikasına yol açmıştır.

Bu şekilde Moskova yönetiminin Putin döneminde Orta Asya, Kafkasya, Ukrayna gibi bölgelerde ortaya çıkan gelişmeler karşısında ulusal çıkarına ve güvenliğine aykırı olduğu değerlendirilmesini yaptığı değişim hareketlerine yönelik önlemler aldığı görülmektedir. Bu çalışmada RF'nin 1990'lı yıllardaki dış ve güvenlik politikası bağlamında Atlantikçilik-Avrasyacılık yaklaşımları, söylem analizi üzerinden değerlendirilmiş ve bu yıllardaki bu politik söylemlerin ve tartışmaların özellikle 2000'li yılların başında Putin iktidarı ile devam ettiği hususunun ortaya koyulması amaçlanmıştır. Bu kapsamda, çalışmada "1990'lı yıllardaki RF dış ve güvenlik politikası söylemleri, özellikle 2000'li yılların ilk dönemindeki söylemler ile benzerlik taşımakta mıdır? Bu anlamda bir süreklilik arz etmekte midir?" sorularının yanıtı aranmıştır. Araştırma yöntemi olarak çalışmada Rus dış ve güvenlik politikalarında karar verici konumda olduğu değerlendirilen siyasi elitlerin söylemleri analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışma 1990'lı yıllardaki RF ve 2000'lerde Putin iktidarı dönemindeki RF'nin dış ve güvenlik politikalarının süreklilik arz ettiğini ortaya koyması noktasında literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde 1990'lı yıllardaki RF'nin dış politikasına Atlantikçilik-Avrasyacılık ikilemi özelinde değinilmiştir. Bu bağlamda RF'de Yeltsin'in devlet başkanlığı döneminde Dışişleri Bakanlığı yapan iki isim olan Kozirev ve Primakov'un söylemleri bahsi geçen Atlantikçilik-Avrasyacılık yaklaşımları kapsamında incelenmiştir. İkinci bölümde özellikle 2000'li yılların başından itibaren Putin'in iktidara gelmesiyle birlikte Rus dış politikasında ne tür değişimlerin gerçekleştiği/gerçekleşmediği ve bu kapsamda Yakın Çevre Doktrini'nin ve Primakov Doktrininin de desteklediği şekilde Putin Dönemi dış politika ve güvenlik yaklaşımlarının uygulanma sebebi araştırılmıştır. Çalışmanın sonunda RF'nin bahsi geçen doktrini ve yaklaşımları bağlamında özellikle Putin dönemiyle 1990'lı yılların dış politikalarının bir süreklilik arz edip etmediği sorusunun yanıtı aranmıştır.

Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya Federasyonu

Yeltsin'in Devlet Başkanlığı ve İlk Dışişleri Bakanı Kozirev Dönemi

Aralık 1991'de SSCB'nin resmi olarak dağılması yaklaşık yarım asırdır devam eden iki kutuplu Soğuk Savaş dönemini de sonlandırmış ve bu coğrafyada SSCB'nin varisi olarak nitelenebilecek şekilde RF doğmuştur. Rusya merkezli SSCB dağıldıktan sonra bu geniş coğrafyada önceden SSCB'ye bağlı olan birçok devlet bağımsızlığını kazanmış ve bu anlamda yeni ulus-devletler ortaya çıkmıştır. Bu yeni dönemde RF gerek iç ve dış politikada gerekse toplumsal yapıda büyük belirsizlikler yaşadığı

için, RF yönetimi ve Rus elitleri söz konusu dönemde hem iç politikada hem de Rus ulusal çıkarları ekseninde dış politikada yeni bir devlet modeli inşa etmek durumunda kalmışlardır. Bu konuda dikkat çekici politika yönelimi içeride yaşanan yoğun güç kaybına rağmen, dışarıda RF'nin büyük güç statüsünü sürdürmek için çaba göstermek olmuştur (Lynch, 2001, s. 7). Bununla birlikte özellikle Soğuk Savaş sonrası RF'de erken döneme bakıldığında temelde Batılı kurumlarla özelde ABD ile iyi ilişkiler geliştirme çabası içinde olduğu görülmektedir. RF'nin ilk devlet başkanı Boris Yeltsin'e göre ABD düşman olarak değil iş birliği yapılabilecek bir devlet olarak görülebilirdi. Bu görüşe uygun şekilde özellikle dönemin Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev, RF'nin politikasını basit bir şekilde tanımlamıştır. Buna göre net bir şekilde, Batı ile entegrasyon politikası izlenmeliydi. Nitekim bir başka görüşe göre Batı, Soğuk Savaş'ı kazanan taraftı ve bu yüzden Batı artık güçlü olan taraf olduğuna göre yeniden rekabet etmek yerine Batılıların dostluğunu kazanmak yönünde politika geliştirilmesi uygun olurdu (Kagarlitski, 1996, ss. 78-79'dan akt., Sapmaz, 2018, s. 60).

Kozirev, 1994 yılında Foreign Affairs dergisinde yayınlanan bir makalesinde RF ve Batılı ülkelerin sahip olması gereken ilişkileri şu sözlerle ifade etmiştir (Kozyrev, 1994, s. 59):

“Ağustos 1991'de başarısız komünist darbe girişiminin hemen sonrasında Moskova'da kalabalığa hitap ederken, daha önce sadece bir fikir olan bir şeyi resmi olarak ifade ettim: Birleşik Devletler ve diğer Batı demokrasileri totaliter SSCB'nin düşmanları iken, Demokratik Rusya'nun doğal dostları ve nihai müttefikleri gibidirler. Aslında ortaklık Rusya ve ABD için en iyi stratejik seçimdir. Bu durumun reddi demokratik, açık bir Rus devletinin oluşumuna olanak sağlamanın ve istikrarsız, çatışma sonrası bir dünyanın istikrarlı ve demokratik bir dünyaya dönüştürülmesi tarihsel fırsatının kaybı anlamına gelecektir.”

Aynı dergide Kozirev 1992 yılında yayınlanan makalesinde RF'nin ekonomi politikasının nasıl olması gerektiği ile ilgili ise şu ifadeleri kullanmıştır (Kozyrev, 1992, s. 8):

“Halkımız, hükümet tarafından serbest piyasa ekonomisi, özelleştirme ve tüm ekonominin serbestleştirilmesi için alınan önlemler olmadan artık yaşayamayacağımızı anlamalıdır. Hükümetin miras aldığı arızalı ekonomik organizmayla ilgili olarak dile getirdiği teşhisin haklılığını anlamaları gerekir. Ülkeyi kurtarmak için gerçekçi önlemler almaya karar veren Rus liderliğinin siyasi cesaretini

anlamalılar. Bu konudaki eleştiriler, ekonomi için ölüm anlamına gelen merkezi planlamaya geri dönüş dışında başka reçeteler önermiyorlar.”

Son olarak Soğuk Savaş sonrası dönemde NATO'nun dönüşümü konusundaki Kozirev'in görüşleri önem arz etmektedir. Bu konuda şu görüşleri belirtmiştir (Kozyrev, 1995, s. 13):

“NATO'nun geçirmesi gereken dönüşümün özünü şöyle tanımlayabilirim: Soğuk Savaş döneminde kurulan ve Rusya'nın katılımı olmadan hareket eden bir ittifak, aslında Rusya ile yakın iş birliği içinde güvenlik ve istikrarı sağlama hedefiyle yeni bir kuruma dönüşmelidir. Aynı zamanda, NATO ile Rusya arasındaki ilişkilerin derinleştirilmesi, ittifakın dönüşümünün ayrılmaz bir parçası haline gelmelidir.”

Görüldüğü üzere dönemin RF Dışişleri Bakanı Kozirev'in görüşleri, Soğuk Savaş sonrası erken dönemdeki RF'nin, bir devlet olarak başta ABD olmak üzere Batı'nın temsil ettiği birçok uluslararası ve bölgesel kuruluşlarla karşılıklı, uyumlu ilişkiler geliştirmek yönündedir. Özellikle bu anlamda siyasi, ekonomik ve askeri güvenlik kurumları ön plana çıkmaktadır. Her konuda Batı ile iyi ilişkiler geliştirmek, Batılı kurumlarla olabildiğince bütünleşme politikasının bu dönemde RF'nin büyük güç statüsünü bir şekilde sürdürmenin anahtarı olabileceği düşünülmüş görülmektedir. RF iç ve dış politikasında Atlantikçi görüşlerin hakim olduğu bu dönemde devlet başkanı Yeltsin başta olmak üzere, özellikle Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev bu yaklaşımın öncülüğünü yapmış ve gerek toplumsal yapının Batı idealleri ve kurumları vasıtasıyla dönüştürülmesi gerekse devletin yönetim yapısının ve iç ve dış politikanın Sovyet döneminden tamamen farklılaşacak şekilde değiştirilmesi konusunda politika üretmeye çaba göstermişlerdir.

Kozirev'in fikirleri doğrultusunda özellikle 1993 yılında ABD Başkanı Clinton ve RF Devlet Başkanı Yeltsin tarafından beyan edilen bu stratejik ortaklık yaklaşımı asla uygulanamamıştır. Rogov'a göre bu uygulanamama politikasının bazı sebepleri olmuştur. En başta iki liderin politika üretme konusundaki kişisel hataları bir yana koyulursa asıl sebepler, iki devletin bu dönemde uluslararası siyasette farklı konumları ve birbirlerine bakışlarıdır. Bu anlamda ABD ve RF'nin temel çıkarlarını uyumlu hale getirmesine imkan sağlayacak şekilde stratejik ortaklar olmasını gerektiren bir ortak düşman bu dönemde bulunmamaktadır. Nitekim hatırlanacak olursa İkinci Dünya Savaşı'nda her iki ulus ideolojik ve politik farklılıklarına rağmen ortak tehdit algılarına sahip olmuşlar ve uluslararası arenada bu

iki ulus bir ortak düşmanın varlığı dolayısıyla çıkarlarını uyumlu hale getirebilmişlerdir. Fakat Soğuk Savaş sonrası yeni dönemde böyle bir ortak düşman bulunmamaktadır. İkincisi 1990'ların dünyası ABD'nin her alanda büyük bir büyüme ivmesi yakaladığı, fakat RF'nin tersine birçok politik ve ekonomik krizle yüz yüze kaldığı bir dönemdir ve böyle bir dönemde her iki ülkenin düşündüğü çeşitli reformların yapılması zorlaşmıştır. Son olarak iki ülke arasında güç potansiyelleri yönünden büyük bir açık oluşmuş ve uluslararası sistemde büyük bir güç asimetrisi ortaya çıkmıştır. Bu durumda o dönemde dünyanın tek süper gücü olan ABD, RF'yi eşit bir güç ve ortak olarak görme konusunda hazır davranmamıştır. Bu konuda ABD, RF'nin özellikle küresel piyasalara ve sisteme entegre edilme konusundaki koşulları dikte etmiş; eski Sovyet müttefiklerini kapsayacak şekilde NATO'nun doğuya genişleme politikasını desteklemiş; bölgesel krizlerin çözülmesi noktasında RF'nin çıkarlarını göz ardı etmiş ve sadece kendi avantajına olacak şekilde stratejik askeri denge politikasını gözden geçirmiştir (Rogov, 2005, s.349). Bu nedenlerden dolayı her ne kadar Yeltsin ve Kozirev'in Atlantikçi bir siyasi görüşe sahip olsalar da özellikle 1993 yılında yakın çevresindeki Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerine yönelik yaklaşımlarını değiştirdikleri görülmektedir.

1993 yılında kabul edilen Yakın Çevre Doktrini ile beraber RF, önceki iki yıl Batı ile iş birliği ilişkileri bağlamında yürüttüğü BDT ülkeleri ile ilişkilerini, bu yıldan itibaren kendi çıkar alanlarını önceleyecek şekilde uygulamaya yönelik politika geliştirmeye çalışmıştır. Bu doktrin RF'nin yeni dış politika önceliği haline gelmiş ve RF'nin yakın çevresinde daha aktif bir rol alması düşünülmüştür. Bu doktrin ile bir nevi ABD'nin Monroe Doktrini'ne benzer şekilde RF, yakın çevresindeki özellikle BDT üyesi ülkeler üzerindeki konumunu diğer ülkelere kabul ettirerek bu coğrafyada nüfuzunu artırmaya çalışmaya başlamıştır. Bakıldığında RF'nin Yakın Çevre Doktrini kavramsal olarak da Rus Monroe Doktrini şeklinde de kullanılmıştır. Yeltsin'in Başkanlık Konseyi'nin bir üyesi olan Andranik Migranian, Rus dış politikasında Yakın Çevre Doktrini'ni kendisinin geliştirdiğini öne sürmekte, bunun kavramsal olarak bir "Rus Monroe Doktrini" olduğunu söylemektedir. Bu doktrin RF'nin eski Sovyet coğrafyasındaki hayati çıkarlarını ve özel rolünü tanımlamakta ve gerekli olduğunda bu çıkarları koruyabilmek için ise RF'nin özellikle askeri olarak müdahale edebileceğini savunarak meşruiyet oluşturmaya çalışmaktadır. RF Dışişleri Bakanı Kozirev ise bu dönemdeki bir demecinde eski Sovyet coğrafyasındaki muhtemel Rus nüfuzunu ön plana çıkararak, "yakın ya da uzak çevredeki devletlerin ya da uluslararası örgütlerin RF'nin bu bölgedeki barışı koruma çabasına ve gücüne sahip olmadığını" ifade

etmiştir (Shearman, 1997, s.10; Tanrısever, 2002, s.387'den akt., Sönmez, 2010, s.279). Yine 1993 yılında bu defa Yeltsin bir konuşmasında daha net ifadeler kullanmış ve eski Sovyet coğrafyasında RF'nin istikrarını garantörü olduğunu belirtmiştir. Gerek Başkan Yeltsin gerek Dışişleri Bakanı Kozirev Yakın Çevre Doktrini kapsamında RF'nin özel haklarının uluslararası alanda tanınması için çalışmalar yürütmüşler ve bu sayede Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı/ Teşkilatı (AGİK/AGİT) gibi uluslararası kurumlar vasıtasıyla RF'nin "barışı koruma operasyonlarının" meşruiyetini oluşturmaya çalışmışlardır. Devamında 1994 yılında Yeltsin BM'de bir konuşma gerçekleştirmiş ve bu konuşmada RF'nin hayati çıkar alanları anlamında "yakın çevre" kavramını ön plana çıkarmış ve Kozirev bu konuşmasından dolayı RF'nin yakın çevresine yönelik dış politikasını "Yeltsin Doktrini" olarak nitelendirmiştir (Shearman, 1997, s. 11).

Primakov Dönemi

Her ne kadar 1991-1995 yılları arası dönemde Dışişleri Bakanı Kozirev'in etkisiyle özellikle 1993 yılında yakın çevreye yönelik bir güvenlik doktrini olgusu söylemsel olarak ön plana geçse de RF, bu politikasını uygulayabilecek fırsatı yakalayamamıştır. Rus dış politikasındaki asıl kırılma noktasının 1996 yılı olduğu söylenebilir. Bu yılda Devlet Başkanı Yeltsin'in Dışişleri Bakanlığı'na Yevgeni Primakov'u ataması, Rus dış ve güvenlik politikasının 1993-1995 yılları arasında başlayan eğiliminin daha net olarak yeniden tanımlanmasına neden olmuştur. Primakov'dan önce Rus dış ve güvenlik politikası selefi Kozirev'in etkisiyle her ne kadar 1993 yılından itibaren birtakım değişimler seslendirilmeye başlanmışsa da çoğunlukla liberal ve Avrupa-Atlantik ekseninde şekillenmiştir. Kozirev dönemindeki bu yönde yürütülen bir politika RF'nin liberal Batılı ülkeler kategorisinde olmasını sağlamak için gereken reformları gerçekleştirme ihtiyacından ileri gelmiştir. Fakat bu reformlar, özellikle ekonomik yönlü olanlar, beklenen olumlu ekonomik etkiyi yaratamamış aksine büyük sosyal maliyetlere sebep olmuştur. Ekonomik boyutun getirdiği etkiyle ortaya çıkan RF'nin Batı ile ilişkilerinde yaşadığı bu hayal kırıklığı, ABD'nin NATO'yu Doğu Avrupa ülkelerine yaymayı amaçlayan faaliyetlerinin yoğunlaşmasıyla da artmış ve bu anlamda işe askeri ve güvenlik boyutu da eklenmiştir. Bu durumda Primakov'un etkili olduğu 1996 yılından itibaren dış ve güvenlik politikası yeniden değerlendirilmiş, temel öncelikler değişmiş ve ana eksen artık pragmatizm olmuştur. Pragmatizm politikası da sonraki yıllarda özellikle Putin döneminin temel karakteristik özelliklerinden birini oluşturmuştur. Primakov döneminde RF'nin karşılaştığı dünya,

ülkenin uluslararası sistemdeki yerinin yeniden tanımlanması gereken bir dünya olarak görülmüştür. Primakov'un çok kutuplu bir politika için Avrupa-Atlantik yönünü terk etmesi, RF'nin değişmeyen, ancak Kozirev ve Yeltsin tarafından göz ardı edilen ulusal çıkarlarının daha doğru bir şekilde tanınması şeklinde okunmuştur (DeLong, 2020, ss.308-309). Dolayısıyla 1996 yılında Primakov'un Kozirev'in yerine Dışişleri Bakanı olarak atanması, geniş çevreler tarafından Rus diplomasisinde Batı yönlü politikalardan Avrasya yönlü politikalara doğru değişimin sinyalleri olarak görülmüştür. Özellikle eski Sovyet uydu devletleri olan Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti gibi ülkelerin NATO'ya üye olma olasılıkları, bu anlamda NATO'nun doğuya doğru genişlemesi RF'nin temel jeopolitik eğilimlerinin zedelenmesi olarak algılanmıştır. Bu şartlarda Primakov'un göreve gelmesi önemli bir değişim olarak okunmuştur. Bununla birlikte Primakov'un biyografisine bakıldığında kendisinin Sovyet dış politikası ve istihbarat örgütleri ile derin bağları olduğu, dahası SSCB zamanında KGB'de önemli görevler yürütmüş olması gibi durumlar, Avrasya bölgesinde RF'nin "küresel güç" pozisyonunu yeniden güçlendirmeye yönelik politikalara odaklanılacağına işaret etmiştir. Bu da Kozirev döneminin RF'nin ulusal çıkarlarını korumanın liberal demokratik ilkelerden geçtiği tezinin terk edilmesine neden olmuştur (Lynch, 2001, s. 9). Primakov, ABD'nin öncülüğünü yaptığı NATO'nun Doğu Avrupa'ya doğru genişleme politikasını RF için bir güvenlik tehdidi olarak algılamış ve eski Sovyet devletlerinin de NATO ile yakınlaşma politikaları uygulamasını eleştirmiştir. Bu anlamda Avrasyacılık fikrini savunduğu düşünülen Primakov, Avrasya coğrafyasında ABD'nin etkisinin azaltılmasını önermiş ve bu bölgedeki ülkelerle çeşitli ittifaklar kurularak bu etkinin azaltılabileceğini değerlendirmiştir (Yılmaz, 2019, s. 55). Bu politikanın Kozirev'in son döneminde başlamış olan "yakın çevre" politikasının bir uzantısı olduğu söylenebilir. Fakat Kozirev döneminde özellikle 1993 yılında başlayan bu politika Primakov döneminde bir doktrin halini alarak daha net olarak ifade edilebilmiştir.

Primakov döneminde ulusal çıkar yönlü politikaların daha realist eksende tanımlanmasıyla birlikte çok kutupluluk arayışının ortaya çıktığı görülmektedir. Çok kutupluluk anlayışı 1993 yılından itibaren ABD ve RF arasındaki yakın iş birliğinin bozulduğu yıllarda Yakın Çevre Doktrini ile birlikte ABD'nin hegemonyasına ve tek kutuplu sistemine direnç göstermek anlamında Kozirev döneminde düşünülmeye başlanmış olsa da Primakov'un, özellikle Dışişleri Bakanı olarak bu durumu daha net şekilde

devam ettirme çabası içinde olduğu söylenebilir². Rus Dış İstihbarat Servisi Direktörü iken Primakov, Batı'nın RF ile ilişki seçeneklerinin taslağını çizmiştir. Buna göre iki karşıt seçenek bulunmaktaydı: "Eşit bir ortak olarak Moskova ile iş birliği politikası uygulamak veya RF'ye çok sınırlı çıkarları ve görevleri olan bir ülke rolünün verildiği "tek kutuplu" bir dünya sistemi içinde politika üretmek". Aslında bakıldığında Primakov, selefi Kozirev'in dış politikasını Batı'ya her ne şekilde olursa olsun katılma girişimlerinin RF'nin ulusal çıkarlarını ABD'nin istekleri doğrultusunda şekillendirdiğini belirterek ve bu politikanın RF'nin ulusal çıkarlarının altını oyduğu iddiasıyla eleştirmiştir. Öte yandan Primakov'un bir doktrin şeklinde sunduğu ve Amerikan hegemonyasını dönüştürmeyi amaçlayan çok kutupluluk yaklaşımı, ABD ve Batılı kurumlar ile direkt olarak bir çatışma ve karşılaşmayı gerektirmeyen, RF'nin çıkarlarına saygı gösterilen ve ABD'nin çeşitli sorunların çözümünde tek taraflı şekilde hareket etmesini engelleyecek şekilde Moskova ve Washington arasında daha eşit bir ilişki düzeni oluşturulmasını önceleyen bir yaklaşım olarak görülmektedir (Ambrosio, 2001, s. 53).

Bu çerçevede bakıldığında, Primakov Doktrini ABD'nin domine ettiği tek kutuplu dünya sisteminin RF için açıkça kabul edilemez olduğunu belirtmiş ve Rus dış politikası için şu ilkeleri önermiştir:

RF, ABD'nin; bu anlamda tek bir küresel güç merkezinin, domine ettiği tek kutuplu bir dünya sisteminin kabul edilemez olduğunu belirtmekte ve bunun yerine Rus dış politikasının, büyük güçler arasındaki bir uyumla yönetilen çok kutuplu bir dünya sistemine doğru yönelmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bu büyük güçler arasında ise RF, Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC), Hindistan ve ABD olabilmektedir.

Bu vizyona göre RF, ABD ile tek başına rekabet etmeyi denememeli, diğer büyük güçlerin yardımıyla ABD'yi sınırlamaya çalışmalı ve uluslararası toplumun karşılaşabileceği sorunlar karşısında kendisini özellikle uluslararası kurumlar içerisindeki oy ve veto yetkisi nedeniyle vazgeçilmez bir aktör olarak benimsemelidir.

Çok kutupluluk adına bir başka argüman ise tek kutuplu bir sistemin özü itibariyle istikrarsız bir dünya olduğudur. Çok kutupluluk bu görüşe göre, hegemon tarafından keyfi ve tek taraflı şekilde kullanılan gücü

---

2 Bu konuda vurgulanması gereken husus, uluslararası sistemde çok kutupluluğun bu dönemde sadece söylemler aracılığıyla idealize edilmeye başlanmış olması ve söz konusu dönemde reel olarak çok kutupluluktan bahsetmenin hala mümkün görünmemesidir. Bu anlamda söylenebilir ki uluslararası sistemde esasen 2007 yılı sonrası dönemde tek kutupluluktan çok kutupluluğa doğru gelişmelerin yaşandığı görülmüştür.

dengeleyen ve kontrol eden bir mekanizma sağlayacaktır.

Moskova yönetimi, Post-Sovyet alandaki üstünlüğü konusunda ısrar etmeli ve bu bölgedeki eski Sovyet ülkeleri ile RF'nin liderliğini yaptığı bir entegrasyon projesi uygulanmalıdır.

RF, NATO genişlemesine karşı çıkmalıdır. Bu anlamda ABD liderliğindeki uluslararası düzeni ve transatlantik kurumları zayıflatmak konusundaki çaba diğer bir politikadır.

Yukarıdaki maddede belirtilen büyük güçler arasındaki uyum konusunda özellikle ÇHC ile kurulan ortaklık RF'nin temel politikalarından biri olmalıdır (Rumer, 2019).

1996 yılında Primakov'un önerdiği bu doktrin içerdiği Yakın Çevre Doktrini ve tek kutuplu bir sisteme karşı çok kutuplu bir sistem arayışı, Primakov'dan sonraki liderleri de oldukça etkilemiş ve bu anlamda sürdürülebilirliği sağlanmaya çalışılmıştır. Bu konuda 2000'li yılların başından itibaren Putin yönetimi Primakov'un düşüncelerini ve dış politika esaslarını kaldığı yerden devam ettirmek istemiştir. Bununla birlikte şu hususun altı çizilmesi gerekir ki, belirtildiği üzere 1993 yılından itibaren bir politik değişimin başladığı varsayılsa da özellikle 1996 yılından itibaren Avrasyacı olarak nitelenebilecek Primakov'un önce Dışişleri Bakanı sonra 1998'de Başbakan olarak atanması büyük oranda RF dış ve güvenlik politikasının geleceğini belirlemiştir³. Diğer yandan bir bütün olarak bakıldığında 1990'lı yıllar süresince RF ile başta ABD olmak üzere Batılı aktörler arasındaki asimetrik güç ilişkilerinin, RF'nin ilgili doktriner söylemleri çoğunlukla idealize edebilmesine imkan tanıdığı söylenebilir. (Hamzaoğlu, 2020'ye göre) Primakov Doktrini'nin temel ilkelerinden biri olan NATO'nun doğuya genişlemesine karşı çıkılması ve engellenmesi ilkesi, 1996-1997 yılları arasındaki NATO'nun genişlemesi konusundaki pazarlıklar ve 1997 ve 1998 yıllarında NATO'nun Irak ve Kosova krizlerindeki tutumu ile ciddi sınavlardan geçmiştir. Sonuç olarak özellikle 1999 yılında

3 Primakov Doktrini'nin önerdiği ilkelerden özellikle çok kutupluluk arayışı ilkesinin, 1998 yılında Primakov'un Başbakan olarak atanmasını takiben uygulanma girişimlerinin olduğu da görülmektedir. Bu dönemde Primakov, RF, Hindistan ve ÇHC'nin bir araya gelerek oluşturdukları "RIC" kurumunun hayata geçmesine öncülük etmiş ve bu ülkeler arasında bir "stratejik üçgen" oluşumuna katkı sunmuştur. Devamında bu kuruma Brezilya'nın da dahil olmasıyla RIC, BRIC'e dönüşmüştür. 2011 yılına gelindiğinde ise Güney Afrika'nın da gruba dahil olmasıyla bu yapının adı BRICS olarak belirlenmiştir (Alım, 2019, s.57). Dolayısıyla tek kutuplu sisteme karşı çok kutuplu sistem arayışının, vurgulandığı üzere 2000'li yılların başından itibaren Putin yönetimi ile devam ettiği görülmektedir.

NATO'nun genişlemesine engel olunamamış, bu yıllardaki Kosova sorunu konusunda da RF bir geri adım atmak durumunda kalmıştır (Hamzaoğlu, 2020, s. 291). RF'de önemli Senatörlerden Pushkov'a göre RF'nin NATO'nun politikasını engellemekteki başarısızlığının nedeni "RF'nin 1990'lı yılların sonunda ABD gücünü dengeleme imkanının" olmamasıdır. Primakov'un dış politika görüşlerinin doğru ve tutarlı olduğunu belirten Pushkov, ABD'nin bu dönemde IMF aracılığıyla RF'ye fon sağlamanın ve borçlarını yapılandırması noktasındaki belirleyici tutumunun Primakov doktrininin uygulanmasını sınırladığını ifade etmiştir (Pushkov, 2018, ss. 15-78'den akt., Hamzaoğlu, 2020, s. 291).

Öte yandan RF bu dönemde eski Sovyet Cumhuriyetlerini de kendi liderliği altında bir arada tutabilecek organizasyonlar kurmak için çeşitli projeler önermiştir. Bakıldığında Kremlin'in öncülüğünde birçok siyasal, askeri, ekonomik birlik bu dönemde mevcut olsa da tüm eski Sovyet Cumhuriyetleri'ni bir çatı altında birleştirecek şekilde bir organizasyon kurma fikrinin başarısız olduğu düşünülmektedir. Bu konuda bu başarısızlığın nedeni İsmayıl'a göre "Rusya'nın eski Sovyet Cumhuriyetleri'ne emperyalist yaklaşımı ve devletlerin Kremlin ile ilişkilerindeki güven eksikliğidir." Aynı zamanda özellikle başta ABD olmak üzere Batılı devletlerin eski Sovyet Cumhuriyetleri'ne olan RF'den bağımsız birlikler kurma yönündeki desteklerinin de RF'nin bu devletlerin tümünü kapsayan bir birlik kurma politikasını engellediği belirtilmektedir (İsmayıl, 2016, s.132). Bununla birlikte bahsedildiği üzere RF'nin eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin hepsini kendi liderliği altında tek bir çatıda tutabilecek kurumlar oluşturamamasına rağmen, yine de bazı organizasyonlar oluşturmakta başarılı olduğu görülmektedir. Örneğin, "Beşler" olarak tanımlanan RF, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan önemli bir bütünleşme politikası yürütmüşlerdir. Mart 1996'da Rusya, Belarus, Kazakistan ve Kırgızistan arasında "Bağımsız Cumhuriyetler Topluluğu Anlaşması" (The Treaty of Community of Independent Republics) imzalanmış ve bu anlaşmayı bir gümrük birliği anlaşması izlemiştir. Anlaşmaya sonrasında 1998 yılında Tacikistan da katılmıştır. Bununla birlikte diğer Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi olan ülkelerin bazılarının RF ile ilişkileri tam olarak sıkı bir ilişkiye dönüşmemiştir. Bu ülkelerden özellikle Ukrayna, Moldova, Gürcistan ve kısmen Ermenistan'ın bu yıllarda NATO'ya yönelik artan bir sempati gösterdiği belirtilirken, Özbekistan ve Türkmenistan'ın kendi jeopolitik durumlarını geliştirme çabası bağlamında daha bağımsız bir politikayı tercih ettiği vurgulanmaktadır (Kolossov ve Turovsky, 2001, ss.154-155). Dolayısıyla tüm bu bilgiler sonucunda 1990'lı yıllara genel bir çerçeveden ve kutupluluk ilişkileri bağlamında da bakıldığında ABD'nin liderliği

altında şekillenen tek kutuplu sistemin bu on yıl süresince büyük oranda ve güçlü şekilde devam ettiği ve ABD'nin özellikle askeri olarak NATO gibi örgütlerin, siyasi ve ekonomik olarak ise AB gibi bölgesel kurumların üzerindeki etkisini kullanarak liderliğini sürdürmeye devam ettiği söylenebilir.

2000'li Yılların İlk Dönemi ve Putin İktidarının Önceki Dönem ile Benzerlikleri

Vladimir Putin'in 2000 yılında Devlet Başkanı olarak göreve başlaması, RF'nin iç ve dış politikasında önemli değişimler yaşamasına neden olmuştur. Özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren önceki bölümde de anlatıldığı üzere, Primakov'un Dışişleri Bakanı olmasından sonraki süreçte kabul edilen başta ABD olmak üzere Batılı kurumları dengeleyebilme ve rekabet edebilme stratejisine dayalı politikalara, Putin'in göreve başlamasından sonra daha belirgin şekilde devam edilmesine çalışılmıştır (Balci, 2021, s. 128). Putin'in göreve başlamasının ardından 2000 yılında üç önemli belge yayınlanmıştır. Bunlar; "RF'nin Dış Politika Anlayışı", "RF Ulusal Güvenlik Konsepti" ve "RF Askeri Doktrini"dir. Bu üç belge bütüncül olarak incelendiğinde belgelere genelde 1993 yılındaki gelişmeler bağlamında özelde Primakov Doktrini ile benzerlikler açısından bakıldığında şu hususlar ön plana çıkmaktadır:

RF Ulusal Güvenlik Konsepti Belgesi'nde:

Dünyadaki duruma, uluslararası ilişkiler sisteminin dinamik bir dönüşümü damgasını vurmaktadır. İki kutuplu çatışma çağının sona ermesinden bu yana, birbirini dışlayan iki eğilim görülmüştür. Birincisi; önemli sayıda devletin ve onların entegrasyon kurumlarının giderek daha güçlü ekonomik ve siyasi konumlarından ve uluslararası ilişkiler üzerinde çok taraflı kontrol mekanizmalarının geliştirilmesinden oluşmaktadır. Ekonomik, siyasi, bilimsel ve teknolojik, çevresel ve bilişsel faktörler gittikçe artan bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, RF çok kutuplu bir dünyanın oluşumunu amaçlayan ideolojinin gelişimine katkı sağlayacaktır. İkincisi; ABD önderliğindeki gelişmiş Batılı devletlerin uluslararası toplum üzerindeki egemenliğine dayalı bir uluslararası ilişkiler yapısı kurma girişiminde kendini göstermektedir ve bu durum küresel politikadaki problemlerin çözümünde uluslararası hukukun temel normlarını çiğneyecek şekilde askeri güç kullanımını da içeren tek taraflı bir politikayı ön görmektedir. RF, yüzyıllara dayanan tarihi ve zengin kültürel gelenekleri ile dünyanın en büyük uluslarından biridir. RF, karmaşık uluslararası duruma ve kendi iç zorluklarına rağmen, büyük ekonomik, bilimsel ve teknolojik ve askeri potansiyelinin yanı

sıra Avrasya kıtasındaki benzersiz stratejik konumu sayesinde küresel süreçlerde önemli bir rol oynamaya devam edecektir.

Bazı devletler, RF'nin siyasi, ekonomik, askeri ve diğer alanlardaki konumunu zayıflatmak için giderek daha fazla çaba sarf etmektedir. Uluslararası ilişkilerdeki önemli konuları ele alırken RF'nin çıkarlarını göz ardı etmeye çalışmak, uluslararası güvenliği, istikrarı ve uluslararası ilişkilerdeki olumlu gelişmeleri baltalayabilecektir (Melville ve Shackleina, 2005, ss. 129-130).

Uluslararası ilişkiler bağlamında RF'nin ulusal çıkarları egemenliğin korunması ve çok kutuplu bir dünyada büyük bir güç ve bir etki merkezi olarak RF'nin konumunu güçlendirmektir. Bu çerçevede bütün uluslarla ve kurumlarla her şeyden önce "RF'nin geleneksel müttefikleri" olan BDT üyesi ülkelerle eşit ve karşılıklı fayda içeren ilişkiler yürütülmelidir.

RF Dış Politika Anlayışı Belgesi'nde:

Tek taraflı eylem stratejileri uluslararası durumu istikrarsız hale getirecek, çeşitli gerilimleri artıracak ve silahlanma yarışını hızlandıracaktır. Bununla birlikte bu türden tek taraflı politikalar ilgili devletlerin siyasi, etnik, dini olmak üzere çeşitli devlet-içi sorunlarını ağırlaştıracaktır. Bu anlamda, uluslararası hukuk mekanizmalarını göz ardı ederek bir güç kullanımına başvurmak, ilgili çatışmaların altında yatan derin sosyo-ekonomik problemleri ortadan kaldırmayacaktır.

Bu çerçevede RF, çağdaş dünyanın çeşitliliğini yansıtacak şekilde çok kutuplu bir uluslararası ilişkiler sisteminin gelişimini teşvik etmektedir.

Çıkarların ortak uyumu ve karşılıklı olarak dikkate alınması, bir dünya düzeninin etkinliğini ve güvenilirliğini garanti edecektir. 21. Yüzyılın küresel düzeni, kilit sorunların ortak çözümüne yönelik mekanizmalara, hukukun üstünlüğüne ve uluslararası ilişkilerin büyük ölçüde demokratikleşmesine dayanmalıdır (Andrei Melville ve Shackleina, 2005, s. 91).

RF, NATO'nun Avrupa kıtasındaki rolünü kabul etmekle birlikte, ittifakla iş birliğinin önemini de öne çıkarmaktadır. Bu anlamda yapıcı bir etkileşime açık olduğu belirtilmektedir. Bu türden bir etkileşim için 27 Mayıs 1997 tarihli RF ile NATO arasındaki karşılıklı ilişkiler, iş birliği ve güvenliğe ilişkin Kurucu Senet'e atıf yapılmaktadır. Aynı zamanda NATO'nun siyasi ve askeri yönergelerinin RF'nin güvenlik çıkarlarıyla uyumlu olmadığı ve bazı durumlarda bu çıkarlara aykırı olduğu değerlendirilmektedir. Bu anlamda RF ve NATO arasında üretken ve yapıcı iş birliği, tarafların karşılıklı çıkarlarına saygı gösterilmesi

koşuluna bağlanmaktadır (Andrei Melville ve Shakleina, 2005, s. 99).

Asya kıtası RF tarafından yürütülen dış politikanın tümünde artan bir öneme sahiptir. Bu kapsamda RF'nin Asya kıtasındaki Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği Forumu (APEC), Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) ve özellikle RF'nin aktif katılımıyla oluşturulan Şanghay Beşlisi uluslararası organizasyonlara katılım noktasında öne çıkarılmaktadır.

Rus dış politikasının Asya'daki önemli görevlerinden birinin Asya'nın gelişen güçleri olan ÇHC ve Hindistan ile dostane ilişkiler kurmak olduğu belirtilmektedir. RF ve ÇHC'nin dünya siyasetinin temel sorunlarına yönelik yaklaşımlarının örtüşmesinin, bölgesel ve küresel istikrarın temel dayanaklarından biri olduğu vurgulanmakta ve temel politikanın, daha önce olduğu gibi, ekonomik etkileşimin kapsamını siyasi ilişkiler düzeyiyle uyumlu hale getirmek olduğu ifade edilmektedir (Andrei Melville ve Shakleina, 2005, ss. 100-101).

RF Askeri Doktrini Belgesi'nde:

Temel dış tehditler, uluslararası güvenlik problemlerinin çözümü noktasında RF'nin çıkarlarını göz ardı etme / ihmal etme girişimleri ve çok kutuplu bir dünyada bir etki merkezi olarak güçlenmesini reddetmektir.

RF'nin askeri güvenliğine zarar verecek şekilde askeri blokların ve ittifakların genişlemesi,

RF'nin gerek ülke içinde gerekse yabancı devletlerin sınırları içindeki askeri üslerine saldırılar ya da provokasyonlar,

Yabancı devletlerdeki RF vatandaşlarının meşru çıkarlarını, haklarını, özgürlüklerini bastırmak ve ayrımcılığa tabi tutmak,

Uluslararası terörizm (Andrei Melville ve Shakleina, 2005, ss. 107-108).

RF'nin karşılaştığı dış tehditler olarak sunulmaktadır.

NATO'nun RF sınırlarına doğru genişlemesi önceki yıllarda olduğu gibi Putin iktidarının ilk yıllarında da Moskova yönetimi açısından bir güvenlik tehdidi olarak algılanırken, özellikle NATO'nun bu yıllarda eski Sovyet Cumhuriyetleri olan Baltık ülkelerini de birliğe dahil edip genişlemesinin, büyük ölçüde RF-ABD ilişkilerindeki 11 Eylül saldırıları sonrası oluşan bir yumuşama sonucu meydana geldiği değerlendirilmektedir. Dolayısıyla NATO'nun genişlemesine RF bu dönemde hala karşı olmaya devam etmektedir. Nitekim, RF içindeki güvenlik ile ilgili çeşitli birimler genişleme politikalarını "NATO'nun

RF'yi yeniden çevreleme girişimi" olarak değerlendirmektedir. Putin de bu dönemdeki bir konuşmasında NATO'nun genişlemesinin yeni güvenlik tehditlerine cevap vermediğini" ifade ederek NATO'nun genişlemesine sıcak bakmadıklarını belirtmiştir (Purtaş, 2005, s.15).

Bununla birlikte Putin'in iktidarının ilk dönemindeki dış ve güvenlik politikası her ne kadar 1993 yılından beri süregelen söylemlerin ve politikaların bir uzantısı ve devamı olsa da bazı noktalarda daha net dönüşümlerin olduğunu belirtmek de gereklidir. Bu bağlamda bir değerlendirmeye göre Putin, Prince ve Pauper'ın dönemine bir son vererek Rus dış ve güvenlik politikasına damgasını vurmuştur. Bahsi geçen dönem RF'nin özellikle geç Sovyet dönemindeki ABD ile olan ilişkilerini temsil etmektedir. Değerlendirmeye göre Rusya, her ne kadar ABD bu düşünceye katılmasa da kendi çıkarlarına önem vererek ve müttefikleri ile birlikte hareket ederek büyük bir güç olabilirdi. Bu düşünce ise yine değerlendirmeye göre Putin Doktrini'nin merkezinde yer almaktadır (Kipp, 2011, ss. 103-104).

Bu bilgiler ışığında RF, algıladığı tehditlere karşı kendini koruyabilmek adına şu şekilde bir politika geliştirmeyi planlamıştır (Melville ve Shakleina, 2005, s. 109):

"Rusya Federasyonu, askeri güvenliğini nasıl koruyacağını hukukun üstünlüğü ilkesi gereğince ve gelişen demokratik bir devlet bağlamında, sosyo-ekonomik reformlar yürüterek, eşit ortaklık ilkesini ön plana çıkararak, karşılıklı fayda çerçevesinde, uluslararası ilişkilerde iyi komşuluk kurarak, bütüncül ve kapsayıcı bir uluslararası güvenlik sistemi inşa ederek ve bu şekilde dünya genelinde barışı koruyup güçlendirerek gerçekleşeceğini düşünmektedir".

Bütün bu bilgiler, demeçler analiz edildiğinde görülecektir ki; Putin'in göreve başlamasının ardından ilk dönemde yayınlanan RF Ulusal Güvenlik Konsepti Belgesi, RF'nin Dış Politika Anlayışı Belgesi ve RF Askeri Doktrini Belgesi'ndeki öne çıkan hususlar, RF'nin 1993 yılında kabul ettiği Yakın Çevre Doktrini ve özellikle 1996 yılından itibaren söylemsel düzeyde vurgulanan Primakov Doktrini'nin ilkeleriyle büyük oranda bağdaşmakta ve bu anlamda 1990'lı yıllarda takip edilmeye çalışılan politikaların net bir şekilde uzantısı olarak görülmektedir. Dahası Putin, 2000 yılında göreve başladıktan sonraki iktidar sürecinde seleflerine oranla daha aktif bir dış politika izlemeye başlamıştır. Almanya, İtalya, İngiltere gibi Batı ülkelerini ziyaret etmiş, G8 bünyesindeki toplantılara katılmıştır. Ayrıca NATO'nun ve AB'nin genişleme politikalarını kınayan açıklamalar yapmıştır. Putin yönetimi SSCB'nin de müttefikleri olan

Kuzey Kore ve Küba ile de yapıcı ilişkiler kurmak noktasında adımlar atmıştır (Peterson, 2001, s. 17). Bu anlamda Putin, Rus dış politikasında Primakov Doktrini'nin bir uzantısı olarak kabul edilebilecek şekilde ABD'yi dengeleyebilmek, kendi ulusal çıkarlarını uluslararası kuruluşlar nezdinde sunabilmek ve sistem içerisinde eşit bir aktör olarak kabul edilebilmek amacıyla, dış politikada aktif bir rol oynamaya başlamıştır. Bu noktada Putin'in iktidarının ilk dönemindeki "pragmatizm ekseninde bir yeniden çok kutupluluk arayışının" belirtilen bu politikalarla uygulanmaya çalışıldığı söylenebilir.

Putin'in iktidarının ilk dönemindeki uluslararası arenada gerçekleşen önemli olaylara ve bu olaylar nezdinde RF'nin bahsi geçen söylemlerinin ne şekilde karşılık bulduğuna yukarıdaki bilgiler ışığında bakıldığında şu konulardan söz edilmesi mümkündür: Her ne kadar 11 Eylül 2001'de ABD'ye yönelik gerçekleşen terör saldırılarında Moskova yönetimi Washington'un teröre karşı savaşında destek vermiş ve özellikle Orta Asya ülkelerinde askeri birlikler buldurmasına rıza göstermiş olsa da (Rogov, 2005, s.355) ABD'nin 2003'te gerçekleştirdiği Irak işgali için farklı bir tutum ve söylem takınmıştır. ABD'nin Irak'a Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) kararı olmadan tek taraflı bir kararla müdahale etmesi üzerine RF, ABD ile ilişkilerini gözden geçirme politikasına yönelmiştir. Bununla birlikte bu olay özelinde RF'nin Avrupa ile ilişkilerine bakılması da Putin yönetiminin Primakov Doktrininde de vurgulandığı üzere çok kutuplu bir sistem talebini öne çıkarması açısından değerlidir. Bu çerçevede RF'nin AB'nin iki büyük ülkesi olan Almanya ve Fransa ile paylaştığı söylemsel ve fikirselle iş birliği geçici de olsa bir "Paris-Berlin-Moskova eksenini" oluşmasına neden olmuştur. ABD'nin Irak işgali sürecinde bahsedildiği üzere ABD'nin BMGK kararı olmadan tek taraflı bir kararla Irak'a müdahale etmesi, bu eksenini oluşturmuş olup; söylemsel ve fikirselle iş birliği özelinde Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac ve Rusya Devlet Başkanı Putin'in, Schröder yönetimindeki Almanya'ya ABD'nin Irak'a yönelik rejim değiştirme politikasının karşısında olması konusunda destek vermeleri, önemli bir gelişme olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamda geçici de olsa "Paris-Berlin-Moskova eksenini" oluşumunun uluslararası sistemde çok kutupluluk söylemine yer açması ve kavramsal bir içeriğe dönüşmesinde önemli bir rolü olduğu vurgulanmaktadır. Dolayısıyla RF'nin gerek Primakov Doktrini özelinde gerekse Putin yönetiminin Dış Politika Anlayışı belgesi bağlamında öne çıkarıldığı üzere uluslararası sistemde ABD'yi dengeleyebilmek ve sınırlayabilmek adına çok kutupluluk yaklaşımı, bu iş birliği ile geçici de olsa bir şekilde gerçekleşmiş görünmektedir. 2004 yılına gelindiğinde ise NATO'nun üç eski SSCB üyesi olan Letonya, Litvanya ve Estonya'yı üyeliğe kabul

etmesi ve RF'nin algıladığı şekilde NATO'nun doğuya yani Rusya sınırlarına doğru genişlemesinin devam etmesi Kremlin yönetiminin ulusal güvenlik tehdidini artıran bir gelişme olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca yine bu dönemde 2003-2005 arası yıllarda Rusya'nın "yakın çevre" olarak kabul ettiği Kafkasya ve Orta Asya bölgesinde sırasıyla Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'da RF'nin bakış açısıyla Rusya karşıtı renkli devrimlerin yaşanması RF ve ABD arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine neden olan gelişmeler olarak görülmüştür (Erşen, 2018, s.152; Hamzaoğlu, 2022, ss. 225-226).

Putin'in 2000 yılında başlayıp 2008 yılında sona eren ilk iktidar dönemi içinde son olarak söylenmesi gereken bir başka önemli husus, özellikle 2007 yılından itibaren başlayan dönüşüm olmuştur. Putin'in iktidarının 2008 sonrası dönemi bir başka çalışmanın konusu olmakla birlikte, özellikle bu noktada 2007 yılında yaşanan bir gelişmeden bahsetmek anlamlı görülmektedir. Yakın Çevre Doktrini ve Primakov Doktrini'nin özellikle çok kutupluluk söylemi ve yaklaşımına benzer şekilde 2007 yılında Münih'te düzenlenen Güvenlik Konferansı sırasında Putin, ABD'nin tek kutuplu dünya politikasını eleştirmiş ve bu konferansta güçlü söylemler yoluyla "yeniden çok kutuplu dünya" vurgusu yapmıştır (Putin, 2007). Çok kutuplu dünya vurgusu, bu vurgu içinde özellikle RF'nin uluslararası kurumlar içerisindeki rolü, RF'nin dış ve güvenlik politikasında ve dünya düzeni algısında Putin döneminin önceki dönem olan 1990'lardan bir kopuş değil, aksine bir süreklilik arz ettiğini gösterir niteliktedir. Sadece Putin dönemindeki dönüşümün önceki döneme göre daha net şekilde görülür hale gelmeye başladığı söylenebilir. Bununla birlikte yine Münih Güvenlik Konferansı'nda yeni dönemde küresel ekonomik sistemde yeni güç merkezlerinin ortaya çıktığının belirtilmesi de çok kutuplu dünya vurgusuna bir bakış olarak görülebilmektedir.

Sonuç

Soğuk Savaş döneminin sona ermesi yeni dünya düzenini tek kutuplu bir sistem haline dönüştürürken, ABD bu sistemin tek lideri olarak ortaya çıkmıştır. Bu yeni düzen içerisinde ABD küreselleşme dalgasının da etkisiyle siyasi, ekonomik, kültürel olarak değerlendirilebilecek birçok boyutta hegemon bir aktör olarak sistemi domine etmeye güçlü şekilde devam etmiştir. SSCB'nin dağılışıyla birlikte bu bölgede ortaya çıkan RF ise Soğuk Savaş sonrası dönemin özellikle ilk yıllarında ABD'nin küresel sistem içerisinde sunmuş olduğu bahsi geçen siyasi, ekonomik bağlar ile bu yeni düzene, sisteme entegre olmaya çalışmıştır. Nitekim dönemin RF Dışişleri Bakanı Kozirev'in demeçlerine, söylemlerine

de bakıldığında bu yeni dönemde Batı'nın üstünlüğünü kabul etmek, onların dostluğunu kazanmak, RF'yi siyasi, ekonomik, askeri birçok yönden reforme etmek RF'de gerek iç siyasi düzlemde gerek dış ve güvenlik politikalarında öne çıkaran gelişmeler ve politikalar olmuştur. Fakat, 1993 yılında meydana gelen gelişmeler ve ABD-RF ilişkilerinin istenilen düzeye getirilememesi karşısında RF'nin Yakın Çevre Doktrini ilan ettiği ve ulusal çıkarlarını ve dış politika anlayışını bu doktrin doğrultusunda güncellediği görülmüştür. Dahası 1996 yılından itibaren Rus dış politikasında Avrasyacı kimliğe sahip olduğu değerlendirilen Primakov'un, Atlantikçi olduğu düşünülen Kozirev'in yerine Dışişleri Bakanlığı'na atanması, RF'nin sisteme ve dünya düzenine bakışını daha net şekilde değiştiren etkenlerin en önemlilerinden olmuştur. Özellikle Primakov'un ABD'nin domine ettiği tek kutuplu dünya düzenine yönelik eleştirileri, bu düzenin yerine ikame edilebilecek çok kutuplu sistem önerisi, bu öneri kapsamında RF'nin liderliğini öne çıkarması, NATO'nun doğuya doğru genişlemesine karşı çıkılması gibi söylemler, RF'nin 1996 yılından itibaren çok kutuplu bir sistem desteklediği ve daha realist bir dış politikaya geçiş yapmaya başladığını kanıtlar nitelikte gelişmelerdir. 2000'li yılların başından itibaren Yeltsin'in başkanlığı döneminde kısa bir süre Başbakanlık yapan Putin'in bu defa Devlet Başkanı olarak göreve başlaması, 1993 yılından beri tartışılan Yakın Çevre Doktrini, 1996 yılından beri gündeme gelen "yeniden çok kutuplu düzen arayışı" söylemlerinin ve yaklaşımlarının kaldığı yerden sürdürüldüğü bir süreci başlatmıştır. Diğer bir deyişle, bahsi geçen söylemler ve yaklaşımlar ilk kez Putin'in iktidarı ile ortaya çıkmamış, Soğuk Savaş sonu erken dönemlerden beri tartışılmıştır. Bu anlamda bu söylemlerin ve yaklaşımların bir süreklilik arz ettiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren Primakov Doktrini kapsamında daha net çizgilerle belirlenen RF'nin dış ve güvenlik politikası ile 2000'li yıllarda başlayan Putin dönemi RF'nin dış ve güvenlik politikaları birbirinin devamı niteliğinde olup büyük benzerlikler taşımaktadır. Bu konuda söylenebilir ki, Yakın Çevre Politikası ve Çok Kutuplu Dünya Düzeni söylemleri ve arayışları bir hükümet politikasından öte RF'de bahsi geçen dönemlerde bir devlet politikası halini almıştır. Bu anlamda RF'de özellikle Soğuk Savaş sonu erken dönemlerinde Kozirev'in dış politika yaklaşımıyla yaşanan kısa bir dönem "Atlantikçi" bakış açısının yerini, 1993 yılından başlamak üzere, fakat özellikle 1996 yılından itibaren Primakov'un atanmasıyla ve dönemin bölgesel ve küresel gelişmelerinin de etkisiyle Avrasyacı politikalar almaya başlamıştır. Putin iktidarı ile birlikte ise 2000 yılından itibaren bu politikaların daha güçlü şekilde sahiplenilmeye başlandığı söylenebilir. Bu konuda muhtemeldir ki

söylenilecek bir fark, Putin'in özellikle iktidarının ilk iki döneminde enerji ihracatı seviyesinin ortaya çıkarmış olduğu ekonomik büyüme ile birlikte zaman içerisinde bahsi geçen yaklaşımların siyasi zeminde de yer bulmaya başlamış olmasıdır. Diğer bir deyişle, RF'nin politikaları bağlamında altı çizilebilecek önemli hususun, Putin iktidarı ile birlikte zaman içerisinde bu realist eksenli, ulusal çıkarı önceleyen politikaların artık söylemsel düzeyde kalmayıp eylemsel olarak da karşılık verilmeye başlanmış olmasıdır. Bahsi geçen politikaların çalışma kapsamında olmamakla ve farklı bir çalışmanın konusu olmakla birlikte belirtilmesi gerekirse, özellikle 2007-2008 yıllarından itibaren bölgesel ve küresel politikalarda RF'nin etkisini artırmaya başlaması ile gerçekleştiğini ifade etmek mümkündür.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support

Kaynakça

- Alım, E. (2019). Rusya'nın büyük güç aktivizminde çok kutuplu dünyanın önemi. *Asya Studies*, (8), 53-65.
- Ambrosio, T. (2001). Russia's quest for multipolarity: A response to US foreign policy in the post-cold war era. *European Security*, 10(1), 45-67. doi:10.1080/09662830108407482.
- Balcı, A. (2021). *Türkiye, Rusya ve İran arasındaki İkili - Bölgesel güvenlik ilişkileri*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Delong, M. (2020). The concept of Russian Federation foreign and security policy by Eugene Primakov. *Internal Security*, 12(1), 307-318. doi:10.5604/01.3001.0014.3205.
- Erşen, E. (2018). Rusya'nın Suriye politikası: Fırsatlar, riskler ve tehditler. H. B. Yalçın ve B. Duran (Ed.), *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri: Strateji Araştırmaları Serisi 1* içinde (3. bs., ss. 149-174). İstanbul: SETA.
- Hamzaoğlu, H. (2020). Rus Dış Politikasında realist yaklaşım: Primakov doktrini ve Yakın Çevre kavramı. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(24), 281-299.
- Hamzaoğlu, H. (2022). Post-Cold War Russian-German relations: The New Balance of Powers in Europe?. *The Journal of Social Science* 6(12), 223-233.
- İsmayıl, E. (2016). Rusya'nın Avrasya Birliği Politikası. *Avrasya Etüdüleri*, 1(49), 125-151.
- Kolossov, V. ve Turovsky, R. (2001). Russian geopolitics at the Fin-de-siecle. *Geopolitics*, 6(1), 141-164.
- Kipp, J. W. (2011). Russian military doctrine: Past, present and future. *Russian Military Politics and Russia's 2010 Defence Doctrine*.
- Lynch, A. C. (2001). The realism of Russia's foreign policy. *Europe - Asia Studies*, 53(1), 7-31. doi:10.1080/09668130124714.
- Melville, Andrei ve Shakleina, T. (2005). *Russian Foreign Policy in Transition: Concepts and realities*. Budapest: CEU Press.
- Peterson, L. (2001). Başkan Putin ve icraatları "Rusya'da Eskiye Dönüş" olarak kabul edilebilir mi? *Avrasya Dosyası*, 6(4), 16-23.

Purtaş, F. (2005). Soğuk Savaş sonrası NATO'nun dönüşümü ve genişlemesi çerçevesinde Türk Amerikan askeri ilişkileri. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 1(02), 7–30.

Putin, V. (2007). President of Russia. Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy. Access date: 24 Ekim 2023, <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034>.

Rogov, S. (2005). A new turn in Russian-American relations. Adrei Melville ve T. Shakleina (Ed.), *Russian Foreign Policy in Transition: Concepts and Realities* içinde (ss. 349–373). Budapest: Central European University Press.

Rumer, E. (2019). The Primakov (Not Gerasimov) Doctrine in Action. Carnegie Endowment for International Peace. Access date: 3 Nisan 2022, <https://carnegieendowment.org/2019/06/05/primakov-not-gerasimov-doctrine-in-action-pub-79254>.

Sapmaz, A. (2018). *Rusya Federasyonu'nun askeri güvenlik refleksindeki dönüşüm*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Shearman, P. (1997). Defining the National Interest: Russian Foreign Policy and Domestic Politics. R. E. Kanet ve A. V. Kozhemiakin (Ed.), *The Foreign Policy of the Russian Federation* içinde (ss. 1–27). New York: Macmillan Press.

Sönmez, A. S. (2010). Yakın Çevre doktrini bağlamında Yeltsin dönemi Rusya Federasyonu'nun Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleriyle ilişkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, 277–290.

Yılmaz, S. (2019). *Putin dönemi Rusya dış politikası ve güvenlik doktrinleri*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Çevrimiçi Radikalleşmeye Karşı Çevrimiçi Mücadele: İnternetin Radikalleşmeyle Mücadelede Kullanılması

Online Fight Against Online Radicalization: Using the Internet for Counter Radicalization

Öz

Bu çalışmada çevrimiçi radikalleşmeyle mücadelede çevrimiçi ortamdan ve araçlardan nasıl yararlanabileceği üzerine bir çerçeve çizilmesi planlanmaktadır. Günümüzde radikalleşmeyle mücadele ve radikalleşmenin tersine döndürülmesi güvenlik güçlerinin önemli bir sorumluluğuyken, her ne kadar yeni bir olgu olmasa da oldukça dinamik ve karmaşık bir nitelikte olması nedeniyle çevrimiçi radikalleşme özel bir meydan okuma muhteva etmektedir. Çevrimiçi ortamın her türlü arayışı ve paylaşımı kolaylaştırıcı etkisi, radikalleşmenin gerçekleşmesinde oldukça belirleyicidir. Bu nedenle günümüzde geleneksel yüz yüze ve grup içi radikalleşmeden daha yoğun ve etkili şekilde çevrimiçi ortamların kullanılması kapsamlı bir inceleme yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bunun yanında radikalleşmenin önlenmesi ve ilgili mücadele için uygulanan pek çok strateji bulunurken, çevrimiçi boyutun temele alındığı bir analiz yapılması bu çalışmanın temel eğilim noktasıdır. Çevrimiçi radikalleşmenin geleneksel radikalleşmeden oldukça farklı özellikler göstermesi, ilgili önleme ve mücadele faaliyetlerinin de kendine has özelliklerinin olmasını gerektirmektedir. Özellikle çevrimiçi platformların ve araçların çevrimiçi radikalleşmeyle mücadele kullanılmasına yönelik öneriler bu çalışmanın özel yönünü yansıtacaktır. Çalışma öncelikle çevrimiçi radikalleşme üzerine bilgilendirici bir bölümle başlayacak, izleyen bölümde radikalleşme ve çevrimiçi radikalleşmeyle mücadelede çevrimiçi stratejiler üzerine bir tartışma ortaya konulacaktır. Sonuç bölümünde ise internet ve teknolojideki gelişimin radikal gruplar tarafından ne şekilde kullanılmaya devam edeceğine yönelik bir risk değerlendirmesi yapılacaktır. Böylece çevrimiçi radikalleşme ve deradikalizasyon özelinde, radikalleşme literatürüne katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Radikalleşme, Çevrimiçi Radikalleşme, Deradikalizasyon, Terörizm, Radikalleşmeyle Mücadele

Emre ÇITAK

Doç. Dr.,
Hitit Üniversitesi, İİBF, Uluslararası
İlişkiler Bölümü,
emrecitak@hitit.edu.tr
ORCID : 0000-0002-8704-6495

Cilt / Issue: 11(2) 485-514
Geliş Tarihi: 25.12.2023
Kabul Tarihi: 11.06.2024

Atf: Çıtak, E. (2024). Çevrimiçi radikalleşmeye karşı çevrimiçi mücadele: İnternetin radikalleşmeyle mücadelede kullanılması. *Tesam Akademi Dergisi*, 11(2), 485-514.
<http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1409425>

Abstract

This study is planned to draw a framework on how to benefit from online space and tools in the fight against online radicalization. While combating and reversing radicalization is a significant responsibility of security forces today, online radicalization poses a special challenge since it is quite dynamic and complex, although it is not a new phenomenon. The facilitating effect of the online environment in all kinds of searches and sharing is very decisive in the realization of radicalization. For this reason, today's use of online environments more intensely and effectively than traditional face-to-face and in-group radicalization requires a comprehensive examination. In addition, while there are many strategies implemented to prevent and combat radicalization, the main trend of this study is to conduct an analysis based on the online dimension. The fact that online radicalization has very different characteristics from traditional radicalization requires that relevant prevention and combat activities have their characteristics. In particular, suggestions for using online platforms and tools to combat online radicalization will reflect the special aspect of this study. The study will first begin with an informative section on online radicalization, and the following section will present a discussion on online strategies to combat radicalization and online radicalization. In the conclusion section, a risk assessment will be made regarding how the developments in the internet and technology will continue to be used by radical groups. Thus, it is aimed to contribute to the radicalization literature, specifically on online radicalization and deradicalization.

Keywords: Radicalization, Online Radicalization, Deradicalization, Terrorism, Counter-Radicalization

Extended Abstract

Radicalization is one of the most frequently cited concepts in current security discussions. The essence of the definition of radicalization is that people experience a process that leads to extremism based on an ideology or intellectual approach. In this process, the perception of life and others is shaped in its psychological and sociological dimensions, the individual can engage in a wide range of orientations, from social isolation to legitimizing the use of violence against others. The basis of this process, which is also referred to as change or transformation, is the person's encounter with a new way of thinking or different interpretations of his/her existing views. Afterwards, depending on the course of the process, radicalization can be experienced at various levels and directions. For example, radicalization can be observed at the cognitive-mental level or to the extent that it shapes behavior.

Social media, web pages and the dark net create a virtual environment with unclear boundaries. While the unique features of this medium

enable individuals to reach their searches more easily, it also provides advantages for radical groups to meet many of their needs. Here, materials containing excessive or harmful content are produced, circulated and shared without being subjected to serious obstruction, discussions on the most contrary views are held in forums and chat rooms with the participation of many users, pioneers of various ideologies can address their followers through audio and video broadcasts, illegal groups are able to reach large audiences with secret and open messages and preliminary meetings/communication are provided for relationships that will be reflected in real life. Thus, favorable conditions emerge for radicalization relationships and processes. In this regard, online radicalization stands out as an important topic that needs to be discussed in security, terrorism and radicalization research.

Online radicalization is under the spotlight today, especially as it has become a part of the intense activities of terrorist organizations and some populist groups on the internet. It is noteworthy that individuals have moved to a radical level in their cognition and behavior levels with the conversations they have on the internet, the information they acquire and the relationships they enter into. In addition to the numerous advantages that online platforms provide for general users, the fact that they have become an area of intense activity for radical groups also brings to the fore the necessity and importance of the struggle in this area.

This study is planned to draw a framework on how to benefit from online space and tools in the fight against online radicalization. While combating and reversing radicalization is a significant responsibility of security forces today, online radicalization poses a special challenge since it is quite dynamic and complex, although it is not a new phenomenon. The facilitating effect of the online environment in all kinds of searches and sharing is very decisive in the realization of radicalization. For this reason, today's use of online environments more intensely and effectively than traditional face-to-face and in-group radicalization requires a comprehensive examination. In addition, while there are many strategies implemented to prevent and combat radicalization, the main trend of this study is to conduct an analysis based on the online dimension. The fact that online radicalization has very different characteristics from traditional radicalization requires that relevant prevention and combat activities have their characteristics. In particular, suggestions for using online platforms and tools to combat online radicalization will reflect the special aspect of this study. The study will first begin with an informative section on online radicalization, and the following section will present

a discussion on online strategies to combat radicalization and online radicalization. In the conclusion section, a risk assessment will be made regarding how the developments in the internet and technology will continue to be used by radical groups. Thus, it is aimed to contribute to the radicalization literature, specifically on online radicalization and deradicalization.

Giriş

Radikalleşme, güncel güvenlik tartışmalarının içinde en çok atıf yapılan kavramlardan biridir. Kişilerin bir ideoloji veya fikrî yaklaşım üzerinden aşırılaşmaya giden bir süreci tecrübe etmeleri radikalleşme tanımının özünü oluşturmaktadır. Psikolojik ve sosyolojik boyutlarıyla hayata ve diğerlerine yönelik algının şekillendiği bu süreçte kişi, toplumsal izole eğiliminden diğerlerine yönelik şiddet kullanmayı meşrulaştırmaya kadar geniş bir yelpazede yönelim içine girebilmektedir. Kökten değişim veya dönüşüm olarak da ifade edilen bu süreçte temeli, kişinin yeni bir düşünce tarzıyla veya mevcut görüşlerinin farklı yorumlarıyla karşılaşması oluşturmaktadır. Sonrasında ise sürecin seyrine göre, radikalleşme çeşitli düzeylerde ve yönlerde tecrübe edilebilmektedir. Örneğin; bilişsel-zihinsel düzeyde veya davranışları şekillendiren ölçüde radikalleşme gözlemlenebilmektedir.

Geleneksel çerçevede radikalleşme bireyin içine dâhil olduğu sosyal bir grup ve grup içindeki etkileşimle gerçekleşmektedir. Birey sahip olduğu, merak ettiği veya etkisinde kaldığı düşüncelerin farklı boyutlarıyla grup dinamizmi etkisiyle tanışmakta ve görüşlerinde zamanla ciddi bir değişim gerçekleşmektedir. Benzer fikirlerin yüksek perdeden ve kısıtlanmadan tartışıldığı çevrelerde, grup üyelerinin birbirlerinden etkilenme ihtimalleri daha yüksek olurken ortak görüşe olan bağlılıkları da doğal olarak artmaktadır. Zaman içinde kendi görüşlerinin giderek kemikleşmesi ve diğer görüşlerin reddedilmesi durumu belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır. Böylece birey radikal dönüşüm olarak adlandırılan sürecin aşamalarını yaşamaktadır. Günümüzde çevrimiçi alan radikalleşme süreci için oldukça uygun bir ortam oluşturmaktadır. İnsanlar çevrimiçi ortamda daha rahat şekilde bir araya gelebilmekte, var olan gruplarını genişletebilmekte veya ilgi alanlarına göre yeni ilişkiler kurabilmektedirler. Yoğun iletişim ve etkileşim olanakları, radikal grupların çevrimiçi faaliyetlerinin giderek artması sonucunu doğurmaktadır.

Sosyal medya, ağ sayfaları ve karanlık net sınırları belirsiz sanal bir mecra oluşturmaktadır. Bu mecranın kendine has özellikleri bireylerin arayışlarına daha kolay ulaşmalarını sağlarken, radikal grupların da pek çok ihtiyacını karşılamaları için avantajlar sağlamaktadır. Burada aşırı veya zararlı içerik muhteva eden materyaller ciddi bir engellemeye maruz kalmadan üretilmekte, dolaşıma sokulmakta ve paylaşılmakta, forum ve sohbet odalarında en aykırı görüşler üzerine pek çok kullanıcının katıldığı tartışmalar gerçekleştirilmekte, sesli ve videolu yayınlarla çeşitli

ideolojinin öncüleri takipçilerine seslenebilmekte, yasa dışı gruplar gizli veya açık mesajlarla geniş kitlelere ulaşabilmekte ve gerçek hayata yansıtılacak ilişkiler için ön görüşme/ haberleşme sağlanmaktadır. Böylece radikalleşme ilişkileri ve süreci için uygun koşullar ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda çevrimiçi radikalleşme; güvenlik, terörizm ve radikalleşme araştırmalarında üzerinde tartışılması gereken önemli bir başlık olarak öne çıkmaktadır.

Çevrimiçi radikalleşme, özellikle terör örgütlerinin ve kimi popülist grupların internetteki yoğun faaliyetlerinin bir parçası haline gelmesi nedeniyle günümüzde mercek altındadır. Bireylerin internet üzerindeki görüşmeleri, edindiği bilgiler ve girdikleri ilişkilerle birlikte biliş ve davranış düzeylerinde radikal bir seviyeye geçmeleri dikkat çeken noktadır. Çevrimiçi platformların genel kullanıcıların için sağladığı sayısız avantajın yanı sıra radikal grupların yoğun faaliyet alanı haline gelmesi bu alandaki mücadelenin gerekliliğini ve önemini de gündeme getirmektedir.

Bu çalışmada çevrimiçi radikalleşmeyle mücadelede çevrimiçi alandan ve araçlardan nasıl yararlanabileceği üzerine bir çerçeve çizilmesi planlanmaktadır. Günümüzde radikalleşmeyle mücadele ve radikalleşmenin tersine döndürülmesi güvenlik güçlerinin önemli bir sorumluluğuyken, her ne kadar yeni bir olgu olmasa da oldukça dinamik ve karmaşık bir nitelikte olması nedeniyle çevrimiçi radikalleşme özel bir meydan okuma muhteva etmektedir. Çevrimiçi ortamın her türlü arayışı ve paylaşımı kolaylaştırıcı etkisi, radikalleşmenin gerçekleşmesinde oldukça belirleyicidir. Bu nedenle günümüzde geleneksel yüz yüze ve grup içi radikalleşmeden daha yoğun ve etkili şekilde çevrimiçi ortamların kullanılması kapsamlı bir inceleme yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bunun yanında radikalleşmenin önlenmesi ve ilgili mücadele için uygulanan pek çok strateji bulunurken, çevrimiçi boyutun temele alındığı bir analiz yapılması bu çalışmanın temel eğilim noktasıdır. Çevrimiçi radikalleşmenin geleneksel radikalleşmeden oldukça farklı özellikler göstermesi, ilgili önleme ve mücadele faaliyetlerinin de kendine has özelliklerinin olmasını gerektirmektedir. Özellikle çevrimiçi platform ve araçların çevrimiçi radikalleşmeyle mücadele kullanılabilmesine yönelik öneriler bu çalışmanın özel yönünü yansıtacaktır. Çalışma öncelikle çevrimiçi radikalleşme üzerine bilgilendirici bir bölümle başlayacak, izleyen bölümde radikalleşme ve çevrimiçi radikalleşmeyle mücadelede çevrimiçi stratejiler üzerine bir tartışma ortaya konulacaktır. Sonuç bölümünde ise internet ve teknolojideki gelişimin radikal gruplar tarafından ne şekilde kullanılmaya devam edeceğine yönelik

bir risk değerlendirmesi yapılacaktır. Böylece çevrimiçi radikalleşme ve deradikalizasyon özelinde, radikalleşme literatürüne katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Dijital Kodları Okumak: Radikalleşme ve Çevrimiçi Radikalleşme

Radikalleşme bireylerin herhangi bir görüşün veya ideolojinin aşırı taraflarını benimseme yolculuğunu ifade etmektedir. Herkesin hayatın gidişatı, devlet yönetimi veya varlık nedenleriyle ilgili siyasi, felsefi veya dini düşünceleri bulunmaktadır. Hangi nitelikte ve boyutta olursa olsun bu tür düşünceler genel olarak toplum kültürüyle uyumluluk, zararsızlık ve diğer görüşlere saygınlık temelinde var olmaktadır. Fakat kimi kişiler görüşlerine ve inançlarına zamanla ve çeşitli nedenlerle öylesi bağlı (ileri seviyede bağınaz) hale gelmektedirler ki aşırı yönleri benimsemekte, yaşamlarını bu çerçevede kurmakta ve diğerlerini ötekileştirmektedirler. Radikal hale gelme süreci, zihin ve davranış temelinde ortaya çıkmaya başlamaktadır. Özellikle terörizm tartışmalarının içinde radikalleşmeye yapılan atfın giderek artması, ilgili konuda yapılan çalışmaların sayısını artırmaktadır. İdeolojilerin aşırı uçlarını benimseyen kişilerin zamanla geçirdikleri dönüşüm; diğerlerine karşı tahammülsüz olmaları, görüşlerini baskıyla kabul ettirmeye çalışmaları ve şiddet uygulamalarını meşrulaştırmaları ile sonuçlanmaktadır. Böylece aşırı görüşleri savunan kişiler zamanla radikal bir hayat seyrine uyum sağlamak ve radikal gruplara yönelmektedirler. Radikalleşmenin ve şiddetin sistematik uygulanışının örgütlenmesi olan terör grupları başta olmak üzere yasa dışı gruplar, bu sürecin değerlendiricileri olmaktadır. Hem mevcut üyelerini hem de dışarıda hazır şekilde bulunan kişileri şiddet süreçlerinin içine dahil edecek bir ortam bulabilmektedirler (Muro, 2016; Koomen ve van der Plicht, 2016, ss. 174-239).

Radikalleşme kişinin kendi kendine veya etkileşim halinde tecrübe ettiği bir süreçtir. Bu süreç bilişsel veya bilişsel-davranışsal şekilde gerçekleşebilmektedir (Macdonald ve Whittaker, 2020, ss. 35-36). Birleşmiş Milletler'e göre radikalleşme, yeni katılanların aşırı ideolojilere dayalı şiddete başvurmaya istekli bireylere dönüşmesine sıklıkla eşlik eden beyin yıkama sürecini yansıtmaktadır (2012, ss. 6-7). Radikalleşme sadece bilişsel/düşünce düzeyde kalabilmekte veya kişinin hayat seyrini değiştirebilecek şekilde etki değeri yüksek olabilmektedir. Radikal görüşler ve davranışlar kimi zaman bireysel/içe dönük bir süreç olarak yaşanırken, kimi zaman diğer görüşlere ve diğerlerine karşı şiddet hali olarak tezahür edebilmektedir (Neumann, 2013a, ss. 875-877). John Horgan çalışmasında temel bir tanımla radikalleşmeyi, aşırılaştırmış bir

siyasi veya dini ideolojiye aşama aşama bağlanılan sosyal ve psikolojik bir süreç olarak tartışılmaktadır (2009, s. 152). Jamie Barlett ve Carl Miller makalelerinde radikalleşmenin şiddete evrilmesinde duygusal çekim oranı, heyecan ve havalı görünme, belirli bir grup içinde statü veya saygınlık elde etme ve akran baskısı/etkisi gibi faktörleri saymışlardır (2012, ss. 13-16)

Mark Sedgwick (2010) radikalleşmenin kelime anlamı olarak tanımlaması kolay olsa da farklı yerlerde kullanılmasının belirli bir karmaşayı beraberinde getirdiğini ifade etmektedir. Güvenlik, dış politika ve entegrasyon bağlamında radikalizmin farklı anlamlar ihtiva ettiğini belirtmektedir. Güvenlik tartışmaları içinde de radikalleşmenin aşırılaşma ile çerçevesinin çizildiğini ve ılımlı olmanın zıttı bir süreç olarak gerçekleştiğini belirtmektedir. Alex Schmid ise süreç yaklaşımı ile radikalleşmenin; (1) aşırıcılığa doğru siyasi bir sosyalleşme, (2) bir rakiple karşı karşıya gelindiğinde yasadışı siyasi eylem yöntemlerinin kullanımının artması açısından çatışmanın tırmanması veya (3) manipülatif siyasi veya dini girişimciler tarafından yönetilen bir harekete geçirme ve eleman elde etme faaliyeti üzerinden tanımlanabileceğini ileri sürmektedir. Söz konusu dönüşüm sürecinde kişi birey merkezli kişisel kimlikten, gerçek inancı yaşayan üstün insanlardan oluştuğunu düşündüğü aşırıcı bir grubun taleplerine boyun eğen ve aynı zamanda onu daha özgür hale getiren yeni ve kolektif bir kimlik sahipliğine yönelebilmektedir (2016, s. 27).

Kurt Braddock radikalleşmenin; (1) kişinin kendi düşünceleri ile aşırı bir gurubunun ideolojisi arasındaki bir kimlik pazarlığı olarak, (2) bir örgütün ideolojisinin veya motivasyonel bilgisinin özümsemesi olarak, (3) güvene dayanan normal ilişkilerden kaynaklı sosyal ağ mensubiyeti bir işlevi olarak veya (4) bir grubun düşüncelerine bağlı olarak kişinin tırmanan bir sosyal ve psikolojik değişim olarak dört farklı kategorik tanımlama içinde yer alabileceğini ifade etmektedir (2020, ss.17-33). Diğer taraftan Clark McCauley ve Sophia Moskalenko radikalleşmenin gruplar arası şiddeti ve grup içi fedakârlığı meşrulaştıran inanç, duygu ve davranış değişikliği olarak tanımlamaktadırlar. Ayrıca radikalleşme sürecinin bir siyasi görüş ve o görüşün temsilcisi grup için giderek daha fazla zaman, para ve emek vermenin ve risk almanın zemini oluşturan bir değişim olduğunu belirtmektedirler (2008, s. 416).

Radikalleşmenin temelinde etkileşim ve paylaşımın olması, bu sürecin “nerede” ve “nasıl” gerçekleştiğini daha önemli hale getirmektedir. İçinde bulunulan ortam ve bu ortamdaki çevre radikalleşme süreci üzerinde doğrudan etkilidir. Günümüzde geleneksel radikal grupların içinde ve

yüz yüze etkileşimle gerçekleşen süreçler devam ederken, internetin giderek daha çok toplumsal ilişkilerin yoğunlaştığı bir mecra haline gelmesi radikalleşmenin çevrimiçi boyutunu ön plana çıkarmaktadır. Özellikle gerçek kimlik paylaşmayı gerekli kılmayan sosyal medya platformlarında bireyler daha rahat davranabilmekte, daha açık sözlü olabilmekte ve gerçek hayatta yüksek sesle seslendiremedikleri düşünceleri aktarabilmektedirler. Söz konusu platformlarda aynı ve karşı düşüncelerin buluşmasıyla birlikte daha agresif ve toplum normlarına meydan okuyan tartışmalar ortaya çıkabilmektedir. Böylece her alandan aşırı düşünceler bireylerin önüne serilmektedir.

Jytte Klausen iletişimin örgütlenme ve örgüt stratejisi için hayati derecede önemli olduğunu ve internetin de bu ihtiyaca cevap veren önemli bir gelişme olduğunu ifade etmektedir. Merkezi olmayan, yoğun etkileşimli ve sıkı bağlantılı bu mecrada aşırı gruplar da eylemlerini, ideolojilerini ve etkinliklerini sahneye koyma imkânı bulmaktadırlar (2015, ss. 2-3). Çevrimiçi ortam bireylere radikalleşme öncesi araştırmalar, kendini keşfetme, daha fazla ideolojik bilgiye erişim ve hatta operasyonel eğitim gibi olanaklar sunmaktadır (Smith ve Alarid, 2020, s.186). Özellikle teknoloji çağının içine doğmuş bireyler sanal ortamda kendi içeriklerini üretme ve özel iletişim kanalları kurma şansına erişebilmektedirler. Çevrimiçi alanda daha fazla gencin bir araya gelmesi farklı fikirlerin ve ifadelerin aktarılmasını ve tartışılmasını sağlamaktadır. Bu tür yoğun etkileşim, düşünce alışverişi sağlarken çeşitli motivasyonlarla birlikte ideolojilerin daha rahat yayılmasını sağlamaktadır. Özellikle radikal düşüncelerin ve ilgili materyallerin dolaşımının rahatlığı ve sürekliliği bu noktada ayırt edici bir özellik taşımaktadır.

Bireyler internet dolaşımlarıyla sohbet odaları, sosyal medya veya web sayfaları aracılığıyla bireysel radikalleşme eğilimi gösterebilmekte veya etkileşime girdikleri kişiler aracılığıyla bir örgütlenmeye dâhil olabilmektedirler (Anderson, 2020, ss. 14-15). İnternet kullanıcıları herhangi bir gruba iletişime geçmeden bulabildikleri içeriklerle aşırılaşabildikleri gibi, buradaki etkileşim ve etkinlikler üzerinden de sürece maruz kalabilmektedir. Süreç içinde bir ideolojiye, harekete veya bir gruba aidiyet hissedebilmektedirler. Destekleyici paylaşımlar yapma, beğenilerini gösterme, finansal katkı sunma, toplantılara katılma ve diğer insanları etkileme gibi düşük düzeyde davranışlar sergileyebilmektedirler. Zamanla bu kişiler şiddeti meşru gören adımları kendileri atabilmekte veya bir grup tarafından motive edilebilmektedirler (Dauber ve İlter, 2020, ss. 48-50). Guri Molmen ve Jacob Ravndal çevrimiçi radikalleşmenin; (1) telafi etme, (2) izolasyon, (3) kolaylaştırma,

(4) hızlandırma, (5) yankı ve (6) eylemi tetikleme olmak üzere altı mekanizmasından bahsetmektedirler. Birinci süreçte bireyler gerçek hayattaki hassas noktalarını bir çevrimiçi topluluk bağlılığı oluşturarak telafi etmektedir. Böylece kendine alternatif bir dünya yaratmaktadır. İkinci süreçte toplumsal soyutlanmayla birlikte çevrimiçi hareketlilik daha da artabilmektedir. Sosyal çevresinde görüşlerinin karşılığını bulamayan kişiler çevrimiçi ortamlarda kendilerini daha rahat ifade ettiklerini düşünebilmektedirler. Kolaylaştırma, bireylerin çevrimiçi ortamda aşırı materyallere veya gruplara daha rahat şekilde ulaşmalarını ifade etmektedir. Normal hayat akışında bu tür buluşmalar daha yoğun bir arayış gerektirebilmektedir. Dördüncü mekanizma ise internetin radikalleştirmede bir hızlandırıcı etkisi yaratması durumudur. Geleneksel süreçten çok daha yoğun bir sürece maruz kalan bireylerin radikalleşme seviyeleri daha hızlı gelişebilmektedir. Beşinci durum aynı veya benzer görüşü paylaşan insanların girdikleri etkileşim, düşüncelerini karşılıklı olarak daha uç noktaya taşıyacakları üzerinedir. Çeşitli topluluklarda bir araya gelen insanlar ortak görüşlerini meşru hale getirme, anlamlandırma ve aşırılaştırma ile yankı odaları oluşturabilmektedirler. Son olarak ise internet üzerinden radikal bireylere iletilen mesajlar ve videolar onları siyasi şiddet içerecek şekilde harekete geçmeye yönlendirebilmektedir (2023, ss. 464-470).

Farklı hayat hikâyelerinden pek çok kullanıcıyı bir araya getiren sohbet odaları fikir alış verişi temelinde oluşturulmuş sanal toplantı alanları olarak düşünülebilmektedir. Çoğu sohbet odası ve forum sitesi profil tabanlıdır. Gerçek kimlikleriyle uyumlu profiller kullananlar olduğu kadar, tamamen sahte/yaratılmış kimliklerle var olan kişiler de mevcuttur. Kullanıcılar dini, siyasi veya başka bir konuda bilgi alabileceği veya düşüncelerini paylaşacağı kişiler aramaktadırlar. Bu noktada iletişim kuran diğer kullanıcıların gerçek profillerinin bilinmemesi, verdikleri bilgilerin ne amaçla verildiğini ve doğruluğunu tartışma altına sokmaktadır. Benzer şekilde forumlarda da kullanıcıların oluşturdukları profillerde verilen izlenim ve konularla ilgili anlattıkları elde edilebilecek tek verilerdir. Bu nedenle onların yazdıklarının doğruluğu veya uzmanlık alanıyla ilgili yazılıp yazılmadığı incelemeye açık değildir. Özellikle tartışmalı konularda kötü niyetli kişilerin oluşturdukları çoklu profiller, konunun bir yönünü öne çıkmasına neden olarak diğer kullanıcıları etkileme, onların dikkatini çekme ve yoğun iletişim kanalları kurma amacı taşımaktadır. Böylece en sert görüşlerin rahatlıkla ve farklı profiller tarafından savulduğunu gören gerçek kullanıcılar radikalleşme sürecine maruz kalmaya başlamaktadırlar (Charvat, 2010, pp. 82-83). Çeşitli sosyal paylaşım platformlarında kurulan sohbet odalarında örgütler,

üyeleri için özel ve süreli bağlantılar oluşturmaktadır. Örgüt üyeleri bu linkleri tıklayarak odaya dahil olabilmekte, süre bitiminde linkler inaktif olmaktadır. Böylece kontrollü şekilde güvenli ortamda görüşme olanaklarına sahip olabilmektedirler. Bu tür odaların kimi zaman üye listeleri bulunurken, kimi zaman da yeni kişilerin katılımına yönelik oluşturulmaktadır (Bloom, vd., 2019, ss. 1242-1243).

İnternetin oluşturduğu imkanlar kaçınılmaz şekilde sıradan kullanıcılar kadar yasadışı grupların da ilgisini çekmektedir ve terör örgütleri başta olmak üzere bu tür gruplar etkin bir çevrimiçi strateji izlemektedirler. Esasında zararlı amaçlar taşıyan gruplar tarafından yoğun şekilde kullanılacağı internetin daha ilk yaygınlaştığı zamanlarda ifade edilmiştir. Örneğin; Wayne Rash 1997 yılında yayımladığı kitabında politik grupların interneti örgütlenme, iletişim, kaynak toplama, eleman temini, medya faaliyetleri, uluslararası bağlantılar kurma ve çekicilik oluşturma gibi amaçlarla kullanacaklarını ifade etmiştir. Pek tabii bu genel çerçevelerle ilerleyen yıllarda terör gruplarının çevrimiçi faaliyetlerini açıklamada da faydalı olmuştur (ss. 176-178). Terörizm stratejisi bir siyasi amaca ulaşılma adına sistematik bir şiddet ile karşı tarafta kargaşa ve korku oluşturma üzerine kuruludur. Bu çerçevede faaliyet gösterebilecek kişilerin örgüt yapısı içinde yer almaları için siyasi amaca güçlü bir ideolojik bağ gerekmektedir. Bu bağın radikalleşen düşüncelerle oluştuğunu ifade etmek doğru olacaktır (Neumann ve Smith, 2007). Steve Furnell ve Matthew Warren ise 21. yüzyıla yaklaşılırken terör örgütü üyelerinin internet üzerinden oluşturabileceği hack saldırılarına ve propaganda, finans temini, bilgi dağıtım ve şifrelenmiş haberleşme gibi etkinliklerine dikkat çekmişlerdir (1999, ss. 30-32). Terör örgütleri için internet; kolay erişilebilirlik, kuralların ve sansürün minimum düzeyde olması, hedef kitlenin genişliği, bilgi akışının hızlığı, maliyetinin düşüklüğü, multimedya imkânı sunması ve geleneksel medyanın interneti temel kaynakları arasına alması gibi noktalarda oldukça yararlı bir mecra sunmaktadır (Haig ve Kovacs, 2007, ss. 660-661).

Günümüze gelen süreçte terör örgütleri yeniliklere kendilerini adapte ederek çevrimiçi ortamdaki tüm avantajlardan yararlanmaya çalışmışlardır. Daniel Koehler görüşmeler üzerinden oluşturduğu çalışmada internetin; (1) iletişim kurmak, ağ kurmak ve toplantılar düzenlemek veya başka düzenlemeler yapmak için ucuz ve verimli bir yol ve bunun da her üyenin harekete daha iyi entegrasyon, (2) göreceli olarak kısıtlamasız bir alan ve anonimlikle birlikte bireyleri normalde çevrimdışı ortamlarda yapacaklarından daha radikal konuşmaları veya davranmaları için motivasyon, (3) yasaklanmış edebiyat, müzik, giysi

ve kitap gibi yaşam tarzıyla bağlantılı bilgileri paylaşmak için alan, (4) tartışmalara katılan potansiyel olarak sınırsız sayıda birey aracılığıyla ideolojik gelişme ve ilerleme için bir temel ve ideolojik olarak yetersiz bireylerin hızlı bir şekilde tespit edilmesi için fırsat, (5) bireylerde daha fazla dahil olma veya daha radikal davranma eğilimi oluşturabilecek güçlü bir kitle ile hareket algısı, (6) propagandanın etkileri üzerinde doğrudan düşünme ve hedef grubun talebine uyum sağlama imkanı ve (7) çeşitli yöntemlerle maddi kazanç sağlamaktadır (2014/2015, ss. 118-122). Terör örgütleri için eylemlerinde diğerlerini izleyici durumuna getirmek temel motivasyonlardan biridir. Bu şekilden propagandalarını gerçekleştirirken bir yandan karşı toplum üzerinde baskı ve korku yayarlarken diğer yandan sempatican ve sempatican potansiyeli olan kişilere mesaj vermeleri mümkün hale gelmektedir. Bunu sağlamak için medyanın gücü oldukça önemlidir. Günümüzde yeni medya ve sosyal medya bu rolün yoğunluğunu üstlenmektedir (Smelser, 2007, ss. 106-107). Yeni terörizm tartışmalarında, terör örgütlerinin çevrimiçi ortamlardaki radikalleştirme ve eleman temini, ağ kurma ve propaganda başta olmak üzere faaliyetlerinin etkisinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir (Macdonald ve Mair, 2015).

Dijital dünya, teröristlere ucuz ve rahat iletişim, ücretsiz ve anonim web sayfaları, e-postalar ve kripto hizmetleri, sahte bloglar, sosyal ağ profilleri ve hatta zararlı oyun avatarları sağlamaktadır. Propaganda faaliyetlerinin ve toplum mühendisliğinin de bu ortamda yoğun olarak gerçekleştirildiğini ifade etmek gerekmektedir. Gençler üzerinde ciddi etki oluşturabilecek radikal fikirlerin, hedeflerin ve eylemlerin teşviki giderek yoğunlaşmakta ve teröristlerin aktif takipçileri ve sempaticanları üretilmektedir (Rusumanov, 2016, s.148). Radikalleşmenin nedenlerinin aynı zamanda terörizmin de nedenleri olması, çevrimiçi ortamdaki ilişkinin incelenmesi gerektirmektedir. Alex Schmid bu bağlamda mikro düzeyde, yani bireysel temelde kimlik sorunları, başarısız entegrasyon, yabancılaşma, marjinalleşme, ayrımcılık, görelî yoksunluk, aşağılanma, damgalanma ve reddedilme gibi durumların; orta düzeyde yani destekleyici ve suç ortağı olan geniş radikal grubun uğranılan hukuksuz durumları ileri sürerek genç kesimleri radikalleştirme ve hatta terör örgütlerinin oluşmasının önünü açmasının; makro düzeyde yani devletin ve toplumun yurtiçinde ve yurtdışındaki rolü, kamuoyunun ve parti siyasetinin radikalleşmesi, özellikle yabancı diasporalar söz konusu olduğunda gergin çoğunluk-azınlık ilişkileri ve sosyo-ekonomik fırsatlardan yoksun olmanın etkisi bazıları terörizm biçimini alabilen hoşnutsuzların harekete geçmesine yol açmasının olasılığına dikkat çekmektedir (2013).

Eklenmesi gereken diğer bir konu da terör örgütlerinin internet üzerinden oluşturdukları yazılı, işitsel ve görsellerden oluşan içeriklerin fotokopi ile çoğaltılarak, ekran görüntüleri veya metinleri paylaşarak, harici belleklere kaydedilerek veya ağızdan ağıza söylenerek çevrimiçi ortamdan çevrimdışı ortamlara da aktarılması gerçeğidir. Böylece siber ortamdaki yayınlar veya tartışmalar, gerçek hayatın şekillendirilmesine hizmet etmekte ve radikalleşme sürecine katkı sağlamaktadır (Conway, 2012, ss. 7-8). Ayrıca terör örgütleri tarafından paylaşılan video veya ses kaydı gibi materyaller otoriteler tarafından ne kadar yasaklansa ve engellense de başka bir platformdan veya başka bir hesaptan tekrar paylaşılabilir. Herhangi bir devlet sınırları içine tarafından yasaklanan materyal farklı bir yerde dolaşıma sokulabilmektedir. Bu durum da terör örgütlerinin lehine olacak bir kalıcılık oluşturmaktadır (Klausen vd., 2012).

Gabriel Weimann geleneksel iletişim araçlarının genele yayın yaptığını (broadcasting); fakat teröristlerin sosyal medya üzerinde belirli bir kitleye yayın yapabilme (narrowcasting) olanağına dikkat çekmektedir. Böylece hedef gruplara örneğin gençlere veya belirli bir ortak bağı olanlara yönelik propaganda yürütebilmektelerdir (2015, s. 182). İçinde bulunduğumuz dönemde terör örgütleri kendi kaynaklarıyla içerik üretebildikleri için interneti bir propaganda mecrası ve aracı olarak kullanmaktadırlar. Küresel düzeyde, anlık ve neredeyse maliyetsiz paylaşım yapılabilmesi bu noktada terör gruplarının ihtiyaç duydukları iletişim ve açılım kanalını oluşturmaktadır. Terör grupları hem karşı oldukları toplum üzerinde etki yaratmak hem de sempatizanlara ulaşmak için ürettikleri veya eriştikleri tüm materyalleri kullanıma açmaktadırlar (Dauber ve Robinson, 2020, ss.85-92). Terör örgütleri propagandaları ile gerçeklerden öte, hedef kitlenin algılarında ve belleğinde yer tutacak ideolojik motifleri anlatma arayışındadırlar. Böylece interneti bir iletişim kanalı olmanın yanı sıra, ikna amacıyla ortaya konulan tek yönlü bir hitap şekli olarak da düşünmek mümkündür (Payne, 2009, ss. 110-111).

Çevrimiçi ortamlar aynı zamanda terör örgütleri için materyal paylaşımı ve depolama alanı da oluşturmaktadır. Örneğin DEAŞ'ın kitleleri etkilemek için yayınladığı Dabık (Arapça), Rumiya (İngilizce) ve Konstantiniye (Türkçe) dergileri dosya paylaşımı yapılan pek çok servis sağlayıcıya yüklenmiştir. Böylece denetime veya askıya alınmaya maruz kalsalar da örgüt üyeleri dergilerini sempatizanlara ulaştırabilmişlerdir (Macdonald vd., 2019). Diğer yönden Telegram uygulaması üzerinden söz konusu örgüt Amaq, Nashir ve Dabiq haber ajanslarıyla ilişkili olarak kurduğu kanallarda son dakika haberleri, durum raporları, analizler ve kontrol

altındaki tuttukları yerlerde yaşayanların günlük hayatlarıyla ilgili materyaller paylaşmışlardır (Bloom, vd., 2019, s.1244). Örneğin J. M. Berger ve Jonathan Morgan yaptıkları araştırmada DEAS'ın en güçlü olduğu dönemler arasında olan Eylül-Aralık 2014 tarihlerinde en az 46.000 (üst sayı olarak 90.000) destekleyen Twitter hesabı olduğunu ve bu hesapların ortalaması alındığında günlük 7.3 tweet atıldığını ifade etmektedirler (2015, s.9). Twitter şirketinden yapılan resmi bir açıklama, 2015 ortasından Ağustos 2016'ya kadar terörizmle ilgili alakalı yaklaşık 360.000 hesabın askıya alındığını duyurmuştur (Twitter Blog, 2016). Bu dönem DEAS'ın aynı zamanda sosyal medyada en aktif olduğu zamanlar olarak görülmektedir. Örgütün güç kaybetmesi, kaçınılmaz şekilde örgütün sosyal medya varlığını da etkilemiştir. Örneğin yine Twitter 2021 yılın ilk çeyreğinde “promotion of terrorism and violent organizations” kapsamında 44,974 hesabı askıya aldığını ve bunların %93'ünü tamamen kaldırıldığını belirtmiştir (Transparency Report, 2022).

Sosyal medya çevrimiçi radikalleşmede oldukça önemli bir ayağı oluşturmaktadır. Sosyal medyanın temel özellikleri merkezleşmemiş ve sıkı kalıplara bağlı olmayan kişiler arası bir ağ oluşturması ve burada doğrudan sorumlu mercinin veya resmi düzenlemenin olmamasıdır. Bu durum da pek tabii terör grupları için sınırları olmayan bir paylaşım fırsatı sunmaktadır. Kişiler benzer düşünceye sahip kişilerle buluşmakta, benimsedikleri ideolojiye yakın olanlarla küresel ölçekte iletişim kurabilmekte ve aşırılaşan düşünce ve davranışlarına göre birliktelik yapabilecekleri diğerlerine ulaşabilmektedirler (Dauber ve İltter, 2020, ss. 53-54). Terör örgütü elemanlarının sosyal medya platformlarına girişi bir anda olmamıştır. İletişimlerini ve planlamalarını gerçekleştirmek için çevrimiçi ortamları kullanan gruplara karşı özellikle 11 Eylül sonrasında istihbarat ve emniyet güçlerinin gerçekleştirdikleri yoğun izleme ve önleme faaliyetleri onları giderek sayısı artan sosyal medya kullanıcıları arasına daha hızlı şekilde girmelerine neden olmuştur (Weimann, 2015, s.181). Ayrıca sahadaki etkinliklerini ve fiziksel alanlarını kaybeden örgütlerin daha yoğun şekilde internet alanlarını oluşturabilecekleri göz ardı edilmemelidir. Silahlı mücadelede kontrol etmeye çalıştığı topraklardan çekilmek zorunda kalan, finansal faaliyetlerine operasyon gerçekleştirilen ve üyelerinin aktiviteleri yoğun bir takipte olan örgütler, çevrimiçi ortamda manevra alanı elde etmeye çalışmaktadırlar. Bu eğilimi sadece DEAS üzerinden okumamak gerekmekte ve pragmatist örgütlerin genel bir yaklaşımı olarak ele almak doğru olacaktır (Conway vd., 2019, ss. 156-157). Telegram, Whatsapp ve Signal gibi şifrelenmiş iletişim kanallarında kurulan ve üye sayıları binleri bulan gruplarda paylaşılan materyaller, videolar ve analizler önemli bir noktayı oluşturmaktadır.

Bu tür şifreli koruma sağlanan iletişim kanallarında var olan topluluklar ve gruplar yoğun şekilde bilgi ve materyal paylaşımına, çoklu katılım içeren tartışmalara ve tek taraflı yayınlara sahne olmaktadır. Özellikle çeşitli kriz zamanlarında topluluk ve grup yöneticileri kendi yargıları çerçevesinde takipçileri bilgilendirecek, onları tartışmanın belirli bir noktasına yönlendirecek ve dışarıda kalan ilgililerin dikkatini çekecek paylaşımlar yapmaktadırlar. Böylece bir yandan takipçilerin daha fazla tepki göstermeleri, tartışmaya girmeleri ve nihayetinde yönlendirilen görüşe bağlılık göstermeleri hedeflenirken, diğer yandan benzer-yakın görüşe sahip kişiler için çekim merkezi oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Çevrimiçi ortamların kendi kendine radikalleşmenin üzerindeki etkisi oldukça açıktır. Bireylerin kendileri gibi düşünenlerle aynı platformlarda bir arada olabilmeleri, inançlarını destekleyecek materyallere ulaşabilmeleri ve sanal olan gerçek bir toplulukla beraber hareket etmeleri bu durumun sağlayıcısıdır. Böylece giderek artan şekilde yalnız kurt eylemleri artmaktadır (Briggs, 2014, ss. 5-6). Yalnız kurtlar bir örgüte doğrudan üyelik bağı olmadan ve ideolojik bir motivasyonla bireysel terör eylemi gerçekleştiren kişilerdir. Yalnız kurtların radikalleşmesinin bireysel temelde bir dönüşüm olması farklı bir süreci tecrübe etmeleri anlamına gelmektedir. Grup içi dinamiklerden ve yüz yüze görüşmelerden ziyade, sanal sürecin sonucu olması çevrimiçi radikalleşmenin etkisinin doğrudan görünmesi açısından oldukça önemlidir. Weimann bu doğrultuda yalnız kurtların bir gruba dâhil olmamalarına rağmen, internet üzerinden yardım alabildiklerini, eğitilebildiklerini, yönlendirilebildiklerini ve radikalleştirebildiklerini ifade etmektedir (2012, ss. 78-79).

Yalnız kurt olarak tanımlanan kişileri belirlemek veya faaliyetlerini izlemek oldukça zor bir iştir. Özellikle teknoloji ve internet imkânlarıyla ideoloji tartışmalarından bomba yapımına kadar tek başına radikalleşenlerin aktif olup olmayacakları, aktif olacaklarsa ne zaman, nerede ve ne şekilde bir eyleme kalkışacakları ciddi bir muammadır (Jurczak, Lachaz ve Nitsch, 2020). Paul Gill vd. yalnız kurtların grup etkileşiminden ve örgütlenmenin merkezinden uzak kalmaları nedeniyle daha çok çevrimiçi ortamlara ihtiyaç duyduklarını ifade etmektedirler. Bu doğrultuda iletişim ve öğrenme süreçlerinin çevrimiçi çerçevede olması yalnız kurtların radikalleşme süreçleri için oldukça önemli bir yön ifade etmektedir (2017, ss. 15-16). Yalnız kurtların tüm ihtiyaçlarına çevrimiçi ortamlarda ulaşabilmeleri ve görüşmelerini gizli şekilde gerçekleştirmeleri denetimden ve izlemeden büyük oradan kaçabilmelerini sağlamaktadır. Yalnız kurtlar özellikle DEAŞ'ın eylemlerinde uyguladıkları strateji olmuştur. Normal hayat süreçleri içinde radikal görüşlerle tanışan kişilerin, tek başlarına

gerçekleştirdikleri eylemler bu doğrultuda pek çok toplumda ciddi bir tehdit haline gelmiştir. Özellikle yaptığı paylaşımlarda DEAŞ'ın ulaşabildiği insanları kendi buldukları ülkelerde faaliyete geçmeye yönlendirmesi ve örgüt ile doğrudan bağlantısı olmasa da sosyal medya içeriklerinden etkilenen radikal bireylerin şiddet uygulamayı hak görmeleri bu noktada dikkat edilmesi gereken yönlerdir.

Bölümü sonlandırırken Ali Dizboni ve Christian Leuprecht'in çalışmalarının girişinde internet ile radikalleşme arasındaki ilişkiye yönelik temel üç uzman yaklaşımı olduğunu belirttiklerini eklemek gerekmektedir. Gerçek hayattaki faktörlerin sanal olanlardan daha etkili olması sebebiyle ilişkiyi zayıf bulanlar, her ne kadar çok ayrıntılı veriler olmasa da aradaki bağlantının oldukça güçlü olduğunu düşünenler, radikalleşmenin ancak siber ve fiziksel dünyaların bir etkileşimi ile kişilerin geçirdiği bir süreç olduğunu ileri sürenler bu grupları oluşturmaktadır (2020, ss. 373-374). Her ne kadar çevrimiçi alanın radikalleşmenin son derece önemli bir boyutu olduğu genel kabul görse de internet etkileşiminin radikalleşme üzerinde doğrudan etkisinin olmadığı veya sınırlı oranda etkisinin olduğu alanda tartışılmaktadır. Bu noktada belirtmek gerekir ki bilgisayarları başında aşırı düşüncelere destek veren kişilerin bunu geçici bir heves olarak görebildikleri, gerçek hayattaki şiddet eylemlerine doğrudan bulaşma olasılıklarını hesaplamanın oldukça zor olduğu, aşırı düşüncelerin tartışılmasının kişilerin öfkelerinin azalmasına hizmet edebileceği, radikal içeriklerin erişimine açık olmasına rağmen tüm internet kullanıcılarının radikal eylemlere başvurma noktasında güdülenmesi sonucunun ortaya çıkmadığı gibi öneriler mevcuttur (Archetti, 2015; Conway, 2017; von Behr vd., 2013).

Çevrimiçi Radikalleşme Karşısında Çevrimiçi Mücadele

İrkçilik, ideolojik fanatizm ve dini bağnazlık gibi artan radikal düşünceler ve radikalleşme-terörizm ilişkisi günümüz güvenlik tartışmalarında ön sıralarda yer almaktadır. Özellikle El-Kaide ve DEAŞ gibi terör örgütlerinin belirli dönemlerde bölgesel ve uluslararası toplum için ciddi bir tehdit haline gelmesi, Avrupa'da yükselen göçmen ve yabancı karşıtlığına yönelik akımlar ve aşırı motivasyonlarla hareket eden grupların toplumsal suç olaylarına daha çok karışmaları radikalleşmenin önlenmesine ve ilgili mücadeleye yönelik gerekliliği de artırmıştır.

Radikalleşme ile mücadele geniş bir perspektifle incelenmesi gereken bir uğraştır. Bu doğrultuda uygulanan politikaların, tasarlanan stratejilerin ve iyileştirme programlarının; radikalleşmenin boyutu/derecesi, türü, radikal grubun/bireyin süreci ve özellikleri gibi unsurlar bağlamında

oluşturulması gerekmektedir. Mücadele kapsamında önleme, koruma, cezalandırma ve rehabilitasyon gibi uygulamalar mevcuttur. Ortaya konulan mücadele radikal grupların dağıtılması, şiddet eylemlerinin önüne geçilmesi, radikal düşüncelerin yayılmasının önlenmesi ve radikalleşme sürecinde olan/radikalleşen bireylerin aşırı görüşlerinden vazgeçmelerinin sağlanması üzerine kuruludur.

Çevrimiçi radikalleşmeyle mücadele, genel radikalleşme mücadelesi içinde giderek daha önemli bir alanı oluşturmaktadır. İnternetin sunduğu olanaklarının ve kullanıcı sayısının şaşırtıcı şekilde artması, radikal grupların ve düşüncelerin çevrimiçi ortamlardaki etkilerinin de bu doğrultuda yoğunlaşmasını beraberinde getirmiştir. Terörizmle ve radikalleşmeyle mücadelede çevrimiçi alanda ortaya konulan çabanın gerekliliği aşikârdır. Bu noktada tartışılması gereken, çevrimiçi radikalleşme ile mücadelede çevrimiçi bir anlayışın geliştirilmesi gerektiğidir. Çevrimiçi radikalleşmeyle mücadele etmek ve bu mecrada radikalleşme eğilimi gösteren kişilerin süreçlerini tersine döndürmek için internet platformlarının, kullanıcı eğilimlerinin, paylaşılan içeriklerin ve genel avantaj-dezavantajların bilinmesi gerekmektedir.

Gerçek ya da sanal olsun sosyal çevre radikal görüşleri ve şiddet içeren aşırıcılığı tetikleyebildiği gibi tam tersine radikalleşmenin döndürülmesinde ve şiddet yerine farklı çözümlere gidilmesini de sağlayabilmektedir. Benzer konuları (siyasi, dini, hukuki vb.) kendilerine sorun edinen ve paylaşım içinde bulunan sosyal grup (fiziki veya çevrimiçi ortam) giderek radikal bir eğilim sergileyebilirken, uygun yönlendirme ile topluma uyumlu bir aktivizm haline gelebilmektedir (Pilkington, 2023, ss. 2-3). Bu nedenle gerçek veya sanal dünyada dolaşımda olan ideolojilerden öte herhangi bir motivasyonla şiddet içeren veya içermeyen aşırı boyutlara odaklanmak faydalı olacaktır. Zira tarih boyunca her toplumda genel dışında düşüncelere sahip olan ve radikal olarak nitelenen bireyler ve gruplar var olmuştur; başarılı olan yaklaşım şiddet eşiğine erişmeden radikal olanları normale çekebilme ve diğerlerinin radikal sürece kapılmalarını önlemeye çalışmaktadır.

Çevrimiçinin radikalleşmeyle mücadelede kullanılması için söz konusu ortamdaki hareketliliğin yakından takip edilmesi gerekmektedir. Sosyal medya paylaşımları, videolar, metin yayınları gibi içeriklerin sürekli olarak takip ve analiz edilmesi gerekmektedir. Bu durum da devletler için çok ciddi bir yükü beraberinde getirmekte ve istihbarat kurumları ve kolluk güçleri diğer kurumlar ve özel şirketlerle çalışmak zorunda kalmaktadır (Holt vd., 2015, ss. 115-117). Anlaşılmayan herhangi bir duruma karşı

mücadele etmenin imkânsız olması, sınırları ve imkânları sürekli genişlese de çevrimiçi alanın özelliklerinin anlaşılmasını zorunlu kılmaktadır. Devletler günümüzde siber savaflara, siber suçlara ve siber terörizme karşı her türlü önlemi almaya çalıştıkları gibi çevrimiçi radikalleşmeye yönelik kapsamlı bir program geliştirmekle yükümlüdürler.

Bu noktada resmi kurumlar ile özel sektörün işbirliği içinde çalışmasında özel bir dikkat çekmek gerekmektedir. Teknoloji geliştirme, bilgi paylaşımı ve araştırma faaliyetleri için bu birliktelik oldukça önemlidir (Miller ve Stivachtis, 2020, ss. 451-453). Devletlerden gelen talepler bağlamında sosyal medya şirketlerinin nefret söylemi, aşırı düşüncelerin propagandası ve terör örgütü üyelerinin paylaşımları gibi konularda kendi ilkelerini belirlemişler ve bu doğrultuda çeşitli politikalar izlemeye başlamışlardır. Amaç, zararlı içeriklerin ve bununla ilgili hesapların kaldırılması olmuştur. Fakat internet sayfalarından ve sosyal medya platformlarından aşırı paylaşımların tamamen kaldırılması ciddi bir meydanı okumayı oluşturmaktadır. Bu nedenle çeşitli yapay zekâ uygulamaları ve özel yetişmiş personel ile filtreleme ve tespit işlemleri gerçekleştirilmektedir (Gonzales, 2022, ss.168-170). Özellikle sosyal medya istihbaratı pek çok alandaki faydasının yanı sıra, terör örgütlerinin sanal sosyal faaliyetlerinin, radikalleşme süreçlerinin ve etkileşim ortamlarının araştırılması ve anlaşılması için katkı sağlamaktadır (Oman vd., 2012, s.805). Buradaki adımlardan biri de kişisel bilgilerin toplanmasıyla birlikte çevrimiçi platformlarda varlık gösteren aşırı kişi ve grupların takip edilmesidir. Resmi kurumların yaptığı bu tür araştırmalar terör örgütü üyelerinin yaptıkları çevrimiçi faaliyetlerin engellenmesi için paylaşımlarının engellenmesi, hesaplarının kapatılması, IP adresleri üzerinden tespit edilmeleri ve e-posta da dâhil olmak üzere özel yazışmaların tespiti gibi noktalarda oldukça önemlidir (Balboni ve Macenaite, 2020).

Çevrimiçi ortamlarda radikal grupların hareketi ve bu bağlamdaki materyallerini yaymalarıyla ilgili Rachel Briggs; (1) sıfır toleransa ve yasal yaptırımlara dayalı sert strateji, (2) internet kullanıcıların kendilerinin mücadele ettiği ve yetkili mercilere aşırılık içeren hesapları-materyalleri rapor ettikleri yumuşak strateji ve (3) hedefi bulma, soruşturma, işleyişi durdurma ve tutuklamayı sağlayan izleme sistemine dayanan istihbarat stratejisinin olduğu ifade etmektedir. Her üç stratejinin olumlu ve olumsuz yönlerinin olduğunu belirterek devletlerin bütünleşik bir tercihte bulduklarını ileri sürmektedir (2014, s.14). Peter Neumann çevrimiçi radikalleşmenin önlenmesi ve ilgili mücadeleyle ilgili; (1) kaynakların azaltılması, (2) talebin azaltılması ve (3) çevrimiçi içeriğin ve etkileşimin incelenmesi olmak üzere üç yöntemi tartışmaktadır. Öncelikle çevrimiçi

ortamda bulunan ve kitleleri etkileyen her türlü materyalin ortadan kaldırılmasına yönelik kısıtlamanın önemine, ikinci olarak toplumdaki bilinçlendirme ve yardım faaliyetleriyle bu tür kaynaklara erişmek isteyen insanların caydırılması ve son olarak da söz konusu içeriğin analiziyle birlikte istihbarat faaliyetlerin için önemli verilerin elde edilmesi olarak mücadelenin ana hatları ifade edilmektedir (2013b, ss. 437-453).

Karen Greenberg çalışmasında internetin şiddet içeren aşırıcılık ve radikalleşmeyle mücadele kapsamında (1) bozma (disruption), (2) yönünü değiştirme (diversion) ve (3) karşı mesaj (countermessaging) olmak üzere üç boyutta etkili şekilde kullanılabileceğini ifade etmektedir. Bozma aşamasında terör örgütlerinin faaliyetlerine yönelik doğrudan müdahale veya izleme söz konusudur. İkinci durum ise özellikle internette arayış içinde olan kişileri çeşitli olumlu içerikli sayfalara çekilmesi, alternatif bir mesaj iletilmesi ve risk altındaki kişilere yönelik sosyal faaliyetlerin ortaya konulmasını ifade etmektedir. Üçüncü olarak terörizmin ortaya koyduğu mesaj ve iddialara yönelik karşı anlatım ve karşı mesaj oluşturulması gerekmektedir. Terörizm mesajını toplumlara ilettiği ve eylemlerini insanların nezdinde meşru zemine taşıdığı sürece başarılı bir strateji olabilmektedir. Bu nedenle çevrimiçi ortamlarda resmi ve resmi olmayan kanallardan iletilen karşı mesajlar bir mücadele şekli olarak görülebilmektedir (2016, ss. 167-174). Tim Aistrophe çalışmasının sonuç bölümünde çevrimiçi radikalleşmeyle mücadele çalışmalarının etkililiğinin, güvenilirlik ve bağlantılar kurma ile sağlanabileceğini ifade etmektedir. Devlet tarafından gerçekleştirilen faaliyetlerde güven sağlanamadığı takdirde, hedef kitle farklı bir algılamayla maruz kalınan durumun propaganda olduğunu hissedebilecektir. Bu nedenle topluluklarla, sivil toplum örgütleriyle ve özel teşebbüslerle işbirliği yapılmasının faydalı olacağını ileri sürmektedir (2015, s. 15).

Çevrimiçi radikalleşme ile mücadele siber güvenlik ve siber istihbarat çerçevesinde ele alınabilmektedir. Tehlikeli içeriğin ve risklerin tanımlanması, içeriklerin oluşturulmasının önlenmesi, talebin engellenmesi ve var olanların kaldırılması, radikalleşme araçları barındıran ve şiddet içeren olayları, eğilimleri ve sistemlerin takip edilmesi gibi adımlar siber mücadelenin temelini oluşturmaktadır (Blanco, Cohen ve Nitsch, 2020, s.61). Terör örgütleri başta olmak üzere yasadışı grupların çevrimiçi alandaki faaliyetlerinin temel amaçlarından biri olan eleman ve sempatizan kazanma girişimleri, tamamen yürüttükleri propaganda, materyal paylaşımı ve mesaj iletmeye üzerinden gerçekleşmektedir. Bu nedenle siber güvenliğine yönelik her türlü önlem, aynı zamanda radikalleşmeyle mücadelede ve radikalleşmenin tersine döndürülmesinde etkili olacaktır.

Radikalleşme sürecinde olan kişiler toplumdaki izole halde yaşayabilmektedir; fakat süreçlerinde çevrimiçi faktörler olanlar mesajlarını veya tehditlerini e-postalar, forumlar veya sosyal medya gönderileriyle paylaşabilmektedirler (Dauber ve İltter, 2020, s. 50). Böylece çevrimiçi ortam radikal kişileri daha aktif olma fırsatı vermektedir. Çevrimiçi izleme ve takip olanakları şiddet eğilimi gösterebilecek radikal kişilerin belirlenmesi için oldukça önemlidir. İnternet kullanıcıların yaptıkları paylaşımlar, girdikleri tartışmalar, özel mesajlaşmaları ve takipleri-beğenileri bazen açık şekilde bazen de uzman incelemesiyle radikal eğilimler gösterip göstermediklerinin belirlenmesinde yeterli veri sağlayabilmektedir. Çevrimiçi çalışmalar radikalleşme sürecinin başındaki veya şiddet eşiğini aşmış kişilerin yetkili kurumlarca tespit edilmelerini, müdahaleyi veya farkında olmadan deradikalizasyon sürecine yönlendirilmelerini sağlamaktadır.

Terör örgütleri çevrimiçi ortamlarda ikinci bir mücadele ve etki alanı bulmuşlardır. Sahada kaybeden terör örgütleri bile siber alanı farklı bir çerçevede ele alarak faaliyetlerini kesintisiz şekilde yürütmektedirler. Farklı dillerde ve farklı platformlarda yapılan paylaşımlarla örgütler, çevrimiçi üye ve sempatican toplayabilmektedirler. Bu nedenle terörizmle mücadele, çevrimiçi alanda da eylemlerinin etkisiz hale getirilmesine dayanmaktadır (Blanco, Cohen ve Nitsch, 2020, s. 56). Pek tabii ki internet terör örgütlerinin faaliyet gösterdikleri tek yer değildir; fakat getirdiği avantajlar her türde faaliyetlerinin gelişmesini sağlamıştır. Özellikle bilgi paylaşımı, yoğun iletişim, içerik aktarımı sempaticanlara oldukça etkili multimedya kanalları aracılığıyla gerçekleştirilmekte ve bu durum da bireyleri dinamik tutmaktadır (Conway, 2006, ss. 16-25). Laura Huey internetin ve özellikle sosyal medyanın terör grupları tarafından ideolojilerini ve eylemlerini gençlerin gözünde "havalı" göstermek için kullanıldığını belirtmektedir. Mizah ya da çeşitli ilgi çekici görseller kullanılarak yapılan paylaşımlar hedef sempatican grubun ilgisini çekmekte ve sürecin içinde olmalarını kolaylaştırmaktadır. Bu durumla mücadele için Huey, söz konusu paylaşımların engellenmesinden öte karşı paylaşımların yapılmasını, propagandanın etkisinin azaltılmasına yönelik içerik üretilmesini ve internet izleyicisinin dikkatinin doğru yöne çekilmesini önererek bu havalı durumu tersine çevirmenin gerekliliğine vurgu yapmaktadır (2015, s. 14).

Deradikalizasyonu, radikal olarak ifade edilen değerlerle ve düşüncelerle ilişkisini kesme ile birlikte zihinsel bir değişim olarak tanımlamak mümkündür (Schmid, 2013, ss. 29-20). Elaine Pressman, deradikalizasyonun radikalleşme sürecinin tam karşıtı olduğunu ifade etmektedir. Kişilerin süreç içinde görüşlerini sorgulama, radikal düşüncelerden kopma

ve normalleşme aşamalarından geçtiği ifade edilmektedir. Kişiler ve gruplar radikal davranışların ve eylemlerin ideolojileriyle veya hayat görüşleriyle ilişkisinin kalmadığını gördüklerinde bir kopma süreci yaşanabilmektedir. Bu kopma doğrudan deradikalizasyon sürecini başlatmasa da yeniden sosyalleşme ve normalleşmeyle birlikte önemli bir adım haline gelmektedir (2009, s.21). Bu süreçte hem davranışsal hem de bilişsel olarak bir farklılaşmanın altı çizilmelidir. Kişinin davranışlarında gözlemlenen değişim ve bilişsel yenilenme radikalleşme sürecinin tersine dönmesinin anahtarlarıdır. Ayrıca bu süreç bireysel veya kolektif şekilde tecrübe edilebilmektedir (Bjorgo ve Horgan, 2009, ss. 1-6).

Omar Ashour radikalleşmenin tersine döndürülmesinde çevrimiçi stratejilerin karşı-anlatı üzerine kurulu olabileceğini ileri sürmektedir. Karşı-anlatı stratejisi mesaj, mesajcılar ve medya olmak üzere üç temel üzerine inşa edilebilmektedir. Birincisi mesajın kapsamlılığı, derinliği ve çok katmanlılığıdır. İkincisi, mesajcılarının arka planı ve inanılabilirliğidir. Üçüncüsü çevrimiçi medyanın kullanıldığı tanıtım ve yaymadır (2010, ss.16-18). Motivasyon, ideoloji ve toplumsal süreç etmenleri bireyin radikalleşmesinde kendi düşüncesinin anlamını artırma ve diğer görüşlere karşıtlık yaratma sonucunu doğurmaktadır. Bu noktada benzer bir şekilde sürecin tersine döndürülmesi yani deradikalizasyon gerçekleştirilebilmektedir (Kruglanski vd., 2014, ss. 74-78). Bireylerin radikalleşmesinde belirleyici olan çevrimiçi süreçlerden, etmenlerden ve etkileşimden deradikalizasyonda kullanılması olasıdır. Örneğin; çevrimiçi topluluklarda sahip olduğu/merak ettiği düşüncenin aşırı uçlarıyla tanışan birey, radikal olmayan gruplar içinde normal sürecine dönebilmektedir. Bu noktada çevrimiçi alanda faaliyet gösteren yasal ve uyumlu grupların rehabilitasyon faydasının olduğu açıktır. Bu nedenle bu tür grupların desteklenmesi, korunması ve çevrimiçi imkânlarının artırılması doğru olacaktır.

Daniel Gonzales sosyal medya platformlarındaki yasadışı içeriklerle mücadeleyle ilgili hükümetlerin uygulayabileceği politikaları üç kategoride incelemektedir. Bunlar; (1) sosyal medyanın tamamıyla tüm vatandaşlara kapatılması, (2) yetkinin ve sorumluluğun şirketlere yüklenilmesi ve (3) tüm denetim işleminin devletin geliştirdiği stratejilerle gerçekleştirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Pek tabii tüm bu tercihlerin de güvenlik-kişisel özgürlükler bağlamında dezavantajları mevcut olacaktır (2022, ss. 170-171). İnternet çağı olarak adlandırdığımız günümüzde devletin koruma ve önleme amacıyla uygulamaya koydukları, vatandaşlar tarafından kişisel özgürlüklere ve özel hayatın gizliliğine tehdit olarak algılandığında toplumsal destekten yoksun kalmaktadır. Ayrıca sansür

ve müdahale algısı karşısında bireyler devlete karşı öfke biriktirerek daha radikal düşünceleri savunma, yasaklanan içeriklere daha çok yönelme ve bilinçsiz şekilde radikal grupların propagandasını yapma eğilimleri gösterebilmektedirler.

Radikalleşmiş bireylerin normalleşme sürecinde hapiste veya toplum içinde kontrol altında tutulmaları gerekmektedir. Bu kontrolün yasa dışı ve kişilerin rahatsız olacakları ölçüde yapılması ciddi sonuçlar oluşturacaktır. Hâlihazırda radikalleşme eğiliminde olan veya radikal düşüncelerle çeşitli şiddet olaylarına karışmış kişilerin kişisel özgürlüklerine yönelik gizli ve hukuk dışı bir denetim altında olduklarını hissetmeleri normalleşme sürecini sekteye uğratabilecek ve hatta radikalleşmenin boyutunu artırabilecektir (Bianchi, Ladu ve Bianchi, 2020). Çevrimiçi alanda bireyleri hedef almadan, mecburi bırakmadan ve özel hayatlarına müdahale etmeden sağlanabilecek deradikalizasyon programları bu nedenle oldukça önemlidir.

Radikalleşmeyle mücadelede hukuksal düzenlemelerin gerekliliği, çevrimiçi radikalleşmede de değinilmesi gereken noktalardan biridir. Siber-uzayın merkezi otorite ve hukuksal çerçeve noksanlığı, bu alandaki radikal grupların faaliyetlerinin yoğun olarak gerçekleştirilmesi sorununu doğurmaktadır. Çevrimiçi ortamlardaki paylaşımların, iletişimin ve aktivitenin büyük oranda denetimden muaf olması, radikalleşme için daha fazla fırsat oluşturmaktadır. Bu nedenle ulusal ve uluslararası kapsamda çevrimiçi radikalleşmeyle mücadelede hukuksal önlem ve yaptırımların uygulanması tartışmaların esaslarından biridir. Kötü niyetli kişilerin ele geçirilmesi ve yargılanması, sıkı bir izleme ile anlık ortaya çıkan sayfa ve hesapların erişime kapatılması, radikal materyaller yayanların sosyal medya ortamından men edilmesi için ilkeler konulması ve terör örgütlerine hizmet eden çevrimiçi topluluklara caydırıcı cezalar verilmesi gibi başlıklar bu çerçevede değerlendirilebilecektir. Şüphesiz ki çevrimiçi alanda bu tür bir izleme ve denetim yapılırken, sıradan kullanıcıların kişisel hak ve özgürlüklerine müdahale edilmeyecek şekilde hassas bir yaklaşım sergilenmesi gerekliliği de göz ardı edilmemelidir.

Sonuç olarak çevrimiçi ortam, çevrimiçi radikalleşmeye karşı aşağıdaki listelendiği şekilde kullanabilmektedir:

- Radikal gruplardan ayrılmak isteyen fakat imkân ve cesaret bulamayan kişiler için resmi kanallara ulaşabilecekleri bir yol sunmaktadır.
- Radikal hale gelmiş veya süreçte olan kişilere yönelik çevrimiçi rehabilitasyon faaliyetlerinin yürütülebilmektedir.

- Herhangi bir hedef mecra veya grup olmadan genele yönelik bilgilendirme ve yönlendirme materyalleri paylaşılabilir.
- Terör örgütlerinin yürüttükleri çevrimiçi propaganda ve psikolojik savaş faaliyetlerine karşı üretilen materyaller paylaşılabilir.
- Herhangi bir başvuru yapmadan ve resmi süreç içine girmeden kişilerin kendi kendilerine tersine radikalleşme gerçekleştirmelerine olanak sunulabilir.
- Özellikle sosyal medya platformlarında dolaşan materyallerin engellenmesi, filtrelenmesi veya zararlarının ifade edilmesiyle “genç radikalleşmesiyle” mücadele edilebilir.
- Ulusal ve uluslararası alanda popülerliği/güvenirliliği/etkileyciliği olan kişilerin sosyal medya paylaşımlarıyla radikal düşüncelerin tersine açık veya kapalı mesajlar verebilmelerinin önü açılabilir.
- Yoğun çevrimiçi faaliyetleri nedeniyle yalnız kurtlar daha kolay şekilde belirlenebilmekte ve izlenebilmektedir.
- Yükselen radikal-popülist akımların kullandığı jargon ve mesajlar takip edilebilmekte ve karşı mesajlar üretilebilmektedir.

Sonuç

Terörizm mesaj iletme üzerine kurulu bir stratejidir. Terör örgütleri mesajlarını iletme için her türlü ortamı kullanmakta ve devamlı olarak yeni yollar bulmaktadırlar. Günümüzde çevrimiçi alan terör örgütlerine her türden faaliyetleri için bir nevi güvenli alan oluştururken teknolojiye de hızlıca adapte olabilmeleri konunun önemli bir noktasını oluşturmaktadır. Çalışmada boyunca bahsedildiği gibi çevrimiçi ortamlardaki etkileşim ve paylaşım imkanları bireyleri her türden fikrin tartışıldığı ve bu fikirlerin temsilciğini yapan kişilere rahatlıkla ulaşılabilirdiği bir çerçeve oluşturmaktadır. Diğer taraftan terör örgütleri de üyelerine, sempatizanlarına veya hedef olarak belirledikleri kitlelere doğrudan ve dolaylı yollarla ulaşma fırsatları yakalayabilmektedirler. Böylece ideolojik tartışmaların, geleneksel ortamlarda dillendirilemeyen düşüncelerin, propaganda içeren işitsel ve görsel materyallerin genele açık ve özel platformlarda dolaşımıyla birlikte radikalleşme süreci de etkilenmiş olmaktadır. Radikalleşmenin zihinsel süreci ve grupla hareket etme dinamiği çevrimiçi ortamlarda bu tür etkileşimle birlikte oluşmaya başlamaktadır.

Teknoloji alanındaki gelişmeler ve siber alanın her boyuttaki sınırlarının genişlemesi şüphesiz ki gelecekte de devam edecek bir süreçtir. Terör örgütleri, toplumların içine yerleşen radikal gruplar ve suç örgütleri amaçları çerçevesinde avantaj elde etmeye ve normal kullanıcıların süreçlerini suiistimal etmeye çalışacaklardır. Özellikle İnternet 3.0 çerçevesinde var olan ve beklenen gelişmeler ve yeni platformlar çevrimiçi imkânların farklı bir boyut alacağını göstermektedir. Metaverse, blockchain, yapay zeka, kripto ekonomi, artırılmış gerçeklik ve big data gibi getirileri sanal dünyanın geleceğimizi ciddi şekilde etkileyecek sonuçları ortaya koyacaktır. Bu çerçevede radikalleşme derecelerini, radikal grupları ve radikalleşme süreçlerini tekrar düşünmemiz gereken bir çağa adım atıldığını belirtmek gerekmektedir. Yeni dönem tecrübe edilecek dönüşüm nedeniyle siber tehditlerin, zararlı grupların çevrimiçi faaliyetlerinin ve sanal varoluşun ciddi bir yaklaşımla mercek tutulması gereken yönleri ortaya çıkacaktır.

Çevrimiçi alanın daha çok adem-i merkezîyetçi hale gelmesi, etkileşim boyutlarının ve platformlarının çeşitlenmesi, kullanıcıların kendilerini ifade edebileceği araçların çoğalması ve kurulan ilişkilerin düzeylerinin farklılaşması; radikal düşüncelerin dolaşımının ve etki güçlerinin, radikal grupların toplanma ve mesaj iletme imkanlarının, kimlik arayışında olan bireylerin aşırı görüşlerle tanışma ihtimallerinin ve terör örgütlerinin stratejilerini uygulayabilmek için ihtiyaç duydukları araçlara ulaşma fırsatlarının artması anlamına gelecektir. Bu çerçevede aşırılık içeren daha fazla içerik, ağ sayfası, sosyal medya hesabı, topluluk, toplantı ve tartışma görülmesi işten değildir. Böylece giderek artan sayıda kullanıcı pek çok yönden radikal akımlar tarafından kuşatılacaktır. Sanal ve gerçek dünya arasındaki sınırların giderek kalkması/muğlaklaşması çevrimiçi radikalleşme ve çevrimiçi radikalleşmeyle mücadele süreçlerini ve stratejilerini daha esnek, kapsamlı ve yenilikçi düşünmeyi zorunlu kılmaktadır.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics

principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

Aistrophe, T. (2015). Social media and counterterrorism strateg.. *Australian Journal of International Affairs*, 70(2) 1-17.

Anderson, R. A. (2020). Online utilization for terrorist self-radicalization purposes. İçinde J. R. Vacca (Ed.), *Online terrorist propaganda, recruitment, and radicalization* (ss. 3–33). CRC Press.

Archetti, C. (2015). Terrorism, communication and new media: Explaining radicalization in the digital age. *Perspectives on Terrorism*, 9(1), 49-59.

Ashour, O. (2010). Online de-radicalization? Countering violent extremist narratives: Message, messenger and media. *Perspectives on Terrorism*, 4(6), 15-19.

Balboni, P. ve Macenaite, M. (2020). The relationship between personal data protection and use of information to fight online terrorist propaganda, recruitment, and radicalization. İçinde J. R. Vacca (Ed.), *Online terrorist propaganda, recruitment, and radicalization* (ss. 239-266). CRC Press.

Barlett, J. ve Miller, C. (2012). The edge of violence: Towards telling the difference between violent and non-violent radicalization. *Terrorism and Political Violence*, 24, 1-21.

Berger, J. M. ve Morgan, J. (2015). The ISIS Twitter census: Defining and describing the population of the ISIS supporters on Twitter. *Analysis Paper, No: 20*, Center for Middle East Policy at Brookings.

Bianchi, S., Ladu, M. ve Bianchi, S. (2020). Radicalisation: No prevention without 'juridicalisation', B. Akhgar vd. (Ed.), *Investigating Radicalization Trends: Cases Studies in Europe and Asia* (ss. 123-178), Springer International Publisher.

Bjorgo, T. ve Horgan, J. (2009). Introduction. İçinde T. Bjorge ve J. Horgan (Ed.), *Leaving terrorism behind: Individual and collective disengagement*.

Routledge.

Blanco, J. M., Cohen, J. ve Nitsch, H. (2020). Cyber intelligence against radicalization and violent extremism. B. Akhgar vd. (Ed.), *Investigating Radicalization Trends: Cases Studies in Europe and Asia* (ss. 55-81), Springer International Publisher.

Bloom, M. vd. (2019). Navigating ISIS's preferred platform: Telegram. *Terrorism and Political Violence*, 31(6), 1242-1254.

Braddock, K. (2020). Weaponized words: The strategic role of persuasion in violent radicalization and counter-radicalization. Cambridge University Press.

Briggs, R. (2014). Radicalisation: The role of the internet. Policy Brief, Institute for Strategic Dialogue.

Charvat, J. (2010). Radicalization on the internet. *Defence Against Terrorism Review- DATR*, 3(2), 75-86.

Conway, M. (2006). Terrorists 'use' of the internet and fighting back. *Information and Security*, 19, 9-30.

Conway, M. (2012). From al-Zarqawi to al-Awlaki: The emergence and development of an online radical milieu. *Combating Terrorism Exchange*, 2(4), 1-10.

Conway, M. (2017). Determining the role of the internet in violent extremism and terrorism: Six suggestions for progressing research. *Studies in Conflict and Terrorism*, 40(1), 77-98.

Conway, M. vd. (2019). Dismantling DAESH: Measuring takedown of online terrorist material and its impacts. *Studies in Conflict & Terrorism*, 42(1-2), 141-160.

Dauber, C. E. ve Ilter, K. (2020). The relationship between social media and radicalization. İçinde J. R. Vacca (Ed.), *Online terrorist propaganda, recruitment, and radicalization* (ss. 46-63). CRC Press.

Dauber, C. E. ve Robinson, M. D. (2020). How homegrown violent extremism will likely continue to evolve as a significant threat. İçinde J. R. Vacca (Ed.), *Online terrorist propaganda, recruitment, and radicalization* (ss. 81-102). CRC Press.

Dizboni, A. ve Leuprecht, C. (2020). Instruments and arrangements

against online terrorism relating to international cooperation. İçinde J.R. Vacca (Ed.), *Online terrorist propaganda, recruitment, and radicalization* (ss. 373-387). CRC Press.

Furnell, S. M. ve Warren, M. J. (1999). Computer hacking and cyber terrorism: the real threats in the new millennium? *Computers&Security*, 18 (1), 28-34.

Gill, P. vd. (2017). Terrorist use of the internet by the numbers: Quantifying behaviors, patterns, and processes. *Criminology&Public Policy*, 16(1), 99-117.

Gonzales, D. (2022). Its getting harder to do: Countering terrosit use of the internet. İçinde K. Larers ve T. Hos (Ed.), *Terrorism and Transatlantic Relations: Threats and Challanges* (ss.165-190), Palgrave Macmillian.

Greenberg, K. J. (2016). Counter-radicalization via internet. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 668, 165-179.

Mølmen, G. N. ve Ravndal, J. A. (2021). Mechanisms of online radicalisation: How the internet affects the radicalisation of extreme-right lone actor terrorists. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 1-25.

Haig, Z. ve Kovacs, L. (2007). New way of terrorism: Internet and cyber terrorism. *AARMS*, 6(4), 659-671.

Holt, T. vd. (2015). Political radicalization on the internet: Extremist content, government control, and the power of victim and jihad videos. *Dynamics of Asymmetric Conflict*, 8(2), 107-120.

Horgan, J. (2009). *Walking away from terrorism: Accounts of disengagement from radical and extremist movements*. Routledge.

Huey, L. (2015). This is not your mother's terrorism: Social media, online radicalization and the practice of political jamming. *Journal of Terrorism Research*, 6(2), 1-16.

Jurczak, J., Lachacz, T. ve Nitsch, H. (2020). The so-called "lone-wolf" phenomenon. İçinde B. Akhgar vd. (Ed.), *Investigating Radicalization Trends: Cases Studies in Europe and Asia* (ss. 39-53), Springer International Publisher.

Klausen, J. (2015). Tweeting the jihad: Social media networks of western foreign fighters in Syria and Iraq. *Studies in Conflict&Terrorism*, 38(1), 1-22.

Klausen, J. vd. (2012). *The youtube jihadists: A social network analysis*

of Al-Muhajiroun's propoganda campaign. *Perspectives on Terrorism*, 6(1), 36-53.

Koehler, D. (2014/2015). The radical online: Individual radicalization processes and role of the internet. *Journal for Deredacalization*, 1, 116-134.

Koomen, W. ve van der Plight, J. (2016). The psychology of radicalization and terrorism. Routledge.

Kruglanski, A. W. vd. (2014). The psychology of radicalization and deradicalization: How significance quest impacts violent extremism. *Advances in Political Psychology*, 35(1), 69-93.

Macdonald, S. vd. (2019). Deash, Twitter and the social media ecosystem: A study of outlinks contained in tweets mentioning Rumiyan. *The RUSI Journal*, 164(4), 60-72.

Macdonald, S. ve Mair, D. (2015). Terrorism online: A new strategic environment. İçinde L. Jarvis, S. Macdonald ve T. M. Chen (Ed.), *Terrorism online: Politics, law and technology*. Routledge.

Macdonald, S. ve Whittake, J. (2020). Online radicalization: Contested words and conceptual clarity, İçinde J. R. Vacca (Ed.), *Online terrorist propaganda, recruitment, and radicalization* (ss. 33-46). CRC Press.

Mccauley, C ve Moskalenko, S. (2008). Mechanism of political radicalization: Pathways towards terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 20(3), 415-433.

Miller, A. ve Stivachtis, Y. A. (2020). Public-private partnerships and the private sector's role in countering the use of the internet for terrorist purposes. İçinde J. R. Vacca (Ed.), *Online terrorist propaganda, recruitment, and radicalization* (ss. 443-456). CRC Press.

Molmen, G. N. ve Ravndal, J. A. (2021). Mechanism of online radicalisation: How the internet affects the radicalization of extreme-right lone actor terrorists. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 15(4), 463-487.

Muro, D. (2016). What does radicalization look like: Four visualisations of socialisation into violent extremism. *Notes Internacionals CIDOB*, 163, 1-5.

Neumann, P. R. (2013a). The trouble with radicalization. *International Affairs*, 89(4), 873-893.

Neumann, P. R. (2013b). Options and strategies for countering online

radicalization in the United States. *Studies in Conflict&Terrorism*, 36(6), 431-459.

Neumann, P. R. ve Smith, M.L.R. (2007). The strategy of terrorism: How it works, and why it fails. Routledge.

Oman, S. D. (2012). Introducing social media intelligence (SOCMINT). *Intelligence and National Security*, 27(6), 801-823.

Payne, K. (2009). Winning the battle of ideas: Propaganda, ideology, and terror. *Studies in Conflict and Terrorism*, 32(2), 109-128.

Pilkington, H. (2023). Radicalization as and in process: Tracing journeys through an “extreme-right” milieu. *Studies in Conflict&Terrorism*.

Pressman, D. E. (2009). Risk assessment decisions for violent political extremism. Public Safety, Canada.

Rash, W. (1997). Politics on the net: wiring the political process. W. H. Freeman.

Rusumanov, V. (2016). The use of internet by terrorist organization. *Information and Security: An International Journal*, 34(2), 137-150.

Schmid, A. P. (2013). Radicalisation, de-radicalisation, counter-radicalisation: A conceptual discussion and literature review. ICCT Research Paper, The Hague.

Schmid, A. P. (2016). Research on Radicalisation: Topics and themes. *Perspectives on Terrorism*. 10(3), 26-32.

Sedgwick, M. (2010). The concept of radicalization as a source of confusion. *Terrorism and Political Violence*, 22(4), 479-494.

Smelser, N. J. (2007). The faces of terrorism: Social and psychological dimensions. Princeton University Press.

Smith, J. M. ve Alarid, M. (2020). Terrorism recruitment and radicalization into 21st century. İçinde J. R. Vacca (Ed.), Online terrorist propaganda, recruitment, and radicalization (ss. 179-195). CRC Press.

Twitter, (18 August 2016). An update on our efforts to combat violent extremism, Twitter Blog, Access date: 20.12.2022 , https://blog.twitter.com/en_us/a/2016/an-update-on-our-efforts-to-combat-violent-extremism.

Twitter, (25 January 2022), An update to the Twitter transparency

center, Access date: 20.12.2022, https://blog.twitter.com/en_us/topics/company/2021/transparency-19.

United Nations (2012). The use of the internet for terrorist purposes. United Nations Office on Drugs and Crime, United Nations Office at Vienna.

Von Behr, I. vd. (2013). Radicalization in digital era: The use of internet in 15 case of terrorism and extremism. RAND Europe.

Weimann, G. (2012), Lone wolfs in cyberspace. *Journal of Terrorism Research*, 3(2), 75-90.

Weimann, G. (2015). Terrorist migration to social media. *Georgetown Journal of International Affairs*, 16(1), 180-187.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

İslam'ın Özbek Kimliği Üzerinde Etkisi¹

The Effect of Islam on Uzbek Identity

Erkan AVCI

Doktora Öğrencisi,
Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve
İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası
İlişkiler Bölümü.
avcierkan25@gmail.com
ORCID : 0000-0002-2282-1059

Cilt / Issue: 11(2) 517-555
Geliş Tarihi: 13.03.2023
Kabul Tarihi: 16.06.2023

Atf: Avcı, E. (2024). İslam'ın
Özbek kimliği üzerinde etkisi.
Tesam Akademi Dergisi, 11(2), 517-
555. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1522297>.

¹ Bu çalışma, yazarın "Özbek kimliğinin inşa sürecinde İslam'ın rolü" isimli doktora tezinden türetilmiştir.

Öz

Türkiye'de Orta Asya ile ilgili yapılan toplumsal analizlerin pek çoğunda, bölgedeki kimliklerin daha çok etnik yönüne vurgu yapılmaktadır. Oysa bu kimliğin temel yapı taşı olan İslam, daha çok önem arz etmektedir. İşte bu çalışmanın temel amacı, Orta Asya'daki en kalabalık ve bölgeye en çok yayılmış topluluk olan Özbeklerin kimliğinde en etkili unsur olan İslam'ın bu kimlikteki rolünü ifade etmektir. Çalışmanın hipotezi, Özbeklerin günümüze değin kimliklerini koruyabilmelerinin sebebi İslam'ın bu kimlik içerisinde kritik rol oynamış olmasıdır. Zira Özbeklerde din olgusu, etnisiteleri ile iç içe geçmiş ve kimliklerinin en temel yapı taşı olmuştur. Bu da Özbeklerin bölgenin tarihsel süreci içerisinde etkili bir halk olmasının yolunu açmıştır. Çünkü Orta Asya'da İslam'ı kabul eden ilk Türk boylarından biri olan Özbekler, bununla birlikte yerleşik hayata geçerek bölgenin medeniyet havzası olmasının öncüsü olmuştur. Böylelikle tarihten günümüze değin Özbek kimliği güçlü biçimde oluşmuş ve dış etkilere karşı korunmuştur. Aynı zamanda bugün bağımsız Özbekistan'daki kimlik inşa sürecinin ve devleti oluşturan temel öğelerin de arka planını oluşturmuştur. Çalışmanın yöntemi olarak tarihsel süreç analizi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Radikalleşme, Çevrimiçi Radikalleşme, Deradikalizasyon, Terörizm, Radikalleşmeyle Mücadele

Abstract

Most of the social analyses on Central Asia in Turkey emphasize the ethnic aspect of identities in the region. However, Islam, which is the basic building block of this identity, is more important. The main purpose of this study is to express the role of Islam, which is the most influential

element in the identity of Uzbeks, the most populous and widely spread community in Central Asia, in this identity. The hypothesis of the study is that the reason why Uzbeks have been able to preserve their identity until today is the critical role played by Islam in this identity. For the Uzbeks, the phenomenon of religion is intertwined with their ethnicity and has become the most fundamental building block of their identity. This paved the way for the Uzbeks to become an influential people in the historical process of the region. Because Uzbeks, who were one of the first Turkic tribes to accept Islam in Central Asia, became the pioneers of the region becoming a basin of civilization by settling down. Thus, from history to the present day, Uzbek identity has been strongly formed and protected against external influences. It has also formed the background of the identity building process in today's independent Uzbekistan and the basic elements that make up the state. Historical process analysis was used as the method of the study.

Keywords: Uzbek, Islam, Maturidism, Central Asia, Identity, Soviet Union, Uzbekistan

Extended Abstract

Many researchers in Turkey have produced many works on Central Asia. However, in the vast majority of them, while discussing the peoples of Central Asia, their ethnic aspects are generally emphasised. However, the most important part of the identity of these peoples, especially Uzbeks, is their religious beliefs. In these peoples, who are the descendants of the Turks who left their beliefs such as Shamanism and Buddhism from the eighth century onwards and converted to Islam over time, the belief in Islam has become intertwined with their ethnicity over time. Thus, identity structures that have survived to this day have been formed. The aim of this study is to express the role of Islam in the construction process of the identity of the Uzbeks, who are the most widespread among the peoples of Central Asia and the most widespread in the region. The hypothesis of the study at this point is that Uzbeks have been able to protect their identity against the effects of external identity projects in the process of constructing their identity thanks to Islam. Thus, Uzbeks have been the most influential people in Central Asia throughout history. Because Uzbeks, one of the first Turkic peoples to become Muslims in the region, are one of the first peoples to settle down as a result of Islam.

In this way, Uzbeks created a basin of civilisation in the Maverannehir region. In this basin, a kind of renaissance of Islam took place during the 15th-16th centuries. Such a strong establishment of Islam in the region has also established the identity of the Uzbeks on solid foundations. In this way, for Uzbeks, Islam has played a protective role against external

influences on their identity from history to the present day. In other words, Uzbeks have preserved their identity thanks to Islam. Today, Uzbeks continue their identity construction process by prioritising their position in history. Historical process analysis was used as a method in the study. In this context, the historical process started to be processed with the Mongol Invasions, which had the greatest impact after the Turks accepted Islam. Because until the Mongols, tribal identities did not override the identity of Turkishness, which was the main umbrella element. However, after the Mongols, the tribes in the region entered into competition with each other in order to dominate the region, and in the meantime, their identities began to be separated with clearer lines.

After this period, the study deals with periods such as the Golden Horde (especially the period of Uzbek Khan, from which Uzbeks take their name), Timurids, Mughals, Khanates, Tsarist Russia, Soviets and Independent Uzbekistan. Apart from these, the Islamic understandings that have an impact on the region are discussed and their effects on the Uzbek identity are emphasised. In the last part, the identity perceptions of Uzbeks are discussed. In this context, the perception of Muslim, Turkish, Uzbek and tribal identity is analysed specifically for Uzbeks.

This strong sense of identity from history played a protective role against the Russian policy of artificially constructing the identities of the peoples of the region within the framework of their own ideology. Some researchers suggest the fifth category as the Soviet identity. However, this study mainly deals with the reflexes of Uzbeks against this and similar external influences. In other words, in this study, against the "Ideal Soviet Man" project that the Russians tried to create, Uzbeks were protected from the danger of assimilation by protecting their own identity. The biggest provider of this has been the belief in Islam. Because Uzbeks have kept their identity secret from the Soviets by keeping their Islamic rituals together with traditions.

In Uzbek identity, Islam is the most fundamental phenomenon among the types of identity defined as Islam, Turkishness, Uzbekness and tribalism. Because Islam has been established in a long process and intensively. However, Islam has not affected the peoples such as Kazakh, Kyrgyz and Turkmen, who are relatives of Uzbeks, to the same extent. In these identities, Islam has not been as defining as in Uzbeks. This is because Muslim merchants and scholars were especially present in centres along the Silk Road, such as Samarkand and Bukhara. Arab conquests did not reach the northern steppes and the peoples there maintained

their independence. Because the Arabs did not have the manpower and stability to reach the vast steppes here. There were also no dervish missionaries to reach these steppes. Therefore, Islam was less effective among nomads. The attempts of Christian missionaries in Tsarist Russia to dissuade them from Islam, the two-way assimilation policy of atheism and official Islam in the USSR, and the strict secular policy implemented by the founding leader Islam Karimov in Uzbekistan after the USSR did not have a great impact on this identity since Islam is an integral part of Uzbek identity. In other words, Islam has been the most important phenomenon that has ensured the preservation of identity since the Uzbek Khan and that Uzbeks are still the most influential people in the region. In addition, the Uzbeks' understanding of Islam has progressed in its own way and has continued in its own way against an identity policy that any higher authority has tried to determine.

In today's Uzbekistan, where Shevket Mirziyoyev, who came to power after the death of Islam Karimov in 2016, continues the process of identity construction, a two-way process is in progress. On the one hand, there is an ongoing religiousisation in the country thanks to the freedoms in the field of religion that a section of the population has gained within the scope of the relative freedoms implemented with Mirziyoyev's coming to power. For example, more women have started to wear hijab than in the past. This hijab, however, is not the traditional Uzbek national dress, but rather a form of dress similar to that in Turkey, some of it in Arabic style. With religious freedoms, the opening of Qur'an courses, the liberalisation of mosque attendance for those under the age of 18, which was forbidden under Karimov, and the widespread growth of beards, it is seen that one side of today's Uzbekistan has become more religious. However, on the other hand, Mirziyoyev has brought the Jadidist intellectuals to the forefront more than ever before under Karimov, making the Jadidism movement with its secular education approach more visible.

Because in the past, apart from the dichotomies of Jadidist-Kadidist and Soviet-imposed official Islam versus popular Islam, there is a situation that has emerged due to the transformations experienced by the people in the relatively free environment created in today's Uzbekistan. Whereas before, even if it was Jadidist, as a result, there was a situation that was tried to be formed under the leadership of an intellectual class, that is, in line with the views of those who had the potential to be an authority, nowadays the people determine their own direction. In other words, without an intellectual class, in the environment of relative freedom

created in the post-Karimov period, it is trying to create its own way of life. However, in this environment of relative freedom, the state continues to implement its own identity construction projects. Current Uzbek President Shavkat Mirziyoyev's efforts to impose his own views on Uzbek identity on the public in this period, which he calls "New Uzbekistan" and "Third Renaissance", is an indication that the power holders continue to carry out identity construction processes.

Giriş

Bunun yanı sıra Özbekistan gibi kültür ekseninde gelişen devletlerin politikaları üzerine tesir eden halk inançları önemli bir unsurdur. Yani Özbekistan'ın reflekslerini anlayabilmek için öncelikle Özbek halkını, onların inançlarını ve bu inancın Özbek kimliğinde ne oranda yer edindiğini bilmek gerekir. Böylelikle Orta Asya'ya yönelik daha doğru stratejiler belirlenecektir. Zira Orta Asya'da en yaygın halk olan Özbekler, bölgede İslam'a ve kendi kültürlerine en bağlı halk olarak İslam'ın yayılması için büyük katkıda bulunmuştur.

Çalışmanın temel amacı, Özbeklerin kimlik inşa sürecine en çok etki eden unsur olan İslam'ın bu kimlikteki rolünü ifade etmektir. Çalışmanın hipotezi, Özbeklerin günümüze değin kimliklerini koruyabilmelerinin sebebinin İslam'ın bu kimlik içerisinde oynadığı belirleyici rol olmasıdır. Zira İslam, Özbeklerin etnik kimliği ile bir bütün haline gelmiş ve bunun ana yapısını oluşturmuştur. Böylelikle Özbekler, Orta Asya tarihinin son beş yüz yıllık sürecinde en etkin rol oynayan halk olagelmıştır. Özbeklerin Müslüman olması ve böylece de yerleşik hayata geçmesiyle beraber Maverünnehir'de bir medeniyet havzası oluşturması, onların kimliğinin dış etkilere karşı korunmasını sağlamıştır. Özellikle Sovyet döneminde Rusların, bölge halklarının kimliklerini yapay biçimde kendi ideolojileri çerçevesinde inşa etme politikalarına karşı tarihten gelen bu güçlü kimlik algısı koruyucu rol üstlenmiştir. Bu sebeple bu çalışmada tarihsel süreç analizi yöntemi benimsenerek Özbeklerin kimlik inşa süreci ele alınmıştır. Bu süreçte de Özbeklerin algıladığı dört kategorik kimliğe odaklanılmıştır: İslam, Türklük, Özbeklik ve kabile kimliği. Bazı araştırmacılar Sovyet kimliği olarak beşinci kategoriyi ileri sürmektedir. Ancak bu çalışma esasen bu ve bunun gibi dışarıdan gelen etkilere karşı Özbeklerin gösterdiği refleksi ele almaktadır. Yani bu çalışmada, Rusların oluşturmaya çalıştığı "İdeal Sovyet İnsanı" projesine karşı Özbeklerin kendi öz kimliklerine sahip çıkarak asimile olma tehlikesinden korunduklarına yer verilmiştir. Bunun da en büyük sağlayıcısı İslam inancı olmuştur. Zira Özbekler, İslami ritüellerini geleneklerle birarada tutarak Sovyetlerden gizli bir şekilde kimliğine sahip çıkmıştır. Tarihten günümüze değin bu kimliğin oluşum sürecine bakacak olursak:

Adını 14. asırda Altın Ordu Devletini Müslümanlaştıran Özbek Han'dan alan Özbekler, aynı asrın sonlarında Timur ile Orta Asya'daki en güçlü devlet konumuna erişmiştir (Barthold, 2004, s. 196). 15. asırda kuzeyden bugünkü Özbekistan topraklarına göç eden Özbek Kabile Konfederasyonu da Özbek kimliğinin temelini oluşturmuştur. 16. asırda Orta Asya'ya

Şeybaniler ve Hindistan'a da Babürler egemen olarak Özbeklerin etkisini sürdürmüştür. 17. asırda İpek Yolu'nun tesirini yitirmesiyle birlikte Özbekler, Buhara, Hiva, Kokand gibi hanlıklara bölünmüştür. 19. asırdan itibaren bölgeye Ruslar egemen olmaya başlamıştır. Çarlık Rusyası, bölgeyi "Bozkır Genel Valiliği" ve "Türkistan Genel Valiliği" adlı iki birime bölerek yönetmiştir. Bu sırada Buhara Emirliği ve Hiva Hanlığı da varlığını sürdürmekteydi. Bu devirde Rus Ortodoks misyoner faaliyetleri yürüterek bölgeyi Hıristiyanlaştırmaya çabalamıştır (Bennigsen ve Quelquejay, 1994, s. 41). 1917 Ekim Devrimi'nden sonra bölgede bazı değişimler olmuştur. Josef Stalin'in liderliğinde Bolşeviklerin uyguladığı ve Orta Asya'yı etnik olarak sınıflandıran Milliyetler Siyaseti neticesinde Özbekistan Cumhuriyeti kurulmuştur. Daha sonra Ruslar, bölgede dinsizleştirme siyaseti yürütmeye başlamıştır. Rusların amacı ateist bir Sovyet insanı yaratmaktır. Ruslar, oluşturdukları sistem, görevlendirdikleri ideologlar ve yaptıkları propagandalarla bölgenin etnik, ideolojik ve dinsel olarak değişimine çabalamış ama başarılı olamamıştır (Babaoğlu, 2022). Mihail Gorbaçov'un 80'li yıllarda Açıklık ve Yeniden Yapılanma siyaseti ile oluşan kısmi özgürlükle bölge değişmeye başlamıştır.

1991'de bağımsız olan Özbekistan'da lider İslam Kerimov, halkın dinî reflekslerini bilse de kendisi laikliği uygulamak istemiştir. Ama Kerimov, Özbeklerin kimlik şuurunu artırmada İslam'dan faydalanmıştır. Bu kapsamda Sovyetlerin yaptığı gibi resmî bir İslam anlayışını benimsemiştir. Ayrıca politize olması muhtemel İslam ise devlet tarafından bir tehdit olarak görülmüştür (Erdemol, 2016). Kerimov'un 2016'da ölümünden sonra iktidara gelen Şevket Mirziyoyev, onun katı siyasetini yumuşatmak istese de idarede önceki Sovyet kadroları olduğundan, inanç özgürlüğünün gelişimi yavaş olmaktadır.

Özbek kimliğinde İslam, Türklük, Özbeklik ve kabilecilik biçiminde tanımlanan kimlik türlerinden İslam en temel olgudur. Zira İslam, uzun süreçte ve yoğun biçimde yerleşmiştir ama İslam, Özbeklerin akrabası olan Kazak, Kırgız ve Türkmen gibi halkları aynı etkilememiştir. Bu kimliklerde İslam, Özbeklerde olduğu kadar tanımlayıcı olmamıştır. Zira Müslüman tüccarlar ve âlimler bilhassa Semerkant ve Buhara gibi İpek Yolu'ndaki merkezlerde bulunmuştur. Arap fetihleri kuzey steplerine ulaşmamış ve buradaki halklar, bağımsızlığını sürdürmüştür. Zira Araplar buradaki geniş steplere erişecek insan gücü ve istikrara sahip değildi. Ayrıca bu steplere ulaşacak derviş misyonerler yoktu. Bu yüzden İslam, göçebelerde daha az etkili olmuştur. Çarlık Rusya'sında Hıristiyan misyonerlerin İslam'dan vazgeçirmek istemesi, SSCB'de ateizm ve resmî İslam olarak ikili yönlü asimilasyon siyaseti ile Özbekistan'da

Kerimov'un katı laik siyaseti, İslam'ın Özbek kimliğinin ayrılmaz bir parçası olması sebebiyle bu kimlikte büyük oranda etkili olmamıştır. Yani İslam, Özbek Han'dan bugüne değin kimliğin korunmasını ve Özbeklerin bölgede hâlâ en etkin halk olmasını sağlayan en önemli olgu olmuştur.

Özbek Kimliğinin İnşasında Tarihsel Sürec

İslam'dan evvel bölge halkları, kabilesel yaşantıyı haiz olsa da Hun ve Göktürk devletini bu halklar kurmuştur. Bu Türklerde de Gök Tengri inancı mevcuttu. Yani milli ve dinsel açıdan bölgede bir bütünlük vardı. Bölgede kabileler arası mücadele olsa bile bunlar Türk kimliği kapsamında tanımlanmaktadır. İslam'ın bölgeye girişiyle dinsel kimlik değişmeye başlamıştır. Bununla milli kimlikler de değişmeye ve dönüşmeye başlamıştır. Zira İslam, kişi ve topluluğun sosyal yaşamlarının her alanına bir kural koymuştur. Bu yüzden İslam'dan evvel kültürel yaşam, sosyal düzen ve kişisel hayat değişmeye başlamıştır. İslam'ı kabul eden Türkler, öz kimliğini İslam kurallarına göre düzenlemiştir. Ama Türkler, kimliğini tümüyle bırakmamış ve sosyal hayat, İslam'ın ilkeleri ile uyumlaştırılmıştır. Yani Türk İslamı denebilecek olan Maturidilik ve Sûfizm ile Türkler, kültürleri ile uyumlu bir din anlayışını haiz olmuştur. İslam'la gelen Arap kültürünün, Türklere pek tesiri olmamıştır. Yani Türkler kimliğine Araplığı değil Müslümanlığı eklemiştir. Bunda İslam'ı Türklere benimseten Hoca Ahmet Yesevi'nin etkisi büyüktür. Yesevî, İslam'ı Sufizm'le ele alıp göçebe Türklere anadillerinde öğretmiştir (Kemal Eraslan, 1994).

13. asır Moğol istilaları ile bölgede düzenin bozulduğu dönem olmuştur. Ancak Cengiz Han'ın verdiği kısmi dini özgürlüğünden dolayı halkın dinsel kimliği değişmemiştir. Ama bu istilalar bölgeyi kabilelere ayırmıştır. Hatta denebilir ki bölgenin sosyal yapısı resetlenmiştir. Moğollardan sonra kabileler halinde kendi bölgelerinde kendi devletlerini kurmuş ve bu yüzden kabile kimliği güçlenmeye başlamıştır. Moğolların ardılı Altın Orda Devleti'nden sonra kurulan hanlıklar da kabile kimliklerinin güçlenmesinde çok büyük rol oynamıştır. Timurlular ile bölge bütünlüğü sağlansa da sonra bölge tekrar hanlıklara bölünmüş ve Rus egemenliğine dek bu bölünmüş yapı sürmüştür. Rusların egemenliğinde sınırlar tek çatı altında birleşmişse de SSCB'nin kimlik siyaseti, kabile kimliklerini keskin şekilde ayrıştırarak bu halkların Türk kimliğini ve bu kimlik çatısı altında birleşmesini engellemeye çalışmıştır. Buna karşı duran Ceditizm gibi Türk kimliğini vurgulayan muhalifler de bastırılmıştır (Taha Akyol, 1993).

Günümüzde kabile kimliği, etkisini hala devam ettirmektedir. Dolayısıyla

Özbeklerin çoğu tarihte Türk olduklarını kabul etmekte ve bugün Özbek kimliğini ön plana çıkarmaktadır. Bu kimliğin en önemli parçası onunla içiçe girdiği için İslam'dır. Bu da Hanefi-Matûridî esasa dayalı ve Sûfizm ile harmanlanmış bir İslam anlayışıdır (Muaz Ergü, 2021). Sûfî Nakşibendîlik bu yüzden önemlidir.

Özbek Kimliğine Etkisi Olan İslami Anlayışlar

Tarih boyunca Özbek kimliğini çeşitli açılardan etkileyen birtakım İslamî anlayışlar olagelmıştır. Özbekler bunların bazılarını benimsemiş bazılarına karşı da reaksiyon göstererek kimliğinden uzak tutmak istemiştir. Müslüman olmaya başladıkları ilk dönemlerde Orta Asya'nın şaman, kam, baksı, aksakallı gibi geleneğinin de etkisiyle bazı Sûfî dervişlerinin öğrettiği şekliyle Müslüman olan Özbekler, Hanefî-Matûridî çizgisinde ilerleyen tasavvufî bir İslam anlayışıyla dinî kimliklerini edinmiştir. Zaman içerisinde Özbek kimliği içerisinde bu şekliyle yerleşen İslam, Özbekler arasında onların az bir kısmı dışında genel olarak bu şekliyle günümüze değin ulaşmıştır. Ancak Rusların Orta Asya'ya nüfuz ettiği dönemlerde bazı anlayış farkları oluşmuş ve ortaya Ceditçi-Kadimci bir rekabet çıkmıştır. Ceditçiler İslamî yaşam tarzının modernize edilmesinden yana tavır alırken Kadimciler eski geleneklere bağlı kalınmasını savunmuştur. Ruslar da bu iki cenahı birbirine karşı kullanarak Özbekler üzerinde egemenlik kurmuştur. Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla her iki tarafın önde gelen isimleri yok edildiği için 1990'lara kadar bu rekabet artık görülmemiştir. Ancak 1991'de Sovyetler yıkılınca Özbekler kendi yolunu tayin etmeye başlamıştır. Bu yolu tayin ederken de dünyanın pek çok İslam ülkesi, onlara yol göstericilik için imam, şeyhler, dini yayınlar, İslami okullar vs. göndermiştir. Bu dini aktarım esnasında bazı radikal İslamî anlayışlar da Özbekistan'a nüfuz etme olanağı bulmuştur. İşte Selefî-Vahabî çizgisindeki anlayışlar da bu şekilde Özbek kimliğinde rol oynamaya çalışmıştır. Bu anlayışlar kapsamında kurulan terör örgütlerine de az sayıda da olsa Özbeklerden katılım olmuştur. Ancak genel olarak Özbekler, bu radikal anlayışlara paye vermemiş, kimliklerine bu anlayışları dahil etmemiştir.

Hanefîlik-Maturidîlik

Günümüzde Selefî-Vahabî akımların tehdidine karşı Özbeklerin Hanefî-Matûridî İslam anlayışı, kimliği korumada kritik role sahiptir (Warren, 2013; Sunan Abi Davud, 903). Hanefiliği ilk benimseyenler, Türk liderler olmuştur. Bu liderler, yasaları Kur'an ve Hadislerle ilişkilendiren ve hukukçuların kanaatine dayanan Medine esaslı gelenekçi fıkıhları kabul etmiştir (Esposito, 1999, ss. 112-114). Selçuklu, Timur, Babür

devletleri ve Hanlıkların kurulmasıyla Türkler, Hanefi fikhını Orta Asya ve Hindistan'a kadar yaymıştır. Babürlü Evrengzib'in saltanatı boyu Hanefi odaklı Fetva Alemgiri, Güney Asya'nın çoğunun hukuk, siyaset ve maliye yasaları olmuştur (Ahmed, 2001, ss. 112-114).

Hanefiliğin Orta Asya'daki biçimi olan ve Türk Müslümanlığı denebilecek bir ekol Mâtürîdîliktir. Bu, İslam'ın ana Sünni ekollerinden biri olup 10. asırda yaşayan Hanefi hukukçu ve Sünni Müslüman reformcu olan Ebu Mansur el-Mâtürîdî tarafından geliştirilmiştir (Rudolph, 2014, s. 280). Mâtürîdî, pek çok Sünni anlayışı tek bir sistematik teoloji (kelam) çatı altında toplamış ve akılcılığı vurgulamıştır (Жусупбек, Hараева ve Фролов, 2016, s. 117). Onun bu anlayışı bölgede birçoklarınınca benimsenmiş ve zamanla bölge kimliklerinin temel unsuru haline gelmiştir. Nitekim genel olarak bakıldığında Orta Asya'da Türklerin Müslüman olmasından sonra meydana getirdiği İslami anlayışın fıkıh ve amelde Hanefi, inanç ve itikatta Mâtürîdîlik ve ahlâk ile tasavvufta Yesevîlik olduğu görülmektedir (Kutlu, 2017, s. 737).

Yesevîlik-Nakşibendîlik

İslam'ın Orta Asya biçiminin en açık göstergesi Sûfizme verilen önemdir. Olivier Roy'a göre bu bölgede Sünni İslam'ın Sûfi yorumu ihmal edilirse buranın dini yaşamı anlaşılabilir (Roy, 2000, s. 145). Sûfî ekollerden Nakşibendîliğin ortaya çıkışıyla bölge halkları bu tarikatı benimsemeye başlamıştır. Hatta zaman içerisinde etkisi Horasan'a dek ulaşmıştır. Öyle ki 10. asırda Nakşibendîlik, Yesevîliği de geçmiştir. Ancak bugünkü Kazakistan'da Yesevîliğin etkisel üstünlüğü hâlâ devam etmektedir (Ünsal, 2015, s. 118). Bu yüzden İslam, Kazak kimliğinin inşasında Yesevîlik, Özbek kimliğinin inşasında ise Nakşibendîlik açısından etkili olmuştur (Abidov ve Alyılmaz, 2004, s. 256).

Orta Asya'daki halklar fıkıh olarak Hanefiliğe, itikatta Maturidi, tasavvuf açısından ise Nakşibendîlik veya Yesevîlik anlayışına sahiptir (Tosun, 2016, s. 47). Bugün dahi bölgede bu anlayış çerçevesinde bir İslami hayat sürdürülmektedir. Bölgede toplumsal ilişkilerin mizanında ehemmiyetli bir konumu olan bu anlayış, Sovyet devrindeki asimilasyon politikalarına rağmen varlığını devam ettirmiştir. Hatta bu anlayış, bölge ülkelerinin bağımsız olma yolunda halkların ulusal ve inançsal açıdan özgüvenlerini yerine getiren temel unsur olmuştur. Bağımsızlık döneminde ise ulusal ve dini uyanışta kritik bir rol oynamıştır (Çalışkan, 2012, s. 371). İslam Kerimov döneminde pek çok cemaat ve tarikat yasaklanmışken Nakşibendîlik tarikatına dokunulmamış, hatta bu tarikat olumlu karşılanmıştır (Abidov ve Alyılmaz, 2004, s. 256).

Sonuçta tarikatlar, Müslümanları Şamanizm'e tekrar geri dönmekten, Çarlık Rusya'sının Hristiyanlaştırma ve Sovyetlerin ateizm siyaseti ile dinden çıkmasından korumuştur.

Ceditçilik-Kâdimcilik

19. asırda Rusların Orta Asya'yı işgale başlaması ile beraber oluşan ortama uyum sağlamak adına özellikle eğitim alanında değişmeler olmaya başlamıştır. Bölge halklarının özellikle üst tabakalarındaki aileler, çocuklarını Rus okullarına yollamıştır. Bu okullardaki Müslüman Orta Asyalılar, Osmanlı Devleti'ndeki Jöntürkler gibi Batılı modern değerleri öğrenmekteydi. Bu şekilde bilinçlenen gençler, bölge halklarını bilinçlendirmeye girişmiştir. Bu bilinçlendirme faaliyetleri de bölge insanların öz kimliklerinin farkına varmasına yol açmış ve Avrupa'daki milliyetçilik akımının etkileri Orta Asya'ya kısmen de olsa yansımıştır. Bu kapsamda Rus sömürgeciliğine yönelik bölgede bir aydınlanma yaşanmış ve Gaspıralı İsmail, Zeki Velidi Togan, Abdurrauf Fıtrat, Münevver Kari gibi birtakım aydınlar öncülüğünde reform hareketleri yürütülmüştür (Bacon, 1994, s. 126). Bu aydınlar "Ceditizm" akımı çerçevesinde faaliyet yürütmüştür. Cedit aydınları, eğitim alanına önem verdikleri için Orta Asya genelinde Avrupai biçimde eğitimi olan okullar açmıştır. Ceditçiler bu okullarda Türkçe eğitim veriyordu (Andican, 2003, s. 25). Bunlardan ilki 1901'de Özbek aydın Münevver Kari'nin kurduğu Taşkent'teki ilk Usul-i Cedit Okuludur (Bacon, 1994, s. 126). Fergana ve Semerkand'da bu okulların şubeleri açılmış ve zamanla Ceditçilerin merkezi Fergana Vadisi olmuştur. Bu okullar zamanla binlerce olmuştur (Hayit, 1975, s. 83).

Ceditizm, bölgede herkes tarafından benimsenmemiştir. Bölgedeki bazı din adamları, halkın bazı kesimlerinin desteğiyle Ceditizm'i tekfir etmiş ve ona karşı mücadele etmiştir. Ruslar da kendine tehdit olarak gördüğü Ceditçilere karşı bu din adamlarını desteklemiştir. Şeriat kurallarını esas alan bu din adamları, toplumsal düzenin modernize edilmesine itiraz eden gelenekçi bir anlayışa sahip olduğu için bunlara Kadimci denmiştir. Ceditçiler onlara bağınaz ve gerici, onlar da Ceditçilere kafir diyerek birbirleriyle mücadele etmiştir. Böylece bölgede bir sosyal kutuplaşma oluşmuştur (Andican, 2003, s. 25). Ruslar da bu kutuplaşmadan faydalanarak bölgeyi egemenliği altına almıştır. Böylelikle iki cenah arasındaki rekabet sona ermiştir. 1991'de Sovyetler Birliği dağılınca Özbekler, kendi yolunu tayin etmeye başlamıştır. Ancak bu yolda onlara yol göstericilik yapmak isteyen dünyadaki diğer Müslüman ülkeler, Özbekistan'a imamlar, şeyhler, dini yayınlar göndermiş, orada İslamî okullar kurmuştur. Bunun sonucu olarak bölgeye nüfuz etmede bir

rekabet ortamı oluşmuştur. Bu kapsamda üç çeşit dinsel bilgi üretim modeli rekabete girmiştir: Arap, İran ve Türk. İlki Selefi-Vahâbî, ikincisi Şii mezhebi, sonuncusu ve en etkin olanı ise Hanefî-Matûridî çizgide yürütülmektedir. Bu son model bölgenin yerel dokusuyla uyum sağladığından ötürü diğerleri daha çok çatışma unsuru şeklinde bölgede faaliyet yürütmüştür. Türk Müslümanlığı da denilebilecek bu düşünsel modernleşme ihtiyacı, İslam'ı modernitenin gerektirdiği şekilde tefsir etme arayışının bir sonucudur (Şeker, 2010, s. 50).

Hâricîlik

Orta Asya, dışarıdan radikal akımların tehdit oluşturduğu bir bölgedir. İslam'ın katı yorumlarını içeren bu radikal akımların kökeni de Hâricîlik denilen İslam'daki ilk ayrılan gruba dayanır. Bu grubun anlayış biçimi bölgeye 20. yüzyılda Kadimci olarak sirayet etmiş ve bu da günümüzde Selefi-Vahâbî anlayışın bölgede etkili olmasına yol açmıştır. Tarihten günümüze uzanan bu katı İslam anlayışı, bölgenin Sûfizm ile şekillenen İslam anlayışı çerçevesinde inşa edilen kimliklerine yönelik bir tehdit unsuru olmuştur. Bu yüzden bölgedeki radikal hareketlerin etkisini anlayabilmek için Hâricîliğe dikkat çekmek gerekir (Fığlalı, DİA, s. 169).

İslam'ın dördüncü halifesi olan Hz. Ali'ye önce taraf olmuş ama Hakem Olayı'nda ayrı düşmüş olan bir grup Müslüman'ın kendilerine "Allah yolunda ayrılanlar" diyerek oluşturduğu anlayışa Hâricîlik denilmektedir (Ünsal, 2015, s. 9). İslam'ın katı bir yorumunu benimseyen bu grup, günümüzde Taliban, El-Kaide, Özbekistan İslam Hareketi gibi radikal hareketlere ilham olmuştur. Bu örgütler de tıpkı Hâricîler gibi İslam dünyasında ayrı düşenlerden olmuş ve benimsedikleri katı anlayış ve uyguladıkları şiddet yöntemleriyle Hâricî bir tutum sergilemiştir.

İslam'ın özüne bakıldığında tebliğ görevi ifa edilirken tebliğ edenin bilgi birikimi, algılama yeteneği, yaşam tecrübesi ve psikolojisi gibi kriterler önemlidir. Bu bakımdan Özbek kimliği, özü itibarıyla radikal anlayışa mahal vermeyen bir yapı arz ettiğinden, kendine özgü İslam anlayışıyla bu tip aşırı yorumlara karşı kendini koruma özelliğine sahiptir. Her ne kadar bu hareketlere eğilim gösteren bazı Özbekler olsa da genel olarak Özbek kimliğinde radikalizm yoktur. Örneğin Suriye ve Irak'ta faaliyet göstermiş olan DAESH adlı terör örgütüne Ürdün'den katılımın milyonda 315, Tunus'tan 280, S. Arabistan'dan 107, Türkmenistan'dan 72, Özbekistan'dan 33 kişi katılmıştır (RFERL, t.y.). Bu veriler, Özbeklerin diğerlerine nazaran radikalizme daha az eğilimli olduğunu gösterir. Özbek kimliğinin Özbeklerin erken dönemlerden itibaren yerleşik hayata geçtiği Maveraünnehir havzasında Hanefî-Maturidî-Sûfî bir İslam

anlayışı çerçevesinde oluşması, Özbeklerin bu tip katı İslam anlayışına eğilim göstermesinin önünde engel teşkil etmektedir.

Selefilik-Vahabîlik

Haricîliğin devamı niteliğindeki Selefi-Vahabî çizgisindeki katı İslam anlayışı, bugüne dek uzanan etkisi ile Özbek kimliğine tehdit olan radikal hareketlerin temel referans noktasını teşkil etmektedir. Bu anlayışa sahip olan Özbekistan İslami Hareketi'nin, Özbekistan'daki terör saldırıları hem Özbekler arasında korkuya sebep olmuş hem de sahip olduğu katı İslami anlayış, Özbeklerin bazı kesimlerini kendi bünyesinde toplamıştır. Özbekistan'ın bağımsızlık dönemi boyunca en büyük tehdit unsuru olan bu örgüt ve örgüte katılım gösteren Özbekler, Özbek kimliğini negatif yönde etkileyen en önemli unsurlardan biri olmuştur. Bu bakımdan Selefi-Vahabî çizgisinde faaliyet yürüten bu örgütlerin referans noktasını iyi anlamak gerekmektedir. Dolayısıyla bu anlayışların ortaya çıkışı ve genel ilkelerini ele almak, Özbek kimliğini tehdit eden bu yapıları iyi anlamak gerekir. Birtakım Özbeklerin radikalizme eğilim göstermesinin sebeplerini anlamak için de bu katı anlayışı bilmek gerekir. Dolayısıyla Arapçadaki "Salaf" (önceki) kelimesinden alınan Selefi, bugün İslam'ın ilk devrine geri dönmeyi arzulayan dini ve politik akımın ismi olduğu görülür (Etimoloji Türkçe, t.y.).

Vahabîlik ise Osmanlı Devleti'nin uzak illerindeki dinsel ve ahlâkî bozulmaya karşı 1700'lerin sonunda Arabistan'da Muhammed b. Abdulvahab'ın öğretileriyle bir tepki olarak doğmuştur (Rahman, 2014, s. 272). O dönem, şeyh, derviş vs. kişilerin kutsanması, onlardan medet umulması, onları ziyaret edince Allah'a daha çok yakın olacağına inanılması gibi pek çok bid'atın artması ve bunların uhrevi ile dünyevi işlere tesir etmesi sebebiyle Vahabîlik doğmuştur (Ünsal, 2015, s. 115). Ahmet b. Hanbel'in görüşlerini katı bir çerçevede ele alan İbn-i Teymiyye'nin anlayışı doğrultusunda Arabistan'da doğan bu hareketin öncüsü olan Abdulvahab, gençken tasavvufa meyletmişse de daha sonra İbn-i Teymiyye'nin Sûfizm eleştirilerini benimsemiştir (Rahman, 2014, s. 274). İbn-i Teymiyye, tasavvufun batıl inanç ve hatta Sûfizm'deki vahdet-i vücud ilkesinin Allah'a ortak koşmak demek olduğunu öne sürer (Ünsal, 2015, s. 116). Vahabîler, "Allah iyiliği emreder, kötülükten meneder." prensibini Harici bakış açısıyla ele alıp insanlara davalarını dayatır. Zira kendisi dışındaki herkesin gaflet ve dalalet içinde olduğunu düşünür. Hatta Vahabîler, Kur'an'da en büyük günahlardan biri olarak belirtilen insan öldürmekten de geri durmamıştır (Ebû Zehra, 2010, ss. 262-263). Bu anlayış kapsamında Orta Asya'da faaliyet gösteren birtakım radikal terör

örgütleri ortaya çıkmış ve bölgede şiddet eylemleri gerçekleştirmiştir. Bunlar da bölgedeki halkların ulusal kimliklerini tehdit etmektedir. Bu tehdide karşı bölge halkları da savunma mekanizması olarak çalışmada daha önce bahsedildiği gibi Türk Müslümanlığı olan Hanefi-Maturidi İslam anlayışıyla kimliğini korumuştur.

Özbekistan'da Selefi-Vahabî Çizgisindeki Radikal Örgütler

Orta Asya'yı tehdit eden radikal hareketler, bölgedeki ulusal kimlikleri olumsuz etkilemektedir. Zira bu hareketlerin katı İslam anlayışı, bölgede kendine taraftar bulabilmekte ve bu yüzden bölgedeki kimlikleri tehdit etmektedir. Bu tehdit, bölgede çok başlı yapıya yol açmaktadır. Zira Özbekistan İslami Hareketi'nin militanları, ideolojik eğitimi Pakistan Deobendi medreselerinden, askeri eğitimi Afganistan'daki Taliban eğitim kamplarından ve finansal desteği de El-Kaide örgütünün lideri Usame bin Ladin'in Vahabî olan Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerindeki kaynaklarından almaktaydı. Bu yüzden çalışmanın bu bölümünde bu ilişkiler ağı ve bu ağın dışında olan ama etkisi olan Hizb'ut-Tahrir de ele alınacaktır.

Taliban

90'lı yıllarda Afganistan'da iktidarda olan Taliban, katı yöntemler benimseyerek ülkede yaşayan insanların hayatını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu çerçevede ülkedeki kızlara okula gitmeyi yasaklamış, kadınların evlerinden dışarı çıkmasına yasak getirmiştir. Bunun yanı sıra sinema, televizyon, müzik, sanatsal faaliyetler sporu yasaklamıştır. Ayrıca Taliban, İslam'ın hoşgörüsü ile barışçıl öğretilerini ortadan kaldırarak başka etnik unsur ve dinden olanlarla birlikte yaşayabilme yetisini ülkede yok etmiştir. İktidarda olduğu zaman zarfında Taliban, İslam'ın değerlerini, toplumsal gelenek ve adetleri, halkın kültürü ile mevcut devlet sistemlerini reddeden köktenci zihniyetin çok daha aşırı biçimini sadece Afganistan'la yetinmeyip tüm Orta Asya'ya yaymayı hedefleyen bir aktör olmuştur (Rashid, 2010, s. 2). Bu sebeple başta Türkiye olmak üzere, İran, Rusya ve Hindistan gibi ülkeler, Taliban'ın bölgedeki ilerleyişini durdurmak için Taliban karşıtı olan ve Özbek, Tacik, Türkmen, Hazara gibi grupların biraraya gelerek oluşturduğu Afganistan'daki Kuzey İttifakı'na para ve silah desteği vermiştir. Ancak Taliban da buna karşılık Pakistan ile Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinden destek almıştır (Rashid, 2010, ss. 5-6). Bu destekle Taliban, 1999'da Özbeklerin çoğunlukta olduğu Afganistan'ın kuzeyindeki Mezarişerif kentinde büyük katliamlar gerçekleştirme fırsatı bulmuştur. Sonra da daha kuzeye doğru nüfuz etme girişimlerinde bulunmuş ve Afganistan sınırının ötesinde yer alan

Orta Asya bölgesine uzanmak için Özbekistan İslami Hareketi'ni (ÖİH) kullanmıştır. Taliban, bu örgüt aracılığıyla Özbekistan'da büyük bir direniş göstermiş ve büyük terör eylemleri düzenlemiştir (Burke, 2004, s. 225). Yani Taliban, Özbekistan'da bizzat faaliyet yürütmemiş, ÖİH aracılığıyla Özbekistan yönetimini ve Özbek kimliğini tehdit etmiştir. Taliban'ın Afganistan'da yetiştirdiği Özbek militanlar, ÖİH bünyesinde ülkede yıllarca terör saldırıları düzenlemiş ve ülkedeki dindar kesimlerden militan toplamıştır. El-Kaide de finansman ve dünya çapında ses getirmek için faaliyet yürütmüştür (Rashid, 2010, s. 2).

El-Kaide

El-Kaide, dünya çapında ses getiren eylemlerini Afganistan'daki Taliban kamplarında yetiştirilen militanlar aracılığıyla düzenliyordu. Bununla hem örgüt dünya çapında tanınıyor hem de bu hareketlerin finansmanı için bilhassa Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerindeki iş adamlarından kaynak sağlıyordu. Bu açıdan bakıldığında Özbekistan'daki Taliban destekli ÖİH ve El-Kaide arasında organik bir bağ olduğu görülür. Özbek kimliğine doğrudan tehdit olan ÖİH ile El-Kaide'nin arasındaki bu bağ, onu dikkate değer bir husus olarak öne çıkarır.

90'larda ABD elçiliklerine yaptığı saldırılarla adını ilk kez duyuran El-Kaide, 11 Eylül 2001'de İkiz Kule saldırısıyla tüm dünyada tanınır olmuştur. Böylelikle El-Kaide yeni bir dönemin de kapısını açmıştır (Öztürk, 2019, s.169). SSCB dağıldıktan sonra Orta Asya'da artan yüksek işsizlik ve yoksulluk ile bölgedeki yüksek doğum oranları ve hızlı bir şekilde kırsaldan şehirlere yönelik göçün artması, radikal hareketlerin militan bulmasını kolaylaştırmıştır. Zira yeni bir hayat vaat eden bu örgütler, mevcut ortama alternatif olarak bazı kesimlerce bir kurtuluş yolu olarak görülmüştür (Spechler, 2003, ss. 271-272). Özbekistan'da da durum bu şekilde olduğundan ötürü toplumun alt tabakalarından bu örgütlere katılım olmuştur.

Taliban'ın desteklediği El-Kaide lideri Usame b. Ladin ile ÖİH lideri Tahir Yoldaşev, iki gizli örgüt daha kurmuştur. Ladin bu iki örgütün Afganistan'da gerçekleştirdiği toplantılara bizzat katılmıştır. Bu örgütler de Orta Asya'da bir şeriat devleti kurmayı amaçlıyordu. ÖİH de şeriatla yönetilen yeni bir Kokand Hanlığı kurmayı hedeflediğini açıklamıştı (Ülkü, 2002, s. 97). Bu hedefi gerçekleştirmede ÖİH'nin Orta Asya'daki en yakın müttefiki El-Kaide'dir. ÖİH, Afganistan'da Taliban'ın desteği ile kurulmuştur (Köstem, 2010, ss. 185-186). Ladin bu kuruluş sürecinde ideolojik ve eylem yöntemleri açısından etkili olmuştur. Ladin, Afgan direnişini dünya sathına taşıyıp küresel sistemdeki büyük güçlere de

onların metotları ile karşı koyma stratejisi izlemiştir. Bu stratejinin bir kısmı da ÖİH'i finansal açıdan desteklemektir. Böylece Ladin, küresel çapta sürdürdüğü cihadı Orta Asya'ya da yayma olanağı bulacaktı (Weitz, 2004, s. 467). ÖİH, Ladin'in kontrolü altında Özbekistan'daki İslam Kerimov rejimine yönelik eylemler düzenleyen bir örgüt haline gelmiştir. Bu durumun ideolojik altyapısını da Kerimov'un İslam düşmanı ve Müslümanlara zulmeden zalim ve kafir bir diktatör olduğu söylemi oluşturmuştur. Zaten ÖİH'in liderleri de sıklıkla Kerimov'un rejimini yıkmak ve Taşkent'i merkeze alan şer'i hükümlerle idare edilen bir İslam devleti kurmak istediklerini söylemiştir (Rashid, 2002, s. 149). Özellikle El-Kaide desteği ve uyuşturucu gelirleri sayesinde ÖİH, Orta Asya ülkelerinin sınırlarında saldırı eylemleri düzenleyebilecek düzeyde büyük bir silahlı örgüt olmuştur. Böylece El-Kaide'nin küresel cihat amaçlarına ulaşmada Orta Asya'nın ne denli önemli olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu örgütün Özbek kimliği açısından ne denli büyük bir tehdit olduğu gözler önüne serilmektedir.

Özbekistan İslami Hareketi

1991'de SSCB dağıldıktan sonra bağımsız olan Özbekistan içerisinde İslami tandanslı pek çok örgüt ortaya çıkmıştır. Mesela 1990'da kurulan Astrahan'da Yeniden Doğuş Partisi adında bir örgüt, 1991'de Özbekistan'da da bir yapılanma oluşturmuştur. Bu örgüt, ülkedeki Adalet Birliği denen başka bir örgütle birlikte hareket edip hızlıca büyümüştür. Öte yandan İnsan ve İnsancılık, Türkistan İslami Partisi, Leşker-i İslam gibi örgütler de Fergana Vadisi'nde faaliyet yürütmüştür. 1996'da birleşmeye karar veren tüm bu örgütlerin liderleri, Özbek rejimi tarafından kendi örgütleri yasaklandığında Tacikistan'la Afganistan'a kaçmıştır. 1992'deki Tacikistan iç savaşında Birleşik Tacik Muhalefeti ile ortak hareket edip Tacik yönetimine karşı savaşmıştır (Ülkü, 2002, ss. 103-104). İç savaş sona erdikten sonra Cuma Namangani ve Tahir Yoldaşev, 1998 yılında biraraya gelen bu gruplara öncülük ederek Özbekistan İslami Hareketi (ÖİH) adlı örgütü kurmuştur. Örgüt, öncelikle Özbek yönetimini yıkmayı ve tüm Orta Asya'yı içine alacak bir İslam devleti oluşturmayı hedeflemiştir (Akçalı, 2003, ss. 147-148). Ancak 2001'de ABD'nin Afganistan'ı işgali ile ÖİH, bu hedefine ulaşamamıştır. Öte yandan ÖİH-Taliban ilişkisi de sekteye uğramış ve Kasım 2001'de ÖİH askeri kanadı lideri Cuma Namangani öldürülmüştür (Tamer, 2005, ss. 218-219). Ama yine de örgüt ortadan kalkmamıştır ve faaliyetlerine halen devam etmekte ve bölgede radikalizm, her zaman bir tehdit unsuru olarak yer almaktadır. Zira Fergana Vadisinde radikal hareketlere destek veren bazı halk kitleleri bulunmaktadır. Buna örnek olarak 2005'teki

Andican olayları gösterilebilir. Zira, bu olaylarda Ekremiye adındaki radikal bir örgüte bağlı 23 iş adamının yargılanması üzerine bölgede bu örgütün üyeleri büyük protesto eylemleri düzenlemiş, Andican yerel yönetimi ile hapisanesini ele geçirip bu iş adamları ile beraber diğer bazı mahkumları da serbest bırakmış ve bunun üzerine Özbek yönetimi de bu olayları sert bir şekilde bastırmıştır. Özbek hükümetinin açıkladığı resmi rakamlara göre olaylarda 173 kişi ölmüştür. Ama bağımsız kaynaklara göre 800 civarı insan ölmüştür (Oğan, 2006, ss. 73-74). Andican Olayları, bağımsız Özbekistan'daki Kâdimci geleneğin su yüzüne çıkışının bir sembolüdür. Zira bu olayla birlikte ülkedeki katı İslami anlayışının hangi boyutlara ulaştığı görülmüştür. Bu da Özbek kimliğine tehdidin biçimini göstermede önemlidir.

Hizbu't-Tahrir

Bu kısma kadar anlatılan radikal hareketler arasındaki organik bağların dışında yer alan Hizbu't-Tahrir örgütü, şiddet uygulamadan sadece propaganda faaliyetleri ve medrese eğitimleri yoluyla Özbekistan ve tüm Orta Asya'da İslam'ın katı bir yorumu kapsamında bir İslam devleti kurmayı amaçlaması açısından Hanefi-Maturidi çizgideki Sûfî anlayışa sahip Özbek kimliğine yönelik olarak tehdit oluşturmaktadır. Yöntemleri açısından şiddeti öngörmediğinden kendisine daha çok taraftar bulabilen bu örgüt de Özbekistan yönetimi tarafından hoş karşılanmamış ve Taliban ile Özbekistan İslamî Hareketi'ne karşı sergilenen tutum bu örgüte de sergilenmiştir. Örgüt, Orta Asya bölgesinde faal olan radikal gruplardan en tutarlı ideolojik altyapısına sahip olan örgüttür. Hatta El-Kaide ile Taliban da bu örgütün öğretileri çerçevesinde eylemler gerçekleştirerek bu eylemleri meşru kılmaya çalışmıştır (Baran, 2006, s. 18). Hizbu't-Tahrir de Orta Asya'nın İslami bir biçime konulmasını ve bununla beraber tüm İslam dünyasında halifeliğin yeniden kurulmasını hedefleyen İhvan-ı Müslimin ve Cemaat-i İslamî gibi diğer örgütlere göre daha güçlü bir uluslararası halifeliği vurgulamaktadır (Haqqani, 2004, s. 35). Bunu yaparken milliyetçi ideolojiyi halife önderliğindeki İslam ümmeti idealine aykırı bularak reddeder. Zira örgütün anlayışına göre milliyetçilik, ümmeti farklı ulusal çıkarları olan farklı milletlere bölmekte olduğu için insanlık dışı bir ideolojidir. (Bozbeý, 2011, s. 25).

1990'larda bölgeye nüfuz eden örgüt, o dönemden itibaren gelişim göstermiştir. Ama örgüt, resmi açıdan kendini devlet makamlarına tanıtmadığı için illegal olarak tanımlanmıştır. Örgüt, eğitim-öğretim zinciri organize etme, Rusça ve diğer yerel dillerde broşür, dergi ve gazete dağıtma gibi faaliyetler yürütmektedir. Ama Özbek yönetimi

bu örgütü, ÖİH ve diğer radikal hareketlerle aynı kefeye koymuş ve onlara uyguladığı politikayı bu örgüte de uygulamıştır. Özbek idaresi, bu örgütün kendi toprakları üzerinde şiddet eylemleri uyguladığını ve dünya çapında terörist bir organizasyon olarak tanımlanmasını talep etmektedir (Khalid, 2007, s. 161). Dolayısıyla Hizbu't-Tahrir örgütünün de Orta Asya'daki geleneksel İslam'a ve bunun Özbek kimliği içerisindeki rolüne bir tehdit oluşturduğu söylenebilir. Her ne kadar bölgede bu tip örgütlere katılım yönünde eğilimler mevcut ise de genel olarak Orta Asya'da ve özellikle Özbekistan'daki ulusal kimlik tanımlamalarında İslam'ın katı bir yorumu söz konusu değildir.

Özbekistan'da Kimlik Tanımlamaları

Buraya kadar çalışmada Özbek kimliğinin tarihsel süreç içerisinde sosyal, kültürel, dini ve siyasi pek çok açıdan inşa süreci anlatılmıştır. Tabii ki bu yapılırken söz konusu halkın tarih boyu kendilerini "Özbek" olarak tanımladığı ve bu isimle bir ulus varlığını ortaya koyduğu ifade edilmemiştir. Söz konusu olan husus, Sovyet döneminde yapılan çalışmalar kapsamında Özbeklerin esasında çatı unsur olan Türklük kimliğini değil de "Özbeklik" kimliğini benimsemesi ve bugün kendilerini ulusal kimlik açısından "Özbek" olarak tanımlaması çerçevesinde ele alınmıştır. Ayrıca İslam'ın, ismen olmasa da bölgede büyük etkiler bırakmış olan Özbeklerin bir halk olarak var olmasında ve bu kimlik üzerindeki etkisini anlayabilmek adına bazı dini anlayışlar ele alınmıştır.

Sovyetler Birliği devrinde "Özbek" olmayı benimseyen Özbeklerin önceleri bu isimle bir ulus bilinci yoktu. Ruslar, Sovyetler Birliği bünyesinde siyasal bir birim olarak oluşturdukları Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne tarihi açıdan bir meşruluk zemini yaratmaya yönelik bu bilinci kazandırmak için çalışmalar yapmıştır. Yani Ruslar, modern bir ulus inşasına girişmiştir. Sovyet hakimiyeti boyunca bu inşa süreci devam etmiş ve bu kimliğin benimsenmesi Mihail Gorbaçov'un açıklık ve yeniden yapılanma politikasını uygulamasıyla birlikte daha çok artışa geçmiştir (Allworth, 1990, s. 196).

Biçimsel açıdan ulusal ama içerik olarak sosyalizmi benimsemiş bir halk formülasyonu kapsamında oluşturulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde bir üst kimlik olarak "Homo Sovieticus" denilen "İdeal Sovyet İnsanı" yetiştirilmesinin hedeflenmekte olduğu örnek olarak verilebilir. Sovyet idarecileri, bu kapsamda İslam veya Türklük gibi daha geniş tanımlı bir kimlikten ziyade daha zararsız olan yeni uluslar yaratmayı amaçlamaktaydı (Glenn, 1999, s. 49). Rusların bunu yaparken amacı, kendi kendine yeten güçlü ulus devletler yaratmak değildi. Daha çok

birleştirici unsur olan Türklük, İslam gibi geniş çaptaki kimlikleri bölerek farklı alt kimlikleri ön plana çıkarıp “İdeal Sovyet İnsanı” çerçevesinde kendi hakimiyeti altında tutmaya çalışmayı amaçlıyordu. Ancak topluma hâkim olma kısmını başaramamıştır. “İdeal Sovyet İnsanı” projesi de ortadan kalkmıştır. Zira 1991’de Sovyetler Birliği’nin dağılması ile bu hakimiyet sona ermiştir. Esasen, Ruslar bu politika ile bir geçiş dönemi yaşanacağını ve bu dönem içerisinde sosyalizm sayesinde halklardaki milliyetçilik fikrinin yok olacağını düşünüyordu (Sabol, 1995, s. 238). Hatta bu kapsamda Ruslar, komünist sistem içerisinde bu ideolojiye göre fazlaca milliyetçi olduğunu düşündüğü Özbek aydınlarını ve devlet adamlarını zamanla ortadan kaldırmıştır. Ama Rusların tüm bu çabaları sonuçsuz kalmış ve bağımsız Özbekistan, kendi yolunda devam etmiştir. Bu yolda Özbek kimliği inşa edilirken, üst ve alt kimlik unsurlarından etkilenmiştir. Üst kimlik olarak İslam ve Türklük tanımlamaları söz konusu iken alt kimlik tanımlamalarında Özbeklik ve Kabilecilik vardı. Bağımsız Özbekistan Cumhuriyeti ise Özbeklik kimliğini ön plana çıkarıp kimlik inşasını da bunun üzerine yapmaktadır.

1999 yılından başlayarak Özbekistan topraklarında terör eylemleri gerçekleştiren ÖİH ve öte yandan Hizbu’t-Tahrir gibi şiddete başvurmeyen ama amaçları açısından radikal hareket kabul edilen örgütlerin varlığı, Özbek kimliğine yönelik olarak tehdit unsuru şeklinde görülmüştür. Bölgede üst kimliğin öteki unsuru olan Türklük ise Özbeklik hakkında yapılan analizlerde tartışmalı olan bir konudur. Zira Özbek devlet adamlarının Türklük hakkındaki algıları ve Özbeklik ile Türklük arasında ilişki kurup kuramaması, Özbekistan’ın dış politikasında Türkiye’nin ve diğer Orta Asya’lı ülkelerin yeri ve önemini de etkilemektedir.

Alt kimliklerden Kabilecilik yani klan sistemi de Özbek kimliğinde önemli bir yer teşkil etmektedir. 1924 yılından itibaren Sovyetler Birliği, uyguladığı ulus inşa süreci ile kabilecilik gibi alt kimlik tanımlamasını yok etmeye çalışsa da hayata geçirdiği bazı uygulamalar ile farkında olmadan bu alt kimliğin daha fazla kökleşmesine sebep olmuştur. Bu kabileci kimliği de Özbekistan yönetiminde etkili olmuştur. Örneğin 1971-1983 arası Özbekistan SSC’nin 1. Sekreterliğini yürüten Şeref Raşidov’un Semerkant klanından olması önem arz etmekteydi. Zira çevresindeki idareciler de genellikle Semerkant klanına dahil oluyordu ve kendi bağlı olduğu klanın şehrine daha fazla yatırım yapmaktaydı. Çalışmada alt kimlik olarak ifade edilen Özbeklik ise gerek Sovyetlerin çabaları sonucu gerekse de bağımsız Özbekistan yönetiminin kimlik inşa sürecinin Özbeklik üzerine inşa etmesi sebebiyle alt kimlik olan Özbeklik, üst kimlik olarak benimsenmiştir. Bu kapsamda Özbekistan

yönetimi bir “Özbek Kimliği” inşa etmiş ve kültürel öğelerin sınırlarını, siyasal ve toplumsal yapıyı bu kimlikle tanımlamış ve tarih anlatımını da buna göre yapmıştır.

Dini Kimlik

Orta Asya gibi göçebe kabilelerin bugün dahi yaşamını sürdürdüğü bir coğrafyada din, dışa karşı kendi kimliğini korumada, kabileyi bir arada tutmada en önemli unsurdur. Buradaki ait olma hissi, zamanla yerleşik yapıya geçildikçe gelişir ve din olgusu ile birlikte bir medeniyet oluşturur. Nitekim Özbekler de bölgede yerleşik hayata geçen ilk halklardan olması hasebiyle bölgedeki medeniyet havzasının oluşturulmasında öncü konuma gelmiştir. Bu medeniyet havzası içerisinde din, bireyin kimliğini açıklayan unsuru tarif eden toplumsal bir rol almasında ya da o bireyin benliği ile uyumlu mânâlar toplamı olan kimlik ile ilgili bir denetim mekanizması şeklinde bir fonksiyona sahip olmasında büyük etkiye sahiptir. İslam ise bu konudaki en kuşatıcı inanç sistemidir. Zira hem toplumu dizayn eder hem de bireyin tüm tutum ve davranışları konusunda kurallar koyar. Din, istikrarlı ve güçlü bir birey kimliği inşa ederek sosyal ilişkilerin kişilikli ve tümel olarak hayata geçmesinde fonksiyonel bir rol oynar. Din, bu fonksiyonu ile bireyin kimliksel krize girmesini önleyecek kapasitededir. İslam’daki cemaat olgusu yani biraraya toplanma, grup olma hususu bireyin kimlik bunalımına girmesine engel olmaktadır. Zira birey, kendisini İslam âleminin bir parçası olarak görmekte ve kendini en geniş çerçevede Müslüman olarak tanımlamaktadır. Bu da bireye dış etkenlere karşı direnç olanağı sağlamaktadır. Buradan yola çıkılarak denilebilir ki din, bireyin kimliğinin inşasında, kendiyi barışık olmasında ve bireyin topluma entegre olmasında, toplum, toplumsal kurallar, inanç ve değerler ile sıhhatli bir ilişkiye girmesine yardım eder. İslam’ın bu konulardaki düzenlemeleri, Müslümanları barış içinde birarada yaşamaya sevk ederken bireylerin bu barışçıl ortamda kendilerini güvende hissetmesini ve kendilerini ait hissedecekleri bir grubun var olduğu mesajını vermektedir. Dolayısıyla İslam, kimliğin inşa edilme fonksiyonu ile bireyin içerisinde bulunduğu toplumsal ortamda kendisini tanımlamasını, kendi pozisyonunu tayin etmesini ve başkalarına yönelik perspektifi ile davranış şeklini saptamasını sağlamaktadır (Okumuş, 2003, ss. 77-78). Böylelikle Özbekler de dıştan gelen etkilere karşı kendi pozisyonlarını İslamî perspektife göre belirleyerek öz kimliklerini koruyabilmiştir.

1917 yılında yirmi bin civarında cami varken 1929 yılında dört bine kadar inmişti. Zira SSCB, çeşitli sebeplerle camileri kapatıyordu. Camileri

kapatmada öyle ileri gitmiştir ki 1935 yılına gelindiğinde tüm Özbekistan genelinde yalnızca 60 tane cami kalmıştı. Bu yüzden Stalin döneminden itibaren Orta Asya Müslümanları, faaliyetlerini gizli yürütmeye başlamıştır. Ruslar, İkinci Dünya Savaşı döneminde kendilerinden asker temin etmek için Müslümanlara ılımlı yaklaşırsa da savaştan sonra yine baskılarını artırmıştır. Özellikle 1958 ile 1964 yılları arasında SSCB'de iktidara gelen Nikita Kruşçev devrinde uygulanan militan ateizm politikası çerçevesinde resmî camilerin çeyreği kapatılmıştır (Critchlow, 1991, s. 175). Bunun yanı sıra Ruslar, 1943 yılında Taşkent'i merkeze alan Müftülük yoluyla bir çeşit devlet İslam'ı oluşturmaya çalışmıştır. Bu hususla ilgili olarak daha önce Rus Çarlığı devrinde 2. Katerina tarafından da Ufa'da Rusya Müslümanlarının Merkezî Dinî Nezâreti oluşturulmuştu (Kemaloğlu, 2019, DİA 621-622). Ruslar, bu siyasetleri doğrultusunda yeni faaliyete soktukları ve kendi kontrolü altında olan cami ve medreselerde görevlendirmek üzere din adamları yetiştirmekteydi. Ayrıca her yıl belli bir kontenjan dâhilinde Müslümanların hacca gidişine izin verilmekteydi. Bunun bir nedeni de 1960'lı yıllarda Üçüncü Dünya Ülkeleri ile yakınlaşmak isteyen Sovyetler Birliği'nin bünyesindeki Müslümanların iyi halde olduklarını ve İslam'ın sosyalizm ile uyum sağlayabileceği propagandasını yapmaya çalışmasıdır (Rashid, 2001).

Rusların uygulamaya koyduğu "Resmî İslam" anlayışına karşılık halk arasında da sürdürülen bir "Halk İslamı" şeklinde olmuştur. Zira halk, Rusların dayattığı ideoloji ile manipüle edilmiş bir İslam anlayışına karşı bir tavır almıştır. Bu sebeple kendi anlayışlarına uygun olan İslam'ı gizli bir şekilde yaşamaktaydı. Oysa Rusların belirlemiş olduğu imam ve hocalar, devlet denetiminde ve Ortodoks rahipler gibi görevini yürütmekteydi. Hal böyle olunca "Halk İslamı"nın âlimleri, kayıtdışı camilerde faaliyet yürütmekteydi. Ayrıca insanlar, birbirlerinin evlerinde toplanarak bazı dinsel törenleri ifa etmekteydi. Örneğin çocukların sünnet merasimleri, cenaze namazları, beş vakit namaz kılınması gibi ritüeller topluca ama Sovyet idaresinden gizli yapılmaktaydı (Roy, 2000, ss. 208-209). Halk İslamı o kadar etkiliydi ki sadece Namangan şehrine bakıldığında 1985 yılında bu şehirde iki yüze yakın gayriresmî imam vardı (Olcott, 1995, s. 24). Dolayısıyla denilebilir ki "Resmî İslam" açısından din, Özbeklerin hayatında yer edinmezken gayriresmî yaşanan olarak İslam, Özbeklerin kimliğinin en önemli unsuru olmuştur (Allworth, 1990, s. IX). Hatta Özbeklerin biraraya gelerek bir toplum bilinci çerçevesinde millet olarak yaşamasında belirleyici bir unsur olduğu da söylenebilir. Bu yüzden bu çalışmada İslam'ın Özbek kimliğinin korunmasında belirleyici rol oynadığı savunulmaktadır. Bu ise baskıcı rejimin Özbekler üzerindeki din ile ilgili politikalarına maruz kalmadan gizli bir şekilde yaparak

gerçekleştirilmiştir. Mesela Gorbaçov'un Açıklık ve Yeniden Yapılanma politikaları hayata geçmeden evvel bile Özbekistan Komünist Partisi'nin birtakım üst düzey yöneticileri, devlet ricalinde ateist gibi hareket etseler de halk arasında gizli bir şekilde düğün-dernek, doğum-cenaze ve sünnet gibi dinsel törenlere katılmaktaydı (Critchlow, 1991, s. 167). Gorbaçov'un politikaları hayata geçmesiyle birlikte halkın inanç özgürlüğü baskı nispeten azalmıştır. Bu yüzden Halk İslamı daha görünür olmaya başlamıştır. Böylelikle Özbekistan'da İslam'ın halk arasında ne derece etkili olduğu ortaya çıkmıştır (Khanazov, 1994, s. 150).

1990'da Özbekistan'daki Sovyet yönetimi, İslam'ın Özbek kimliği açısından ne kadar önemli olduğunu anlamış ve bu yüzden inanç özgürlüğüne yönelik baskılarını azaltmaya mecbur olmuştur. Böylelikle İslam'ın bağımsız Özbekistan Cumhuriyeti döneminde inşa edilen kimliğin yapısında temel taşlardan biri olmasını sağlamak istenmiştir (Kırımlı, 1997, s.57). Ayrıca 1991'de Özbekistan'ın yeni kurulan yönetimi, halkın nazarındaki meşruluğunu sağlayabilmek için de İslam'ı önemli bir araç olarak kullanmıştır. Öte yandan Özbek kimliğinin temel yapı taşlarından olan Buhari, Harezmi ve Tirmizi gibi tarihsel olarak önemi olan bazı İslam âlimleri de Özbekler arasındaki bütünleştirici rollerinden ötürü kimlik inşa sürecine dahil edilmiştir. Dolayısıyla Özbek kimliği çerçevesinde millet bilincini geliştirmek adına dinsel söylemlere ağırlık verilmekteydi. Örneğin bu anlayış çerçevesinde Özbekistan'ın kurucu lideri İslam Kerimov, 1994 yılında parlamentodaki bir konuşmasında Buhari, Tirmizi ve Nakşibendi'yi Özbeklerin büyük ataları olarak tanımlamıştır (Press Service Uz, t.y.). Bu kapsamda 1993 yılında Nakşibendi'nin 675'inci, 1995 yılında Zemahşeri'nin 920'nci, 1998 yılında Buhari'nin 1225'inci ve Fergani'nin de 1200'üncü doğum yıldönümü dolayısıyla devlet nezdinde resmî kutlamalar yapılmıştır (Xalq So'zi, 2023). Öte yandan 1994 yılında Taşkent'te bir Uluslararası İslami Araştırmalar Merkezi kurulmuştur. Bu merkezin amacı, İslam felsefesi ile doktrinleri hakkında araştırmalar yapmak ve Özbeklerin dinsel, tarihsel ve sosyo-kültürel mirasını araştırmaktır (Akbarzadeh, 1996, s. 24-27).

Tüm bunlarla Özbek yönetimi, Sovyet yönetiminden bağımsızlığını kazanan bir ülke olarak önemli adımlar atmıştır. Ama Özbek yönetiminin bunları yapmaktaki amacı dini hassasiyetleri arttırmaktan ziyade ulusal kimliği güçlendirmektir. Zira yeni bağımsız olan Özbekistan, laik bir cumhuriyet olarak kurulmuştur. Nitekim Başkan Kerimov, ülkesinin laik bir devlet olduğunu ve ülkesinde İslam şeriatının uygulanmayacağını zaman zaman vurgulamaktadır (<http://www.gazete2023.com/turk-dunyasi/kerimovozbekistan-laik-kalacak-h20615.html> Erişim Tarihi:

10.06.2023). Tabii ki Kerimov, bunu söylerken laiklik ilkesinin dışında davranışlar da sergilemiştir. Örneğin başkanlık görevine gelirken Kur'an'a el basarak yemin etmiş, iktidarının ilk yıllarında hacca gitmiştir. Ama bunları laikliğe aykırı davranmak için değil daha çok sembolik açıdan, dinî yönden hassas olan Özbeklere mesaj vermek için yapmıştır (Olcott, 1995, s. 22). Zira Kerimov, Özbek kültüründe İslam'ın ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu iyi bilmekteydi. Bu kapsamda da sahip olduğu Özbek milliyetçiliği anlayışının önemli bir parçası olarak Özbek kimliğinin inşa sürecinde İslam'ı kullanmıştır (Akbarzadeh, 1996, s. 27). Yani Özbek kimliğinde öne çıkan İslam sayesinde Kerimov'un işi kolaylaşmıştır (Dash, 1996, s. 99). Ancak bu strateji, SSCB yönetiminin yaptığı gibi din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması şeklinde değil de devletin dinin kurumsal yapısını kontrol etme ve onu kendi amacı doğrultusunda kullanma biçiminde uygulamaya konmuştur (Akbarzadeh, 1997, s. 523).

Türk Kimliği

Çarlık ve Sovyet devirlerinde Rusların Orta Asya hakkındaki düşüncelerinde her daim ön plana çıkan unsur Türklük idi. Hatta 1924 yılında Bolşeviklerin bölge ülkelerinin sınırlarıyla ilgili yaptığı düzenlemenin arka planında SSCB'nin bütünlüğünü bozma tehlikesi olan Türkçü-Turancı ve İslamcı akımları engelleme düşüncesi vardı. Zira o dönem içerisinde bu düşünceye sahip olduğu öne sürülen Basmacı (Korbaşı) Hareketi ve bu harekete destek vermiş olan Enver Paşa'nın bölge üzerindeki etkisinin hâlâ devam ettiği düşüncesi vardı (Kösoğlu, 2015, s. 531; Bardakçı, 2015, s. 303). Öte yandan Ruslar, 1917'deki Ekim Devrimi'nden sonra meydana gelen kargaşa ve iç savaş sırasında bölgeye tesir eden Cedit Hareketi'nin öncülüğündeki aydın kesim milliyetçiliği olan akımlara da odaklanmaktaydı. Bu doğrultuda Sovyet yönetimi, özellikle Orta Asya halklarının kabile kimliğini öne çıkarıp bölgede birlik ve beraberliğin tesis edilmesini engellemeye çalışmıştır. Böylece Ruslar, bölgede Türklük bilinci çerçevesinde bir ortak çatı altında kurulması muhtemel birlikteliği de engellemeyi amaçlamıştır. Mesela Orta Asya'da uygulamaya konulan alfabe değişikliği siyaseti ile bölge halklarının ayrı ulusal kimliklere bölünmesi için ilk adım atılmıştır. Daha evvel Arap alfabesini kullanan bu halklar, 1920'lere dek Latin, 1938'de ise Kiril alfabesine geçirilmiştir (Kreiner, 1995, ss. 189-194). Bu değişikliklerin önemli bir sebebi bu halkların en başta Osmanlı Devleti ile aynı alfabeyle sahip olmasıydı. Ruslar bu alfabe birliğini bozmak için bölge halklarını Latin alfabesine geçirmiştir. Ancak 1928 yılında Türkiye'nin de Latin Alfabesi'ni kabul etmesiyle birlikte yeniden bir alfabe birliği oluşmuştu. Bu defa Ruslar, bu halkların alfabesini Latin'den Kiril Alfabesine çevirerek bu alfabe

birliğini yeniden bozmuştur. Bu dönemden sonra da Türkiye ile bölge halkları arasındaki bağ, SSCB dağılana dek kopmuştur. Yani denilebilir ki Ruslar, Türk Dünyası halkları arasında birliktelik kurulmasını bir tehdit olarak algılamış ve bunun önüne geçmek için pek çok adım atmıştır (Glenn, 1999, ss. 81-82). Sovyet idaresi bölge halklarını, sadece Türkiye ve İslam dünyasından soyutlamakla kalmamış, her halka özel ayrı fonetiği olan Kiril alfabesini uygularken bölge halkları arasında ayrıştırmayı amaçlamıştır (Manz, 2010, s. 17). Rusların maksadı, Sovyet idaresi tarafından sınırların tanımlanması, kültür ve eğitim siyaseti, yönetici elitler ve aydın sınıfı yaratılması gibi unsurlarla bölgedeki etnik bölünmenin hızlandırılmasıdır. Bölgede daha önce var olan ayrışmaya örnek olarak Kokand ve Hiva Hanlığı devirlerinde etnik unsurların arasında yirmiden çok çatışma yaşanmıştır. Bölgede var olan bu etnik ve dilsel olarak çeşitlilikten ötürü siyasi birlik kısa bir zaman sürdü (Khanazov, 1994, s. 147).

Sovyet idaresinin Özbekistan'daki tarih yazım sürecinde uyguladığı yöntem, daha çok toprağa bağlı tarih anlayışıdır. Bunun etkisiyle Özbek halkının kökeni, kuzeyden Maverayünnehir bölgesine geldikleri 15. asra dek götürülmüştür. Hatta Timur'un evvelinde bu bölgede yaşayanlar da tarihsel miras olarak kabul edilmiştir. Öte yandan Sovyet idaresi bu tarih anlatımında Özbekleri de Tacikler gibi Europid olarak saymış ve Özbeklerin ulus kimliğindeki Türk-Moğol kısmının önemli olmadığını öne sürmüştür (Subtelny, 1994, s. 53). Ruslar bu yaklaşımla Özbekliğin Türklükten ayrı olduğunu, bunun da tarihsel süreç içerisinde süreklilik arz ettiğini ve bir ulusu tanımlamak için kullanılmış olduğunu öne sürmektedir. Oysa Özbekler, o dönemde kendilerini Türk veya Türkistanlı olarak tanımlamaktaydı (Khalid, 2015, s. 67). Ayrıca dinsel olarak da kendilerini Hıristiyanlardan ayrı tutmak için Müslüman olarak tanımlamaktaydı (Hyman, 1997, s. 340). Dolayısıyla Sovyet yönetimi, bölgedeki İslam ve kabilecilik gibi kimlik tanımlamalarının yanı sıra Türklük bilincini de yok etmeyi hedeflemiştir. Bu kimlikler yerine de kendi yorumladığı tarih anlatımı kapsamında yeni bir Özbek kimliği oluşturmayı hedeflemiştir. Öte yandan Özbekistan SSC kurulurken Cedit hareketi de Özbek kimliği inşa sürecinde etkili olmuştur. Ama bazı görüşlere göre Cedit hareketinin hayata geçirmek istediği Çağataycılık projesindeki Türkçülük, Orta Asya'ya özeldi. Bu görüşte olanlar, Ceditçilerin kendilerini İdil-Ural ve Osmanlı Devleti'nde olan Türkçülük akımından ayırmaya çalıştığını öne sürmektedir (Khalid, 2015, s. 287).

Orta Asya'da hegemon güç olma arzusunda olan Özbekistan'ın Türklük yerine Özbeklik üzerine kimlik inşa etmesinde politik bir tercih olduğu

da gözlemlenmektedir. Bu minvalde Özbekistan, Türkiye'nin Orta Asya bölgesinde Türklük kimliği üzerinden bölge dışı bir güç olarak nüfuz elde edip kendisine rakip olmasını istemediği için Özbek kimliği üzerine yoğunlaşmıştır (Rahman, 1994). Özbekistan yönetimi de bağımsızlık döneminin başlarında Türkistan kavramına vurgu yapmaktaydı. Mesela Kerimov'un 1995 yılında Özbekistan'ın parlamentosu olan Oliy Majlis'te Özbeklerin ata yurdu olan Türkistan'ın büyük bir ev ve büyük bir aile olarak düşünülmesi gerektiğini, bu ailenin fertlerinin birbirine yakınlaştıkça arasında uyum sağlanacağını ve evlerindeki refahın artacağını dile getirmiştir. Öte yandan Türkistan'da manevi olarak tek bir bölge, ekonomik ve hatta politik bir birlik oluşturmanın hayati derecede önemli olduğunu söylemiştir (Hyman, 1997, s. 348). Kerimov'un birlik düşüncesi, daha çok Orta Asya sınırları içerisinde ve gereken dinî, siyasî ve kültürel altyapıya sahip olan Özbekistan öncülüğünde bölgesel bir entegrasyon üzerinedir.

Özbek Kimliği

Bağımsızlıktan itibaren Kerimov yönetiminin meşruiyet zemini sağlamak için öncelikle odaklandığı konu, Özbek kimliğinin inşa edilmesi sürecidir. Bu süreci de din ve milliyetçilik çerçevesinde yürütmüştür (Akbarzadeh, 1996, ss. 24-27). Bu kapsamda Özbekistan'da kimlik inşası için bir öyküleme yöntemi kullanılmıştır. Zira Özbekistan, bağımsızlığını ilan ettikten sonra Özbek milliyetçiliğinin hayata geçmesi, ülke içerisinde bulunan farklı etnik unsurlar ile Orta Asya'lı ülkelerin birbirine yönelik milli açıdan üstün olma iddialarından dolayı zor görünmekteydi. Öte yandan SSCB'nin "İdeal Sovyet İnsanı" yaratma hedefinin de Kerimov'un kültürel milliyetçilik politikasını etkilemesi muhtemeldi (Dash, 1996, s. 99). Ama SSCB'nin bu politikasının başarısız olmuştur. Hatta bu uygulama, üst kimlik yaratmak bir yana dursun, farklı alt kimlikleri güçlendirip onların ayrı ayrı güçlü ulus kimliğine sahip birimler ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla Özbekistan'daki idareci elitlerin Özbeklik kavramına atfettiği önem ve bunu devletin resmî ideolojisi haline getirmesi bu dönem ile ilgilidir. Bu süreç içerisinde Özbekistan yönetimi, ülkenin tarih yazımında bölgenin tarihindeki pek çok önemli lider ve devlete sahip çıkmıştır. Bu bağlamda SSCB'nin Özbeklik ile ilgili tarih yazımı korunmakla beraber bunun üzerine eklemeler yapılarak tarihte bağımsız Özbekistan sınırları dâhilinde var olmuş olan tüm uygarlıklar, Özbek kimliğinin önemli bir parçası haline getirilmiştir. Böylelikle Özbekistan, vatan ile vatanseverlik gibi kavramlara ağırlık verilerek ayakta tutulmaya çalışılmıştır (Akbarzadeh, 1996, s. 23). Bu dönem içerisinde Özbekçe üzerinden uygulanan dil politikalarıyla da

Özbek kimliği şekillendirilmek istenmiştir. Özbek dili, esasen Çağatay Türkçesinin bir uzantısı olduğundan ötürü ondan kalan büyük mirası da almıştır. Zira Çağatayca, Türk dünyasının önemli bir edebiyat dilidir ve bu dilde çokça eserler verilmiştir. Öte yandan Özbekler, SSCB devrinde izlenen Rus dili politikalarından diğer Orta Asya'lı halklara nazaran daha az etkilendiğinden ötürü Özbekçe, Özbek kimliğinin tanımlanmasında etkili olmuştur. Örneğin 1990 yılında Kazak çocuklarının %40'a yakını Kazakça konuşmuyordu. Ama bunun karşılığında Özbek okullarında Rusçanın süresi %17 civarındaydı. Kazak ve Kırgızlara nazaran Özbekler arasında Rusçanın etkisinin daha az olmasının sebebi ülkede Rus azınlığın, daha az olmasıydı. Ayrıca Kerimov'un dil politikaları sayesinde de Özbek dili daha etkin konumda olmuştur (Kreiner, 1995, s. 198).

1989'da SSCB dağılmadan hemen önce Özbekistan Komünist Partisi 1. Genel Sekreteri olan İslam Kerimov, "Özbekistan SSC'nin Resmi Dili" başlıklı bir kanun çıkarmış ve Rusçanın, Özbekistan içerisindeki halklar arasındaki iletişim dili olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca bu kanunla Özbekçe, devletin tek dili haline getirilmiştir. 1995'in Aralık ayındaki bir düzenleme ile bürokrasi, adalet ve kitle iletişim araçlarında Özbek dilinin kullanılması zorunlu kılınmış ve Rusça da diğer azınlık dilleri ile aynı statüde kabul edilmiştir (Kuzio, 2002).

1992 yılına dek Özbekleştirme siyaseti çerçevesinde Taşkent şehrinde 500, 1993'te ise Namangan'da 50'nin üzerinde sokağın adı Özbekçe isimlerle değiştirilmiştir. Ayrıca okullarda Özbekçenin oranı arttırılmış ve eğitimin Özbekleşmesi hedeflenip Özbeklerin ülkedeki tek hâkim etnik unsur olduğu anlayışı yerleştirilmeye çalışılmıştır (Fierman, 1995, ss. 205-222).

Özbekistan yönetimi, vatan olgusunu SSCB'nin tasarladığı milli sınırlar içerisinde kimlik inşa süreci projesinden ilham ile vatandaşlarına benimsetme yoluna gitmiştir. Ama Tacikistan bunu başaramamıştır. Özbekistan, vatan kavramı içerisine Maveraiünnehir'de yaşamış olan tüm Özbek kabilelerinin yanı sıra Timur ile Babür gibi liderleri ve Uluğ Bey, Farabi, Harezmi, İbni Sina gibi âlimleri de dahil ederek Özbeklere zengin bir tarihsel arka plan sunmuştur (Akbarzadeh, 1996, s. 29). Doğal olarak kendini Özbek olarak tanımlayan herkes de bu tarihe sahip çıkmış ve bunun çatısı altında birleşmiştir. Tabii ki bu SSCB'den kalma tepeden inme kimlik inşa modelinin başarılı olması konusunda tereddütler söz konusudur. Zira bu inşa süreci geniş halk yığınlarını kapsayan bir iç dinamikten yoksun bir biçimde oluşmaktaydı. Mesela yüz yıl evvel aydın sınıfından bazı kesimler dışında kimse kendini Özbek olarak tanımlamamaktaydı. Her ne kadar "Özbek" ismi, yeni

doğmamış bir kavram olsa da Özbek olma şuuru, kimlik inşa sürecinde kazandırılmıştır (Carlisle, 1986, s. 73). Özbeklik kavramının kendi içindeki tutarsızlıkları nedeniyle, Özbek kimliğinin onu tehdit eden ulus üstü ve ulus altı başka rakip kimlikler karşısındaki konumuna odaklanmak gerekir. Ayrıca Özbekistan yönetiminin Özbek kimliğini tehdit etme potansiyeli olan başka rakiplere karşı mücadele ederken uyguladığı yöntemlere de dikkat etmek gerekir.

Kabile Kimliği

David Campbell'in National Deconstruction eserinde ortaya attığı "ontoloji" kavramı, toprağa bağlı kabileci anlayışı iyi bir şekilde açıklamaktadır. Buna göre eserde politik bir grubun, bölge ile kimlik ve ulus ile devlet arasında mükemmel bir uyum sağlaması gerektiği hipotezi ortaya atılır (Campbell, 1998, s. 80). Bu norm, politik grubun kusursuz biçimde bağlı bulunduğu bölgeye tamamen entegre olmuş ve bu bölgeye tamamen ait olan tek bir kimlik biçiminde anlaşılması ve örgütlü olması iddiasını yayıp destekleyerek işlevini ifa eder. Bu normun mantığı, tutarlı, sınır konulmuş ve tek bir kültürün egemen olduğu bir toplumu kasteder. Bu ontolojik hipotezler uluslararası ilişkilerde özne olma halinin köklerini tanımlar (Campbell, 1998, s. 170). Bu çalışmada bahsi geçen Özbeklerin toprağa dayalı kabile kimliği de bu varsayım ölçeğinde mükemmellik durumu arz etmemektedir. Ama kabilecilik de bölgenin bir gerçekliğidir. Öyle ki bu gerçeklikte, kimi zaman bölge kimliğini daha çok önleme söz konusudur.

Sovyetler Birliği yönetiminin, Özbekistan'daki tarih yazım sürecinde uyguladığı yöntem daha çok toprağa bağlı tarih anlayışıdır. Bunun etkisiyle Özbek halkının kökeni, kuzeyden Maveraynnehir bölgesine geldikleri 15. asra dek götürülmüştür. Tarih boyunca Orta Asya'daki halklar, kendilerini önce Müslüman olarak tanımlamaktaydı. Ardından gelen tanımlama ise bölgeye bağlı kabile kimliğidir. Yakın döneme kadar etnik bir ayrışma söz konusu değildi. Ancak bugün kabile kimliği, etnik kimlik içerisinde hiyerarşik bir yapı kapsamında etkisini göstermektedir. Dolayısıyla bölgede bir etnisiteye ait olan herkes, alt kimlik açısından kabile kimliğini benimsemiştir (Khanazov, 1994, ss. 147-148). Burada değinilmesi gereken bir husus var. Zira Özbek kimliğindeki hiyerarşik yapı bağlamında kabileciliğin Özbek olmanın önüne geçip geçmemesi önem arz etmektedir. Bu yüzden bu meselenin bölgedeki temeline inmek gerekir. Nitekim bölgeye bakıldığında kabile kimliğinin kökeninin eski zamanlara dayandığı görülmektedir. Bölge halklarının eskiden beri kabilesel olarak ayrıldıkları grupların etkisi hâlâ devam etmektedir

(Roy, 2000, ss. 148-165).

Yirminci asrın başında merkezi kentlerle bunların çevresinde ikamet eden kitleler kendini Özbek değil, daha çok Taşkentli, Buharalı veya Semerkantlı olarak tanımlıyordu (Vaisman, 1995, s. 105). Hatta 1924'teki sınırla ilgili düzenlemelerde Hiva'daki yerel yönetim, Büyük Buhara şeklinde tanımladığı Özbekistan içerisinde olmak istemediklerini öne sürmüştür (Glenn, 1999, s. 63). Hanlıklar devrindeki bu hususun sonraki dönemlerde de etkili olduğu söylenebilir. Örneğin 1937 yılında Özbek Komünist Parti 1. Sekreteri olan Akmal İkramov, Sovyetlerin Milliyetler Prensibi çerçevesinde oluşturulan politikaların başarısını ifade ettiği bir konuşmasında Özbeklerin 1917'deki devrime dek bir ulus bilincine sahip olma açısından henüz yeterli düzeyde gelişmemiş olduğunu söylemiştir. Zira Özbek halk, kendini yegâne bir ulusa ait hissetmiyordu. Örneğin Ferganalı Özbekler, kendilerini Kokandlı şeklinde tanımlar. Kaşkadya, Surhandarya ve Zereşan bölgelerinde yaşayanlar, dönemin Özbek olarak bilinen halkı kapsamında değildi. Harezmlilere, Tacik deniliyor ve Ruslar da bunların hepsine Sart diyordu (Carlisle, 1995, s. 115).

Özbek kimliğinin inşa sürecinde SSCB'den önceki devirden kalma, bölgeye dayalı kabileci kimlik tanımlamasına karşı konulmaya çalışılmıştır. Ama SSCB'nin bölgede uyguladığı politikalar, istemeden de olsa mevcut klan sisteminin sonraki dönemlere de aktarılmasına yol açmıştır. Zira bölge ülkeleri Sovyet sistemi içerisinde dönüştürülürken oluşturulan yönetici sınıf, kabile bağları cihetinde ayrışmaktaydı. Bu ayrışma ise ideolojik olarak olmamıştır. Daha çok merkeze bağlılık esasına dayanır. Ruslar ise bu ülkelerdeki egemenliğini sürdürmek için bu gruplaşmaları birbirine karşı kullanarak bölgedeki dengeleri Rusya lehine çevirmeye çalışıyordu. Rusların bu tutumu Sovyet idealine aykırı olsa da dengeleri gözetmek adına Ruslar, toplumsal yapıyı kökten değiştirmemiştir (Roy, 2000, s. 151). Ruslar, bölgede piramit biçiminde bir güç paylaşım sistemi oluşturmuştur. Hatta bölgede bir sivil toplum düzeni olmadığından dolayı kabile bağlarının etkili olduğu doğu feodal komünizm adında bir düzen kurmuştur (Khanazov, 1994, s. 149). Zira bölgedeki gruplaşmanın esas nedenlerinden biri, Müslüman kadroların, ülkelerinin dışındaki kadrolarda yükselme olanağı bulamamasıydı. Bunun yanı sıra SSCB'nin Doğu Avrupa'daki ülkelerinden gelenler, Orta Asya ülkelerinin yönetici kadrolarında yer alabilmekteydi. Örneğin SSCB lideri Leonid Brejnev, iktidara gelmeden evvel Kazakistan Komünist Partisi 1. Sekreteri idi. İşte bu durumdan ötürü yalnızca kendi ülkelerinde görev alabilen Orta Asya yöneticileri, iktidarlarını sürdürmek için kabile bağları cihetinde gruplaşmıştır. Bölgedeki klan sistemi, 1964-1982 arası Brejnev devrinde

iyice yerleşmiştir (Roy, 2000, s. 157).

Sovyetler Birliği zamanında bölgeye dayalı klanlar şu şekilde oluşmaktaydı: Fergana/Taşkent klanı, Surhandarya-Kaşkadarya klanı, Semerkant/Cizzak klanı. Özbekistan siyaseti de bu klanların rekabeti çerçevesinde şekillenmektedir (Carlisle, 1986, s.93). Bu yüzden Özbek siyaseti ve toplum yapısını anlamak için bu bölgeye dayalı klan sisteminin iyi anlaşılması gerekir. Zira Orta Asya'ya bakıldığında diğer bölge ülkelerinin aksine Özbekistan'ın Sovyetler Birliği çatısı altında her daim Özbek kadrolar ile yönetildiği görülmektedir. Bu yüzden Özbekistan'daki kabile bağları daha çok kır-kent ilişkisine dayalı bölgeci-kabileci temel üstüne kurulmuştur (Roy, 2000, ss. 158-159). Bu genel tabloya bakıldığında bu döneme denge sisteminin hâkim olduğu görülür.

1937-1938 yıllarında Josef Stalin bir tasfiye sürecine girişmiş ve pek çok Özbek devlet adamı yok edilerek denge mekanizması da bozulmuştur. Bunun üzerine Özbekistan Komünist Partisi, kabileler arası bir rekabet dönemi başlatmıştır. Böylece kır-kent ilişkisi düzleminde oluşan bölgeci/kabileci rekabet, zamanla bölgede bu gruplaşmalarla artarak etkin olmuştur (Carlisle, 1986, s. 92). Burada bahsedilen kabileler arasındaki mücadelelere genel çerçevede bakıldığında cereyan eden hadiselerin Moskova'nın yönlendirmesiyle gerçekleştiği görülmektedir. Ancak bu mücadelenin ideolojik ya da etnik açıdan bir arka planı olmadığını da göz önünde bulundurmak gerekir. Zira Semerkant/Cizzak bölgesine bakıldığında daha çok Fars kültürünün etkin olduğu ve bunun karşısında Taşkent/Fergana'da Türk kültürünün hâkim olduğu görülse de iki klan arasındaki rekabetin daha çok Sovyet sistemi içerisinde devletin imkânlarından en çok faydayı sağlama çabası olduğu görülür. Hatta Tacik kimliğine daha yakın olan Semerkant ile Buharalılar Özbekleştirme siyaseti yürütmüş, Ferganalılar Özbek milliyetçiliği gütmemiştir (Roy, 2000, s. 159) Kerimov'a göre, bağımsız Özbekistan'da devletin liderinin, bir kabileyi temsil etmek yerine bizzat kendisinin merkez olması gerekir. Bu yüzden Kerimov, kabilecilik anlayışının ülke toprak bütünlüğü ve ulus devletin inşa sürecine zarar verdiğini düşündüğü için merkezi otorite vasfıyla bölgelerin arasındaki denge mekanizmasını göz önünde bulundurarak kabilelerin birbiri arasındaki ilişkileri kullanmıştır. Kerimov'un bizzat kendisi Semerkant/Cizzak klanına dahil olmasına rağmen bu yönde bir politika izlememiştir (International Crisis Group, 2001, s. 16). Artık bu kabileler, aile ya da ulusal seviyede etkinlik yürütmektedir. Bugünkü kabileler, genel olarak evlilik veya dostluk kurma gibi ilişki ağını ifade etmektedir (Collins, 2006, s. 350). Hatta Kerimov, SSCB dağıldıktan sonra kabileci politikaların var olduğunu reddetmiştir (Sengupta, 2003, s. 285).

Bugün gelinen noktada ise yeni başkan Şevket Mirziyoyev Cizzak'lı olmasına rağmen bu klan siyasetini sürdürmeyerek modern dünya standartlarına göre siyaset izlemeye çalışmaktadır.

Sonuç

Özbeklerin tarihteki konumları ve bugüne değin geçirdikleri süreçler onların bir medeniyet inşa ettiğini göstermektedir. Bu çalışmada anlatılan tarihsel süreç ise bugünkü Özbekistan'da kabul edilen tarih anlatımına göre ele alınmıştır. Örneğin bu çalışmada İbni Sina ve Farabi gibi önemli şahsiyetler Orta Asya tarihi içerisinde dahil edilmektedir. Bu çalışmada Özbeklerin kendilerini kim olarak tanımladığı ve bu tanımlama içerisinde İslam'ın ne denli etkili olduğu ele alınmıştır. Sovyetler Birliği döneminde Ilminsky, Trubetskoy ve Vernadsky gibi Rus ideologların egemen güç olan Rusya'daki iktidarın görüşleri doğrultusunda yapay tarih yazım sürecindeki etkinlikleri önem arz etmektedir. Rusların, Orta Asya'daki Türklük çatı kimliğini parçalara ayırıp yerel kimlikleri güçlendirerek bu kimliklerin sanki Türklükten ayrı birer kimlik olduğunu öne çıkarmaya çalışması bu kapsamda ele alınmıştır. Rusların, bünyesinde yaşayan halklara kendince bir kimlik verme girişimine karşı yine Sovyetler Birliği'nin Rus lideri Mihail Gorbaçov'un yürürlüğe koyduğu Açıklık ve Yeniden Yapılanma politikası kapsamında halklar, kendi tarihlerini kendileri yazmaya başlamıştır.

Bu çalışmaya gelebilecek eleştirilerden biri olarak ayrı bir başlık altında bir Sovyet Kimliğinin de ifade edilmesi gerektiği hususu olabilir. Ancak çalışmada bahsedildiği üzere Özbekler arasında "İdeal Sovyet İnsanı" (Homo-Sovieticus) olma şuuru gelişmemiştir. Aksine buna yönelik bir reaksiyon oluşmuştur ki bağımsızlık döneminde Özbekler, Sovyet geçmişini silmeye başlamıştır. Zaten Orta Asya'da Ruslara karşı ilk ayaklanmaların merkezi de bugün Özbekistan sınırlarının merkezi olan Fergana Vadisi'dir. Yani Özbekler, bir Sovyet Kimliğini benimsememiştir. Aksine kimliğini Sovyet idaresinin asimilasyon politikalarına karşı korumuştur. Zaten bu çalışmanın temel hipotezi de budur. Özbek kimliğinde İslamın rolünden bahsedilirken İslam'ın dışarıdan gelen kimliklendirme politikalarına karşı Özbekleri koruyucu etkiye sahip olması ifade edilmektedir. Yani Özbekler için bir Sovyet kimliğinden bahsetmek, bu çalışmada bir çelişki oluşturacaktır ki zaten böyle bir kimlik yoktur. Sadece oluşturulmaya çalışılmış ama başarısız olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile birlikte bağımsız Özbekistan'da İslam Kerimov'un liderliğinde Sovyetler Birliği tarih yazım sürecinden yer yer ilham alan ama çoğunlukla ona aykırı bir inşa süreci başlatılmıştır. İlham

alınan nokta “Özbeklik” kimliğine yapılan vurgudur. İslam Kerimov, Türklükten ziyade daha çok Özbekliği öne alan bir liderdi. Bu sebeple bağımsızlık döneminde kimlik inşa sürecini bu kapsamda yürütmüştür. Kerimov, her ne kadar Özbeklerin Türk halklarından biri olduğunu bilse de Özbeklik kimliği üzerinde bir inşa süreci yürütmüştür. Kerimov bu inşa sürecinde tarih yazım sürecini bir yandan milli eğitim müfredatı çerçevesinde şekillendirirken öte yandan siyasal hayatta attığı seküler adımlarla kendi anlayışı çerçevesinde bir Özbek kimliği tanımlamaya çalışmıştır. Kerimov, yeni nesillerin “Seküler Özbek” kimliği çerçevesinde yetişmesini hedeflemiştir. Bu süreçte bir yandan radikal hareketlerle mücadele ediyor olmasını da gerekçe göstererek ülkede faaliyet gösteren pek çok dini grubu yasaklama yoluna gitmiş ve siyasette bunların etkin olmasının önünü kesmiştir. Örneğin ikinci bölümde de bahsedildiği üzere Ekremiler adlı dinî grup, Andican Olayları'nda aktif rol alarak hükümete karşı protesto gösterileriyle siyasi faaliyetlere girişmiş ve bunun sonucunda Kerimov yönetimi de bunlara karşı sert tutum sergileyerek pek çok yönetici ve mensubuna hapis cezası vermiştir. Bu ve bunun gibi örneklerden ötürü Kerimov, ülkede sadece Nakşibendilik tarikatının faaliyetlerine izin vermiştir. Kerimov'un bu davranışını sergilemesinde bu tarikatın, çalışmanın ikinci bölümünde de bahsedildiği üzere “Halk İslamı” çerçevesinde bir görüşe sahip olması ve siyasette etkin olmaya çalışmaması etkili olmuştur.

Kerimov'un dinî konuları kapsayan yasakları çerçevesinde başörtü ile iş ve eğitim hayatını sürdürme yasağına bakıldığında bunu yaparken geleneksel Özbek başörtüsüne serbestlik tanınmasına karşın dini grupları sembolize eden başı örtme biçimlerine karşı çıkışı aslında onun tam olarak seküler bir siyaset izlediğini de göstermez. Zira Kerimov, göreve geldiği ilk dönemlerde hacca da gitmiş, dinsel törenlere katılmış ve söylemlerinde İslamî öğeler içeren kavramlar da kullanmıştır. Bu yüzden esasen onun dünya görüşündeki Özbek kimliğinde Orta Asya tipi Sûfî gelenekten gelen katılaşmamış bir İslam anlayışı vardı. Ancak halkın İslam anlayışı kendi yolunda ilerlemiş ve üst otoritenin belirlemeye çalıştığı bir kimlik siyasetine karşı kendi bildiği yoldan devam etmiştir. İslam Kerimov'un 2016'da ölümünden sonra iktidara gelen Şevket Mirziyoyev'in kimlik inşa sürecini devam ettirdiği bugünkü Özbekistan'a bakıldığında iki yönlü ilerleyen bir süreç işlemektedir. Bir yanda Mirziyoyev'in iktidara gelişiyle birlikte hayata geçirilen nispî özgürlükler kapsamında halkın bir kesiminin elde ettiği din alanındaki özgürlükler sayesinde ülkede süregiden bir dindarlaşma söz konusudur. Örneğin eskiye nazaran daha fazla kadın tesettürlü olmaya başlamıştır. Bu tesettür ise geleneksel Özbek milli kıyafetleri değil, daha çok Türkiye'dekine benzer, bazılarının da

Arap tarzında olduğu giyinme biçimidir. Dini özgürlüklerle beraber Kur'an kurslarının açılması, Kerimov döneminde yasak olan 18 yaşından küçüklerin camiye girişinin serbest bırakılması, sakal uzatılması gibi durumların yaygınlaşması ile birlikte bugünkü Özbekistan'ın bir yüzünün dindarlaştığı görülmektedir. Ancak Mirziyoyev öte yandan Ceditçi aydınları daha önce Kerimov döneminde hiç olmadığı kadar ön plana çıkararak seküler eğitim anlayışına sahip Ceditizm akımını daha da görünür kılmaktadır.

Konuyu daha anlaşılır kılmak için İrfan Özet'in "Fatih-Başakşehir: Muhafazakâr Mahallede İktidar ve Dönüşen Habitus" ve Volkan Ertit'in "Endişeli Muhafakârlar Çağı" adlı eserlerinde bahsettikleri Türkiye'nin esasında dindarlaşmadığı, aksine sekülerleştiği yönündeki görüşlerine bakmak faydalı olacaktır. İrfan Özet, daha önce baskılanan, ekonomik açıdan zayıf kalan dindar kesimlerin son yıllarda servet edinmesi ile birlikte İslamî hassasiyetlerini modernitenin sunmuş olduğu dünyevî zevklerle birlikte uyumlaştırarak yaşama çabasının aslında dindarlaşmayı değil dünyevileşmeyi gösterdiğini ileri sürmektedir. Bunu da İstanbul'un daha çok refah seviyesi yükselmiş olan dindarların yaşadığı Başakşehir ilçesi ile daha çok dar gelirli olan dindar kesimlerin yaşadığı Fatih ilçesi arasında yaptığı karşılaştırma ile göstermektedir. Özbekistan'da ise buna bu çalışmada bir karşılık getirilecekse eğer nispeten Taşkent City ile Çılanzar bölgesi arasındaki karşılaştırma ile resmedilebilir. Örnekler birebir aynı olmasa da Mirziyoyev'in Özbekistan'ının kalkınma sembolü olarak gösterilen Taşkent City'de daha çok seküler olmayan iktidar sahiplerine yakın ailelerin yaşadığı ve Çılanzar gibi başka vilayetlerden gelen, daha çok dar gelirli ve dini hassasiyetleri daha yüksek kesimlerin yaşadığı bölgeler bize bu çalışmada Özbek kimliğinin inşa sürecindeki iki başlılığı göstermektedir. Ancak bu yeni iki başlı olma durumu postmodernitenin geçerliği olduğu günümüzde, geçmişteki ikililik durumlarında farklı bir görünüm arz etmektedir. Zira geçmişte Ceditçi-Kâdimci ile Sovyetlerin dayattığı resmî İslam'a karşılık halk İslamı ikiliklerinin dışında günümüz Özbekistan'ında nispeten oluşan özgür ortamda halkın kendi içerisinde yaşadığı dönüşümlerden ötürü ortaya çıkan bir durum söz konusudur. Daha önce Ceditçi de olsa netice itibariyle bir aydın kesimin öncülüğünde yani bir otorite olma potansiyeli olan kesimlerin görüşleri doğrultusunda oluşturulmaya çalışılan bir durum söz konusu iken şimdilerde halk, kendi yönünü kendi tayin etmektedir. Yani bir aydın sınıfı olmadan, Kerimov sonrası dönemde oluşan nispi özgürlük ortamında, kendi yaşam biçimini kendisi oluşturmaya çalışmaktadır. Ancak bahsettiğimiz nispi özgürlük ortamında devlet de kendi kimlik inşa projelerini hayata geçirmeye devam etmektedir. Hâlihazırdaki Özbekistan Devlet Başkanı

Şevket Mirziyoyev'in "Yeni Özbekistan" ve "Üçüncü Rönesans" şeklinde adlandırdığı bu dönem içerisinde Özbek kimliği hakkındaki kendi görüşlerini halka benimsetme çabaları da iktidar sahiplerinin kimlik inşa süreçlerini yürütmeye devam ettiğinin bir göstergesidir.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

Abidov, D., ve Alyılmaz, K. (2004). Özbekistan Cumhuriyeti'nin dinler ve etnik gruplar ile ilgili politikaları üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 11(24), 253-259.

Ahmed, N. (2001). *Islam in global history*. Indiana: Xlibris; Illust. ed.

Akbarzadeh, S. (1996). Nation building in Uzbekistan. *Central Asian Survey*, 1(15), 23-32.

Akbarzadeh, S. (1997). The political shape of Central Asia. *Central Asian Survey*, 4(16), 551-575.

Akçalı, P. (2003). Orta Asya'da İslami uyanış, radikal İslami hareketler ve bu hareketlerin bölge politikalarına etkileri. In E. Efegil & P. Akçalı (Eds.), *Orta Asya'nın sosyo-kültürel sorunları: Kimlik, İslam, milliyet ve etnisite*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.

Akyol, T. (1993). Ceditizm. In *TDV İslam Ansiklopedisi*. Retrieved from <https://islamansiklopedisi.org.tr/cedidcilik>

Allworth, E. (1990). *The modern Uzbeks: From the fourteenth century to the present: A cultural history*. Hoover Institution Press.

Andican, A. (2003). *Ceditizmden bağımsızlığa hariçte Türkistan mücadelesi*. İstanbul: Emre Yay.

Bacon, E. E. (1994). *Central Asians under Russian rule*. New York: Cornell University Publishing.

Baran, Z., et al. (2006). *Islamic radicalism in Central Asia and the Caucasus: Implications for the EU*. Silk Road Paper.

Bardakçı, M. (2015). *Enver*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Barthold, V. V. (2004). *Orta Asya Türk tarihi dersler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bennigsen, A., & Quelquejay, L. C. (1994). *Stepte ezan sesleri* (N. Uzel, Trans.). İstanbul: İrfan Yayınları.

Bozbey, İ. A. (2011). Quo Vadis Kırgızistan?: Sovyet sonrası Kırgızistan'da İslami hareketler. *USAK Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi (OAKA)*, 6(11), 18-50.

Burke, J. (2004). *El Kaide: Terörün gölgesi* (E. Kılıç, Trans.). İstanbul: Everest Yayınları.

Campbell, D. (1998). *National deconstruction: Violence, identity, and justice in Bosnia* (Classics in Southeastern Archaeology). Minneapolis: University of Minnesota Press.

Collins, K. (2006). *Clan politics and regime transition in Central Asia*. Cambridge University Press.

Critchlow, J. (1991). *Nationalism in Uzbekistan: A Soviet republic's road to sovereignty*. Boulder: Westview Press.

Carlisle, D. S. (1995). Geopolitics and ethnic problems of Uzbekistan and its neighbours. In Yaacov Ro'i (Ed.), *Muslim Eurasia: Conflicting legacies*. London: The Cummings Center for Russian and East European Studies.

Carlisle, D. S. (1986). The Uzbek power elite: Politburo and Secretariat (1938-1983). *Central Asian Survey*, 5(3-4), 91-132.

Çalışkan, İ. (2012). Orta Asya'da üç İslam anlayışı. In M. S. Kafkasyalı (Ed.), *Orta Asya'da İslam: Temsilden fobiye*. Ankara-Türkistan: SFN Yayıncılık.

Dash, P. L. (1996). Ethno-nationalism in Uzbekistan. In K. Warikoo (Ed.), *Central Asia emerging new order*. Har-Anand Publication.

Fierman, W. (1995). Independence and the declining priority of language law implementation in Uzbekistan. In Y. Ro'i (Ed.), *Muslim Eurasia: Conflicting legacies*. London: The Cummings Center for Russian and East European Studies.

Eraslan, K. (1994). Divân-ı Hikmet. In *TDV İslam Ansiklopedisi*. Retrieved from <https://islamansiklopedisi.org.tr/divan-i-hikmet>

Dawud, S. A. (n.d.). Sayings and teachings of Prophet Muhammad: Prayer (Kitab Al-Salat). Access date: 10.06.2023, <https://sunnah.com/abudawud:903>.

Erdemol, M. K. (2016). Devlet dışı İslam'ın resmi İslamcı muhalifi: Kerimov. Retrieved June 10, 2023, <https://www.birgun.net/haber/devlet-disi-islam-in-resmi-islamci-muhalifi-kerimov-126808>.

Ergü, M. (n.d.). Türk Müslümanlığı; Hanefilik, Maturidilik, Yesevilik.... Retrieved from <https://www.dibace.net/soylesiyorum/turk-musulmanligi-hanefilik-maturidilik-yesevilik/>.

Fığlalı, E. R. (2011). Hâricîler. *Türkiye Diyanet Vakfı Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 16(169).

Foreign fighters in Syria & Iraq: Where do they come from?. (n.d.). Access date: 10.06.2023, <https://www.rferl.org/a/foreign-fighters-syria-iraq-is-isis-isil-infographic/26584940.html>.

Glenn, J. (1999). *The Soviet legacy in Central Asia*. New York: St. Martins Press.

Hayit, B. (1975). *Türkistan: Rusya ile Çin arasında* (Çev. A. Sadak). İstanbul.

Hyman, A. (1997). Turkestan and Pan-Turkism revisited. *Central Asian Survey*, 16(3), 339-352.

International Crisis Group. (2001). *Central Asia: Uzbekistan at ten - Repression and instability* (No. 21).

Kemaloğlu, İ. (2019). Ufa. *DİA, cilt 621-622*. Erişim tarihi: 10.06.2023, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ufa>

Kerimov, Özbekistan laik kalacak. (2019). *Gazete 2023*. Erişim tarihi: 10.06.2023, <http://www.gazete2023.com/turk-dunyasi/kerimovzbekistan-laik-kalacak-h20615.html>.

Khalid, A. (2007). *Islam after communism: Religion and politics in Central Asia*. Los Angeles: University of California Press.

Khalid, A. (2015). *Making Uzbekistan: Nation, empire, and revolution in the early USSR*. Cornell University Press.

Khanazov, A. M. (1994). Underdevelopment and ethnic relations in Central Asia. In F. Beatrice (Ed.), *Central Asia in historical perspective*. Westview Press.

Kırımlı, M. (1997). Uzbekistan in the new world order. *Central Asian Survey*, 16(1), 53-64.

Kösoğlu, N. (2015). *Şehit Enver Paşa*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Köstem, S. (2010). Orta Asya ve Kafkaslarda militan İslam: El Kaide etkisi. *Ortadoğu Etütleri*, 2(3).

Kreiner, I. (1995). Soviet Muslims: Gains and losses as a result of Soviet language planning. In Yaacov Ro'ii (Ed.), *Muslim Eurasia: Conflicting legacies*. Center for Russian & East European Studies.

- Kutlu, S. (2017). *Türkler ve İslam Tasavvuru*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Kuzio, T. (2002). Soviet-era Uzbek elites erase Russia from national identity. EurasiaNet. Retrieved from <http://www.eurasianet.org/departments/culture/articles/eav042002.shtml>.
- Manz, B. F. (2010). *Power, politics and religion in Timurid Iran*. Cambridge University Press.
- Oğan, G. (2006). Andican olayları sonrasında Özbekistan dış politikası. *Stratejik Analiz*, 6(69), 71-76.
- Okumuş, E. (2003). *Toplumsal değişme ve din*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Olcott, M. B. (1995). Islam and fundamentalism in independent Central Asia. In Yaacov Ro'ii (Ed.), *Muslim Eurasia: Conflicting legacies*. London: Center for Russians and East European Studies.
- Öztürk, S. (2019). Küresel terör örgütü el-Kaide'nin gelişimi ve ön plana çıkan liderleri bağlamında "cihad" anlayışının geçirdiği değişimler. *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, 6(2), 167-196.
- Rahman, N. (1994, 30 Ocak). Turkmu yoki O'zbekmi? *O'zbekiston Ovozi*.
- Rahman, F. (2014). *İslam*. (M. Dağ & M. Aydın, Çev.). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Rashid, A. (2001, 3 Haziran). The fires of faith in Central Asia. *The Nation*.
- Rashid, A. (2002). *Jihad: The rise of militant Islam in Central Asia*. New Haven: Yale University Press.
- Rashid, A. (2010). *Taliban: Militant Islam, oil and fundamentalism in Central Asia*. New Haven: Yale University Press.
- Religion in the Republic of Uzbekistan. (n.d.). Access date: 10.06.2023, <http://demo.polr.me/press-service-uz>.
- Roy, O. (2000). *The new Central Asia: The creation of nations*. New York University Press.
- Rudolph, U. (2014). Part I: Islamic theologies during the formative and the early Middle Period-hanafî theological tradition and Mâturîdism. In S. Schmidtke (Ed.), *The Oxford Handbook of Islamic Theology*. New York: Oxford University Press.

Sabol, S. (1995). The creation of Soviet Central Asia. *Central Asian Survey*, 14(2), 225-241.

Samir, B. (2022). Bağımsızlık sonrası Orta Asya'da müftülükler. *Mecra*. Retrieved from <https://www.gzt.com/mecra/bagimsizlik-sonrasi-orta-asyada-muftulukler-3465226>.

Selef. (n.d.). Access date: 10.06.2023, <http://www.etimolojiturkce.com/kelime/selef>.

Sengupta, A. (2003). *The Formation of the Uzbek Nation-State: A Study in Transition*. Maryland: Lexington Books.

Spechler, M. C. (2003). Crouching Dragon, Hungry Tigers: China and Central Asia. *Contemporary Economic Policy*, 21(2), 270-280.

Subtelny, M. E. (1994). The Symbiosis of Turk and Tajik. In B. F. Manz (Ed.), *Central Asia in Historical Perspective*. Boulder-San Francisco-Oxford: Westview Press.

Şeker, F. M. (2010). Türk Müslümanlığı Fikriyatı ve Matüridi Algısının Dönüşümü. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38(1), 47-80.

Tamer, V. (2005). *İllegal Güç Terör*. İstanbul: Ercibaş Yayınları.

Tosun, N. (2016). Mâturidiyye ve Tasavvuf İlişkisi. *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma*, 38.

Uchinchi Renessans - Milliy G'oya Sifatida. (n.d.). Access date: 10.06.2023, from <http://xs.uz/uz/post/uchinchi-renessans-millij-goya-sifatida>.

Ülkü, İ. (2002). *Moskova'yla İslam Arasında Orta Asya*. İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Ünsal, A. (2015). *Dünden Bugüne Hâricîlik ve Neo-Hâricîler*. İstanbul: Işık Yayınları.

Vaisman, D. (1995). Regionalism and Clan Loyalty in the Political Life of Uzbekistan. In Yaacov Ro'ii (Ed.), *Muslim Eurasia Conflicting Legacies*. Center for Russians and East European Studies.

Warren, CS (2013). Hanefi Okulu. *Oxford Bibliyografyaları*. <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780195390155/obo-9780195390155-0082>.

Weitz, R., (2004), Storm clouds over Central Asia: Revival of the Islamic

movement of Uzbekistan (IMU)? *Studies in Conflict and Terrorism*, 27(6), 505-530.

Zehra, M. E. (2010). *İslam'da Siyasî, İtikâdî ve Fikhî Mezhepler* (Çev. H. Karakaya). Hisar Yayınevi.

Жусипбек, Г., Нагаева, Ж., & Фролов, А. (2016). Ислам и плюрализм: Что могут предложить идеи школы аль-Матуриди? *Журнал Аль-Фараби*, 56(4), 117-133.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Thirty Years' Crisis: The Decline of U.S. Hegemony and the Rise of China

Otuz Yıl Krizi: ABD Hegemonyasının Gerileyişi ve Çin'in Yükselişi

Haşim TÜRKER

Dr.,
Bağımsız Araştırmacı.
hasimturker@yahoo.com
ORCID : 0000-0003-1995-9142

Cilt / Issue: 11(2) 557-590
Geliş Tarihi: 03.08.2023
Kabul Tarihi: 14.11.2023

Atf: Türker, H. (2024). Thirty years' crisis: The decline of U.S. hegemony and the rise of China. *Tesam Akademi Dergisi*, 11(2), 557-590. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1337511>.

Abstract

This article examines the current global landscape, characterized by the decline of US hegemony and the rise of China, and draws parallels to Carr's "Twenty Years' Crisis." The implications of these shifts are explored, including the resurgence of realism, China's ascent as a global power, challenges to US leadership, and the potential risks of a global military conflict. The resurgence of power politics challenges the prevailing belief that it had diminished in the post-Cold War era. Territorial disputes and the pursuit of national interests by major powers such as Russia and China highlight the enduring relevance of realism. China's rapid rise as a global power echoes the emergence of the United States as a superpower in the past. Meanwhile, the United States faces challenges as its economic and technological superiority wanes, with China posing a significant threat to its leadership. In conclusion, the current global landscape, similar to Carr's "Twenty Years' Crisis," demands a holistic approach to understanding and addressing the complexities of our time.

Keywords: Twenty Years' Crisis, United States, China, Rise of China, Carr

Öz

Bu makale, ABD hegemonyasının gerileyişi ve Çin'in yükselişi ile karakterize edilen mevcut küresel ortamı incelemekte ve Carr'ın "Yirmi Yıl Krizi" ile paralellikler kurmaktadır. Realizmin yeniden canlanması, Çin'in küresel bir güç olarak yükselişi, ABD liderliğine yönelik meydan okumalar ve küresel bir askeri çatışmanın potansiyel riskleri de dahil olmak üzere bu değişimlerin sonuçları araştırılmaktadır. Güç politikalarının yeniden canlanması, Soğuk Savaş sonrası dönemde azaldığı yönündeki yaygın inanca meydan okumaktadır. Rusya ve Çin gibi büyük güçlerin

toprak anlaşmazlıkları ve ulusal çıkar arayışları, realizmin süregelen geçerliliğini vurgulamaktadır. Çin'in küresel bir güç olarak hızlı yükselişi, geçmişte Amerika Birleşik Devletleri'nin süper güç olarak ortaya çıkışının bir yansımasıdır. Bu arada ABD, ekonomik ve teknolojik üstünlüğünün gerileyişi ve Çin'in ABD'nin liderliğine yönelik önemli bir tehdit oluşturması nedeniyle zorluklarla karşı karşıyadır. Sonuç olarak, Carr'ın "Yirmi Yıl Kriz"ine benzer şekilde, mevcut küresel ortam, çağımızın karmaşıklıklarını anlamak ve ele almak için bütüncül bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yirmi Yıl Krizi, Amerika Birleşik Devletleri, Çin, Çin'in Yükselişi, Carr

Introduction

The current global landscape is undergoing a significant shift that bears striking resemblances to the period that E.H. Carr meticulously analyzed in his seminal work, 'The Twenty Years' Crisis, 1919–1939.' Carr's critique of the volatile interwar years serves as a lens through which we can better understand the complexities of today's international relations. He observed that shifts in power often occur in a context of economic upheaval, ideological transformation, and geopolitical realignments. Carr posited that 'power over opinion...is less a matter of the coercion of minds by propaganda than of the creation of authority by means of the interpretation of events' (Carr, 2016). His analysis prompts us to consider how the decline of U.S. hegemony and the rise of China as a global power is both shaping and shaped by changes in global opinion and authority structures.

In Carr's view, the decline of British power during the interwar period was a critical factor that led to the restructuring of international systems. Similarly, we argue that the decline of American power is not merely an economic or military phenomenon but involves a complex interplay of ideological, economic, and geopolitical elements. Carr was critical of the utopian idealism that he believed had led to policy failures; his realist perspective emphasized the role of power and national interest in international relations (Carr, 2016). As we delve into the intricacies of the current global landscape, this article will adopt a similar realist lens to explore how national interests and power dynamics are shaping the world order.

This article aims to present a nuanced understanding of the shifts in global politics by examining the decline of U.S. hegemony and the rise of China, in light of Carr's insights into the dynamics of international

power shifts. We will discuss these changes across multiple dimensions, including economic capabilities, ideological influence, and geopolitical strategies, to offer a comprehensive analysis of this transformation.

Today, one notable trend shaping the international order is the rise of realism in international relations. Traditional notions of liberal internationalism, characterized by multilateral cooperation and global governance, are being challenged as power politics and the pursuit of national interests gain prominence. This shift in dynamics has far-reaching implications for the balance of power and the functioning of international institutions.

Furthermore, the changing global order is marked by the evolution of hegemonic power. The influence and dominance of traditional powers, such as the United States, have faced challenges as the global economic and technological landscape evolves. This power shift creates opportunities for emerging powers, such as China, to assert themselves on the global stage. The emergence of China as a major global player, with its economic growth, military advancements, and assertive foreign policy, has reshaped the dynamics of international relations. These developments necessitate a deeper understanding of the implications and consequences for global stability and cooperation.

In summary, the current global landscape reflects a period of transformation and uncertainty. The rise of realism, the evolving dynamics of hegemonic power, and the emergence of China as a global player contribute to the changing global order. By examining historical parallels and understanding these developments, policymakers and scholars can better navigate the challenges and opportunities of this new era in global politics.

To understand the current state of affairs, it is essential to examine the rise of realism in international relations. Realism asserts that the international system operates within an anarchic structure, lacking a central authority. Power becomes the fundamental concept that determines relations between states. While the international system lacks a universal structure that enforces rules, one state inevitably emerges as relatively stronger than the others, capable of exerting significant influence on a global scale. These periods, characterized by a dominant power, are often associated with the name of that state. For example, Pax Romana referred to the period when the Roman Empire held hegemonic power and imposed its norms and rules (Rosecrance, 2006).

After the Cold War, the United States emerged as the sole hegemonic

power, leading to a belief in the triumph of liberal democracy and the end of history. But this optimism, which dreamed of a more peaceful and democratic world, was short-lived as conflicts continued around the world, underscoring the enduring importance of nation-states and their pursuit of national interests. In the absence of a peer competitor capable of balancing U.S. power, Washington sought to create artificial enemies, primarily through the prism of international terrorism. Nevertheless, the need for a common adversary persisted, as demonstrated by Huntington's argument in "Who Are We?" that a nation formed by immigrants like the United States requires a common enemy (Huntington, 2004).

Today, global politics is undergoing a significant shift, mainly driven by the rise of China, the forces of globalization, interdependence among nations, and transnational violent movements. As of 2023, China is the world's second-largest economy, with a nominal GDP of approximately \$19.37 trillion, close behind the United States (\$26.85 trillion), according to data from the International Monetary Fund (IMF, 2023). The nation has also extended its influence through its Belt and Road Initiative (BRI). By June 2023, China had signed more than 200 BRI cooperation agreements with more than 150 countries and 30 international organizations across five continents, yielding a number of signature projects and small-scale yet impactful projects (The State Council Information Office of the People's Republic of China, 2023). Concurrently, the United States is experiencing a decline in its influence, particularly in the aftermath of the 2008 global financial crisis. According to International Monetary Fund (IMF) data, the U.S.'s share of global GDP (PPP) has decreased from approximately 20.3% in 2000 to around 15.4% in 2023 (IMF, 2023).

According to the theory of hegemonic stability, a hegemon acts as a central authority in the international system, mitigating tensions arising from its anarchic nature and preventing large-scale wars while supporting free trade. The hegemon benefits the most from liberal trade, and its currency typically becomes the globally recognized currency (Sachse, 1989).

In the post-World War II and post-Cold War periods, the United States played the role of the hegemonic state, exerting significant control over the global economy through institutions such as the World Bank, IMF, and the WTO. It utilized initiatives like the Marshall Plan to improve infrastructure and purchasing power among its allies and partners. However, the United States is now witnessing a decline in its economic and technological superiority, resulting in anxiety and insular tendencies that undermine free trade (Stein, 1984). In contrast, China, as an emerging

power, champions free trade and seeks to expand its global market presence through initiatives like the BRI and the Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP) free trade agreement (Vines, 2018). In addition to these, China has also founded the Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB), which had a capital stock of \$100 billion as of 2021 and aims to support infrastructure projects in the Asia-Pacific region (Cai, 2022). The Silk Road Fund, another strategic endeavor, is a \$40 billion initiative designed to invest in businesses and projects that are part of the Belt and Road framework (Feng, 2019).

China's rise mirrors the historical trajectory of the United States, which emerged as a global power during the late 19th and early 20th centuries. As China continues to grow economically, assert itself militarily, and expand its influence globally, it poses a challenge to US dominance. This changing power dynamic has far-reaching implications for the international system, raising questions about the potential risks of a new global military conflict. As history has shown, power transitions often lead to periods of instability and conflict as rising powers challenge the established order (Allison, 2017).

Considering the historical parallels and the present circumstances, this article aims to provide an in-depth analysis of the evolving dynamics of the international system. By examining the rise of realism, the decline of US hegemony, the emergence of China as a global power, and the potential risks of a new global military conflict, this research sheds light on the factors shaping the current international order. Understanding these dynamics are crucial for policymakers, scholars, and global citizens as they navigate the complexities of a changing world order and seek to mitigate the risks associated with power transitions and geopolitical competition.

In the following sections, this article will delve into a comprehensive literature review, methodology, data analysis, and further discussion to provide a comprehensive analysis of the research question and contribute to the existing body of knowledge in international relations.

In the three decades following the end of the Cold War, there was a prevailing belief that realism had taken a backseat in international relations. The interwar period of the 1920s and 1930s witnessed the devastating consequences of power struggles, territorial disputes, and the collapse of the global order, leading to a desire for a different approach to international relations. The establishment of international institutions, such as the United Nations, and the emergence of liberal

internationalism fostered the hope that cooperation, multilateralism, and the pursuit of shared values would prevail over power politics.

Rise of Realism

After the collapse of the Soviet Union, there was a growing belief that realism had become outdated, and the international system was transitioning towards a more cooperative and peaceful era (Roberts, 1991). The decline of traditional interstate conflicts, the integration of economies through globalization, and the spread of democratic governance were seen as signs of progress towards a more harmonious global order. The concept of a "new world order" emerged, emphasizing the idea that power politics would be replaced by collective security, international law, and the promotion of human rights (Ikenberry, 2018).

However, as the years unfolded, it became apparent that the situation was not as idealistic as initially envisioned. The rise of realism as a prominent theoretical framework in international relations gained traction as the flaws and limitations of the liberal order became evident. Realism, as a theoretical perspective, posits that states are the primary actors in international relations and that their behavior is driven by self-interest, power considerations, and the pursuit of security. It contends that the international system is characterized by anarchy, meaning there is no overarching authority to enforce rules and order among states. In this anarchic environment, states engage in power struggles and seek to maximize their own interests (Waltz, 1990).

Additionally, the ongoing conflict between Russia and Ukraine serves as a stark reminder of the enduring relevance of power dynamics and the pursuit of national interests. Initiated by Russia's invasion of Ukraine in 2022, the conflict shattered the notion that armed conflicts between states were relics of the past, highlighting the potential for aggression and territorial expansion in an anarchic international system.

Additionally, China's assertive behavior and its efforts to expand its influence in various regions have further undermined the notion of a post-realist international order. China's economic prowess, military modernization, and growing assertiveness in territorial disputes, such as the South China Sea, demonstrate that power politics remain a significant force shaping the global system (Kwon, 2019). China's passionate endeavors in the Middle East and Africa, as well as its increasing engagement in Eastern Europe, highlight its intention to expand its sphere of influence and challenge the existing balance of power (Fardella, 2015).

Moreover, the aspirations of Finland and Sweden to join NATO reflect a shift towards realism. These countries, despite initially embracing a more cooperative approach to security, have recognized the need for a stronger collective defense alliance to counter potential threats. Their desire to align with NATO and enhance their security demonstrates a growing realization that power and self-interest continue to play a crucial role in international relations, especially in an uncertain and changing global order (Alberque and Schreer, 2022).

In light of these developments, it has become increasingly clear that the belief in a post-realist era following the end of the Cold War was overly optimistic. The inter-war period of the 1920s and 1930s serves as a reminder that power struggles, territorial disputes, and the pursuit of national interests are enduring features of the international system. The resurgence of realism as a prominent theoretical framework in international relations highlights the limitations of liberal internationalism and emphasizes the need to acknowledge the complex interplay of power, interests, and strategic calculations among state actors.

By recognizing the continued relevance of realism, policymakers and scholars can better understand and navigate the evolving dynamics of the international system. This understanding allows for more effective strategies to address the challenges posed by power politics, balance competing interests, and maintain stability in an increasingly complex and multipolar world.

A Great Shift in Global Politics

The transformation in the global political landscape, characterized by the diminishing influence of the United States and the ascendance of China, can be understood through E.H. Carr's theory of international relations. Carr highlighted that the 'haves' and 'have-nots' dynamic was central to understanding the interplay of power in the international arena. According to Carr, 'The line of cleavage between "haves" and "have-nots" was not only the most important fact in the history of the last two decades (1919-1939), but the key to an understanding of most of the international problems of today' (Carr, 2016).

The Decline of U.S. Hegemony: Economic, Ideological, and Geopolitical Factors

In the same vein, this section argues that the United States, traditionally a 'have' in terms of economic and military capabilities, is experiencing a

decline that threatens its hegemonic status. On the other hand, China's rapid economic growth has catapulted it into the 'have' category, challenging the global status quo. This shift in the balance of power brings forth a reevaluation of global politics, much like the decline of British power led to a reconfiguration of international systems in Carr's analysis.

Carr's concept of hegemonic stability theory can be applied to analyze the changing dynamics. According to Carr, a dominant power or hegemon plays a pivotal role in maintaining international stability by crafting rules and norms that suit its interests (Carr, 2016). In the post-World War II era, the United States, much like Britain in the 19th century, assumed this role, championing free trade and establishing global institutions like the World Bank and the IMF. However, China's rise challenges this established order, echoing Carr's observations on the fluidity of power dynamics.

The decline of the United States can be traced back to multiple fronts—economic, ideological, and geopolitical—which aligns with Carr's multidimensional approach to understanding power shifts. Carr argued that power is never static; it is continuously influenced by changes in economic capabilities, public opinion, and international alignments (Carr, 2016). This perspective is instrumental in analyzing the decline of U.S. superiority in production and technology, and the increasing prominence of China as a champion of free trade.

To summarize, the great shift in global politics, characterized by the decline of U.S. hegemony and the rise of China, can be better understood through Carr's lens. His multidimensional analysis of power, which accounts for economic capabilities, ideological sway, and geopolitical alignments, provides a robust framework to analyze these transformations.

Today the rise of China, along with the forces of globalization, interdependence, and transnational movements, has caused a profound shift in global politics. These changes have had significant implications for the United States, which has been experiencing a decline in its influence, particularly following the 2008 global financial crisis. This section will explore the concept of hegemonic stability theory and examine how the United States, as the previous hegemon, played a central role in maintaining stability and supporting free trade. Furthermore, it will discuss the decline of US superiority in production and technology, the emergence of China as a champion of free trade, and its expanding global influence, ultimately arguing that the era of Pax Americana is eroding.

China's Rise: An Alternative Model of Hegemony

One of the key factors contributing to the shift in global politics is the rise of China. Over the past few decades, China has experienced rapid economic growth, transforming itself into the world's second-largest economy. Its increasing economic power has translated into geopolitical influence, challenging the longstanding dominance of the United States. According to World Bank data, China's GDP growth rate has consistently outpaced that of the United States in recent years, with China's economy expanding at an average annual rate of around 6-7% compared to the United States' rate of around 2-3% (World Bank Open Data, 2023)

While the United States has traditionally been seen as a proponent of a liberal international order, characterized by democratic governance, human rights, and economic freedoms, China's rise presents an alternative model of hegemony. China has effectively leveraged its economic prowess to gain geopolitical influence, despite its communist governance model that places less emphasis on liberal democratic values (Breslin, 2018).

In contrast to the United States, China's hegemonic pull does not primarily stem from its promotion of democracy or human rights. Instead, it is largely economic, driven by its massive investment in research, development, and infrastructure projects across the globe, such as the Belt and Road Initiative. Furthermore, China has been successful in institutionalizing its influence through the establishment of alternative global governance structures, such as the Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB) and the Silk Road Fund (Li, 2019).

It is worth noting that China's economic-centric model of influence does attract a variety of nations, including some in the Western sphere, who view economic development as a pathway to stability and prosperity. However, this also raises critical questions about whether China's model offers a sustainable form of hegemony that can uphold international stability in the absence of a focus on democratic governance and human rights (Vučetić, 2022).

Globalization and interdependence have also played a significant role in reshaping global politics. The interconnectedness of economies, facilitated by advancements in technology and communication, has created a web of economic and political relationships that transcend national borders. Trade agreements, such as the WTO and regional free trade agreements, have promoted economic integration and interdependence among nations. As a result, the economic fortunes of countries have

become increasingly intertwined, with disruptions in one part of the world having ripple effects across the globe (Keohane and Nye, 1973).

The Role of Transnational Movements

Transnational movements, such as the spread of ideas, advocacy for human rights, and the rise of non-governmental organizations (NGOs), have further challenged traditional power structures. These movements have facilitated the exchange of information and fostered global solidarity around issues such as climate change, social justice, and human rights. They have empowered individuals and groups to influence global politics beyond the confines of traditional state-centric diplomacy (Tarrow, 2005).

While transnational movements have been instrumental in shaping global politics, particularly in the realms of climate change, social justice, and human rights, China's engagement with these movements presents a complex picture. On the one hand, China has been an active participant in international climate agreements and has pledged to achieve carbon neutrality by 2060. On the other hand, its approach to social justice and human rights has been a subject of international scrutiny. China's more state-centric model of governance has often been at odds with the grassroots, bottom-up approach that characterizes many transnational movements. This divergence raises questions about the compatibility of China's emerging role as a global power with existing transnational networks aimed at fostering global solidarity (Breslin, 2021).

Hegemonic Stability Theory: A Theoretical Lens

The concept of hegemonic stability theory provides insights into the changing dynamics of global politics. According to this theory, a dominant power, or hegemon, plays a central role in maintaining stability in the international system by providing public goods, such as security and open markets (Gilpin, 1981). In the post-World War II era, the United States assumed the role of the global hegemon, championing free trade, establishing global institutions like the World Bank and the IMF, and ensuring the security of its allies through military alliances such as NATO (Ikenberry, 2001).

However, the decline of US superiority in production and technology has weakened its position as the unrivaled global power (Wolf, 2014). China has emerged as a formidable competitor, investing heavily in research and development, technological innovation, and infrastructure projects. Chinese companies have become leaders in industries such as

telecommunications, renewable energy, and e-commerce. This shift in economic power has led to debates over intellectual property rights, trade imbalances, and market access between the United States and China, challenging the existing economic order (Economy, 2018)

Moreover, China has positioned itself as a champion of free trade, particularly in the face of rising protectionism and skepticism towards globalization. China's BRI, an ambitious infrastructure and development project spanning multiple continents, aims to enhance connectivity and promote economic cooperation among participating countries. By investing in infrastructure projects and forging economic partnerships, China has expanded its influence and gained support from nations seeking development opportunities (Rolland, 2017).

The Erosion of Pax Americana and Future Implications

As China's economic and geopolitical influence grows, it is challenging the traditional dominance of the United States and eroding the concept of Pax Americana. The United States' ability to maintain its position as the global hegemon is being questioned, as it faces domestic challenges and a shifting geopolitical landscape. This shift has significant implications for global politics, trade, and security, as well as the future trajectory of international relations (Ikenberry, 2008).

Overall, the rise of China, globalization, interdependence, and transnational movements have brought about a great shift in global politics. The decline of US superiority in production and technology, coupled with China's emergence as an economic powerhouse and advocate for free trade, has challenged the concept of Pax Americana. The changing dynamics of the international system have far-reaching implications, requiring policymakers and scholars to reassess traditional notions of power, influence, and stability in a rapidly evolving global landscape.

China's Rise

The rise of China as a global power can be compellingly interpreted through E.H. Carr's theories on international relations. Carr noted that the rise of new powers often disrupts the established international order, leading to a restructuring of global systems. He observed that 'the rise of new powers is always the most destabilizing and the most fertile of political changes' (Carr, 2016). By this measure, China's ascent is a clear example of a disruptive force in global politics.

Carr also argued that economic power is a critical component of a country's

overall influence. He stated, 'Economic factors are fundamental in all political phenomena; and politics is the science of the struggle for survival and predominance' (Carr, 2016). In line with this, China's remarkable economic growth over the past few decades has translated into greater geopolitical influence. This economic power has not only given China a prominent seat at the international table but also emboldened it to challenge established norms and institutions, much as Carr observed in the interwar period.

Carr was particularly interested in how ideology shaped international relations. In this context, it is worth noting how China has been actively promoting its own model of governance and development as an alternative to Western liberalism. This can be seen as a modern parallel to Carr's argument that 'Power over opinion...is less a matter of the coercion of minds by propaganda than of the creation of authority by means of the interpretation of events' (Carr, 2016).

Another key aspect that Carr emphasized was the role of institutions in the global order. China's engagement with and, in some cases, creation of international institutions like the AIIB and the Belt and Road Initiative (BRI) can be seen as strategic moves to restructure the global system in its favor, akin to how new powers in Carr's era sought to reshape international organizations.

To sum up, understanding China's rise through the lens of Carr's theories offer a multi-faceted insight into its growing influence. Carr's emphasis on the interplay of economic capabilities, ideological influence, and institutional engagement provides a robust framework to analyze China's evolving role in global politics.

The rise of China as a global power has had a profound impact on the shifting dynamics of international relations. In this section, we will explore China's rise in greater detail, examining its BRI, its advocacy of free trade, and its technological advancements, military expansion, and defense spending as key factors contributing to its growing influence on the global stage.

China's Economic Ascent and Global Trade Relations

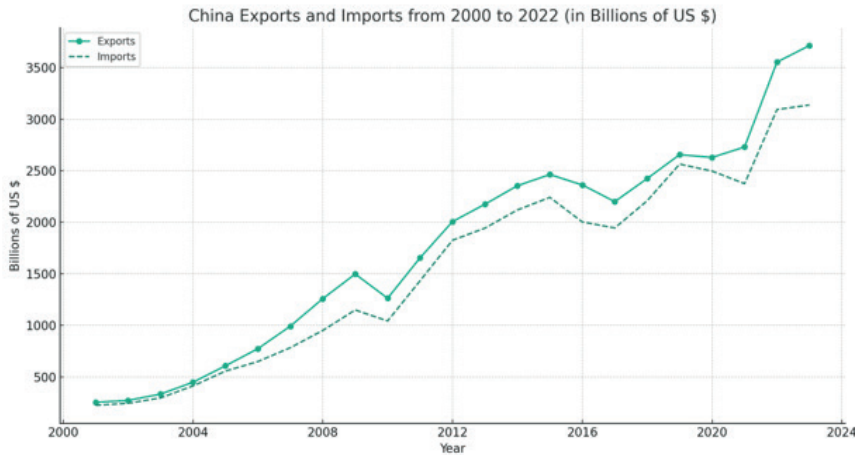
The pivotal factor in China's rise as a global trading power was its accession to the WTO in 2001. This event marked a significant turning point in China's economic policy and global trade relations. As a result, China's trade volume has seen remarkable growth. According to WTO

statistics, China's merchandise exports surged from approximately \$253 billion in 2001 to over \$3.7 trillion in 2022, making it the world's largest exporter. Similarly, its merchandise imports rose from about \$224 billion in 2000 to nearly \$3.1 trillion in 2022 (World Bank, 2023).

Graph 1

China Exports and Imports from 2000 to 2022 (in Billions of US \$)

This substantial increase in trade volume is a testament to how China leveraged its WTO membership to integrate itself into the global economy, opening its markets to more foreign businesses and gaining easier access to other markets in return. The surge in trade has been instrumental in fueling China's economic growth and solidifying its status as a key player in global trade.

China's BRI, launched in 2013, is a vast infrastructure and development project aimed at promoting economic cooperation and enhancing connectivity across Asia, Europe, Africa, and beyond (Chatzky and McBride, 2020). With its emphasis on developing infrastructure such as roads, railways, ports, and energy facilities, the BRI seeks to facilitate global trade and connectivity. The scale of China's financial commitment to BRI projects are substantial. According to data from 2013 onwards, the cumulative engagement in BRI amounts to a staggering \$962 billion. This includes approximately \$573 billion in construction contracts and \$389 billion in non-financial investments (Wang, 2023). These figures highlight the significant investment China has made to support the implementation of BRI initiatives and underscore its dedication to shaping global trade

and economic integration.

The BRI aligns with China's national interests, serving as a platform for expanding its economic influence, securing access to vital resources and markets, and strengthening its geopolitical ties. By facilitating greater connectivity and trade, China aims to create a network of economic partnerships that will not only benefit its own economy but also foster development in participating countries. The BRI has the potential to reshape regional and global trade patterns, with the envisioned network covering approximately 65% of the world's population and about a third of the global GDP (Schulhof et al., 2022).

In addition to the BRI, China has positioned itself as a vocal advocate of free trade at a time when protectionism and skepticism towards globalization have been on the rise. As the United States has become increasingly inward-looking, China has seized the opportunity to promote itself as a champion of open markets and multilateral trade cooperation. China actively supports institutions such as the WTO and has engaged in regional trade agreements, most notably the RCEP. These efforts have allowed China to expand its economic influence and assert itself as a major player in global trade (Chaisse and Hsieh, 2023).

Technological and Military Dimensions of China's Rise

China's technological advancements have been another critical factor in its rise as a global power. The country has made remarkable progress in sectors such as telecommunications, artificial intelligence, and renewable energy. Chinese companies, including Huawei, Tencent, and Alibaba, have emerged as global leaders in their respective industries, challenging the dominance of Western tech giants (Brandt et al., 2022). China's investments in research and development have resulted in groundbreaking innovations, driving its transition from a manufacturing-based economy to one driven by technology and innovation. Furthermore, China leads the world in patent filings and has rapidly expanded its high-speed rail network, showcasing its technological prowess on the global stage (Shicong, 2023).

China's military expansion and defense spending have also been noteworthy. The country has significantly modernized its armed forces and increased its military capabilities. China has expanded its presence in the South China Sea, leading to tensions with neighboring countries and raising concerns among global powers. Its defense budget has consistently grown, with a reported increase in 2022, reaching approximately \$292

billion (Tian et al., 2023). China's military buildup reflects its ambition to protect its strategic interests, assert its influence in the region, and project power on the global stage.

These various aspects of China's rise collectively illustrate its growing influence and impact on global politics and economics. The BRI, with its extensive investment and infrastructure development, showcases China's ambitions to shape regional connectivity and economic integration. China's advocacy of free trade positions it as a key player in the face of rising protectionism. Its technological advancements demonstrate its prowess in cutting-edge industries, challenging Western dominance. Lastly, its military expansion and defense spending underscore its ambitions as a global power.

As China's influence continues to expand, it poses both opportunities and challenges for the existing global order. Its rise challenges the traditional dominance of the United States and other Western powers, leading to a reevaluation of the balance of power in international relations. The implications of China's rise are far-reaching and have prompted intense debates among policymakers, scholars, and analysts. Understanding and navigating the complexities of China's rise will be crucial for shaping the future of global politics and ensuring stability in an increasingly interconnected and multipolar world.

Historical Parallels and Contemporary Context

The rise of China in the contemporary international system has drawn comparisons to the rise of Germany in the inter-war period. While the specific historical contexts and circumstances differ, there are some notable parallels that can be drawn.

Similar to China today, Germany's rise in the early 20th century was characterized by rapid economic growth, technological advancements, and a desire for greater geopolitical influence. Germany emerged as a major industrial power, developing advanced manufacturing capabilities and leading sectors such as chemicals, engineering, and automobile production. This economic growth fueled aspirations for greater political and military power, leading to a desire to revise the existing international order.

In a similar vein, China's economic rise over the past few decades has been remarkable, with its GDP growth outpacing that of many other countries. China has become the world's largest exporter and has made

significant investments in infrastructure, technology, and innovation. This economic strength has translated into geopolitical ambitions, with China seeking to assert its influence in various regions and shape the global order according to its own interests.

However, it is important to note that China's advancements in infrastructure, technology, and production have not occurred in isolation. Significant investments from Western countries, most notably the United States, have been instrumental in catalyzing China's development. For instance, U.S. foreign direct investment (FDI) in China was estimated at \$126 billion in 2022, according to the U.S. Bureau of Economic Analysis (2023). These investments have spanned various sectors, including technology, manufacturing, and real estate, providing not just capital but also technological know-how and expertise (Bureau of Economic Analysis, 2023). Such Western involvement has been a contributing factor in China's rapid economic ascent and its increasing ability to assert geopolitical influence. While China has leveraged these investments to advance its own interests, the role of Western capital in facilitating China's rise presents a complex interdependency that is worth acknowledging.

Germany's rise in the inter-war period was accompanied by a desire for territorial expansion and the pursuit of strategic objectives. Germany sought to challenge the existing balance of power in Europe, leading to territorial disputes, the remilitarization of the Rhineland, and ultimately, the outbreak of World War II.

Similarly, China's rise has raised concerns about its assertiveness in territorial disputes, particularly in the South China Sea. China's actions, such as the construction of military bases on disputed islands and its claims over vast maritime territories, have led to tensions with neighboring countries and heightened regional security concerns. These actions reflect China's efforts to consolidate its control over key strategic areas and project power in the region.

However, it is important to note that there are also significant differences between the rise of Germany in the inter-war period and the rise of China today. Germany's rise was accompanied by a particular ideology, namely Nazism, which espoused aggressive expansionism and racial superiority. In contrast, China's rise is primarily driven by economic and strategic considerations, with the Chinese Communist Party seeking to maintain domestic stability and secure its position as a global power.

Furthermore, the global context in which China is rising differs significantly

from the inter-war period. The world today is more interconnected and interdependent, with complex networks of trade, investment, and diplomacy. This interconnectedness creates both opportunities and challenges for China's rise, as it must navigate a global system shaped by a multitude of actors with diverse interests.

Overall, while there are parallels between the rise of Germany in the inter-war period and the rise of China today, it is crucial to recognize the differences in historical context and circumstances. The lessons learned from the past can inform our understanding of the challenges and opportunities presented by China's rise, but it is important to approach the topic with nuance and account for the unique dynamics of the contemporary international system.

Demise of Pax Americana

The decline of American global leadership, often referred to as the demise of Pax Americana, can be significantly enriched when viewed through the theoretical lens provided by E.H. Carr. He argued that periods of hegemonic decline are often characterized by a weakening of international institutions that the declining power helped to create. In his words, 'When the existing structure of power is challenged, the network of international relations, which it has called into being, is correspondingly weakened or destroyed' (Carr, 2016).

The United States, like Britain in the interwar period examined by Carr, has been the architect of international institutions such as the World Bank and the IMF. However, China's rise and America's relative decline are challenging the effectiveness and authority of these institutions. This aligns with Carr's observations about the fragility of international systems during times of power transition.

Carr also delved into the complex relationship between economic decline and geopolitical influence. He stated, 'Economic foundations of national power are more unstable and more rapidly shifting than the superstructure' (Carr, 2016). This perspective illuminates the decline of the United States in areas of technology and production, as it faces competition from rising powers like China. The erosion of U.S. economic superiority contributes to its diminished capacity to dictate global norms and standards, a phenomenon consistent with Carr's analysis.

Moreover, Carr highlighted the role of strategic policies in a nation's attempt to maintain its global standing. This is evident in the United

States' evolving policies aimed at containing the rise of China, such as the Indo-Pacific strategy. Carr argued that 'The preservation of power requires the continuous adaptation of its instruments to the most effective techniques available' (Carr, 2016). The U.S. strategy to counterbalance China's influence can be viewed as an adaptive instrument aimed at maintaining its geopolitical foothold, resonating with Carr's theories on the dynamism required to sustain power.

The decline of Pax Americana and the challenges it faces from the rise of China can be more thoroughly understood by applying Carr's theoretical insights. His considerations on the fragility of international institutions, the interplay between economic decline and loss of geopolitical influence, and the adaptive strategies required to maintain power offer a multi-dimensional framework to analyze these seismic shifts in the international order.

Over the years, the United States has played a central role in shaping the global economic order, establishing and leading institutions such as the World Bank, IMF, and the WTO. However, the rise of China as a global economic powerhouse and technological innovator is posing new challenges to US leadership and influence.

China's remarkable economic growth and technological advancements have propelled it to become the world's second-largest economy, rivaling the United States. It has also emerged as a major player in global trade, with a strong focus on exports. China's manufacturing capabilities, low-cost labor, and extensive supply chains have enabled it to dominate global markets in various industries, ranging from consumer electronics to textiles (Baláž et al., 2020).

The implications of China's rise for US leadership in global institutions are significant. The United States, previously accustomed to shaping the rules and norms of the international economic order, is now facing a challenge to its dominance. China's increasing economic clout has led to calls for reforming existing institutions to better reflect the changing global balance of power (Ly, 2021).

Moreover, China has been proactive in establishing its own international financial institutions, such as the AIIB, which aims to provide infrastructure financing to countries in the Asia-Pacific region. The establishment of the AIIB, seen by some as a rival to the World Bank and the IMF, showcases China's desire to have a greater say in global economic governance and diminish the influence of Western-led institutions (Cammack, 2018).

In addition to its economic rise, China has been actively investing in military modernization and expanding its defense spending. It is developing advanced weapon systems, enhancing its naval capabilities, and strengthening its presence in contested areas such as the South China Sea. These developments have raised concerns among US policymakers and regional actors, as they perceive China's growing military power as a potential threat to the established security order in the Asia-Pacific region (Congressional Research Service, 2021).

As the United States grapples with its relative decline in global influence, it has been developing multifaceted strategies aimed at managing the power dynamics altered by China's rise. One such strategy is the Indo-Pacific policy, which aims to enhance U.S. engagement in the Asia-Pacific region and foster alliances and partnerships with countries that share its vision for a 'free and open Indo-Pacific.' This policy is in part a containment strategy, designed to counter China's growing influence in the region (White House, 2022).

The Asia pivot approach, another U.S. strategic move, is also highly debated. This approach aims to allocate more of the United States' diplomatic, economic, and military resources to the Asia-Pacific region, acknowledging the area's increasing geopolitical significance. Both strategies represent the United States' efforts to maintain its influence and to counterbalance China's rising power (Copper, 2014).

Yet, the capacity for the United States to effectively implement these strategies and China's influence are subjects of ongoing debate among policymakers and analysts. The U.S. faces several constraints, including domestic political divisions, economic challenges, and other global commitments, which limit its ability to fully execute a pivot to Asia or engage more deeply in the Indo-Pacific.

China, on the other hand, has its own set of instruments to assert its rising influence. These include its Belt and Road Initiative, its growing technological capabilities, and its increasingly modernized military force. Moreover, China has actively engaged in 'soft power' diplomacy, investing in cultural exchanges, education, and overseas development projects to enhance its global image (Shambaugh, 2015).

The United States retains several key advantages, including its network of long-standing alliances, its technological innovation capabilities, and its role as the issuer of the world's primary reserve currency. These instruments provide the U.S. with some leverage to navigate the shifting

global landscape and negotiate the terms of a changing international order.

Both the United States and China possess a range of instruments and capacities that they can deploy to either maintain or change the current global order. The interplay between these instruments, set against the backdrop of the United States' relative decline and China's rise, will be a defining feature of international relations in the coming years."

The demise of Pax Americana and the challenges posed by China's rise have broader implications for the international order. The United States' retreat from global leadership and the erosion of support for free trade creates space for other powers, such as China, to exert greater influence and shape global norms and institutions according to their own interests. This shift in power dynamics has led to debates about the future trajectory of the international system and the potential for a multipolar order.

Furthermore, the rise of China has also drawn comparisons to historical events, such as the rise of Germany in the inter-war period. Just as Germany's ascent posed challenges to the established order, China's rise is disrupting the existing balance of power and leading to debates about the potential for conflict or cooperation in the future.

In sum, the demise of Pax Americana and the rise of China are transforming the global political landscape. China's economic growth, technological advancements, and assertive foreign policy are challenging US leadership and influence in global institutions. The United States is grappling with the implications of this shift and facing calls for reform in order to adapt to the changing dynamics of the international system. The long-term consequences of this great shift in global politics are yet to be fully realized, but they undoubtedly mark a significant turning point in international relations.

The Role of Other Countries in the Changing Global Order

While the focus of this review article has primarily been on the shifting dynamics between the United States and China, it is pivotal to widen the lens to include other significant actors that are shaping the international system. Each of these nations brings distinct attributes and influences to the table.

Russia: The Revitalized Geopolitical Challenger

Russia's assertive foreign policy, particularly in Eastern Europe and the Middle East, presents a rejuvenated challenge to Western geopolitical interests. Its military interventions and energy politics serve as key instruments in its pursuit of a multipolar world.

India: The Aspiring Democratic Counterbalance

India's democratic governance and rapidly growing economy make it a crucial player in the Indo-Pacific region. It offers a different model of governance from China and is often seen as a democratic counterbalance in global forums.

Japan: The Technological Innovator and Regional Stabilizer

Japan's technological prowess and commitment to regional stability make it a vital actor in East Asia. Its alliances and partnerships extend beyond economic interests to include security cooperation, particularly in response to North Korean provocations and China's maritime claims.

Understanding how these countries respond to the evolving power dynamics between the United States and China is essential. Each plays a unique role in shaping the future of the international system, contributing to its complexity and multipolarity.

Russia

Russia's actions in recent years have had a profound and far-reaching impact on the global order, particularly with regard to its invasion of Ukraine in February 2022 and the ongoing conflict that ensued. These actions have raised serious concerns within the international community and strained Russia's relationships with Western countries, leading to significant geopolitical tensions.

The invasion of Ukraine in 2022, marked the largest land war in Europe since World War II, shocked the world and has had devastating consequences. It has resulted in massive loss of life, enormous displacement of the Ukrainian population, and the decimation of Ukrainian cities and infrastructure. The conflict has redrawn geopolitical energy supply lines, strengthened alliances among Western countries, and deepened divides with China. It has even put the use of nuclear weapons on the table for the first time in decades, highlighting the gravity of the situation and the importance of leadership in moments of crisis (Qaisrani et al., 2023).

Russia's actions in Ukraine can be seen as part of its broader ambition to assert its influence in neighboring regions and challenge the existing international order. By annexing Crimea and supporting separatist movements in eastern Ukraine, Russia has demonstrated its willingness to use military force to reshape borders and pursue its strategic objectives. This revisionist approach to international relations has complicated the global security landscape and raised concerns about Russia's intentions and behavior on the international stage.

Dealing with Russia's revisionist approach poses complexities for the international community. It requires careful navigation of diplomatic channels, economic pressures, and deterrence measures. Western countries, in particular, have been compelled to reassess their security policies and reinforce their defense capabilities in response to Russia's actions. The conflict in Ukraine has sparked discussions about the need for increased support to Ukraine and collective defense measures among NATO allies (Shay, 2023).

Moreover, the conflict in Ukraine has exacerbated tensions between Russia and other global powers. The United States and European Union have been vocal in their condemnation of Russia's actions, imposing sanctions and diplomatic pressure in an attempt to change Russia's behavior. The conflict has also strained Russia's relationships with other regional powers, such as Türkiye, which has been caught between maintaining its strategic ties with Russia and supporting Ukraine. Meanwhile, China has maintained its support for Russia, viewing a weakened Russia as beneficial to its own long-term competition with the United States. China's strategic partnership with Russia and its careful balance of support demonstrates the complexities of the global power dynamics (Lyu et al., 2022).

In addition to geopolitical implications, the conflict in Ukraine has caused significant humanitarian suffering. The war has resulted in thousands of casualties, including both civilians and military personnel, and has forced a large number of people to become internally displaced or seek refuge in neighboring countries. The humanitarian crisis has strained resources and infrastructure, posing additional challenges for the affected populations and the countries hosting them (Fontanarosa et al., 2022).

Overall, Russia's invasion of Ukraine and the ongoing conflict have had wide-ranging consequences. They have strained Russia's relationships with Western countries, triggered geopolitical tensions, and prompted a reassessment of global security dynamics. The conflict has caused

significant human suffering and displacement, exacerbating tensions between Russia and other global powers. Resolving the conflict and finding a sustainable solution remains a complex challenge for the international community, requiring leadership, diplomacy, and concerted efforts to restore stability and address the humanitarian crisis.

India

India, as the world's largest democracy and a rapidly growing economy, has emerged as a key player in global affairs. With its "Act East" policy, India has been actively seeking to strengthen its ties with Southeast Asia and the broader Indo-Pacific region, positioning itself as a significant player and counterweight to China's influence in the region. India's actions, military capabilities, strategic partnerships, and participation in multilateral organizations all demonstrate its aspirations for a more prominent role on the global stage (Kumar, 2022).

India's "Act East" policy reflects its desire to deepen economic, political, and security engagement with countries in Southeast Asia and the Indo-Pacific. This policy is driven by a recognition of the region's growing importance in global affairs and India's own economic interests. By expanding its diplomatic and economic presence in the region, India aims to enhance regional connectivity, trade, and cooperation, while also countering China's expanding influence (Ngalung, 2022).

India's military capabilities have undergone significant development in recent years. It has made substantial investments in modernizing its armed forces and expanding its defense capabilities. This includes the development of advanced missile systems, naval expansion, and the enhancement of its cyber and space capabilities. These efforts are aimed at ensuring regional security and safeguarding India's strategic interests (Colley and Suhas, 2021).

India has also forged strategic partnerships with countries around the world, including the United States, Japan, Australia, and countries in Southeast Asia. These partnerships have been bolstered by shared interests in maintaining a free, open, and rules-based Indo-Pacific region. Collaboration with these countries has involved joint military exercises, defense technology transfers, intelligence sharing, and diplomatic coordination (Basrur and Kutty, 2021).

India's active participation in multilateral organizations further underlines its growing relevance in the global order. It is a member of several

influential forums such as the United Nations, G20, BRICS, and the Indian Ocean Rim Association, among others. Through its engagement in these forums, India seeks to shape global agendas, contribute to decision-making processes, and advocate for the interests of developing countries (Saran, 2010).

India's demographic dividend, with a large and youthful population, is seen as a valuable asset that can potentially contribute to its global standing. The country's workforce is projected to be the world's largest by 2027, offering a significant consumer market and a source of skilled labor. Additionally, India's status as a technology and innovation hub has further bolstered its relevance in the changing global order. The country has a thriving tech industry, with major global IT companies establishing a presence in India. This has contributed to India's reputation as an emerging leader in sectors such as information technology, biotechnology, space technology, and renewable energy (Ahya, 2022).

India's rise as a regional power serves as a counterweight to China's expanding influence in the Indo-Pacific. Its large population, growing economy, and military capabilities make it an attractive partner for countries seeking to balance against China's rise. The United States, in particular, has recognized India's importance and has been actively deepening its strategic partnership with India to counterbalance China's assertiveness in the region (Ullah and Hayat, 2021).

The United States and India have been strengthening their defense ties through various initiatives, including the U.S.-India Defense Technology and Trade Initiative and the Quadrilateral Security Dialogue (Quad) with Japan and Australia. The Quad, in particular, serves as a forum for these countries to coordinate their efforts and promote a free, open, and inclusive Indo-Pacific region (Jain, 2022).

Furthermore, India's historical tensions with China, including territorial disputes and border clashes, have led to a cautious approach by India in managing its relationship with China. While India seeks to maintain cooperative and constructive relations with China, it also remains wary of China's assertive actions. The United States, on the other hand, has been actively building closer ties with India as part of its strategy to counterbalance China's influence (Ogden, 2022).

In this context, India's role in the great power competition between China and the United States is multifaceted. It provides an important partner for the United States to balance against China's regional ambitions, while also

seeking to safeguard its own interests in the face of China's assertiveness. India's strategic location and its growing military capabilities make it a significant factor in shaping the balance of power and security dynamics in the Indo-Pacific, contributing to the complex dynamics of the great power competition between China and the United States.

In sum, India's status as the world's largest democracy, its rapidly growing economy, and its active engagement in global affairs have positioned it as a key player in the evolving global order. Its "Act East" policy, military capabilities, strategic partnerships, and participation in multilateral organizations highlight its aspirations for a more prominent role on the global stage. With its demographic dividend and status as a technology and innovation hub, India's relevance in shaping the future of the global order continues to grow.

Japan

Japan's economic prowess, technological advancements, and stable political system have firmly established it as a major global player. Over the years, Japan has actively sought to enhance its security posture and redefine its role in international security affairs. Through its strategic alliance with the United States and its commitment to a free and open Indo-Pacific region, Japan positions itself as a key partner in the evolving regional dynamics. Moreover, Japan's economic cooperation, development assistance, and investments in infrastructure projects across Asia further demonstrate its efforts to shape the emerging global order (Koga, 2020).

Japan's economic strength and technological innovations have contributed to its global significance. As the world's third-largest economy, Japan plays a vital role in global trade and investment. Japanese corporations are renowned for their advanced technologies, particularly in sectors such as automotive manufacturing, electronics, robotics, and telecommunications. These innovations have not only boosted Japan's economic standing but have also positioned the country as a global leader in technology and innovation (Flath, 2022).

In terms of security, Japan has been working closely with the United States through their strategic alliance. The U.S.-Japan alliance serves as a cornerstone of Japan's security policy and provides a framework for bilateral defense cooperation, including the stationing of U.S. military forces in Japan. This alliance has been instrumental in maintaining stability and security in the region, deterring potential threats, and addressing shared challenges such as North Korea's nuclear program

(Richardson, 2020).

Furthermore, Japan has been actively engaged in promoting multilateralism and strengthening international institutions. It is an active participant in forums such as the United Nations, G7, and G20, where it contributes to discussions on global issues, including climate change, sustainable development, and global health. Japan's leadership in these forums reflects its commitment to addressing global challenges and shaping the rules-based international order (Midford, 2020).

Moreover, Japan aspires to deepen its relations with NATO, as evidenced by the presence of a NATO Liaison Office in Tokyo. Japan's desire to strengthen ties with NATO reflects its commitment to multilateralism and its recognition of the importance of global partnerships in addressing security challenges. Japan's stable political system, advanced technology, and economic strength make it a valuable partner for NATO, and through closer cooperation, Japan aims to contribute to global peace and security (Grieco, 2023).

Overall, Japan's role as a US ally in the region, along with its aspirations to improve relations with NATO, showcases its significance in the evolving global order. Its strategic partnership with the United States ensures regional stability, while its engagement with NATO highlights its commitment to international security cooperation. As Japan continues to deepen its relationships with both the United States and NATO, it strengthens its position as a key player in shaping regional dynamics and contributing to the broader international security landscape.

The responses of these countries to the changing global order vary, reflecting their unique national interests, historical contexts, and regional dynamics. While some nations may seek closer alignment with the United States to balance against China's influence, others adopt a more pragmatic approach by engaging with both major powers to maximize their own benefits. Moreover, regional alliances and organizations, such as the Association of Southeast Asian Nations (ASEAN), the European Union (EU), and the African Union (AU), play a vital role in shaping regional and global dynamics by fostering cooperation, promoting stability, and addressing shared challenges.

Understanding the perspectives and actions of these countries is essential for comprehensively analyzing the changing global order. The interactions, alignments, and rivalries among major powers and regional actors will shape the future trajectory of global politics, economy, and security.

Therefore, further research and analysis are necessary to explore the evolving roles and strategies of these countries, as well as their impact on the international system.

In sum, while the United States and China's relationship has been at the forefront of discussions on the changing global order, it is crucial to acknowledge the significance of other major powers in shaping the future landscape. Countries like Russia, India, and Japan are increasingly asserting their influence and impacting the dynamics of the international system. Russia's invasion of Ukraine has raised concerns about its revisionist approach, while India and Japan seek to establish their roles in the emerging order. Understanding the responses, strategies, and interactions of these countries provide a more nuanced perspective on the multifaceted nature of the current global landscape and aids in identifying opportunities for cooperation and managing potential challenges. By considering the diverse perspectives and actions of major powers and regional actors, policymakers and scholars can better navigate the complexities of the changing global order and strive for a more stable and cooperative international system.

Conclusion

The current global landscape, marked by the decline of US hegemony and the rise of China, resembles a "Thirty Years' Crisis." Throughout this review article, we have examined various aspects of this changing global order and discussed the implications for states and international institutions. The findings and arguments presented in the preceding sections underscore the need for a comprehensive understanding of the challenges and opportunities posed by this new era in global politics.

Firstly, it has been revealed that the impact of realism in international relations, challenges the prevailing belief that it had taken a backseat in the post-Cold War era. The resurgence of power politics, territorial disputes, and the pursuit of national interests by major powers such as Russia and China demonstrated the enduring relevance of realism. The events of the past decades shattered the notion that conflicts between major powers were a thing of the past, reminding us of the inter-war period's consequences.

Moreover, China's rise as a global power, its BRI, and its advocacy of free trade parallel the emergence of the United States as a superpower. China's technological advancements, military expansion, and defense spending further demonstrate its growing influence on the global stage.

We drew comparisons with the United States' past endeavors, such as the Marshall Plan, highlighting the parallel between China's pursuit of its national interests and America's historic role as a superpower.

Furthermore, the United States, which previously dominated the global economy through institutions like the World Bank, IMF, and WTO, is facing challenges as its economic and technological superiority wanes. China's rise poses a threat to US leadership in these areas. The anxiety generated by this power shift has led to initiatives within the United States that undermine free trade and reflect a more insular approach.

Additionally, concerns about the risk of a new global military conflict have been raised, drawing parallels with the interwar period. The limitations of nuclear deterrence and the absence of a state capable of establishing and sustaining global peace raise serious concerns about the potential for a new global conflict. It is crucial to remain vigilant and take proactive measures to prevent the escalation of tensions and maintain stability in the international system.

Bringing together these findings and arguments, it is evident that the current global landscape demands careful analysis and adaptive responses. The decline of US hegemony, the rise of China, the challenges to established norms and institutions, and the risks of military conflicts necessitate a comprehensive understanding of the implications. Policymakers and scholars must grapple with the complexities of power politics, the limitations of existing institutions, and the imperative of global cooperation.

The current global landscape, reminiscent of Carr's "Twenty Years' Crisis," (Carr, 2016) demands a holistic approach to understanding and addressing the complexities of our time. By recognizing the enduring relevance of realism, the transformative impact of China's rise, the challenges to the US leadership, and the risks of a global conflict, policymakers and scholars can develop nuanced strategies and proactive measures. By embracing cooperation, adaptability, and a commitment to multilateralism, we can strive for a more inclusive, equitable, and resilient global order that navigates the challenges of this new era in global politics.

In light of these developments, states and international institutions must adapt to this changing reality. Reforming and strengthening international institutions will be crucial to address the legitimacy concerns arising from shifting power dynamics and to foster effective global cooperation. By embracing the lessons of history and harnessing collective wisdom, the

international community can navigate the challenges and opportunities presented by this transformative period, fostering a more stable, inclusive, and cooperative global order.

In conclusion, the current global landscape, marked by the decline of US hegemony and the rise of China, resembles a "Thirty Years' Crisis." Understanding the implications of these shifts is crucial for policymakers and scholars alike as they navigate the challenges and opportunities presented by this new era in global politics. By recognizing the complexities and drawing on the lessons of history, we can work towards a more inclusive, equitable, and resilient global order that fosters cooperation, addresses power dynamics, and promotes stability in the international system.

Declaration

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

References

Ahya, C. (2022, November 8). India's coming decade of outperformance. *Financial Times*. Access date: 08.06.2023, <https://www.ft.com/content/489cc92c-c950-47de-ad5f-586b9da33b70>.

Alberque, W., and Schreer, B. (2022). Finland, Sweden and NATO Membership. *Survival*, 64(3), 67-72. <https://doi.org/10.1080/00396338.2022.2078046>.

Allison, G. T. (2017). Destined for War? *The National Interest*, (149), 9-21.

Baláž, P., Zábajník, S., and Harvánek, L. (2020). The Growing Importance of China in the Global Trade. In P. Harms and T. Pohlmann (Eds.), *China's Expansion in International Business* (pp. 67-89). Palgrave Macmillan Asian Business Series. https://doi.org/10.1007/978-3-030-21912-3_3.

Basrur, R., and Kutty, S. (2021). Modi's India and Japan: Nested Strategic Partnerships. *International Politics*, 1(59), 67-89. <https://doi.org/10.1057/>

s41311-021-00288-2.

Brandt, J., Kreps, S., Meserole, C., Singh, P., and Sisson, M. W. (2022, September 30). Succeeding in the AI competition with China: A strategy for action. *Brookings*. Access date: 10.06.2023, from <https://www.brookings.edu/research/succeeding-in-the-ai-competition-with-china-a-strategy-for-action/>.

Breslin, S. (2018). Global reordering and China's rise: Adoption, adaptation and reform. *The International Spectator*, 53(1), 57–75. <https://doi.org/10.1080/03932729.2018.1401804>.

Breslin, S. (2021). *China risen?: Studying Chinese global power*. Bristol: Bristol University Press.

Bureau of Economic Analysis. (2023). Retrieved from <https://www.bea.gov/sites/default/files/2023-07/dici0723-fax.pdf>.

Cai, K. G. (2022). China's initiatives: A bypassing strategy for the reform of Global Economic Governance. *Chinese Political Science Review*, 8(1), 1–17. <https://doi.org/10.1007/s41111-022-00215-7>.

Cammack, P. (2018). Situating the Asian Infrastructure Investment Bank in the context of global economic governance. *Journal of Chinese Economic and Business Studies*, 16(3), 241–258. <https://doi.org/10.1080/14765284.2018.1476082>.

Carr, E. H. (2016). *The twenty years' crisis, 1919-1939: Reissued with a new preface from Michael Cox*. Springer.

Chaisse, J., and Hsieh, P. L. (2023). Rethinking Asia-Pacific regionalism and new economic agreements. *Asia Pacific Law Review*, 1–18. <https://doi.org/10.1080/10192557.2023.2216056>.

Chatzky, A., and McBride, J. (2020). China's massive belt and road initiative. *Council on Foreign Relations*, 28. Access date: 10.06.2023, from <https://www.cfr.org/backgrounder/chinas-massive-belt-and-road-initiative>.

Colley, C., and Suhas, P. (2021). India–China and Their War-making Capacities. *Journal of Asian Security and International Affairs*, 1(8), 33–61. <https://doi.org/10.1177/2347797021993962>.

Copper, J. F. (2014). America's Asia pivot: What does it mean and will it succeed? *East Asian Policy*, 06(02), 99–107. <https://doi.org/10.1142/s1793930514000191>.

Congressional Research Service. (June 4, 2021). China's Military: The People's Liberation Army (PLA). Access date: 10.06.2023, from <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R46808>.

Economy, E. (2018). *The third revolution: Xi Jinping and the new Chinese state*. Oxford University Press.

Fardella, E. (2015). China's Debate on the Middle East and North Africa: A Critical Review. *Mediterranean Quarterly*, 26(1), 5-25.

Feng, K. (2019). Research on the Transnational Investment and financing mechanisms of the belt and road initiative. *Regional Mutual Benefit and Win-Win Under the Double Circulation of Global Value*, 285–325. https://doi.org/10.1007/978-981-13-7656-6_10.

Flath, D. (2022). *The Japanese Economy*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780192865342.001.0001>.

Fontanarosa, P. B., Flanagan, A., and Golub, R. M. (2022). Catastrophic Health Consequences Of the War In Ukraine. *JAMA*, 16(327), 1549. <https://doi.org/10.1001/jama.2022.6046>.

Gilpin, R. (1981). *War and change in world politics*. Cambridge University Press.

Grieco, K. (2023, May 9). Why NATO's Planned Liaison Office in Japan Is a Bad Idea. *The Diplomat*. Access date: 10.06.2023, from <https://thediplomat.com/2023/05/why-natos-planned-liaison-office-in-japan-is-a-bad-idea/>

Huntington, S. P. (2004). *Who are we?: The challenges to America's national identity*. Simon and Schuster.

Ikenberry, G. J. (2001). *After victory: Institutions, strategic restraint, and the rebuilding of order after major wars*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400823963>.

Ikenberry, G. J. (2008). The rise of China and the future of the West-Can the liberal system survive. *Foreign Aff.*, 87, 23.

Ikenberry, G. J. (2018). The end of liberal international order? *International Affairs*, 94(1), 7-23. <https://doi.org/10.1093/ia/iix241>.

IMF. (2023). Retrieved from <https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPD@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOORLD>.

Jain, P. (2022). India's Changing Approach to the Quadrilateral Security

Dialogue. *East Asian Policy*, 14(01), 56-70. <https://doi.org/10.1142/s1793930522000046>.

Keohane, R. O., and Nye Jr, J. S. (1973). Power and interdependence. *Survival*, 15(4), 158-165. <https://doi.org/10.1080/00396337308441409>.

Koga, K. (2020). Japan's 'Indo-pacific' Question: Countering China or Shaping A New Regional Order? *International Affairs*, 1(96), 49-73. <https://doi.org/10.1093/ia/iiz241>.

Kumar, S. (2022). Regional Organizations and States In International Relations: A Study Of India's Approach Towards Regional Organizations. *Millennial Asia*, 097639962211051. <https://doi.org/10.1177/09763996221105148>.

Kwon, J. (2019). The Turn of the Tide: Explaining China's Growing Assertiveness in the South China Sea. *International Relations*, 7(02), 49-65. <https://doi.org/10.17265/2328-2134/2019.02.001>.

Li, M. (2019). China's economic power in Asia: The belt and road initiative and the local Guangxi government's role. *Asian Perspective*, 43(2), 273-295. <https://doi.org/10.1353/apr.2019.0011>.

Ly, B. (2021). China Quest for global governance overhaul. *Cogent Social Sciences*, 7(1), 1932031. <https://doi.org/10.1080/23311886.2021.1932031>.

Lyu, Y. F., Wang, J., Zhang, Y. H., Zeng, H., and Chang, M. (2022). Persistence analysis of the impact of the Russia-Ukraine conflict on NATO allies' military spending—empirical analysis based on vector autoregressive model (VAR). *International Journal of Safety and Security Engineering*, 12(6), 755-759. <https://doi.org/10.18280/ijssse.120612>.

Midford, P. (2020). Global and Regional Security Multilateralism. In *The Oxford Handbook of Japanese Politics* (Online Edition). <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190050993.013.41>.

Ngalung, M. (2022). India's Act East Policy: Engagement With Asean. *EJSSS*, 02(03), 176-198. <https://doi.org/10.47362/ejsss.2022.3204>.

Ogden, C. (2022). The Double-Edged Sword: Reviewing India-China Relations. *India Quarterly*, 78(2), 210-228. <https://doi.org/10.1177/09749284221089530>.

Qaisrani, I. H., Qazi, M. B. H., and Abbas, H. (2023). A Geopolitical War in Europe: Russia's Invasion of Ukraine and its Implications. *Journal of European Studies (JES)*, 39(1), 1-1. <https://doi.org/10.56384/jes.v39i1.285>.

Richardson, L. (2020). The Autonomy–alignment Trade-off: Japan’s Evolving Defense Posture. *Asian Politics and Policy*, 1(12), 27-39. <https://doi.org/10.1111/aspp.12510>.

Roberts, A. (1991). A new age in international relations? *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 509-525. <https://doi.org/10.2307/2621949>.

Rolland, N. (2017). China’s “Belt and Road Initiative”: Underwhelming or game-changer? *The Washington Quarterly*, 40(1), 127-142. <https://doi.org/10.1080/0163660X.2017.1302743>.

Rosecrance, R. (2006). Power and international relations: The rise of China and its effects. *International Studies Perspectives*, 7(1), 31-35. <https://doi.org/10.1111/j.1528-3577.2006.00227.x>.

Sachse, V. E. (1989). Hegemonic stability theory: An examination. Louisiana State University and Agricultural and Mechanical College.

Saran, S. (2010). India’s Contemporary Plurilateralism. *Oxford Handbooks Online*. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198743538.013.45>.

Schulhof, V., van Vuuren, D., and Kirchherr, J. (2022). The Belt and Road Initiative (BRI): What will it look like in the future? *Technological Forecasting and Social Change*, 175, 121306. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121306>.

Shambaugh, D. (2015). China’s soft power push. Retrieved from <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2015-06-16/china-s-soft-power-push>.

Shay, S. (2023). The Effects of the War in Ukraine on the US-China Relations. *Security Science Journal*, 4(1), 54-67. <https://doi.org/10.37458/ssj.4.1.4>.

Shicong, D. (2023, March 1). China Leads World in Patent Applications for Fourth Straight Year in 2022. Retrieved from <https://www.yicaiglobal.com/news/china-leads-world-in-patent-applications-for-fourth-straight-year-in-2022>.

Stein, A. A. (1984). The hegemon’s dilemma: Great Britain, the United States, and the international economic order. *International Organization*, 38(2), 355-386. <https://doi.org/10.1017/S0020818300026758>.

Tarrow, S. (2005). *The new transnational activism*. Cambridge University

Press.

The State Council Information Office of the People's Republic of China. (2023). *The Belt and Road Initiative: A Key Pillar of the Global Community of Shared Future*. Beijing, China: The Belt and Road Initiative: A Key Pillar of the Global Community of Shared Future.

Tian, N., Lopes da Silva, D., Liang, X., Scarazzato, L., Béraud-Sudreau, L., and De Oliveira Assis, A. C. (2023). Trends in World Military Expenditure, 2022. *SIPRI*. Retrieved from https://www.sipri.org/sites/default/files/2023-04/2304_fs_milex_2022.pdf.

Ullah, S., and Hayat, Z. (2021). India as a Net Security Provider in Indo-Pacific and Implications for the Region. *NUST Journal of International Peace & Stability*, 4(1), 26-39. <https://doi.org/10.37540/njips.v4i1.77>.

Vines, D. (2018). The BRI and RCEP: ensuring cooperation in the liberalisation of trade in Asia. *Economic and Political Studies*, 6(3), 338-348. <https://doi.org/10.1080/20954816.2018.1498992>.

Vučetić, S. (2022). China and its region: An assessment of hegemonic prospects. *Journal of Regional Security*, 17(2), 155–186. <https://doi.org/10.5937/jrs0-32643>.

Waltz, K. N. (1990). Realist thought and neorealist theory. *Journal of International Affairs*, 21-37.

Wang, C. N. (2023, February 3). China Belt and Road Initiative (BRI) Investment Report 2022 – Green Finance and Development Center. Retrieved from <https://greenfdc.org/china-belt-and-road-initiative-bri-investment-report-2022/>.

White House. (2022). Access date: 10.10.2023, <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/02/U.S.-Indo-Pacific-Strategy.pdf>.

Wolf, M. (2014). *The Shifts and the Shocks: What we've Learned—and have Still to Learn—from the Financial Crisis*. Penguin UK.

World Bank. (2023). Access date: 10.10.2023, <https://data.worldbank.org/indicator/BX.GSR.TOTL.CD?end=2022&locations=CN&start=2000&view=chart>.

World Bank Open Data. (2023). GDP growth (annual %) - China, United States. Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=CN-US>.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

The Political Economy of Rent-Seeking Behavior and the Connection with Unearned Income and Inequality¹

Rant Arayışı Davranışının Ekonomi Politikliği ve Kazanılmamış Gelir ve Eşitsizlikle Bağlantısı

Hayriye Hilal BAĞLITAŞ

Doç. Dr.
Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.
hhilalbaglitas@erciyes.edu.tr
ORCID : 0000-0002-3031-6271

Cilt / Issue: 11(2) 593-608
Geliş Tarihi: 09.10.2023
Kabul Tarihi: 16.02.2024

Atf: Bağlitaş, Hayriye Hilal
(2024). The Political Economy of
Rent-Seeking Behavior and the
Connection with Unearned Income
and Inequality *Tesam Akademi Dergisi*,
11(2), 593-608. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1373195>.

¹ Abstract of this article was
presented at the VII. International
Congress on Economics Research
and Financial Markets (IERFM)

Abstract

For decades, inequality has been one of the most critical problems that we must tackle, and studies of income (or wealth) inequality are the source of much research. When we deal with the sources of unequal income distribution, and if a factor is unproductive but only reasonable in accumulating wealth, it has a diverting impact on income. In this line, rent-seeking activities are a structure suitable for this content. Rent-seeking aims to gain without contributing to the number of goods and services and shows the characteristic of unearned income. Unearned income is the return from income investment, not from physical and mental effort. In other words, rent-seeking behavior is a struggle to get a larger share of wealth. Taking larger shares is linked to declining shares and leads to inequality within society. In the context of the political economy of rent-seeking behavior, we examine various approaches. In addition, we illustrate how rent-seeking is related to unearned income and inequality.

Keywords: Rent-Seeking, Unearned Income, Inequality, Political Economy

Öz

Eşitsizlik onlarca yıldır ele alınması gereken en önemli sorunlardan biri olagelmış ve gelir (veya servet) eşitsizliğine ilişkin çalışmalar pek çok araştırmannın kaynağını oluşturmuştur. Gelir dağılımındaki eşitsizliğin kaynaklarına bakıldığında, bir faktör verimsiz ve ancak yalnızca servet birikimi için makulse, geliri saptırıcı bir etkiye sahip olmaktadır. Bu doğrultuda rant arama faaliyetleri, saptırıcı içeriğe uygun bir yapıdadır. Rant arayışında mal ve hizmet miktarına katkı sunulmaksızın kazanç

amaçlanmakta ve bu yönüyle hak edilmemiş (kazanılmamış) gelir özelliği göstermektedir. Kazanılmamış gelir fiziksel ve zihinsel çaba karşılığında değil, gelire yapılan yatırım kaynaklı gelirin getirisidir. Başka bir açıdan rant arama davranışı, servetten daha fazla pay alma mücadelesini ifade etmektedir. Daha büyük pay almak, payların azalmasıyla bağlantılıdır ve bir tarafın daha fazla pay alması, toplumda gelir eşitsizliğine yol açar. Bu yazıda, rant kollama davranışının ekonomi politiği bağlamında çeşitli yaklaşımlar incelenecektir. Ayrıca rant arayışının kazanılmamış gelir ve eşitsizlikle nasıl ilişkili olduğu gösterilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rant Arama, Kazanılmamış Gelir, Eşitsizlik, Politik Ekonomi

Introduction

The problematic nature of pure public interest also became a field of study for rent-seeking behavior. In this scheme of work, the term rent-seeking was coined by Tullock (1967) and Krueger (1974). Their works are the first articles of this period with Posner (1975). (Farooq, 2019, p. 112; Laband and Sophocleus, 1988, p. 274; Linster, 1991, p. 421). When we search the literature, since rent-seeking generates effortless and excessive gains, it might be a kind of unearned income and a source of income inequality. Besides this, rent-seeking disturbs resource allocation, causes inefficiencies in the market, and unfair gains. This behavior might exist in developing countries, developed countries, and various sectors. Moreover, rent-seeking behavior has conceptualization and measurement difficulties in the struggle of this kind of behavior. In this vein, we construct this study by first giving various descriptions of rent-seeking behavior, later the differences between profit-seeking and rent-seeking behaviors, and the logic of unearned income and dynamics of rent-seeking behaviors. The last two chapters illustrate the link between rent-seeking and inequality and sectoral examples of rent-seeking behaviors.

The Rent-Seeking Behavior Concept

The widespread and robust presence of rent-seeking behavior and culture in the modern world in its increasing complexity, often associated with the rentier economy, requires a better comprehension. As with rent-seeking behavior, the term is not in the usual sense of the word, namely, rent for property, cars, or equipment. Nor is it in the sense of paying a factor for land as one of the four factors of production. In this context, rent is used in a unique economic sense (Farooq, 2019, p. 112).

Before focusing on the rent-seeking term, we can look at the initial usage area of the term. Early on, a landlord receives payment only for ownership. However, there are no productive actions on the land, and thus, there becomes an unnecessary increase in its value. Later, this term is for monopoly gains due to similar ownership and power. The gains turn to the monopoly rents due to overcharging payment claims for her/his products, and the results are damaging to the common sources/values (Stiglitz, 2016).

When we think about or compare the distribution effect of monopoly rents and rent-seeking activities, generally, in economic terminology, monopoly rents have an easily understood context since a monopolist controls the market because of being a unique producer of a good or service. Thus, the monopolist causes a redistribution of income from consumers to their company. Nevertheless, rent-seeking behavior is so straight for the income distribution. Posner (1975) states that monopoly does not have a distributive impact on income. In contrast, rent-seeking scatters the monopoly rents and turns potential allocations into societal costs. When we evaluate monopoly rents within the rent-seeking community, monopoly has an infinitesimal impact on income distribution (Tollison, 2012, p. 79).

If we continue with the definitions, the first definition of rent (Marshall, 1949) is,

“payments to assets that exceed the competitive price (i.e., payments that exceed what is required to bring about the employment of the asset)” (Dencker and Fang, 2016, p. 468).

But the second rent-related definition has another side of the coin. Stiglitz (2016) explains rent-seeking as

“getting an income not as a reward for creating wealth but by grabbing a larger share of the wealth that would have been produced anyway”.

If getting rent motivates the actions, it becomes a rent-seeking behavior and has unfair consequences. The self-interested nature of individuals reveals the public choice theory, and the theory expresses that the primary motivation of human behavior (whether they are voters, politicians, lobbyists, or bureaucrats) builds rent-seeking behavior (Farooq, 2019, p. 116; Gordon, 2023; Shaw, 2023).

According to the theory, a rent-seeker tries to be wealthier without

creating new wealth, only getting existing one and also “grabbing” the definition by Stiglitz (2016). Unfortunately, this struggle brings side effects for the rest of society for the sake of rent-seekers’s financial gain without adding any value to the economy. Not only individuals but also companies, groups, and lobbies try to get these favors (Hillman, 2013, p. 307). Related favors might include many benefits, such as special grants, subsidies, tariff protection, monopoly profits, quota rents from import restrictions, and profits from exclusive rights to extract a natural resource (Gordon, 2023; Chaturvedi, 2016, p. 3). If political figures and governmental bureaucrats tend to assign rents, there might be a struggle among the retrospective and prospective seekers for the rents. The seekers put effort into taking favors from the government, not to produce goods/ services (Gordon, 2023).. In this process, Hillman (2013) says,

“The time, effort, initiative, and resources used in contesting rents are lost to productive contribution to a society’s output.”

Profit-seeking vs Rent-seeking Behavior

Rent-seeking behavior is undesirable because of the economic and social losses it causes. Besides that, not every earnings-seeking behavior does not have a rent-seeking pattern. At this point, it will be helpful to understand the difference between profit and rent. From the perspective of Buchanan (1972; 1980) and Ricketts (1987), while selfishness is the key driver of both, profit-seeking activities result in social gains, but rent-seeking is a reduction in social prosperity. Furthermore, profit maximizer (enterprising) is compatible with property rights, but rent-seekers look like challengers for the rights (Brooks et al., 1990, pp. 431-32).

On the other hand, Farooq (2019) compares economic profit and economic rents. He expresses that economic profit stimulates other firms to enter the market, whereas economic loss has a contractionary effect on the firms in the competitive environment. During the process, fair competition will benefit society, consumers, and producers incentivized by profit-seeking motives. Even if economic rent cannot be abolished or diminished by legal regulations, it is unfair and unearned income that prevents fair competition (p. 113).

Similarly, entrepreneurship encourages resource owners to search for more efficient resource allocation. The existence of positive returns encourages competitors to enter some activities, while negative returns cause some resource owners to exit their activities. Thus, returns return to normal levels over time (Rajan, 1988, pp. 165-66). In the Schumpeterian

Model, the entrepreneur is also an innovator and gets the profits from innovative activities (Baumol, 2004, p. 9). Leibenstein (1968) insists on the unique and critical role of entrepreneurship in the development process (p. 72). Entrepreneur, as he puts it (p. 74);

"search and discover economic opportunities, evaluate economic opportunities, marshal the financial resources necessary for the enterprise, make time-binding arrangements, take ultimate responsibility for management, be the ultimate uncertainty and risk bearer, provide and be responsible for the motivational system within the firm, search and discover new economic information, translate new information into new markets, techniques, and goods, and provide leadership for the workgroup."

On the other side of the issue, Dejardin (2011) refers to Tollison's (1997) description of rent-seeking behavior as a social cost of resource deviation and gives some kinds of this behavior;

"corruption, stealing, bribery, as well as seeking abusive judicial compensation or protection-seeking with the express purpose of limiting economic competition and promoting particular interest. Rent-seeking can originate from both the public and private sectors."

Laband and Sophocleus (1988) claim that profit-seeking and rent-seeking have parallel motivations, such as favoring the investor when an investor takes advantage of an asset that happens at the expense of others. In this respect, these considerations and outcomes are logical and expected. Although profit-seekers generate socially valuable output, rent-seekers do not. Even if there is no cost of transactions, rent-seeking is socially wasteful. In Olson's (1982) words, rent-seeking might ultimately hinder a nation's economy (p. 274). With the scope of rent-seeking, the most criticized sides of rent-seeking behaviors are related social losses such as increasing inequalities, inefficiency, inadequate economic functioning, transferring income to unproductive channels, waste of resources (Chakraborty and Dabla-Norris, 2006, p. 29; Farooq, 2019, p. 116; Gordon, 2023; Hillman, 2013, p. 307; Palk and Muralidhar, 2018, p. 782; Stiglitz, 2016).

The Logic of Unearned Income

Regarding rent activities, the rent-seeker gain is mainly harmful to

society and the economy. However, we do not directly mention that income classification belongs to it. Suppose rent is an income without any effort. In that case, only a transfer from others, King (1976) states that there is a general agreement that rent-seeking activities belong to the unearned income category. At this point, we must clarify the distinction between earned and unearned income. "Earn" links to putting effort and means getting a gain or compensation from labor-related work or service. When we concentrate on "unearned income," the term cuts the connection with effort but makes a connection with the ownership of a property. In other words, unearned income is a change in ownership of an income already earned by someone (King, 1976, pp. 251-2). There is another distinction considering how people feel about income. Earned income may make one feel more deserved but act less pro-social than unearned income. However, the source of income can affect what we spend the money on and how we consume it (Ambler and Godlonton, 2021, pp. 33-34).

Henry George and his colleagues separated the income, whether from using the soil in a pure state or from land improvements, albeit artificial. The former is an example of unearned income since an increase in land value only comes from a rise in demand. King (1976) insists that the work for clarification is challenging and needs sensitive determination and detection. On this line, labor is the main factor for the evaluation. Thus, our income is an earned income if it includes labor but unearned if we gain from interest or a rise in property value. A Marxian puts interest and illogical gains into the same basket. Likewise, George analyzes 'unearned increment' and asserts that value increases due to the rise in demand, not the owner's efforts, are also in the unearned income category. For instance, all speculative or chance gains are under the unearned income (pp. 251-5).

Similar acceptance is made by Taleghani (1983) and Naqvi, stating that "any automatic increase without productive labor" for interest revenue (Haneef, 1995, p. 101 in Farooq, 2019, p. 112). Haneef (1995) put it into the unearned income classification as Henry George. Farooq (2019) argues that we can hardly make the unearned income concept detailed under the scope and implications. Also, rent-seeking behavior is relevant to this unearned income (p. 112). Moreover, this relevance is not only because of definitional belonging but also the economic and societal outcomes. Unearned income and, thus, rent-seeking behavior is like transferring a gain or wealth from consumers to the corporations' owners. Also, this transferring mechanism occurs from their interlocutors without their

awareness of them to the seekers/earners. Additionally, the volume of gain allocation might become massive amounts. In this context, this kind of action looks like persecution/exploitation (Farooq, 2019, p. 114).

The Dynamics of Rent-Seeking Behavior

In terms of Gordon (2023), while any recompense above the production cost of a good that we coin as 'rent,' 'rent-seeking' is not beneficial in any way. Gordon declares rent-seeking is a redistribution of resources causing an inefficient economy and leading to unproductive resource allocation, reduction in government returns, rising income disparity, diminishing rate of national output, reducing prosperity accumulation, and disturbing competition.

McCormick, Shughart, and Tollison (1984, p. 1075) liken rent-seeking behavior to a kind of vascular disease 'arteriosclerosis' and characterize it as sunk costs that permanently deprive the economy. In addition, even though competition returns, with the distribution of monopoly profits, the investment in question becomes no longer possible with current production facilities (Laband and Sophocleus, 1988, p. 270). In addition, rent increases harm the free-market economy and cause a decrease in growth rates. It tries to stretch the system's rules so that the capitalists can compensate more, and it opens the door not only to income inequality but also to other types of inequality. In straightforward terms, any business that earns financial returns without adding value to the economy is in pursuit of rent (Palk and Muralidhar, 2018, p. 781).

One more lousy side of rent-seeking makes a connection to lobbyists and corruption. The lobbying activities of a rent-seeker need to build connections within the government, and this could be a very costly action. For instance, the cost of rent-seeking behavior for natural resources may include exclusive mining operations, drilling or distribution rights, and the enactment of appropriate legislation. (Blanes i Vidal et al., 2012 in Chaturvedi, 2016, p. 4). Chaturvedi (2016, 4) affirms that;

“for every piece of legislation enacted to unfairly favor rentiers, there is an increased burden on the rest of the population. Each of these inefficient transactions imposes a fee that is distortionary in nature.”

On the other side of the renters, there is a situation where corruption occurs for the sake of public interest. Lobbyists, as rentiers, earn rewards because of their rent-seeking activities and ensure that public sector rent-

seekers get a share. Similarly, in the case of corruption, there is a costly contract covered by taxes so that there is a wealth transfer without any contribution to economic value.

Congleton et al. (2008) argue that rent-seeking is similar to theft in terms of its role in the distribution of income and wealth, as it transfers/distributes existing wealth rather than generating new wealth. Similarly, theft is an income transfer that does not affect the national output and is only a transfer/grabbing. The social cost of theft arises from using resources for defense expenditures to protect against thieves rather than employing more efficient investments and objectives. The social loss caused by inefficient resource allocation similarly occurs in rent-seeking activities (pp. 2-3).

The Links Between Rent-Seeking and Inequality

Most economies have common significant problems such as inefficient development, slow growth, insecurity in wealth rights, unequal income distribution, and general rent-seeking tendencies. Rent-seeking impacts the economy by deflecting productive resources to activities that cause resource misappropriation. Rent-seeking activities such as corruption and tax farming might decrease growth by reducing global inducements and chances for production and investment. Widespread rent-seeking and precarious property rights are also associated with significant inequalities in income and wealth. Olson (1965) argued that corruption and rent-seeking are more likely in unequal societies (Chakraborty and Dabla-Norris, 2006, pp. 28-29).

Does the increase in the level of inequality affect rent-seeking, or does rent-seeking have an impact on income distribution and cause the inequality trap? The literature suggests that the causality between inequality and rent-seeking is a bidirectional model. The channels through which inequality leads to rent-seeking behavior are more likely to make society vulnerable to such behavior. In other words, unequal societies are more prone to rent-seeking behavior. On the other hand, rent-seeking also causes wealth distribution to become more skewed and unequal. Thus, this interaction produces the inequality trap (Acemoglu and Robinson, 2006; Banerjee et al., 2001 in Chaturvedi, 2016, p. 2).

In economies with high inequality, the wealthy may have sufficient resources and incentives to maintain their economic position (Acemoglu and Robinson, 2006; Banerjee et al., 2001 in Chaturvedi, 2016, p. 2). For this purpose, it provides benefits in providing sufficient resources and

power, such as a high level of distributional inequality, bargaining power, influence, and personal connections (Chaturvedi, 2016, p. 2). Corrupted judicial processes with lobbying activities also contribute to this process and may lead to action favoring the capitalist. With the decrease in trust, the increase in rent-seeking behaviors, which can be called the pursuit of everyone's interests, results from a rise in inequalities (Glaeser et al., 2003 in Chaturvedi, 2016, p. 2). In this context, Grossman (1991, 1994) demonstrates how inequality diverts resources from productive activities, encouraging the poor to predatory activities and the rich to defense investments (Chakraborty and Dabla-Norris, 2006, p. 31).

Rent-seeking, as a part of unearned income, is closely related to wage inequality. Rent-seeking gains earned from all kinds of resources, such as opportunities, power, and privileges, disturb the balance of wages, creating unequal income distribution. These sources, like patents and copyrights, give owners both monopoly power (and monopoly rents) and motivation for rent-seeking behavior (Baker, 2016 in Appelbaum, 2017, p. 514). Earnings from rent-seeking behavior are different forms of regressive redistribution in which income moves from the bottom to the top of the pyramid and involves costs. However, lobbying activities take place on a broad scale, not only for the private sector but also for the public sector. The level of public wages due to union activities is generally higher than that of the private sector. The resulting wage differences are due to the type of contract, task structure, and union rents (Chaturvedi, 2016, p. 4). Stiglitz and Bilmes (2012) evaluate the correlation between rent-seeking and rising income disparity as a zero-sum game by nature. In other words, correlation is like two pans of the scale. Since the number of resources allocated is limited, if one party wins, the other will inevitably lose (Appelbaum, 2017, p. 515).

Rent-seeking Behavior in Sectors

Stiglitz (2016) emphasizes that rent-seeking behaviors in the financial sector are serious. He explains this argument through the high levels of compensation paid to those in managerial positions after the financial crisis. If we determine wages according to marginal productivity, these payments were not at a height. Stiglitz also explains this link with increasing tax rates applied to the highest percentage of income earners. If the incomes of this group were from earned income, the tax increase would have reduced their GDP by discouraging their work. However, it did not lead to any decrease in GDP. Khwaja and Mian (2011) point out the variety of rent-seeking activities from private to public and from

developing to developed countries in the financial sector (p.580). Most studies focus on the role of the public sector rather than market players searching for rent-seeking gains in developing countries. On the other hand, in developed countries, the state's role is ignored, and the private sector is the dynamic of the sector's progress. Rent-seeking behavior on the part of politicians and bureaucrats is more likely to result from soft budget constraints or direct political/bureaucratic influence on state banks (p.582). When we look at market players in the financial sector, we cannot easily detect such behavior because it cannot be isolated from other activities. Private sector players lead to rent-seeking behavior through manipulations of prices and stocks, organizational patterns, particularly managerial issues, and insider information for equity markets (pp. 583-4).

Income/wage inequality is not only a consequence of rent-seeking motivated behavior, but abundant natural sources also lead to such rent-seeking based inequality. Rent-seeking takes place with the privilege of access to resources and makes the path easier for seekers than generating wealth. In contrast zero-sum game in wage inequality, this game results in a negative-sum game causing a reduction in growth rates for the country. Tax allowances applied for resources are the advantage of only owners, whereas policymakers could use the amount of taxation for socially beneficial fields such as education, health, and disadvantaged groups (Stiglitz, 2016). Moreover, Stiglitz (2016) argues that taxes on the rent of natural resources do not destroy them, meaning there is no adverse incentive effect on them. On the contrary, abundant natural resources can accompany high inequality rates in host countries. Because a few individuals or companies obtain these resources, they are the only ones who use their rent at the expense of others. Deacon and Rode (2015) explain this using the resource curse phenomenon. This phenomenon (or Dutch Disease) refers to the slower rate of growth accompanied by abundant natural sources. In the process, the weak institutional structure might make the resources a curse; when wealth is concentrated in minerals, political power seeks to establish control over mining, and institutions evolve to maintain their existing power. In contrast, relatively effective institutions turn the process against rent-seeking in favor of the community (pp. 3-4).

Sectoral potential for rent-seeking behaviors differs depending upon the structure of the sector. We might add another sample of rent-seeker activities: data brokers. Data brokers collect personnel information through different channels and sell the information for the marketing

purpose of commodities, services, or political thoughts to third parties (Reviglio, 2022, p. 3). However, they earn without bearing any cost or making productive output. Likewise, data brokers force private agents to accept individual information even if they are unaware of the data collection because of data mining techniques (Palk and Muralidhar, 2018, p. 785; Reviglio, 2022, p. 11). Thus, brokers cause data inequality compared to other competitors and wealth transfer without any increase in the acceptor's income in contrast to profit-seeking activities (Palk and Muralidhar, 2018, p. 786).

Conclusion

Throughout human history, countries have faced and tried to solve common issues such as low growth rates, inefficient resource allocation, unfairness in remuneration, rent-seeking, corruption, and bribery. In this paper, we demonstrate a political economy aspect of rent-seeking behavior via unearned income and inequality from a theoretical perspective. Rent-seeking is not only a physical impact on the national economy but also a security concern of society. The unearned income structure of rent-seeking behavior produces inequality, and inequality also increases rent-seeking activity. Preventing or reducing this gain-oriented behavior is significant for a more prosperous and fair life for all citizens.

Since difficulties in the measurement and identification are valid for rent-seeking, preventing or diminishing rent-seeking gains is complicated. Although we give some sector samples where rent-seeking prevails, we cannot claim that any sector or work area stays away from such issues. The causes of this complication are how much any action/sector might consist of rent-seeking activities and which regulations and implications might be effective against this behavior.

The detection needs technical calculation and statistical datasets. Unfortunately, data availability and accessibility are strictly low. Additionally, the literature is mainly theoretical or based on mathematical modeling. Econometric analysis, such as Laband & Sophocleu (1987) and Vasilev (2013), is scarce. In this regard, further studies could focus on econometrical methods measuring the degree of rent-seeking behavior. Also, sectoral studies could be helpful for this purpose. On the legal side of reducing such activities, an effective bureaucratic structure, solid institutional infrastructure, and ethical working perspective could facilitate the process (Park et al., 2005, pp. 46-47; Vasilev, 2013; p. 846).

Declaration

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

References

Acemoglu, D. and Robinson, J. A. (2006). De facto political power and institutional persistence. *American Economic Review*, 96(2), 325-330.

Ambler, K., and Godlonton, S. (2021). Earned and unearned income: Experimental evidence on expenditures and labor supply in Malawi. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 187, 33-44.

Appelbaum, E. (2017). Domestic outsourcing, rent-seeking, and increasing inequality. *Review of Radical Political Economics*, 49(4), 513-528.

Baker, D. (2016). *Rigged: how globalization and the rules of the modern economy were structured to make the rich richer*. Washington, DC: Center for Economic and Policy Research.

Banerjee, A., Mookherjee, D., Munshi, K., and Ray, D. (2001). Inequality, control rights, and rent seeking: sugar cooperatives in Maharashtra. *Journal of Political Economy*, 109(1), 138-190.

Baumol, W. J. (2004). On entrepreneurship, growth and rent-seeking: Henry George updated. *The American Economist*, 48(1), 9-16.

Blanes i Vidal, J., Draca, M., and Fons-Rosen, C. (2012). Revolving door lobbyists. *American Economic Review*, 102(7), 3731-3748.

Brooks, M. A., Heijdra, B. J., and Lowenberg, A. D. (1990). Productive versus unproductive labor and rent seeking: lessons from history. *Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE)/Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, 419-438.

Buchanan, J. M. (1980). Rent-Seeking and Profit-Seeking. In J. M. Buchanan, R. D. Tollison, & G. Tullocks (Eds.), *Toward a Theory of the Rent-Seeking*

Society (pp. 3-15). College Station, TX: Texas A&M University Press.

Buchanan, J. M. (1972). Politics, property, and the law: an alternative interpretation of Miller et al. v. Schoene. *The Journal of Law and Economics*, 15(2), 439-452.

Chakraborty, S., and Dabla-Norris, E. (2006). Rent seeking. *IMF Staff Papers*, 53, 28-49.

Chaturvedi, M. (2016). Rent-seeking induced inequality traps. Access date: 05.04.2023, <https://ssrn.com/abstract=2883723> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2883723>.

Congleton, R. D., Hillman, A. L., and Konrad, K. A. (2008). Forty years of research on rent seeking: an overview. *The Theory of Rent Seeking: Forty Years of Research*, 1, 1-42.

Deacon, R. T., and Rode, A. (2015). Rent seeking and the resource curse. In Congleton, R. D., & Hillman, A. L. (Eds.), *Companion to the political economy of rent seeking*. Edward Elgar Publishing.

Dejardin, M. (2011). Entrepreneurship and rent-seeking behavior. In D. B. Audretsch, O. Falck, S. Heblich, & A. Lederer (Eds.), *Handbook of research on innovation and entrepreneurship* (pp. 17-23). Edward Elgar Publishing.

Dencker, J. C., and Fang, C. (2016). Rent-seeking and the transformation of employment relationships: The effect of corporate restructuring on wage patterns, determinants, and inequality. *American Sociological Review*, 81(3), 467-487.

Farooq, M. O. (2019). Rent-seeking behaviour and zulm (injustice/exploitation) beyond ribā-interest equation. *ISRA International Journal of Islamic Finance*.

George, H. (1911). *Progress and poverty* (Vol. 560). London; Toronto: JM Dent.

Glaeser, E., Scheinkman, J., and Shleifer, A. (2003). The injustice of inequality. *Journal of Monetary Economics*, 50(1), 199-222.

Gordon, J. (2023), Rent Seeking (Economics) – Explained, Access date: 04.04.2023, <https://thebusinessprofessor.com/enUS/economic-analysis-monetary-policy/rent-seeking-definition>,

Grossman, H. I. (1994). Production, appropriation, and land reform. *The*

American Economic Review, 84(3), 705-712.

Grossman, H. I. (1991). A general equilibrium model of insurrections. *The American Economic Review*, 81, 912-921.

Haneef, M. A. (1995). Contemporary Islamic economic thought: A selected comparative analysis. Alhoda UK.

Hillman, A. L. (2013). Rent seeking. In M. Reksulak, L. Razzolini, W.F. Shughart II (Eds.), *The Elgar Companion to Public Choice*, Second Edition (pp. 307-330). Edward Elgar Publishing.

Khwaja, A. I., & Mian, A. (2011). Rent seeking and corruption in financial markets. *Annu. Rev. Econ.*, 3(1), 579-600.

King, W. I. (1921). Earned and Unearned Income. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 95(1), 251-259.

Krueger, A. O. (1974). The political economy of the rent-seeking society. *The American Economic Review*, 64(3), 291-303.

Laband, D. N., and Sophocleus, J. P. (1987). The social cost of rent-seeking: first estimates. *Journal of Public Finance and Public Choice*, 5(2), 127-133.

Leibenstein, H. (1968). Entrepreneurship and development. *The American economic review*, 58(2), 72-83.

Linster, B. G. (1993). A generalized model of rent-seeking behavior. *Public Choice*, 77(2), 421-435.

Marshall, A. (1949). *Principles of Economics*. London, UK: Macmillan.

McCormick, R. E., Shughart, W. F., and Tollison, R. D. (1984). The disinterest in deregulation. *The American Economic Review*, 74(5), 1075-1079.

Olson, M.J. (1982). *The rise and decline of nations: economic growth, stagflation, and social rigidities*. Yale University Press.

Olson, M. (1965). *The Logic of Collective Action; Public Goods and the Theory of Groups*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Palk, L., and Muralidhar, K. (2018). A Free Ride: Data Brokers' Rent-Seeking Behavior and the Future of Data Inequality. *Vand. J. Ent. & Tech. L.*, 20(3), 779-838.

Park, H., Philippopoulos, A., & Vassilatos, V. (2005). Choosing the size of

the public sector under rent seeking from state coffers. *European Journal of Political Economy*, 21(4), 830-850.

Pedersen, K. R. (1995). Rent-seeking, political influence and inequality: A simple analytical example. *Public Choice*, 281-305.

Posner, R. A. (1975). The social costs of monopoly and regulation. *Journal of political Economy*, 83(4), 807-827.

Rajan, R. (1988). Entrepreneurship and rent seeking in India. *Cato Journal*, 1(8), 165.

Reviglio, U. (2022). The untamed and discreet role of data brokers in surveillance capitalism: a transnational and interdisciplinary overview. *Internet Policy Review*, 11(3), 1-27.

Ricketts, M. (1987). Rent seeking, entrepreneurship, subjectivism, and property rights. *Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE)/ Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, 457-466.

Shaw, J. S. (2023). Public Choice Theory. Access date: 13.04.2023, [https://www.econlib.org/library/Enc1/PublicChoice Theory.html](https://www.econlib.org/library/Enc1/PublicChoice%20Theory.html).

Stiglitz, J. (2016). Joseph Stiglitz says standard economics is wrong. Inequality and unearned income kills the economy. Access date: 15.03.2023, <https://economics.com/joseph-stiglitz-inequality-unearned-income/>.

Stiglitz, J. E. (2012). The price of inequality: How today's divided society endangers our future. WW Norton & Company.

Stiglitz, J. E, and Bilmes, L. J. (2012). The 1 percent's problem. *Vanity Fair*, May 31. Access date: 10.04.2023. <http://www.vanityfair.com/news/2012/05/joseph-stiglitz-the-price-on-inequality>

Tollison, R. D. (1997). Rent seeking. In D. C. Mueller (Ed.), *Perspectives on public choice: A handbook* (pp. 506-525). Cambridge: Cambridge University Press.

Tollison, R.D. (2012). The economic theory of rent seeking. *Public Choice* 152, 73–82. <https://doi.org/10.1007/s11127-011-9852-5>

Tullock, G. (1980), Rent seeking as a negative-sum game. In Buchanan, J.M., Tollison, R.D., and Tullock, G. (Eds), *Toward a Theory of the Rent-Seeking Society*, TX A&M University Press, College Station, TX, pp. 16-36.

Vasilev, A. (2013). On the cost of rent-seeking by government bureaucrats

in a Real-Business-Cycle framework. ZBW - Deutsche Zentralbibliothek für Wirtschaftswissenschaften, Leibniz-Informationszentrum Wirtschaft, Kiel und Hamburg, Access date: 23.10.2023, <http://hdl.handle.net/10419/142339>.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

The Relationship Between Cryptocurrencies and the Trade Balance of Nigeria

Kripto Paralar ile Nijerya'nın Dış Ticaret Dengesi Arasındaki İlişki

Hüseyin ÇETİN

Doç. Dr.,
Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan
ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Uluslararası Ticaret ve Lojistik
Bölümü.
huseyin.cetin@btu.edu.tr
ORCID : 0000-0001-7296-0447

Yunus Emre SÜRME

Arş. Gör. Dr.,
Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan
ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Uluslararası Ticaret ve Lojistik
Bölümü.
yunusemre.surmen@btu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4031-8676

Cilt / Issue: 11(2) 611-625

Geliş Tarihi: 13.03.2023

Kabul Tarihi: 16.04.2024

Atf: Çetin, H. ve Sürmen, Yunus E. (2024). The relationship between Cryptocurrencies and the trade balance of Nigeria. *Tesam Akademi Dergisi*, 11(2), 611-625. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1264780>.

Abstract

Bitcoin has increased rapidly in value since the first day of its integration into today's markets. The increases experienced have directed the interest of global investors to this field over time. In addition to these developments, the increasing popularity of blockchain technology and the increase in the volume of cryptocurrencies have turned these currencies into an important tool for commercial activities. Although there are many studies to measure the international trade balance with exchange rates, no study has been found to examine the relationship between the change in cryptocurrency prices and the trade balance of countries. In this study, the relationship between the trade balance of Nigeria, one of the leading countries in the world in terms of cryptocurrency usage, and cryptocurrencies is analysed using NARDL analysis with coefficient symmetry test (2016/M4-2020/M12). According to the research results, Bitcoin and Litecoin can have significant long-term impact on Nigeria's trade balance.

Keywords: Cryptocurrencies, Trade Balance, Nardl, Coefficient Symmetry Test

Öz

Bitcoinin günümüz piyasalarına entegre oluşunun ilk gününden bugüne kadar değer olarak hızlı şekilde yükseliş kaydetmiştir. Yaşanan artışlar, küresel yatırımcıların ilgisini zamanla bu alana yönlendirmiştir. Bu gelişmelerin yanı sıra blockchain teknolojisinin popülerliğinin artması ve kripto para birimlerinin hacminin yükselmesi, bu para birimlerinin ticari faaliyetlerde de kullanılması açısından önemli bir araç haline dönüştürmüştür. Döviz kurları ile uluslararası ticaret dengesini ölçmeye yönelik birçok çalışma olmasına rağmen, kripto para birimi fiyatlarındaki

değişim ile ülkelerin ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi inceleyen herhangi bir çalışma tespit edilememiştir. Bu çalışmada, kripto para kullanımı açısından dünyadaki öncü ülkelerden biri olan Nijerya'nın ticaret dengesi ile kripto para birimleri arasındaki ilişki NARDL analizi katsayı simetri testi ile kullanılarak incelenmiştir(2016/M4-2020/M12). Araştırma sonuçlarına göre, kripto para birimleri arasında yer alan Bitcoin ve Litecoin'in, Nijerya'nın ticaret dengesi üzerinde önemli ve uzun vadeli bir etkiye sahip olacağını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Kripto para birimleri, Dış Ticaret Dengesi, Nardl, Katsayı Simetri Testi

Introduction

Cryptocurrencies have gained significant importance in the global economy, driven by technological advancements that expand investment options and diversify instruments for savers while reducing information access costs. Telek and Sit (2020) emphasize the ongoing transformations in investment and payment tools within the trade sector. In today's digital era, cryptocurrencies challenge traditional fiat currencies, offering an alternative form of currency without central regulatory control over money issuance (Sufian and Farooq, 2016). Given the stock-like trading nature of cryptocurrencies, their potential as a substitute for gold, and their tendency to appreciate during economic turbulence, it's reasonable that global stock indices, gold prices, and volatility indicators like the VIX and the U.S. Economic Policy Uncertainty Index influence their market values (Malladi and Dheeriya, 2021). Therefore, the evolution of cryptocurrencies has become more important for macroeconomic research.

The rise of e-commerce and internet-based global trade has brought revolutionary changes to international business. However, the efficiency of these processes has faced challenges due to the need for precise information and prolonged confirmation procedures for tracking goods, financial transactions, and information flows (Chang et al., 2019). To address these challenges and enhance transparency, blockchain technology is being introduced. Blockchain increases efficiency by eliminating paperwork, costs, and delays from third parties and promoting international trade. It facilitates easy interaction across geographical locations and fosters trust, making it necessary for organizations seeking success (Derindag et al., 2020). Traditional international transactions often encounter obstacles such as time zone differences and legal restrictions, posing risks

for banks and clients. In contrast, blockchain technology can complete transactions in ten minutes or less, regardless of time constraints, thanks to advancements in communication and hardware (Cekerevac and Cekerevac, 2022).

Moreover, blockchain technology can also be used to diminish intermediary costs, such as banking transaction costs. Networks are vital for transferring cryptocurrencies. Using the TRC20 token standard, developers can build decentralized apps (dApps) on the blockchain-based TRON (TRX) platform. TRC20, which enables programmers to write smart contracts on the TRON network, is comparable to Ethereum's ERC20 token standard. On the TRON network, TRC20 tokens stand for digital assets and are used to make small payments. In addition, they are more accessible to maintain because they support many wallets, offer reduced transaction fees, and enable faster transactions thanks to TRON's scalability (BingX, 2023). It enables flexibility, lower transaction fees, faster transactions, and wallet compatibility (BingX, 2023). In international trade operations, sudden price changes in exchange rates can be a big problem for traders. If traders use cryptocurrencies, the probability of incurring currency risk is higher. Tether USDT can be used in the TR20 network to protect from that risk. Tether USD can be used to diminish volatility during international trade operations. Moreover, digital tokens called utility tokens are utilized for blockchain-based goods and services that work on blockchain platforms. They run on Ethereum and are mostly ERC20, but other token forms like TRC10 and TRC20 have developed with the launching of new platforms (Kommuru et al.,2022). One of the essential objectives is to reduce transaction time in minutes.

Table 1

Transaction time in minutes

Cryptocurrencies	Transaction time in minutes
Bitcoin	40
Ethereum	14
Tether USD(USDT ERC-20)	14
Tether USD (USDT TRC-20)	2
USD Coin(USDC)	14
Ripple	Near-instant
Cardano	10

Solana	Near-instant
Dogecoin	40
Polkadot	2
Polygon	14
Shiba Inu	14
Tron	1

Source: (Statista, 2022)

In recent years, there’s been a noticeable improvement in transaction processing times for alternative cryptocurrencies, as indicated in **(Table 1)**. Unlike traditional currencies, the volatility of cryptocurrencies is not tied to their network characteristics but is driven by the dynamics of supply and demand in the cryptocurrency market. Additionally, macroeconomic indicators like Fed interest rate decisions, famous people’s tweets like Elon Musk’s messages and speculative attacks, and national decisions like the China ban on cryptocurrencies all significantly impact the price changes of cryptocurrencies. This external influence contributes to the high volatility of cryptocurrency values. As a result, cryptocurrency values can fluctuate during international trade transactions, making the Tether USD TRC-20 system a viable option for cross-border money transfers. While Bitcoin may have slower transaction speeds than some other cryptocurrencies, its volatility strongly influences the values of other cryptocurrencies. Bitcoin, Ethereum, Ripple, and Dogecoin are among the ten cryptocurrencies in terms of market capitalization (Forbes, 2024). In addition, Bitcoin is the gold of the blockchain system, and Ethereum is intensely used in smart contracts. Moreover, since Litecoin is the silver of cryptocurrencies and more coins can be generated through Litecoin than by Bitcoin(Investopedia), Litecoin is also popular with investors. Furthermore, due to the fast and cheap transactions, Dogecoin is also popular among cryptocurrency users. Since Ripple’s transaction time is nearly instant and is also used by financial institutions, it is widely used in the cryptocurrency market. For the given reasons, Bitcoin, Ethereum, Litecoin, and Dogecoin are vital standardized currencies in the blockchain system. Cryptocurrencies are important components of blockchain systems. In the future, when blockchain systems are more standardized in international trade and adopted by countries’ legal systems, cryptocurrencies can be more intensely used in foreign trade activities. Researchers are working hard to determine how CBDCs (central bank digital currencies) relate to international trade and assets, particularly cryptocurrencies (Bhaskar et al., 2022). In addition, Bitcoin can be used

for online cross-border transactions and domestic payments, and future growth in the payment ecosystem is expected to be crucial (Onyekwere et al.,2023). It can be interpreted that Bitcoin can be a standardized tool for international trade payments in the future.

Many studies focused on the nexus between the currencies and the trade balances(Arthur et al., 2022; Barkat et al., 2022; Berbenni, 2021; Eshetu and Eshetu, 2021; J. Mehtiyev et al., 2021; Jiang and Liu, 2022; Ozcelebi et al., 2021). Since cryptocurrencies have been becoming more critical for macroeconomic research and there is no research conducted between cryptocurrencies and the trade balance of countries, the probability of implementing standardized international trade operations via cryptocurrencies in the future, new research on the nexus between cryptocurrency and trade balance is needed.

As of 2020, Nigeria ranked third among the top 10 countries for cryptocurrency trade volumes, trailing behind the U.S. and Russia, with transactions exceeding \$400 million (BBC, 2021). Research by Trading Browser indicated that Nigeria has the highest number of cryptocurrency users and owners globally, with 45% of the population reportedly using or owning cryptocurrency in 2022, surpassing the U.K.'s population by 1.5 times (Nairametrics, 2023). Bitcoin, a blockchain-based cryptocurrency, has garnered significance in the FinTech industry, attracting attention from regulators, investors, and the media. It has achieved a global valuation exceeding \$2 trillion, making it the predominant virtual currency in Nigeria. With a reported acceptability rate of 97.5%, Bitcoin stands as the most widely used cryptocurrency, as per a survey encompassing 320 responses, and it is anticipated that Bitcoin will emerge as the most popular digital currency during the next five years (Onyekwere et al., 2023). In addition, Nigeria secured the seventh position in Chainalysis' 2020 study on global Bitcoin usage. Additionally, a Statista survey from March indicated that 32% of respondents utilize cryptocurrencies (Yahoo Finance). With Nigeria's inflation rate around 18% in 2021, the Nigerian naira has depreciated (Yahoo Finance). Bitcoin occasionally acts as a substitute for the dollar, making it possible to protect against the inflation of the naira, even though U.S. dollars may be difficult to find in Nigeria (Yahoo Finance). Because most Nigerians' purchases are imported, U.S. dollars are in high demand and frequently in short supply (Yahoo Finance). Due to these considerations, it can be easily stated that cryptocurrency is significant for Nigeria. For these reasons, Nigeria has been specially selected for this paper.

Although there is no direct research about the relationship between trade balance and cryptocurrencies value, there are some studies about cryptocurrency usage in the global economy.

The goal of this research is to strengthen the shortcomings of the current central bank digital currencies (CBDCs) that are based on fiat money by introducing a new cryptocurrency called Export Crypto. The strength of the global economy and the balance of commerce between nations determine the value of cryptocurrencies, with exports and a fair trade balance being important variables. The study modifies the model from CBDCs by including purchasing power parity (PPP) (Han et al., 2022). Moreover, Anuyahong and Ek-udom (2023) researched about the impact of cryptocurrency on global trade and commerce. While there are advantages to cryptocurrency, such as lower transaction costs, quicker settlement times, and greater transparency, there are drawbacks as well, such as legislative obstacles, security issues, and a lack of information (Anuyahong and Ek-udom, 2023). Although specific licensing regimes and focused enforcement operations have been implemented, there is no evidence that cryptocurrency regulatory measures drive traders to leave or enter impacted jurisdictions (Feinstein and Werbach, 2021). Moreover, due to their potential to boost GDP and enable international trade, crypto-assets with characteristics like ownership proof and encryption draw interest from investors. They increase the effectiveness and smoothness of the international trade process by removing conventional hurdles and risk (Mustafa, 2022). It can be interpreted that cryptocurrencies can be used during the international trade operations.

Han et al. (2022) focused on a new cryptocurrency called Export Crypto for international trade operations, and Anuyahong and Ek-udom (2023) researched the influence of cryptocurrencies on global trade and commerce. Mustafa (2022) mentioned the possibility of cryptocurrency usage for international trade operations and mentioned the regulatory frameworks for more standardized cryptocurrency usage. Although there is some research about cryptocurrency usage in international trade operations, there is no research that uses NARDL analysis to gauge the relationship between the price movements of cryptocurrencies and Nigeria's trade balance. That makes our research different from other research that focused on cryptocurrency usage in international trade operations. Moreover, in the methodology part of the study, Nigeria's trade balance is chosen as the dependent variable, and selected cryptocurrencies will be used as dependent variables. Naira/USD parity is chosen as a control variable, and NARDL analysis with a coefficient symmetry test

is applied. The main objective of this study is to examine the impact of cryptocurrency price fluctuations on Nigeria’s trade balances between 2016–M4 and 2020–M12, and the study is concluded with conclusions and various recommendations.

NARDL Analysis

In that research, all data were secondary. Cryptocurrency data were retrieved from (Investing.com). Naira/USD parity data were collected from (Investing.com), and the trade balance data were taken from (Trademap). As it was mentioned before, cryptocurrency data were chosen as Bitcoin, Litecoin, Ethereum and Dogecoin and Ripple.

Table 2

Dependent and Independent Variables

Dependent Variable	Trade Balance of Nigeria
Independent Variable	Bitcoin
Independent Variable	Ripple
Independent Variable	Litecoin
Independent Variable	Ethereum
Independent Variable	Dogecoin
Control Variable	USD/Naira Parity

The NARDL model stated that the independent factors’ asymmetrical effects on the dependent variables were positive and negative. As a result, the effects of the independent variables’ positive and negative changes on the dependent variables would be distinguished (Choochote et al., 2023)

$$Y_t = a_0 + b_i Y_{t-i} + a_k X_{t-k}^+ + a_l X_{t-l}^- + a_3 C + v_t$$

In that equation Y is trade balance. Y_{t-i} is the lagged values dependent variable. a_0 is intercept. X_{t-k}^+ shows positive changes in independent variables, and X_{t-l}^- indicates the negative shifts of independent variables. C is the set of control variables and v_t is the residual. The justification of applying that analysis derives from the view that there is too much volatility in trade balances of countries and cryptocurrencies. In other words, there are frequent non-linear data tendencies. In addition, asymmetric effects will be observed. If the independent variables are found to be asymmetric, their impact will be measured in both positive and negative directions for the short-term and long-term impact. To

diagnose asymmetric variables, the coefficient symmetry test will be applied for the short run, long run, and short and long run (joint form). The smallest AIC models will be used as ideal criteria, and the lag values in the NARDL will be determined accordingly. Unless any asymmetric variable is found, ARDL model will be used. Robustness tests will also be implemented.

Application For Nigeria

Before implementing NARDL test coefficient symmetry test was used.

Table 3

Coefficient Symmetry Tests for Nigeria

Long-Run			
P-value			
BITCOIN	F-statistic	9.593111	0.0033
LITECOIN	F-statistic	5.453794	0.0195
USD/NAIRA	F-statistic	13.85827	0.0005

The test findings showed that (Table 3) using Bitcoin for short-run asymmetry was not feasible. Only Long-run asymmetry is accepted. Out of 500 models, NARDL (1,2,0,0) was selected as the optimal model since it had the lowest AIC score. The alteration in Nigeria's trade balance was unaffected by price changes in Ethereum, Dogecoin, and Ripple. USD/Naira parity was added as a control variable. The NARDL technique (Table 4) revealed that Bitcoin price fluctuations do not significantly impact Nigeria's trade balance in the short term. Bitcoin's positive and negative price changes are expected to have an important influence on Nigeria's trade balance. Moreover, it has been found that a positive price change in Litecoin's price can have a favorable long-term impact on Nigeria's trade balance. When the coefficient values are interpreted for Bitcoin and Litecoin, it can be mentioned that the positive price change of the Litecoin coefficient(12190.41) is much more than the coefficients of positive(-171.9607) and negative price changes(331.1648) in Bitcoin. In addition, when the coefficients are compared for positive and negative changes in Bitcoin prices, it can be indicated that the negative price change coefficient (331.1648) is more than the positive price change coefficient (-171.9607) (Table 4).

Table 4

NARDL Analysis for Nigeria

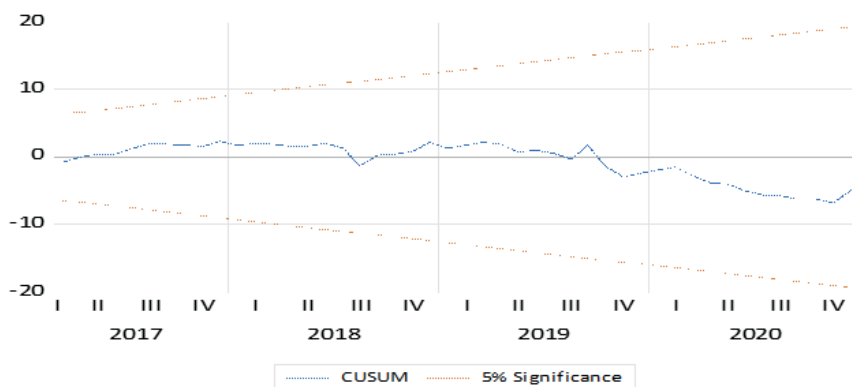
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
TRADEBALANCE(-1)	-1.352909	0.144964	-9.332754	0.0000
@CUMDP(BIT-COIN(-1))	-171.9607	85.38611	-2.013919	0.0499
@CUMDN(BIT-COIN(-1))	331.1648	150.0962	2.206350	0.0324
@CUMDP (LITECOIN)	12190.41	5084.976	2.397338	0.0206
@CUMDN (LITECOIN)	-9023.881	9441.102	-0.955808	0.3442
@CUMDP (NAIRA/USD)	-13026.49	4836.480	-2.693382	0.0098
@CUMDN (NAIRA/USD)	-154696.1	42423.66	-3.646457	0.0007
D(BITCOIN)	23.63679	88.66868	0.266574	0.7910
D(BITCOIN(-1))	-123.2548	89.03999	-1.384264	0.1730

The model R-square was found to be 0.663714. The f-statistics is 0.00, which means the analysis can be implemented. In addition, for the robustness of the model, the ARDL bound test was also implemented. The f-statistic value was found to be 12.859330. That test statistic result exceeds the asymptotic sample size for I (0) and I (1), which are 2.040

and 3.240, respectively. Moreover, the Cusum test was also applied to test the model's robustness.

Figure 1

Cusum Test for Nigeria

Cusum test (Figure 1) indicates that there is no structural break problem in NARDL analysis. When the robustness test results are considered, it can be mentioned that there is no structural problem in the NARDL analysis.

Conclusion

This research is the first to investigate the short-term and long-term nexus between cryptocurrencies and Nigeria's trade balance between 2016-M4 and 2020-M12. Econometric analyses were conducted to observe the influence of cryptocurrencies (Bitcoin, Litecoin, Dogecoin, Ethereum, and Ripple) on Nigeria's trade balance. According to the research, Bitcoin and Litecoin usage can be more important for Nigeria's international trade transactions. Moreover, adverse changes in the first lag of the Bitcoin price movement significantly and positively influence Nigeria's trade balance. Positive price change can have a detrimental long-term impact on the same variables. It is evident from comparing the coefficients for positive and negative changes in Bitcoin prices that the negative price change coefficient is greater than the positive price change coefficient. In addition, when Bitcoin prices become cheaper, Nigerian traders can obtain them more in advance and use more Bitcoins for future international trade operations even if the Bitcoin price can rise fast. It has also been found that a positive price change in Litecoin is expected to have a long-term positive impact on Nigeria's trade

balance. It may be noted that the positive price change of the Litecoin coefficient is significantly greater than the coefficients of positive and negative price changes in Bitcoin when the coefficient values for Bitcoin and Litecoin are interpreted (**Table 4**). Although Litecoin is less popular than Bitcoin in the cryptocurrency system, Litecoin block construction efficiency is better than Bitcoin block construction efficiency in the blockchain system. So, due to block construction efficiency performance and NARDL research result, Litecoin payment can also be considered an alternative payment in international trade operations for Nigeria. When econometrical results are evaluated in the economic context, it can be mentioned that cryptocurrencies such as Bitcoin and Litecoin have similar long-term functions for influencing trade balance with regular foreign exchanges such as USD that are used in international trade operations in Nigeria.

Nevertheless, as mentioned before, compared to other cryptocurrencies, Bitcoin transaction speed in the peer-to-peer system is not fast enough compared to other cryptocurrencies. In the future, fast transaction times will be more critical for international trade transactions. In addition, Bitcoin's fast price change can also be problematic for foreign trade transactions. In other words, due to the fast price changes, systematic risk theory can occur and unearth the cryptocurrency exchange risk. Sudden price changes can negatively alter the international trade operations of the firms. When exporters get Bitcoin from importers, Bitcoin value can plummet fast, and exporters may lose much money. When an importer plans to buy Bitcoin for foreign trade transactions, Bitcoin's value can rise fast, and in that case, the importer has to pay more to obtain it. In order to solve that problem, Nigerian international traders can use Tether USD with TRC-20. After exporters get a Tether USD payment, if Bitcoin prices are not too high, they can convert Tether USD to Bitcoin and obtain goods and services that Bitcoin prices. In addition, importers may buy Tether USD in advance, and if Bitcoin prices are at moderate or low levels, they can exchange Tether USD for Bitcoin and save much money if they only need to pay the exporters with Bitcoin at the due date if Bitcoin's value increases fast at the due date. Exporters use Bitcoin and Litecoin for capital gain purposes, and with capital gains, they can invest more in their export activities. Cryptocurrencies offer cheaper and faster remittances, as well as creating new investment opportunities and creating new job opportunities in Nigeria. Socially, cryptocurrencies can increase financial inclusion in Nigeria, allowing individuals to interact more in the global economy and raise awareness of financial technologies. Moreover, Nigeria political system is between capitalism and socialism.

In that system, it is possible to use cryptocurrencies. With regulated framework of cryptocurrencies and their usage in international trade operations, cryptocurrency usage can be more widespread in Nigeria. In addition, if Nigeria wants to increase its international trade volumes, it can construct a national blockchain system and publish the rules of international trade in the blockchain system. Although the blockchain system is decentralized and trust-based, a state control mechanism is needed to prevent fraudulent activities. Moreover, Nigerian customs can also be integrated into the blockchain system. With blockchain technology, international trade documents can be reached faster at customs than regular systems. When information is given to customs in the blockchain system, that information cannot be changed due to the nature of the blockchain system. So, exporters and importers or their customs representatives must be more careful when sending documents to customs via the blockchain system. If the blockchain system is efficiently applied in Nigeria, international trade processes can be faster. In addition, legislation is needed for cryptocurrency payments. With the legislation, cryptocurrency payments in international trade can be more standardized. In addition, smart contracts for international trade in blockchain systems shall be feasible under Nigeria's and other side country laws. If it is not feasible, artificial intelligence shall give the warning, and a new smart contract has to be prepared. If the smart contracts are properly implemented, exporters and importers can confirm the contract. In the future, Nigerian banks can give more importance to cryptocurrency payments in international trade activities. Customers can open cryptocurrency accounts such as Tether USD, and when the money comes in, the bank can record the export value. The Central Bank of Nigeria and Nigeria Customs can also collect that information. With an effective blockchain system and the participation of governmental bodies under trade regulations, international trade processes can be more reliable and fast, and international trade volumes can increase with cryptocurrencies via standardized blockchain systems. There has been some research on using cryptocurrencies in international trade operations, but none that employs NARDL analysis to assess the relationship between cryptocurrency price fluctuations and Nigeria's trade balance. This sets our research apart from earlier studies examining cryptocurrencies' use in international trading. In that research, as a research limitation, Nigeria's trade balance was not available for some periods. That research can be expanded to other countries that give importance to cryptocurrency usage. Also, other important cryptocurrencies can be included in econometric analyses for Nigeria and other countries.

Declaration

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The authors declared that this study has received no financial support.

The authors contributed equally to the study.

References

Anuyahong, B., and Ek-udom, N. (2023). The impact of cryptocurrency on global trade and commerce. *International Journal of Current Science Research and Review*, 6(4), 2543-2553.

Arthur, B., Selase Afenya, M., Asiedu, M., and Aduku, R. (2022). The bilateral J-curve between Ghana and her key trading partners. *Cogent Economics & Finance*, 10(1), 1-18.

Barkat, K., Jarallah, S., and Alsamara, M. (2022). Do exchange rate changes improve the trade balance in GCC countries: Evidence from nonlinear panel cointegration. *The International Trade Journal*, 1-17.

BBC. (2023, June 4). Cryptocurrencies: Why Nigeria is a global leader in Bitcoin trade. *BBC News*. Access date: 04.06.2023, <https://www.bbc.com/news/world-africa-56169917>.

Berbenni, E. (2021). External devaluation and trade balance in 1930s Italy. *Structural Change and Economic Dynamics*, 57, 93-107.

Bhaskar, R., Hunjra, A. I., Bansal, S., and Pandey, D. K. (2022). Central Bank Digital Currencies: Agendas for future research. *Research in International Business and Finance*, 62, 1-17.

BingX. (2023). USDT TRC-20 exchange. Access date: 10.12.2023, <https://bingx.com/fr-fr/learn/usdt-trc-20-exchange/>.

Cekerevac, Z., and Cekerevac, P. (2023). Blockchain technology and application – SMEs aspect. *MEST Journal*, 11(2), 12. Retrieved from https://www.meste.org/mest/MEST_Najava/XXII_Cekerevac.pdf.

Chang, S. E., Chen, Y. C., and Wu, T. C. (2019). Exploring blockchain technology in international trade: Business process re-engineering for letter of credit. *Industrial Management & Data Systems*, 119(8), 1712-1733.

Choochote, K., Sirimat, S., Watchallanun, T., and Nonthapot, S. (2023). The relationship between the transportation export value and energy consumption of Thailand. *Decision Science Letters*, 12(1), 1-12.

Derindag, O. F., Yarygina, I. Z., and Tsarev, R. Y. (2020). International trade and blockchain technologies: Implications for practice and policy. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science (Vol. 421, No. 2, p. 022051)*. IOP Publishing.

Eshetu, F., and Eshetu, N. (2021). Impact of Exchange Rate on Ethiopian Trade Balance: Evidence from ARDL Model. *Annals of Data Science*, 1-20.

Feinstein, B. D., and Werbach, K. (2021). The impact of cryptocurrency regulation on trading markets. *Journal of Financial Regulation*, 7(1), 48-99.

Forbes. (2024). Access date: 28.02.2024, <https://www.forbes.com/advisor/investing/cryptocurrency/top-10-cryptocurrencies/>.

Han, C. S., Hamooni, A., Tajdini, S., Mehrara, M., and Ghahroud, M. L. (2022). A new version of CBDC based on the most important economic factors and exports of countries.

Investing. (2023). Access date: 16.05.2023, <https://www.investing.com/>.

Investopedia. (2024). Bitcoin vs. Litecoin: What's the difference? Access date: 03.01.2024, <https://www.investopedia.com/articles/investing/042015/bitcoin-vs-litecoin-whats-difference.asp#:~:text=Bitcoin%20and%20Litecoin%20use%20different,number%20of%20coins%20than%20Bitcoin.>

Jiang, W., and Liu, G. (2022). The asymmetric impact of exchange rate changes on bilateral trade balance: Evidence from China and its trade partners. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 1-22.

Kommuru, A. R., Gupta, A., and Chauhan, M. (2022). Cryptocurrency: The present and the future scenario. *International Journal for Research in Applied Science & Engineering Technology*, 675-688.

Malladi, R. K., and Dheeriya, P. L. (2021). Time series analysis of cryptocurrency returns and volatilities. *Journal of Economics and Finance*, 45(1), 75-94.

Mehtiyev, J., Magda, R., and Vasa, L. (2021). Exchange rate impacts on international trade. *Economic Annals-XXI*, 12, 12-22.

Mustafa, G. (2022). The regulation of the investment in crypto-assets and its role in the growth of international trade. *International Journal of Private Law and International Affairs*, Advance online publication. <https://doi.org/10.54216/ijplia.010104>.

Nairametrics. (2023). Nigeria ranks 1st in cryptocurrency usage and ownership globally: Report. Access date: 07.12.2023, <https://nairametrics.com/2023/02/03/nigeria-ranks-1st-in-cryptocurrency-usage-and-ownership-globally-report/>.

Onyekwere, E., Ogwueleka, F. N., and Irhebhude, M. E. (2023). Adoption and sustainability of bitcoin and the blockchain technology in Nigeria. *International Journal of Information Technology*, 1-12.

Ozcebe, O., Tokmakcioglu, K., and Su, E. (2021). Revisiting the asymmetric impacts of the exchange market pressure on inflation, interest rate, and foreign trade balance in Eastern Europe. *Empirical Economics*, 61(5), 2517-2538.

Statista. (2022). Cryptocurrency transaction speed. Access date: 09.12.2023, <https://www.statista.com/statistics/944355/cryptocurrency-transaction-speed/>.

Sufian, H., and Farooq, S. (2016). The art of crypto currencies. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications (IJACSA)*, 7(12), 426-435.

Telek, C., and Sit, A. (2020). The relationship of crypto coins with gold and foreign exchange: The case of Bitcoin. *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*, 15(2), 913-924.

Trademap. (2022). Access date: 09.07.2023, <https://www.trademap.org/Index.aspx>.

Yahoo Finance. (July 6, 2021). Thriving under pressure: Why crypto? Access date: 19.12.2022, from <https://finance.yahoo.com/news/thriving-under-pressure-why-crypto-160556278.html>.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Comparison of Corporate Sustainable Performance of Deposit Money Banks with Entropy-Topsis Method

Mevduat Bankalarının Kurumsal Sürdürülebilirlik Performanslarının Entropi-Topsis Yöntemi ile Karşılaştırılması

Levent SEZAL

Dr. Öğr. Üyesi.
Kahramanmaraş Sütçü İmam
Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO,
Yönetim ve Organizasyon Bölümü.
leventsezal@ksu.edu.tr
ORCID : 0000-0002-8873-7335

Cilt / Issue: 11(2) 627-653
Geliş Tarihi: 18.10.2023
Kabul Tarihi: 28.11.2023

Atf: Sezal, L. (2024). Comparison of corporate sustainable performance of deposit money banks with Entropy-Topsis method. *Tesam Akademi Dergisi*, 11(2), 627-653. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1377876>.

Abstract

Banks are the building blocks of the economic system and are of great importance in achieving sustainable development. Banks are expected to integrate sustainability into their corporate strategies, respect the environment, contribute to society at a higher level and emphasize transparency in their relations with stakeholders. The study aims to analyze the corporate sustainability performance of conventional banks operating in Türkiye. In this context, the corporate sustainability performance of 5 deposit banks operating in Türkiye is categorized according to 14 indicators within the scope of environmental, social and economic dimensions. Since the importance levels of each indicator used in the research may be different, firstly, the importance weights of the 14 indicators were calculated by entropy method, which is one of the objective weighting methods. Then, the corporate sustainability performance of the banks was obtained using the Topsis method, which is one of the multi-criteria decision-making methods. The Topsis method showed that İşbank has the best corporate sustainability performance among the five banks subject to the study.

Keywords: Banking Sector, Corporate Sustainability, Entropi, Topsis

Öz

Bankalar, ekonomik sistemin yapı taşlarıdır ve sürdürülebilir kalkınma sürecinin başarılmasında büyük öneme sahiptirler. Bankalardan beklenen sürdürülebilirliği kendi kurumsal stratejilerine entegre etmeleri, çevreye saygılı olmaları, topluma daha üst düzeyde katkıda bulunmaları ve paydaşlarla ilişkilerde şeffaflığa önem vermeleridir. Çalışma, Türkiye’de faaliyet gösteren konvansiyonel bankaların kurumsal sürdürülebilirlik performanslarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de

faaliyet gösteren 5 mevduat bankasının kurumsal sürdürülebilirlik performansı çevresel, sosyal ve ekonomik boyut kapsamında yer alan 14 göstergeye göre kategorize edilmiştir. Araştırmada kullanılan her bir göstergenin önem düzeylerinin farklı olabilmesi nedeniyle öncelikle 14 göstergenin önem ağırlıkları objektif ağırlıklandırma yöntemlerinden biri olan entropi yöntemiyle hesaplanmıştır. Ardından çok kriterli karar verme yöntemlerinden birisi olan Topsis yöntemi ile bankaların kurumsal sürdürülebilirlik performansı elde edilmiştir. Topsis yöntemi, araştırmaya konu olan beş banka arasında İş Bankası'nın en iyi kurumsal sürdürülebilirlik performansına sahip banka olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık Sektörü, Kurumsal Sürdürülebilirlik, Entropi, Topsis

Introduction

After the United Nations (UN) announced the principles on Socially Responsible Investments (SRI), which include environmental, social and corporate governance factors in 2006, the concept of sustainability and efforts to harmonize company financial statements with sustainability principles have gained momentum. In this context of increased emphasis on sustainability, stock market indices consisting of companies that have socially responsible investments and comply with conditions such as global reporting, carbon transparency project and greenhouse gas protocol have started to be created. To achieve high sustainability standards in environmental, social and corporate governance, stock exchanges encourage companies to inform investors by reporting their sustainability performance and develop stricter listing rules on sustainability issues. In today's investment environment, where non-financial information as well as financial information is becoming more important and attractive to investors, sustainability issues are becoming increasingly important in emerging markets (Sustainable Stock Exchanges Initiative, 2016).

Environmental social responsibility aims to minimize the negativities experienced by businesses in the environment, to prefer environmentally friendly production technologies by exhibiting environmentally sensitive behaviors while carrying out their activities, and to use resources effectively and efficiently due to limited resources. It has been revealed that enterprises undertake additional costs in their annual reports for the activities related to environmental responsibility for these purposes.

The combination of environment and economy has led to the concept of sustainable development. The concept of sustainable development was

defined as “meeting the needs of humanity today without compromising the ability of future generations to meet their own needs” in the “Our Common Future” report published by the United Nations World Commission on Environment and Development in 1987. Studies on this subject have revealed that achieving sustainable development depends on ensuring both environmental, social and economic sustainability. This situation indicates that sustainable development can be achieved not only through the efforts of countries but also through the joint efforts of individuals and economic units (Gürarda, 2015, p. 11; Özçağ and Hatunoğlu, 2015, p. 309; Alagöz, 2006, p. 3).

While sustainability is important for all institutions, it is of particular importance for financial institutions, which play a key role in the stable and healthy growth of the economy. Banks are the main institutions that create environmental, social and economic impact through financing investments, funds disbursed and other financial products and services. In this respect, the analysis of sustainable banking practices, which is the way banks handle their financial products and services in a way that supports sustainable development, has become increasingly important in recent years.

The change in the Turkish Banking Sector since 2009, when the first corporate sustainability report was published, has been remarkable. Analyzing and evaluating the size and impact of the development in this area within the framework of corporate sustainability is of utmost importance for the future performance of the banking system. Since 2014, the BIST Sustainability Index is an important development for businesses aiming for sustainable development in Turkey and responsible investors seeking to make sustainable investments. It is seen that the banking sector has the highest weight in corporate sustainability reports in which they disclose many indicators related to corporate sustainability strategies in order to provide transparent information to their primary and secondary stakeholders.

In this study, the economic, social and environmental sustainability model, which are the three main dimensions of sustainability, is used. With the proposed model, the sustainability performances of deposit banks operating in Türkiye are measured and comparatively analyzed using the entropy-based TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) method. After the introduction where the general evaluation of the study is made, the concept of sustainability in the banking sector is mentioned in the first section. The third section

presents the related literature, the fourth section explains the scope of the study and the methods used, and the fifth section presents the findings of the study. In the conclusion section, banks are evaluated in terms of their corporate sustainability performance and discussions and recommendations are given. In this study, it is thought that the use of different indicators from the studies in the literature adds originality to the study, as well as the fact that the banks subject to the research are subjected to analysis with indicators from 2022.

Sustainability in The Banking Sector

Banks are the leading financial institutions that have a significant impact on sustainable development by channeling savings in the financial system to investments. Good management of banks, their financial strength and efficiency within the system are also the basic assurance of the healthy growth of the real sector. It is observed that the sensitivity of banks, which play an important role in sustainable development and stable growth, to finance sustainable investments and to raise awareness of their customers on this issue has increased significantly in recent years compared to other sectors (Jeucken, 1999, p. 21). Moreover, it has become much more important for banks to move from a shareholder approach to a stakeholder approach, to focus on sustainable performance targets by acting prudently and with long-term goals in their decision-making processes.

Sustainable banking refers to banks' financial products and services that support sustainable development. As seen in the practices of developed countries, sustainability in Turkey was considered only from an economic perspective and perceived as sustainable growth until the 1970s. After the 1970s, the issue of environmental sustainability came to the agenda, especially with the emphasis on environmental issues in developed countries, and it started to be implemented and spread in these countries in the following two decades. In Turkey, the first legal regulation on this issue started with the enactment of the Environmental Law No. 2872 in 1983. With Article 10 of this law, investments whose activities may cause environmental problems were held responsible for preparing an Environmental Impact Assessment (EIA) Report. In 1993, the first EIA regulation was published in the Official Gazette No. 21489 (Aras et al., 2018, p. 48).

Awareness of sustainability issues in the financial sector in Turkey began in 2006 with the Banking System Ethical Principles Guidelines issued by the Banking Regulation and Supervision Agency (BRSA) and the

Banks Association of Turkey (BAT). The aim of these principles is to set a roadmap for the growth of the system, to improve service quality and to ensure that banks' relations with their stakeholders are conducted in accordance with ethical principles (TBB, 2006).

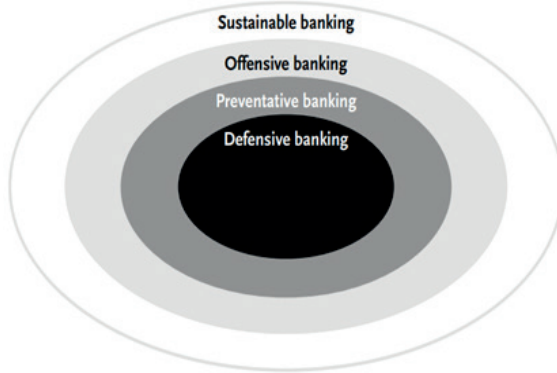
In 2014, the Banks Association of Turkey's Working Group on the Role of the Financial Sector in Sustainable Growth prepared a guide that includes good practices within the contribution of the banking and finance sector to sustainable development. In the Banking Sector Sustainability Guidelines, good sustainability practices in the banking and finance sector are structured under seven principles. These principles are listed as follows (Aras et al., 2018, p. 49)

- Management and study of social risk arising from banking activities,
- Managing the internal effects of the banking sector,
- Human rights and workers' rights,
- Stakeholder engagement and communication,
- Corporate governance,
- Capacity building and monitoring and
- Reporting

In this way, it is aimed to manage corporate sustainability activities more systematically in the Turkish Banking Sector. Although the financial sector has been actively involved in undertaking an intermediary mission to provide the financial resources required for sustainability from the very beginning, it is only recently that it has realized the steps it needs to take in relation to its own activities. Until the late 1990s, the financial sector, and banks in particular, saw themselves as more environmentally sensitive than other sectors. During this period, there were studies showing that banks, including their customers, were not concerned with environmental issues. Today, the financial sector has become an important part of sustainability, taking into account the importance of its intermediary role in the economic system (Garanti BBVA, 2021).

Figure 1

A Representative Staging of Banking and Sustainable Development

Source: Jeucken and Bouma, 1999, p. 20.

In the first stage, banks are not active on sustainability issues and even try to delay certain possible practices (e.g. on energy efficiency). In the second stage, banks implement sustainability practices that are mandated for them by the government or NGOs. In the third stage, in addition to their own internal issues, they also create sustainable products (environmental investment funds, financing sustainable energy, etc.). However, they are only active here when there is a win-win situation. In the fourth stage, sustainability permeates every aspect of the bank's functioning, and when the bank makes a decision, it focuses on the sustainability of the consequences of the decision rather than its high financial return (Jeucken and Bouma, 1999, p. 22).

Literature Review

Since there is no accepted measurement method in the literature, two important international indices are accepted as indicators in sustainability reporting studies. Apart from these indices, called the Dow Jones Sustainability Indices (DJSI) and the Global Reporting Initiative (GRI), many different studies have been conducted locally. In some of these studies, measurements have been made with purely quantitative data, while in others, the data obtained through surveys, field studies and interviews have been quantified and measured.

Hart and Ahuja (1996), in their study, investigated the impact of greenhouse gas emission reduction activities of enterprises on financial performance through the US case. Within the scope of the study, a

multiple regression analysis was conducted by utilizing the data of 127 manufacturing enterprises for the period 1989-1992. As a result of the study, it is revealed that emission reduction activities have a significant and negative effect on financial performance, and therefore, the efforts made by enterprises to prevent pollution and reduce emissions fall to the 'bottom level' within one or two years.

Russo and Fouts (1997) investigated the effect of corporate environmental performance on profitability on the US case. In the study, the data of 243 enterprises for the period 1991-1992 were analyzed with various methods. As a result of the study, it is revealed that there is a strong positive correlation between corporate environmental performance and profitability, and that the effect of environmental performance on profitability is strengthened as the industry growth increases, and therefore, in growing industries, the probability of being compensated for the environmental activities carried out by enterprises is higher.

Salama (2005) investigated the relationship between corporate environmental performance and financial performance. In the study, data were collected from a total of 201 British enterprises through questionnaires and the data were analyzed by OLS regression method. As a result of the study, it was revealed that there is a strong relationship between environmental performance and financial performance in enterprises.

Curran and Morran (2007) investigate whether financial performance is affected by the reputation that sustainability performance provides to the company. Using the case study method, the study examines the relationship between positive or negative sustainability-related announcements and stock price performance. The impact of inclusion in or deletion from the FTS4Good UK sustainability index on stock prices is analyzed. The results show that inclusion or deletion from the FTS4Good sustainability index affects daily returns as expected, but does not create a statistically significant and meaningful difference.

Moneva and Ortas (2009) used the least squares analysis technique in his study in which he examined whether the environmental sensitivity of the managers of 230 enterprises in Europe has an impact on the financial performance of the enterprises. As a result of the study, it was concluded that the financial performance of enterprises with high environmental sensitivity is also high.

Lioui and Sharma (2012) used regression analysis technique in their study to determine whether the ecological environmental responsibilities of

enterprises for the period 1991-2007 have any effect on their financial performance. As a result of the study, it was concluded that there is a negative relationship between environmentally friendly activities of enterprises and return on assets and Tobin's q value.

Chen et al. (2015), examined the sustainability reports of 75 enterprises using the content analysis method and compared the sustainability scores determined as a result of the content analysis with the financial performance indicators of the enterprises. As a result of the analysis, a significant and positive correlation was found between sustainable performance and return on equity.

Özkan et al. (2018) conducted a research on 35 enterprises in the BIST sustainability index in their study aiming to determine whether corporate social responsibility disclosures of enterprises within the scope of sustainability reports have an impact on their financial performance. According to the research findings, it was determined that corporate social responsibility disclosures of enterprises have a positive effect on profitability ratios.

Hang et al. (2019) examined the relationship between corporate environmental performance and financial performance. According to the results of the study, it was claimed that the financial performance of enterprises in the short term may increase their environmental performance but the effect will disappear in the long term; on the contrary, the environmental performance of enterprises has no effect on their financial performance in the short term but may have a significant effect in the long term.

Falope et al. (2019) investigated the impact of disclosures made by enterprises on pollution control and environmental protection costs on financial performance through the Nigerian construction industry. In this context, the financial statement data of 6 construction enterprises listed in the Nigerian Stock Exchange for the period 2011-2017 were analyzed using multiple linear regression method. The results of the study revealed that environmental cost management positively affects firms' profitability and increases corporate performance, large firms significantly report and disclose environmental information, and environmentally friendly organizations have a high level of corporate cooperation.

Liu (2020) tested the hypothesis that environmental performance will increase financial performance on 500 large enterprises operating in the USA. According to the results of this study, he found that there is a positive relationship between environmental and financial performance

and enterprises and sectors in general, but there is a negative relationship for some enterprises in the industrial sector.

Khanifah et al. (2020) analyzed the mediating effect of environmental performance on firm reputation and firm value of mining companies listed on the Indonesia Stock Exchange using structural equation modeling. According to this study, it was concluded that environmental performance has a positive and significant effect on firm reputation, whereas environmental performance has a negative and significant effect on firm value.

It is seen that the studies conducted to determine the corporate sustainability performance of banks generally focus only on sustainability reports, evaluate qualitative data through content analysis, and evaluate the proportional share of economic, social and environmental disclosures in sustainability. Some of the domestic and international studies on the banking sector are summarized below:

Hassan and Harahap (2010) analyzed the disclosures of social responsibility activities in the annual reports of participation banks operating in Bahrain, Bangladesh, Indonesia, Malaysia, Saudi Arabia, Kuwait and the UAE by content analysis method. In the study, it was stated that participation banks do not disclose their social responsibility activities sufficiently compared to traditional banks.

Kaya (2010), in his study investigating the role of Turkish banks in the sustainable development process, stated that the reasons that prevent the development of sustainable finance understanding in developing countries are the lack of legal regulations, unstable sustainable development policies, insufficient knowledge of financial institutions on sustainable finance and lack of awareness of the society on sustainable development.

Sobhani et al. (2011), in their study analyzing the social responsibility activities of participation banks operating in the Bangladesh stock exchange, stated that central bank practices, corporate culture and environmental impacts shape the social responsibility activities of banks. However, they emphasized that the religion factor is a very important factor behind the social responsibility practices of banks and affects the way the institutions do business.

Khan et al. (2011) analyzed the corporate sustainability reports of large commercial banks in Bangladesh within the framework of GRI principles. The results showed that community-related disclosures were the most

comprehensive. This was followed by disclosures on environmental issues.

In Özçelik and Öztürk's (2014) study, ratios related to economic, environmental and social performances of three private banks from their 2011 sustainability reports were grouped into three financial, two social and four environmental ratios and their sustainability performances were investigated with Grey relational analysis. According to the results of the analysis, banks that stand out in terms of sustainability performance are ranked.

Weber (2016) analyzed the sustainability performance of banks in China and investigated the relationship between their sustainability performance and financial indicators. As a result of the analysis, it was found that sustainability performance has a strong relationship with total assets and net profit among financial indicators.

Nobanee and Elili (2016) investigated the measurement of corporate sustainability disclosures of 16 banks traded on the Dubai and Abu Dhabi stock exchanges between 2003 and 2013 with dynamic panel data analysis and found that the disclosures of these banks are not at an adequate level compared to banks operating in other emerging markets. They also stated that the level of disclosure of corporate sustainability criteria of traditional banks is higher than that of participation banks. The growth rate of short-term deposits, which is taken as a financial performance indicator, has a significant and positive interaction with the corporate sustainability indicators of traditional banks, while there is no effect on banking performance in participation banking.

Aras et al (2018), in their study on the sustainability valuation of the Turkish banking sector within the scope of public and private bank differentiation, presented recommendations for public and private sector banks in order to ensure a sustainable banking system with a multidimensional sustainability approach and to support the healthier functioning of the financial system.

Ecer (2019) used the Entropy-ARAS integrated model to analyze the corporate sustainability performance of private capital banks in Turkey. In his study, he argued that the most important dimension in determining the sustainability performance of private capital banks is the social dimension, and that banks that want to achieve high performance targets in terms of corporate sustainability should first reduce staff turnover and directly reduce greenhouse gas consumption.

In his study, Bektaş (2022) analysed the sustainability performance of state-owned banks operating in Turkey for the years 2014-2021. MEREC and ARAS methods were used in the study. As a result of the study, it was found that Vakıf Bank was the bank with the best performance in the relevant period in terms of performance. The second and third best performing banks are Halk Bank and Ziraat Bank, respectively.

Say and Doğan (2023) tried to determine the relationship between banks' corporate governance practices and sustainability report compliance score. In this context, 2013-2018 data of 10 private, foreign and public banks operating in Turkey were utilised. As a result of the study, it was determined that the average economic, environmental, social and total sustainability report compliance scores of public banks were lower than private and foreign banks.

Scope and Methodology of the Research

The scope of the research consists of banks that made sustainability reporting in the Turkish Banking sector in 2023. There are multiple reasons for choosing the banking sector in the research. The main reason is that the sustainability performance of the banking sector has the power to directly affect and direct the real sector, the entire financial markets and the economy. From this point of view, it is seen that the sustainability reports published by banks have become extremely important as it is understood that banks should be more sensitive in financing sustainable investments and raising awareness of their customers on this issue. The second reason for focusing on the banking sector is that when the distribution of corporate sustainability reports by sector is analyzed, it is the banking sector that publishes the highest number of reports.

Purpose of the Study

The purpose of the study is to analyze the corporate sustainability performance of deposit banks in Turkey. In the study, the three dimensions of sustainability are economic, social and environmental. The study is based on the sustainability reports of İşbank, Garanti BBVA, Akbank, Yapı Kredi and Vakıfbank, which are deposit banks operating in Turkey, published in 2022. The reason for choosing these banks is that the data on the variables used in the study are available for these banks. There is no uniform standardized data sharing in the integrated annual report published by the banks.

Data Set

In the process of creating the data set of the study, first of all, in order to determine the most appropriate variables that will serve the purpose of the study, the applications carried out within the scope of the studies on the subject in the literature were examined. Within the scope of the reviewed studies, it has been observed that different variables can be used in measuring both financial performance and environmental investments. However, in general (Khan, 2011; Sobhani et al., 2012; Ozcelik and Avci Ozturk, 2014; Goyal et al., 2015; Aras et al., 2016; Rebai et al., 2016), capital adequacy ratio (CAR), return on assets (ROA), return on equity (ROE) and non-performing loans (NPL) ratios are preferred to measure financial performance. Water consumption per employee, energy consumption per employee, electricity consumption per employee, paper consumption per employee and greenhouse gas emission data were used as indicators of environmental performance. In parallel with the studies in the literature mentioned above, total number of branches and employees, total number of customers, total number of ATMs and training hours per employee were used as variable data sets for social performance. A summary of the data set used in the study is shown in Table 1.

Table 1

Sustainability Criteria List

Social Performance Indicators	Total Number of Branches
	Total Number of Employees
	Total Number of Customers (Million)
	Total Number of ATMs
	Training Hours per Employee
Economic Performance Indicators	Capital Adequacy Ratio
	Return on Assets (ROA)
	Return on Equity (ROE)
	Non-Performing Loans (NPL)

Environmental Performance Indicators	Water Consumption per Employee (m3)
	Energy Consumption per Employee (MWh)
	Electricity Consumption per Employee (MWh)
	Paper Consumption per Employee (kg)
	Greenhouse Gas Emissions (tCO2e)

In this study, the corporate sustainability performances of Isbank, Garanti BBVA, Vakifbank, Akbank and Yapi Kredi Bank, are analyzed. The economic, social and environmental data used in the analysis were compiled from the Engtre Annual Reports of the banks for 2022. These data used in performance measurement are presented in Table 2. On the other hand, some of the data in Table 2 are readily available in the integrated annual reports, while in some others, the necessary data were obtained by making some calculations and used in the analysis.

Table 2

Data Used in the Analysis

	Environmental Performance Indicators					Social Performance Indicators					Economic Indicators			
	Water Consumption per Employee (m3)	Energy Consumption per Employee (MWh)	Electricity Consumption per Employee (MWh)	Paper Consumption per Employee (kg)	Greenhouse Gas Emissions (tCO2e)	Total Number of Branches	Total Number of Employees	Total Number of Customers (Million)	Total Number of ATMs	Training Hours per Employee	Capital Adequacy Ratio	Return on Assets (ROA)	Return on Equity (ROE)	Non-performing Loans ratio (NPL)
KOD	C1	C2	C3	C4	C5	S1	S2	S3	S4	S5	E1	E2	E3	E4
	min	min	min	min	min	max	max	max	max	mx	max	max	max	min
GARANTI	12,56	8,69	5	39,36	1,02	838	18544	23,1	5450	42,1	16,8	5,4	51	2,6
AKBANK	14,54	40,22	4,91	16,82	1,21	770	12717	10,8	5900	33	23,2	6,2	54,7	2,8
IS BANKASI	12,14	7,23	5,25	41,29	0,94	1131	23309	22,8	6169	43	24,4	5,3	58,2	3
VAKIFBANK	12,79	23,78	13,93	64,38	0,76	949	16961	26,4	4148	46,5	15,19	1,79	30,22	2,13
YAPI KREDI	14,58	31,07	18,54	56,7	0,94	801	15431	21,4	4721	49	19,5	5,4	56,6	3,4

Methodology of the Study

In the study, the data in the sustainability reports published by the banks included in the analysis, indicators in economic, social and environmental

dimensions were categorised and the importance weights of the criteria were weighted using the entropy method, which is an objective method. The weighted data were then analysed by applying the TOPSIS method, which is also frequently used in other studies in the literature, to calculate the sustainability performance of the banks.

Entropy Method

In decision problems, the determination of criterion weights can be subjective since it depends on the decision maker and objective since it depends on the characteristics of the alternatives themselves. In this context, the entropy method is preferred in the literature because it includes both subjective and objective judgments at the same time. The entropy method is based on a weighting process based on direct data and is also an objective weighting method (Cinar, 2004, p. 55; Meyliana and Budiardjo, 2015, p. 1676).

The concept of entropy was first introduced by Shannon (1948). While information represents the degree of orderliness, entropy refers to disorder. If an object has low entropy, the change in the index value is high and its weight is large. In the opposite case, i.e. when an object has a high entropy value, the change in the index value is small and hence its weight is also small. Therefore, the entropy value can be calculated based on the change in the index value. Thus, the weighting of all indexes is calculated and then an objective result of comprehensive evaluation is obtained (Wei, 2016; Sun, 2014). The following steps are followed to calculate the criteria importance weights in the entropy method (Li et al., 2011, 2090; Sun, 2014, p. 1591):

Let the $m \times n$ decision matrix D of a decision making problem with m alternatives and n criteria be given as follows:

$$D = \begin{Bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{Bmatrix} \quad (1)$$

Where x_{ij} : is the success value of alternative i with respect to criterion j and is $i=1,2,\dots, m$ and $j=1,2,\dots, n$.

At this stage, firstly, since the criteria have different scales, the normalization process is performed and this process is performed using the following

equation.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt[p-1]{\sum_{j=1}^m x_{pj}^p}} \quad i = 1, 2, \dots, m \text{ ve } j = 1, 2, \dots, n \quad (2)$$

The entropy value for each criterion of the normalized decision matrix obtained by Equation (2) is calculated by the formula in Equation (3) below.

$$e_j = -k \sum_{i=1}^m r_{ij} \ln r_{ij}, \quad j = 1, 2, \dots, n. \quad (3)$$

Here k is a constant defined by that guarantees that $0 \leq e_j \leq 1$. Using the entropy value, the degree of differentiation d_j values for each criterion;

$$d_j = 1 - e_j, \quad j = 1, 2, \dots, n$$

calculated in the form of the following formula. Finally, the weight values of each criterion were calculated with the help of the formula below, by proportioning the degree of differentiation of each criterion to the total degree of differentiation.

$$w_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^n d_j}, \quad j = 1, 2, \dots, n. \quad (4)$$

Where w_j is the weight of the j criterion.

TOPSIS Method

TOPSIS method is one of the Multi-Criteria Decision Making (MCDM) techniques developed by Hwang and Yoon in 1981 and widely used for ranking purposes (Ömürbek, Demirci, and Akalin, 2013, p. 119). The aim of this method is to determine the alternative that is closest to the ideal solution and farthest away from the non-ideal (anti-ideal; negative ideal) solution among a large number of alternatives (Karaatlı, Ömürbek, and Köse, 2014, p. 27). With the TOPSIS method, 8 different stages are followed in the ranking process of alternatives according to certain criteria. These are explained below respectively (Özdemir, 2014, p. 133).

Step 1: Setting objectives and defining evaluation criteria.

Step 2: Creating the Decision Matrix (A): Decision matrices with alternatives in the rows and evaluation criteria in the columns are created. The decision matrix A shows the actual value of alternative i in the decision

matrix A according to criterion j (Rao, 2008, p. 445).

$$A = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{pmatrix} \quad (5)$$

Step 3: Creating the Normalized Decision Matrix (R): After the decision matrix is created, the normalized decision matrix (R) is obtained using formula (1) (Mahmoodzadeh et al., 2007, p. 335).

$$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m a_{kj}^2}} \quad (6)$$

Step 4: Constructing the Weighted Normalized Decision Matrix (V): First, the relative weight values (ω_{ij} : $i:1,2,\dots,N$) of the evaluation criteria are determined according to the objective. Then, the elements in each column of the R matrix are multiplied by the relevant ω_{ij} value to form the V matrix. The weighted normalized decision matrix $V_{ij} = (\omega_{ij} \times R_{ij})$ (Rao, 2008, p. 446).

Step 5: Generation of Ideal (A^*) and Negative Ideal (A^-) Solutions: The ideal solution consists of the best performance values of the weighted normalized decision matrix, while the negative ideal solution consists of the worst values. Ideal solutions can be calculated using equations 2 and 3. In both formulas, benefit J (maximization) and cost J' (minimization) are shown (Yurdakul and Ic, 2005, p. 4612).

$$A^* = \{(max_i v_{ij} | j \in J), (min_i v_{ij} | j \in J')\} \quad (7)$$

$$A^- = \{(min_i v_{ij} | j \in J), (max_i v_{ij} | j \in J')\} \quad (8)$$

The values obtained from equation 2 can be represented as d_j^+ and the values obtained from equation 3 can be represented as d_j^- .

Step 6: Calculation of Segregation Measures: The distance of alternative J from the ideal solution is the ideal separation as ideal separation (d_j^+) and the distance of alternative J from the negative ideal solution is calculated as negative ideal separation (d_j^-) by using equations 10 and 11 (Mahmoodzadeh et al., 2007, p. 336).

$$S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^+)^2} \quad (9)$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2} \quad (10)$$

Step 7: Calculation of Relative Proximity to the Ideal Solution: The relative proximity to the ideal solution is calculated by using equation (12) (Olson, 2004).

$$(C_i^*) = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^+} \quad 0 \leq C_i^* \leq 1 \quad (11)$$

Here, the value indicates the success of the alternative in the sector and higher values indicate higher success.

Step 8: Alternatives are ranked according to their relative closeness to the ideal solution.

Analysis Findings

Firstly, the importance weights of 14 criteria under the economic, social and environmental dimensions were determined by entropy method. The weights obtained using the entropy method are shown in Table 3.

According to the findings, the most important indicator in assessing the sustainability performance of banks was energy consumption per employee with 27.7%. It was followed by electricity consumption per employee with 26.3%, paper consumption per employee with 12.2% and return on assets (ROA) with 9.9%. On the other hand, the indicators with the lowest importance weights were water consumption per employee with 0.04%, training hours per employee with 1.3% and number of ATMs with 1.6%. In terms of the dimensions considered in the measurement of sustainability performance, the environmental dimension ranked first with 68.6%, followed by the economic dimension with 17.9% and the social dimension with 13.4% importance level.

After finding the importance weights of 14 indicators, the second stage of the analysis was started. At this stage, the Topsis method was used. In the Topsis method, an initial decision matrix is created first. For the

criterion that is better to be higher in the decision matrix, the highest value received by the alternatives according to the relevant criterion is selected. On the contrary, for the criteria for which lower is better, the lowest value of the alternatives according to the relevant criterion is taken into consideration. In addition, the inverses of the criteria for which lower is better are included in the initial matrix. The initial decision matrix created in the study is shown in Table 4.

Table 3
Entropy Weights

	Environmental Performance Indicators					Social Performance Indicators					Economic Performance Indicators			
	C1	C2	C3	C4	C5	S1	S2	S3	S4	S5	E1	E2	E3	E4
<i>e_j</i>	0.9981464	0.8895534	0.8951885	0.9512659	0.993079	0.9935766	0.9874255	0.9771744	0.9936307	0.9947373	0.9899697	0.9605843	0.9855203	0.9927874
<i>d_i</i>	0.0018536	0.1104466	0.1048115	0.0487341	0.006921	0.0064234	0.0125745	0.0228256	0.0063693	0.0052627	0.0100303	0.0394157	0.0144797	0.0072126
<i>w_i</i>	0.0046648	0.2779504	0.2637693	0.1226444	0.0174175	0.0161652	0.0316449	0.0574432	0.0160291	0.0132441	0.0252423	0.0991938	0.0364398	0.0181514
TOTAL	68,64%					13,45%					17,90%			

Table 4

Initial Matrix

Weights	Min		Min		Min		Min		Max		Max		Max		Max		Min	
	C1	C2	C3	C4	C5	S1	S2	S3	S4	S5	E1	E2	E3	E4				
GARANTI	12,56	8,69	5	39,36	1,02	838	18544	23,1	5450	42,1	16,8	5,4	51	2,6				
ARBANK	14,54	40,22	4,91	16,82	1,21	770	12717	10,8	5900	33	23,2	6,2	54,7	2,8				
IS BANKASI	12,14	7,23	5,25	41,29	0,94	1131	23309	22,8	6169	43	24,4	5,3	58,2	3				
VAKIFBANK	12,79	23,78	13,93	64,38	0,76	949	16961	26,4	4148	46,5	15,19	1,79	30,22	2,13				
YAPI KREDI	14,58	31,07	18,54	56,7	0,94	801	15431	21,4	4721	49	19,5	5,4	56,6	3,4				

Table 5
Normalized Decision Matrix

	Min	Min	Min	Min	Min	Max	Max	Max	Max	Max	Max	Max	Max	Min
Weights	0.47%	27.80%	26.38%	12.26%	1.74%	1.62%	3.16%	5.74%	1.60%	1.32%	2.52%	9.92%	3.64%	1.82%
	C1	C2	C3	C4	C5	S1	S2	S3	S4	S5	E1	E2	E3	E4
GARANTI	0.420374	0.15182	0.20171	0.377058	0.463192	0.413028	0.467309	0.479071	0.457253	0.437176	0.373165	0.477196	0.445638	0.412663
AKBANK	0.486643	0.702671	0.198079	0.161131	0.549472	0.379513	0.320469	0.223981	0.495008	0.34268	0.515323	0.547892	0.477968	0.444406
IS BANKASI	0.406317	0.126313	0.211796	0.395547	0.426863	0.55744	0.587387	0.472849	0.517577	0.446522	0.541978	0.468359	0.508551	0.476149
VAKIFBANK	0.428072	0.415453	0.561964	0.616743	0.345123	0.467737	0.427417	0.547509	0.348015	0.482867	0.337403	0.158182	0.264062	0.338066
YAPI KREDİ	0.487982	0.542814	0.747941	0.543171	0.426863	0.394792	0.388861	0.443814	0.39609	0.508827	0.433138	0.477196	0.494571	0.539636

Table 6
Weighted Normalized Decision Variables

	Min	Min	Min	Min	Min	Max	Max	Max	Max	Max	Max	Max	Max	Min
Weights	0.47%	27.80%	26.38%	12.26%	1.74%	1.62%	3.16%	5.74%	1.60%	1.32%	2.52%	9.92%	3.64%	1.82%
	C1	C2	C3	C4	C5	S1	S2	S3	S4	S5	E1	E2	E3	E4
GARANTI	0.001961	0.042199	0.053205	0.046244	0.008068	0.006677	0.014788	0.027519	0.007329	0.00579	0.00942	0.047335	0.016239	0.00749
AKBANK	0.00227	0.195308	0.052247	0.019762	0.009957	0.006135	0.010141	0.012866	0.007935	0.004538	0.013008	0.054347	0.017417	0.008067
IS BANKASI	0.001895	0.035109	0.055865	0.048512	0.007435	0.009011	0.018588	0.027162	0.008296	0.005914	0.013681	0.046458	0.018531	0.008643
VAKIFBANK	0.001997	0.115475	0.148229	0.07564	0.006011	0.007561	0.013526	0.031451	0.005578	0.006395	0.008517	0.015691	0.009622	0.006136
YAPI KREDİ	0.002276	0.150875	0.197284	0.066617	0.007435	0.006382	0.012305	0.025494	0.006349	0.006739	0.010933	0.047335	0.018022	0.009795
A*	0.001895	0.035109	0.052247	0.019762	0.006011	0.009011	0.018588	0.031451	0.008296	0.006739	0.013681	0.054347	0.018531	0.006136
A-	0.002276	0.195308	0.197284	0.07564	0.009957	0.006135	0.010141	0.012866	0.005578	0.004538	0.008517	0.015691	0.009622	0.009795

After creating the initial matrix, the normalized decision matrix is obtained. The normalized decision matrix is the matrix obtained by dividing each value in the column by the sum of that column and is given in Table 5. In the next stage, the weights calculated by the entropy method were included in the analysis and the weighted normalized decision matrix was found (Table 6).

In the last stage of the study, the closeness of the alternatives to the ideal solution was calculated. In this last stage, the performances of the variables were calculated and the importance ranks of the results in 2022 were determined. The performance results of the banks subject to the study are shown in Table 7 below.

Table 7

Positive Ideal S(+) and Negative Ideal S(-) Discrimination Measure

	Si+	Si-	Ci*	Ranking
GARANTI	0,029467	0,2153141	1,1585575	2
AKBANK	0,161592	0,1604426	-139,6099	5
İŞ BANKASI	0,030484	0,2185198	1,1621169	1
VAKIFBANK	0,142931	0,09575	-2,029413	4
YAPI KREDİ	0,19181	0,0575118	-0,428239	3

According to Ci* values, which stands for sustainability performance, the banks subject to the research were ranked from best to worst. According to the results obtained, the bank with the best corporate sustainability performance is İşbank, as shown in Table 7. Garanti BBVA ranked second, Yapı Kredi Bank ranked third, Vakıfbank ranked fourth and Akbank ranked last.

According to the findings, İşbank is in the best position in 7 out of 14 indicators and consequently ranks first in the overall assessment. İşbank has achieved the highest performance value in terms of sustainability. According to the results obtained, it can be said that İşbank is a bank that respects nature and is managed with an environmentalist approach. In terms of social indicators, the bank is again the best bank in terms of total number of branches, total number of employees and total number of ATMs. On the other hand, the bank's capital adequacy ratio and return on equity indicators, which are economic indicators, are also the best performing banks among the banks subject to the research. İşbank is the

second worst performing bank among the surveyed banks only in the indicator of non-performing loans (NPL) ratio. Within the framework of the findings, if the bank takes steps to improve its economic indicators, its sustainability performance will reach higher levels.

Results and Discussion

Today, stakeholders need to be able to use non-financial information as well as financial data in order to measure the corporate performance of firms and to forecast and analyze future risks. For this reason, it is becoming increasingly common for companies to prepare corporate sustainability reports and to present these reports in an integrated manner with financial reports. Banks are the leading financial institutions that have a significant impact on sustainable development by directing savings to investments. The good management, soundness and efficiency of banks within the system are also the basic assurance of the healthy growth of the real sector.

However, global developments and financial crises have shown that economic, social and environmental factors, which are the main indicators of corporate sustainability, are not sufficient to measure the performance of companies. Along with these indicators, a good managerial structure, the existence of corporate governance practices and sound financial indicators are important factors that complement corporate sustainability. This situation has made it necessary to consider managerial and financial factors in addition to the basic sustainability factors in measuring the sustainability performance of companies.

Measuring the corporate sustainability performance of banks is a difficult and complex CRM problem since many criteria and alternatives are involved in the decision process. In this study, entropy-based Topsis method is proposed to solve this problem. In this context, the corporate sustainability performance of 5 banks operating in Turkey is determined according to 14 indicators within the scope of economic, social and environmental dimensions. Since each indicator may have different levels of importance, firstly, the importance weights of 14 indicators were calculated by entropy method, which is one of the objective weighting methods. Then, the corporate sustainability performance of the banks was obtained using the Topsis method, which is one of the CRM methods.

According to the findings, the most important indicator in evaluating the sustainability performance of banks is energy consumption per employee with 27.7%. It was followed by electricity consumption per employee

with 26.3%, paper consumption per employee with 12.2% and return on assets (ROA) with 9.9%. On the other hand, the indicators with the lowest importance weights were water consumption per employee with 0.04%, training hours per employee with 1.3% and number of ATMs with 1.6%. In terms of the dimensions considered in the measurement of sustainability performance, the environmental dimension ranked first with 68.6%, followed by the economic dimension with 17.9% and the social dimension with 13.4% importance level. The Topsis method shows that İşbank has the best corporate sustainability performance among the five banks in the study. İşbank was followed by Garanti BBVA, Yapı Kredi Bank, Vakıfbank and Akbank, respectively. When the results of the study are compared with the literature, they are similar to the results of Özçelik and Öztürk (2014) and Ecer (2019).

It is possible to see from the practices of other countries that the regulation of voluntary practices with laws and principles for the development of sustainable banking practices contributes to the development of the process in the beginning. In addition, the development and implementation of sustainable development policies is of utmost importance. At the same time, raising awareness of financial institutions and all their stakeholders on sustainability will significantly accelerate and enable developments in this area. In this process, public banks are expected to be pioneers in the field of sustainability due to their inclusiveness and sensitivity arising from their public responsibilities.

Unfortunately, not all banks in Turkey publish sustainability reports. Therefore, it can be stated as a limitation of the study. In future studies, new indicators can be included in the analysis and different multi-criteria decision-making methods can be used to determine the sustainability performance of banks. In addition, fuzzy logic-based methods that better reflect the human mindset in evaluation systems can also be utilized for this purpose.

Declaration

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

References

- Alagöz, M. (2006). Sürdürülebilir kalkınmada çevre faktörü: Teorik bir bakış. *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 11, 1-11.
- Aras, G. (2015). Sustainable markets for sustainable business: Global perspective for business and financial markets. Routledge Publishing, UK.
- Aras, G., Tezcan, N., and Furtuna, K. Ö. (2018). Çok boyutlu kurumsal sürdürülebilirlik yaklaşımı ile türk bankacılık sektörünün değerlendirilmesi: Kamu - özel banka farklılaşması. *Ege Akademik Bakış*, 18(2), 47-62.
- Bektaş, S. (2022). Türkiye'deki kamu sermayeli bankaların sürdürülebilirlik performanslarının hibrit çkkv model ile değerlendirilmesi: 2014-2021 dönemi merce-aras modeli örneği. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23 (4), 426-442. DOI: 10.53443/anadoluibfd.1150277
- Chen, L., Feldmann, A. and Tang, O. (2015). The relationship between disclosures of corporate social performance and financial performance: Evidences from GRI reports in manufacturing industry. *International Journal of Production Economics*, 170, 445-456.
- Curran, M. and Moran D. (2007). Impact of the FTSE4 good index on firm price: An event study. *Journal of Environmental Management*, 82(4), 529-537. Doi: 10.1016/j.jenvman.2006.02.010
- Çınar, Y. (2004). Çok nitelikli karar verme ve bankaların mali performanslarının değerlendirilmesi örneği. (Yayınlanmayan Yüksek Lisans Tezi. Ankara, Ankara Üniversitesi SBE).
- Ecer, F. (2019). Özel sermayeli bankaların kurumsal sürdürülebilirlik performanslarının değerlendirilmesine yönelik çok kriterli bir yaklaşım: Entropi-ARAS bütünlük modeli. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14 (2) , 365-390. DOI: 10.17153/oguiibf.470336
- Falope, F. J.,Offor, N. T. and Ofurum, D. I. (2019). Environmental cost disclosure and corporate performance of quoted construction firms in Nigeria. *International Journal of Advanced Academic Research*, 5(8), 17-31.
- Goyal, P., Rahman, Z., and Kazmi, A. A. (2015). Identification and prioritization of corporate sustainability practices using analytical hierarchy process. *Journal of Modelling in Management*, 10(1), 23-49.
- Gürarda, Ş. (2015). Çevre muhasebesi açısından düzenli depolama tesisi uygulaması, 1. Baskı, İstanbul: Eğitim Yayınevi.

Hang, M., Geyer K., Joreme, R. and, Andreas, W. (2019). It is a matter of time: A meta-analysis of the causality between environmental performance and financial performance. *Business Strategy and The Environment*, 28(2), 257-273.

Hart, S. and Ahuja, G. (1996). Does it pay to be green? An empirical examination of the relationship between emission reduction and firm performance. *Business Strategy and the Environment*, 5, 30–37

Hassan, A. and Harahap, S.S. (2010). Exploring corporate social responsibility disclosure: The case of islamic banks. *International Journal of Islamic Middle East Financial Management*, 3(2), 03–27.

Garanti BBVA. (n.d.). Access date: 01.05.2023, <http://garantibbva.com>.

Jeucken, M. H., and Bouma, J. J. (1999). The changing environment of banks. *Greener Management International*, 27, 20-35.

Karaatlı, M., Ömürbek, N. and Köse, G. (2014). Analitik hiyerarşi süreci temelli TOPSIS ve Vikor yöntemleri ile futbolcu performanslarının değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 29, 25-61

Kaya, E.Ö. (2010). Sürdürülebilir Kalkınma Sürecinde Bankaların Rolü ve Türkiye’de Sürdürülebilir Bankacılık Uygulamaları. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 75-94.

Khan, H. U. Z., Azizul I. M., Kayeser, F. J., and Ahmed, K. (2011). Corporate sustainability reporting of major commercial banks in line with GRI: Bangladesh evidence. *Social Responsibility Journal*, 7(3), 347-362.

Khanifah, H., Nor, A., and Fitri, U. (2020). Environmental performance and firm value: Testing the role of firm reputation. *International Journal of Financial Research*, 11(1), 137-146.

Konar S. and Cohen M. A. (2001). Does the market value environmental performance? *Review of Economics and Statistics*, 83(2), 281–289.

Li, X., Wang, K., Liu, L., Xin, J., Yang, H., and Gao, C. (2011). Application of the entropy weight and topsis method in safety evaluation of coal mines. *Procedia Engineering*, 26, 2085-2091.

Lioui, İ. and Sharma, Z. (2012). Environmental corporate social responsibility and financial performance: Disentangling direct and indirect effects. *Ecological Economic*, Elsevier, 78(C), 100-111.

Liu, Z. (2020). Unraveling the complex relationship between environmental and financial performance-a multilevel longitudinal analysis. *International Journal of Production Economics*, 219, 328–340.

Mahmoodzadeh, S., Shahrabi, J. and Zaeri, M.S. (2007). Project selection by using fuzzy AHP and TOPSIS Technique. *World Academy of Science, Engineering and Technology*, 30, 333-338.

Meyliana, H. A. and Budiardjo, E. (2015). Evaluation of social media channel preference for student engagement improvement in universities using entropy and topsis method. *Journal of Industrial Engineering and Management*, 1676-1697.

Moneva, J. M. and Ortas, E. (2009). Corporate environmental and financial performance: a multivariate approach. *Emerald Industrial Management&Data Systems*, 110(2), 193-210.

Nobanee H. and Ellili, S. (2016). Corporate sustainability disclosure in annual reports: Evidence from UAE Banks: Islamic versus Conventional. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 55, 1336-1341.

Olson, D.L. (2004). Comparison of weights in TOPSIS models. *Mathematical and Computer Modelling*, 40 (2004) 721-727. <https://doi.org/10.1016/j.mcm.2004.10.003>.

Ömürbek, N., Demirci, N. and Akalin, P. (2013). Analitik ağ süreci ve topsis yöntemleri ile bilimdalı seçimi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5(9), 118-140

Özçağ, M. and Hotunluoğlu H. (2015). Kalkınma anlayışında yeni bir boyut: Yeşil ekonomi. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 303-324.

Özçelik, F. and Öztürk, B.C. (2014). Evaluation of banks sustainability performance in Türkiye with grey relation analysis. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 63, 189-209.

Özdemir, M. (2014). İşletmeciler, mühendisler ve yöneticiler için operasyonel, yönetsel ve stratejik problemlerin çözümünde çok kriterli karar verme yöntemleri. Bursa: Dora Yayıncılık.

Özkan, A., Tanç, Ş.G. and Taşdemir, B. (2018). Sürdürülebilirlik açıklamaları kapsamında sosyal sorumluluğun karlılık üzerine etkisi: BİST sürdürülebilirlik endeksinde bir araştırma. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20(3), 560- 577. <https://doi.org/10.31460/mbdd.390388>.

- Rao, R.V. (2008). Evaluation of environmentally conscious manufacturing programs using multiple attribute decision-making methods. *Proceedings of the Institution of Mechanical Engineers - Part B - Engineering Manufacture*, 222(3), 441-451.
- Rebai, S., Azaiez, M. N. and Saidane, D. (2016). A multi-attribute utility model for generating a sustainability index in the banking sector. *Journal of Cleaner Production*, 113, 835-849.
- Russo, M.V. and Fouts, P.A. (1997). A resource-based perspective on corporate environmental performance and profitability. *Academy of Management Journal*, 40(3), 534-559.
- Salama, A. (2005). A note on the impact of environmental performance on financial performance. *Structural Change and Economic Dynamics*, 16, 413-421.
- Say, S., and Doğan, M. (2023). Bankaların sürdürülebilirlik raporu ile kurumsal yönetim ilişkisi. *İşletme Akademisi Dergisi*, 4(1), 35-51.
- Sobhani, F.A., Zainuddin, Y., and Amran, A., (2011). Religion as an emerging institutional factor behind sustainability disclosure practices in Bangladesh: The case of an Islamic bank. *World Journal of Social Sciences*, 1(1), 69-85.
- Sun, C. C. (2014). Combining grey relation analysis and entropy model for evaluating the operational performance: An empirical study. *Quality & Quantity*, 48(3), 1589-1600.
- Türkiye Bankalar Birliği (2006). *Türkiye Bankalar Birliği Etik İlkeler Kılavuzu*, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları.
- UNCTAD. (2016). *2016 report on progress: A paper prepared for the Sustainable Stock Exchanges 2016 Global Dialogue*. Access date: 15.06.2023, https://unctad.org/system/files/official-document/unctad_sse_2016d1.pdf.
- Weber, R.P. (2016). *Basic Content Analysis* Sage. Newbury Park, CA.
- Wei, G. (2016). Picture fuzzy cross-entropy for multiple attribute decision making problems. *Journal of Business Economics and Management*, 17(4), 491-502.
- Yurdakul, M. and Ic, Y.T. (2005). İmalat şirketleri için AHP ve TOPSIS yaklaşımlarını kullanarak bir performans ölçüm modelinin geliştirilmesi. *Uluslararası Üretim Araştırmaları Dergisi*, 43(21), 4609-4641.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Xi Jinping Dönemi Çin Dış Politikasının Politik Ekonomisi

Political Economy of China's Foreign Policy Under Xi Jinping

Öz

Bu çalışmada, Xi Jinping liderliğinde Çin dış politikasında meydana gelen dönüşüm politik ekonomi bakış açısından ele alınmıştır. Çalışmanın temel amacı 2012 yılından başlayarak 2023 yılına kadar Çin dış politikasına yön veren temel amaç ve hedeflerin gerçekleştirilmesi için ekonomik gücün hangi araçlar ve politika öncelikleriyle yönlendirildiğinin ortaya konmasıdır. Amaca ulaşmak için Xi Jinping döneminde belirlenen politik ekonominin hangi gerekçeler üzerinden meşrulaştırıldığı ve bu politik ekonomik yapının dış politikayı nasıl şekillendirdiği üzerine odaklanılmıştır. Bu kapsamda modern dönem Çin dış politikasının öne çıkan ekonomik araçları olarak Kuşak Yol İnisiyatifi ve devlet sahipliğindeki şirketlerin projedeki konumu incelenmiştir. Çalışmada Xi Jinping'in ekonomik araçları giderek daha agresif şekilde kullanmaya başladığı ve politik ekonominin dış politika amaç ve araçlarında giderek artan şekilde etkili olmaya başladığı belirlenmiştir. Buna göre Çin dış politikasının uygulanmasında devlet sahipliğindeki şirketlerin merkezi rolünün devam ettiği ancak bu şirketler üzerindeki Parti kontrolünün arttığı, piyasa ekonomisi mekanizmaları uygulanırken siyasi liberalleşmeye yol açacak tüm tehditlerin ortadan kaldırıldığı bir dış politika izlediği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çin Dış Politikası, Xi Jinping Dönemi, Ekonomi-Politik, Kuşak Yol İnisiyatifi

Abstract

This study examines the transformation of China's foreign policy under the leadership of Xi Jinping from a political economy perspective. The main objective of the study is to reveal the tools and policy priorities through which economic power is directed to realize the main goals and

Müge YÜCE

Dr. Öğr. Üyesi,
Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve
İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası
İlişkiler Bölümü.
muge.yuce@atauni.edu.tr
ORCID : 0000-0002-7593-6060

Cilt / Issue: 11(2) 655-684

Geliş Tarihi: 06.10.2023

Kabul Tarihi: 16.02.2024

Atıf: Yüce, M. (2024). Xi Jinping dönemi Çin dış politikasının politik ekonomisi. *Tesam Akademi Dergisi*, 11(2), 655-684. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1372441>.

objectives that shape Chinese foreign policy starting from 2012 until 2023. In order to achieve this goal, the study focuses on the justifications on which the political economy of the Xi Jinping era was legitimized and how this political economic structure shaped foreign policy. Within this context, the Belt and Road Initiative and the position of state-owned companies in the project are analyzed as the prominent economic instruments of modern Chinese foreign policy. The study reveals that Xi Jinping has started to use economic instruments more and more aggressively, that the central role of state-owned companies has continued but Party control over these companies has increased, and that he has pursued a foreign policy in which market economy mechanisms are implemented but all threats that would lead to political liberalization are eliminated.

Keywords: China's Foreign Policy, Xi Jinping Term, Political Economy, Belt and Road Initiative

Extended Abstract

Purpose and Scope

The main slogans that characterize the Xi Jinping era and policy initiatives such as the Belt and Road Initiative, the Chinese Dream, Community of Shared Destiny of Mankind, and Great Rejuvenation of the Chinese Nation, which are considered to be China's new national goals, should be recognized not only as a foreign policy breakthrough but also as reflecting a new political economy perspective that shapes China's political future and development model. In this context, it is important to address to what extent and with which tools this new development model and opening policy, defined as Socialism with Chinese Characteristics, has influenced foreign policy in order to understand the basic motivations of Chinese foreign policy.

In his opening speech at the 20th Party Congress of the Communist Party of China (CPC), Xi Jinping pointed to the goal of making China a more prosperous country in all areas and building a modern socialist country by 2035. He emphasized that to achieve this goal, the Party must increase its control over the economy as well as politics, society, culture, technology and the military. Within this context, this study examines the transformation of China's foreign policy under the leadership of Xi Jinping from a political economy perspective. The main objective of the study is to reveal the tools and policy priorities through which economic power is directed to realize the main goals and objectives that shape Chinese foreign policy starting from 2012 until 2023. In order to achieve

this goal, the study focuses on the justifications on which the political economy of the Xi Jinping era was legitimized and how this political economic structure shaped foreign policy. The study reveals that Xi Jinping has started to use economic instruments more and more aggressively, that the central role of state-owned companies has continued but Party control over these companies has increased, and that he has pursued a foreign policy in which market economy mechanisms are implemented but all threats that would lead to political liberalization are eliminated.

Design/Methodology/ Approach

First of all, a comprehensive literature review was conducted and current publications on the subject were analyzed. In addition, economic and statistical data from primary and secondary sources were used. All qualitative and quantitative sources accessed in the study were interpreted in a comparative manner.

Findings

With the effects of the Covid-19 pandemic, which started in 2019, on the global economy, China entered a period of stagnation with a declining growth rate, and at the same time had to struggle with the overcapacity brought about by its export-dependent economic structure. Xi's pursuit of regime security and social stability through increasingly controlling and repressive policies is a natural consequence of an approach that considers economic prosperity a prerequisite for the Party's legitimacy. In domestic politics, digital surveillance and increased nationalist rhetoric have become tools to ensure Party legitimacy, while transportation projects such as the Belt and Road Initiative have been implemented to address economic overcapacity and regional inequality. In addition to the goals of revitalizing consumption in the Chinese domestic market and becoming a technology exporting country, the pressure to find new markets to send export products has become the economic concerns driving the foreign policy of the Xi Jinping era. In this context, the Chinese administration, which has become more vulnerable to instability in the regions where investments are made through the Belt and Road Initiative, is likely to turn to a more controlling foreign policy as in domestic politics in order to increase and protect its sphere of influence. In line with the basic principles of foreign policy since Mao, Beijing wants to become a dominant power in Asia and the developing world and thus a pole in the world, while at the same time expanding its influence by creating a buffer zone and a defensible territorial periphery expanding towards the Pacific (Dittmer, 2021, p. 38). Xi Jinping is increasingly aggressively using

economic instruments to expand this influence, implementing a foreign policy in which the central role of state-owned companies is maintained but Party control over these companies is increased, market economy mechanisms are implemented but all threats to political liberalization are eliminated. In the medium and long term, if this policy turns into protectionism that affects the functioning of the global system, it will not only affect countries that accept Western values, but will also negatively affect the global trade network that China is trying to build. It seems likely that Xi Jinping will closely follow the international political agenda and pursue a foreign policy that will mitigate China's vulnerabilities and turn the global system's failures into advantages for China. In such a case, political economy will continue to be the main pillar on which China's foreign policy gains ground.

Giriş

16-22 Ekim 2022 tarihleri arasında düzenlenen Çin Komünist Partisi (ÇKP) 20. Parti Kongresi'nin açılış konuşmasında Xi Jinping, Çin'i tüm alanlarda daha müreffeh bir ülke haline getirme ve 2035 yılına kadar modern sosyalist bir ülke inşa etme hedefine işaret etmiştir. Bu hedefe ulaşmak için Parti'nin politika, toplum, kültür, teknoloji ve orduda olduğu kadar ekonomi üzerinde de kontrolünü arttırması gerektiğine özellikle vurgu yapmıştır (MOFA China, 2022; Kam, 2022).

Ekonomik büyümenin sürdürülmesi Parti-devletin "performans meşruiyeti" için temel oluşturan, iç ve dış politikada gücün tekelleştirilmesi için gerekli zemini sağlayan dayanak noktası olarak görülmektedir (Dittmer, 2021, s. 4). Ekonomik büyümenin ve dolaylı olarak sosyal refahta görülen artışın yavaşlaması, yalnızca Çin Komünist Partisi için değil Parti diktatörlüğüne dayalı devlet yapısının tümünün başarısız olarak yorumlanması ve sosyal tepkiye yol açma riskini taşıyan en önemli tehdit olarak kabul edilmektedir. 2008 yılındaki finans krizini takip eden küresel ekonomik durgunluk ve 2015'den itibaren Çin ekonomisinde görülen ekonomik büyümenin yavaşlaması eğilimi, Çinli yöneticiler için önemli bir ulusal güvenlik tehdidi olarak algılanmış ve yeniden yapılanma süreçleri başlatılmıştır. Bu süreçte Parti'nin kontrolünü pekiştirmek ve kendisinden önceki liderler tarafından başlatılan ademi-merkezleşme süreçlerin tersine merkezleşmeyi arttırmak üzere 2017'de düzenlenen 19. Parti Kongresi Çin'in devrim sonrası modern tarihindeki kırılma noktalarından biri olmuştur. Bu kongrede "Çin Karakteristiğiyle Sosyalizm üzerine Xi Jinping Düşüncesi" ni Çin anayasasına dahil ederek ÇKP, Xi'yi Deng ve Mao ile aynı öneme sahip bir lider statüsüne koymuş ve "yeni bir dönemin başladığını" resmî olarak ilan etmiştir (Fuchs ve Wenten, 2019, s. 4). 2018 yılının Mart ayında Ulusal Halk Kongresi, anayasada devlet başkanlığı için en fazla iki dönem seçilme koşulunu kaldırarak Xi'ye ikinci dönem sonunda yeniden lider olma imkânı tanımıştır. 19. Parti Kongresi'nde parti içi karar alma süreçlerinde Xi Jinping'in rolünün güçlendiği merkezi bir yapıya geçilmesi, 20. Parti Kongresi'nde iddialı bir misyon belirlenmesini kolaylaştırmış, Çin'i yakın gelecekte uluslararası sistemde daha etkin bir aktör haline getirme hedefi belirlenmiştir.

Xi Jinping, 1978 reformları² ile başlayan hızlı ekonomik büyüme süreci sonunda Çin'in karşı karşıya kaldığı problemleri kendi yönetimi altındaki Parti'nin kullandığı politika araçları ve kararlı şekilde uyguladığı iç reformlarla aşma vizyonunu benimsemiştir. Ancak ÇKP bugün hâlâ parti meşruiyetini ve toplumsal istikrarı tehdit edebilecek önemli sorunlarla karşı karşıya bulunmaktadır. (Lai, 2016, s. 326). Bu sorunların yarattığı iç baskılar ve dış etkenlerin etkisiyle, Çin dış politikasında karar verme düzeyi "iç politika ile dış ilişkilerin birbirleri ile iyi şekilde koordine edilerek planlanması"na odaklanmaktadır (Zhang, 2015, s. 144). Dolayısıyla Çin'in dış politikası basit şekilde son dönemlerdeki dış uyaranlara karşı bir cevap veya Çin'deki ekonomik büyümenin yavaşlaması gibi güncel iç ekonomik sorunlara yönelik bir çare olarak düşünülmemelidir. Bunun yerine Çin dış politikası, Çin'deki mevcut siyasi ve ekonomik rejimin sürdürülebilmesinde ve politik ekonomi alanındaki zayıflıkların azaltılmasındaki rolü açısından daha detaylı şekilde yorumlanmalıdır (Lai, 2021, s. 331).

Xi Jinping dönemini niteleyen temel sloganlar ve Çin'in yeni ulusal hedefleri olarak kabul edilen Kuşak Yol İnisiyatifi, Çin Rüyası, İnsanlığın Ortak Kader Birliği ve Çin Ulusunun Yeniden Dirilişi gibi politika inisiyatiflerinin bu kapsamda yalnızca bir dış politika atılımı olarak değil Çin'in siyasi geleceğini ve kalkınma modelini şekillendiren yeni bir politik ekonomi bakış açısını yansıttığı kabul edilmelidir. Bu kapsamda Çin Karakteristiğiyle Sosyalizm olarak tanımlanan bu yeni kalkınma modeli ve açılım politikasının dış politikayı ne ölçüde ve hangi araçlarla etkilediğini ele almak Çin dış politikasının temel motivasyonlarını anlamak adına önem arz etmektedir.

Bu çalışmada Xi Jinping liderliğinde Çin dış politikasında meydana gelen dönüşüm politik ekonomi bakış açısı ile ele alınmıştır. 2012 yılından başlayarak 2023 yılına kadar Çin dış politikasına yön veren temel amaç ve hedeflerin gerçekleştirilmesi için ekonomik gücün hangi araçlar ve politika öncelikleriyle yönlendirildiğinin ortaya konması amaçlanmaktadır. Bu amaca ulaşmak için Xi Jinping döneminde belirlenen politik ekonominin hangi gerekçeler üzerine meşrulaştırıldığı ve bu politik ekonomik yapının dış politikayı nasıl şekillendirdiği üzerine

² 1978 reformları: Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurucu lideri Mao Zedong'un vefatının ardından parti yönetimine gelen reformcu lider Deng Xiaoping, 1978 yılında "reform ve dışa açılım" (改革开放 - gǎi gé kāi fàng) politikasını resmen ilan etmiştir. Deng, ideoloji merkezli iç ve dış politikadan uzaklaşarak, ekonomik kalkınmanın öncelikli olduğu pragmatist bir politika benimsemiş ve Çin'in küresel sisteme entegrasyon sürecini başlatmıştır.

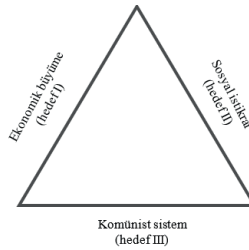
odaklanılmıştır. Çalışmada öncelikle Xi Jinping döneminin politik ekonomi bakış açısını şekillendiren faktörler ele alınmış, daha sonra bu bakış açısının yol açtığı dış politika anlayışı ve son olarak dış politikanın hangi araçlarla yürütüldüğü incelenmiştir.

Çin Dış Politikasının Politik Ekonomisinde Miras Alınan Unsur: Kalkıncı Otoriterizm

Çin’de tarih boyunca süreklilik gösteren en önemli unsurlardan bir tanesi, dış politikanın ulusal kalkınma hedeflerine hizmet edecek şekilde tasarlanması ve uygulanmasıdır. Dış politikanın ulusal siyasi dinamikler ve kalkınma önceliklerini destekleyecek şekilde uyarlanması, Çin’de imparatorluktan cumhuriyete geçiş yıllarında olduğu kadar komünist parti yönetiminin tecrübe ettiği dönüşüm yıllarında da geçerlilik göstermiştir. Dolayısıyla Çin dış politika yaklaşımını diğer büyük güçlerinkinden ayıran temel farklılık, iç politikanın merkeziliğidir. İktidarda kalmaya saplantılı şekilde odaklanan ÇKP için ülkedeki istikrarın sürdürülmesi ve ÇKP’nin siyasi üstünlüğüne yönelik tehditlerin yok edilmesi hayati derecede önemli kabul edilmekte, bu iç politika ilkeleri doğrudan dış politikaya da uygulanmaktadır (Tsang, 2020, s. 305). 1949 yılında komünizmi benimseyen bir Halk Cumhuriyeti olarak kurulduktan sonra ekonomik büyüme ve sosyal istikrarı sağlamaya çalışırken eş zamanlı olarak komünist tek parti sistemini sürdürmeye çalışması, Çin için bir politik ekonomi ikilemi yaratmıştır. Bu ikilemler karşısında Çinli liderler, bölgesel ve küresel politikanın dinamiklerine göre farklı öncelikler belirleyerek çeşitli politika araçlarını kullanmışlardır (Wagner, 2021, ss. 311-312). Çin’in karşı karşıya kaldığı ekonomik ve politik ikilemlerin çözülmesi için belirlenen stratejiler, dış politika üzerinde yeni uyarlamalar yapılmasını gerektirmiş ve ülke liderlerinin benimsediği önceliklere göre uygulanmıştır.

Şekil 1

Çin’in politik ekonomi üçlemi

Kaynak: Wagner, 2021, s. 314

Ekonomik büyüme ve sosyal istikrarı sürdürürken komünist tek parti iktidarına dayanan siyasi sistemi pekiştirme hedeflerini gerçekleştirmek üzere, 1950-1978 dönemi Mao kalkınma stratejisi benimsenirken 1979-2011 döneminde Deng Kalkınma Stratejisi uygulanmıştır (Wagner, 2021, ss. 313-315). Ülkenin kurucu lideri olarak Mao Zedong, çift kutuplu sistem içerisinde kapitalist ve komünist ideolojilerin rekabeti üzerinden şekillenen dönemin bir gereği olarak komünist sistemi ülke içerisinde pekiştirmeyi (hedef III) ve Çin'i kendi kaynaklarına dayanarak büyümesini sağlayan bir ülke (hedef I) haline getirmeyi temel öncelik olarak belirlemiştir. Bu öncelik kapsamında Mao döneminde kaynakların ağır sanayi yatırımlarına aktarılması ve kalkınmanın ÇKP denetiminde gerçekleşmesini sağlamak üzere planlı bir merkezî ekonomi inşa edilmiştir (Demir, 2021, s. 179). Bu ekonomik-politik yapı içerisinde Çin dış politikasının 1949-1978 dönemi, iç siyasi sistemin ve sosyal istikrarın sağlanması için gerekli barışçıl dış çevrenin sağlanması ve kapitalist ülkelerle karşı karşıya gelmeyi gerektirmeyecek şekilde ideoloji ihracı ilkeleriyle şekillenmiştir. Çin'in bu dönemde komşu ülkelerle ihtilaflı alanları barış içinde çözüme kavuşturma çabasının en önemli örneğini 1954 yılında Hindistan ile imzaladığı Panchsheel Antlaşması oluşturmuştur. Bu anlaşma ile Çin ve Hindistan "Barış İçinde Yaşamın Beş İlkesi" çerçevesinde karşılıklı ilişkilerin yürütülmesi konusunda uzlaşmış, toprak bütünlüğüne ve egemenliğe saygı, karşılıklı saldırmazlık, iç ilişkilere karışmama, karşılıklı fayda ve eşitlik ile barış içinde bir arada var olma ilkelerini kabul etmişlerdir. Barış İçinde Yaşamın Beş İlkesi, daha sonra Çin'in tüm dış ilişkilerinin temel çerçevesini oluşturmaya devam etmiştir. Bu dönemin tek istisnasını 1966-1976 dönemleri arasında Mao tarafından muhalif kişi ve kurumların ayıklanması amacıyla başlatılan Kültür Devrimi dönemi oluşturmuştur. Çin, iç politikaya yönelmiş ve küresel sistemdeki diplomatik duruşunu izolasyon politikasına doğru çevirmiştir. Bu dönem boyunca Sovyet bloğuna, Batılı güçlere ve hatta kendi tarihi ile kültürüne karşı ayrımsız bir öfke gösteren Çin yönetimi, dış temsilciliklerdeki elçilerin hepsini³ ve elçilik personelinin yaklaşık üçte ikisini kırsalda yeniden eğitime tâbi tutmak ya da devrimci etkinliklerde yer almak üzere geri çağırmıştır (Erkan ve Yüce, 2020, ss. 19-20).

Mao tarafından uygulanan Kültür Devrimi, Çin ekonomik başarısında olduğu kadar toplumsal yapısı ve beşeri sermayesinde de önemli kayıplara yol açmıştır. Sona erdikten sonra Çin toplumu tarafından

³ Bu dönem boyunca yalnızca Arnavutluk Halk Cumhuriyeti ile olumlu ilişkilere sahip olan Çin, tek bir ülkedeki Mısır'daki büyükelçisinin görevde kalmasına izin vermiştir. Bkz: Henry Kissinger, Çin; Dünden Bugüne Yeni Çin, çev. Nalan Işık Çeper, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2015, s.495.

“10 yıllık büyük felaket” olarak adlandırılan Kültür Devrimi, yaşam şartlarının elverişsizliği sebebiyle milyonlarca insanın hayatını kaybettiği acı hatıralar bırakmıştır (Pye, 1986, s. 597). Kültür Devrimi’nin başlamasıyla birlikte Mao’nun attığı ilk adımlardan biri üniversiteleri kapatmak olmuş; eğitim sistemi, müfredatlar ve öğretim teknikleri yeniden organize edilmiştir. İlk ve ortaokul eğitimi toplam 12 yıldan 9 yıla düşürülmüş, ortaokuldan sonra mezun olan öğrencilerin doğrudan fabrikaya gönderilerek fizikî çalışma hayatını tecrübe etmesi zorunlu tutulmuştur (Goldman, 1971, ss. 168-169). Üniversiteler 1972 yılında yeniden açıldığında üniversite kabulü akademik sınavlar ile değil Maoist ilkelere bağlılık ve parti içindeki geçmiş ön plana alınmıştır (Deng ve Treiman, 1997, s. 400). Kültür Devrimi yıllarında birçok fabrika maliyet muhasebesi sistemini bırakmak zorunda kalmış, üretim yerlerinin başarı ölçütü olarak kârlılık bir kriter olma özelliğini kaybetmiştir. Bu kararlar sonucunda ekonomide yüksek maliyetler ve verimsiz iş gücü sorunu ortaya çıkmıştır. “Ekonomide kendine yeterlilik” söylemi yabancı teknoloji ve tecrübenin ithal edilmesini kısıtlamış, bu da yurtdışından gelişmiş teknolojinin girişine engel olmuştur (Goldman, 1971, s. 182). Mao döneminde komünist sistemi güçlendirmeye çalışarak, kendine yeterli bir Çin inşa etmeye yönelik politik ve ekonomik tercihin başarılı ve başarısız yönleri olmuştur. Ağır sanayiye ve kendine yeterliliğe öncelik verilmesi sebebiyle ekonomik üretimde sanayinin payı arttırılmış ve bu da bir sonraki önemde yapılacak reformlar için bir zemin oluşturmuştur. Ancak ideolojik bağlılık, ekonomik anlamda verimli olmayan kararların verilmesine yol açmış, halkın yaşam standartları iyileştirilememiş, bu da Parti’nin meşruiyetinin sağlanması için yeni dinamikler oluşturulmasını gerektirmiştir.

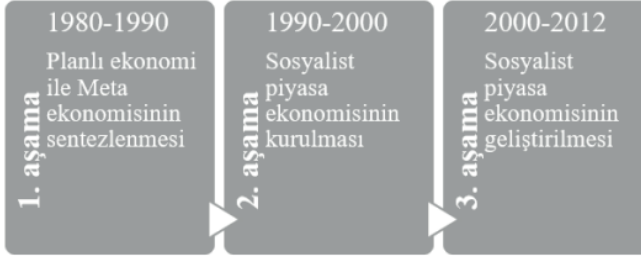
Mao döneminde yaşanan olumsuz tecrübelerin tersine çevrilmesi için 1978 yılında Parti Sekreteri olarak ülke yönetimine geçen Deng Xiaoping reform ve dışa açılım dönemini başlatarak, ekonomik büyümeyi (hedef I) öncelik haline getirmiştir. Reform ve dışa açılım sürecinden itibaren Çin, planlı ekonomiden sosyalist piyasa ekonomisine, kapalı bir ekonomiden açık bir ekonomiye doğru tarihsel bir dönüşüm geçirmiş, geniş bir tarım ülkesinden yeni sanayileşen bir ülkeye dönüşmüştür. Bu süreç, devlet ekonomideki etkinliğini sürdürmekle birlikte, asıl gücün piyasaya bırakıldığı neoliberal bir ekonomiye dönüşüm süreci olarak da tanımlanmaktadır (Demir, 2021, s. 182). Yaklaşık 50 yıllık reform döneminde Çin, yarı sömürge yarı-feodal bir ülkeden dünyanın ikinci büyük ekonomisine sahip bir ülke haline gelmiştir (Hong, 2022, ss. 17-19).

Deng’in öncülüğünde uygulamaya konan reform sürecinin ekonomik

yapıyı dönüştüren temel somut adımların atıldığı, eski sistemin ortadan kaldırıldığı birinci aşaması 1980-1990 arasındaki dönemdir. 1984 yılında *piyasa ekonomisi* kavramı ilk kez resmî metinlerde kullanılmış, devlet işletmelerinde *kârlılık* temel performans kriteri olarak belirlenmiş ve 1988 Anayasa değişikliği ile devlet dışı aktörlerin (özel sektörün) ekonomik gelişmedeki rolü kabul edilmiştir. İkinci aşama olan 1990-2000 arası dönemde ülkenin ekonomik yapısı resmen “sosyalist piyasa ekonomisi” olarak tanımlanmış, büyük devlet işletmelerinin yapısı yeniden düzenlenirken küçük ve verimsiz işletmeler özelleştirilmiş, yabancı sermayenin ülkeye girişi teşvik edilmiştir. Üçüncü dönem, Çin’in 2001’de Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyeliğine kabul edilmesi ile başlamıştır. DTÖ üyeliği ile birlikte Çin, dünyanın en fazla ticaret yapan ekonomisi haline gelmiş, ülkenin dış ticaretindeki bu artış ise ağırlıklı olarak özel sektör ve yabancı yatırımcıların sahip olduğu işletmelerin payındaki artış ile gerçekleşmiştir (Demir, 2021, ss. 188-199).

Şekil 2

1978 Sonrasında Çin Ekonomisinin Geçirdiği Yapısal Dönüşüm Süreci

Kaynak: Xie, Kuang ve Wang, 2021, s. 175.

Ekonomik reformların başlatıldığı 1978 yılından itibaren yaklaşık 35 yıl gibi bir süre içinde Çin, fakir ülkeler sıralamasından orta gelir grubuna yükselmeyi başarmış, 2010 yılında dünyanın en büyük ikinci ekonomisi haline gelmiştir. Çin’de bu ekonomik başarının bir sonucu olarak Parti devleti, Mao döneminin Büyük İleri Atılım (1958-1961) ve Kültür Devrimi (1966-1976) politikaları ile kaybettiği meşruiyetini yeniden kazanmıştır (Lai, 2016, s. 322). Bu süreçte karşılaşılan sosyal, çevresel ve siyasi sorunlar karşısında otoriter niteliğinden taviz vermeksizin esneklik ve pragmatizm sergileyen Çin Komünist Partisi, kalkınma yanlısı otoriter politikasını temel politika olarak benimsemiştir. Merkezinde ortodoks reformculuğun bulunduğu bu model, piyasa aktörleri ile partinin liderliğinin eş zamanlı olarak katkı sağladığı bir

ekonomik reform sürecini ifade etmektedir (Lai, 2016, ss. 321-322).

Deng, ekonomik büyüme ve kalkınma yoluyla uluslararası saygınlığı elde etmeyi hedeflemiş, bu sebeple hem iç hem dış ilişkilerinde her türlü çatışmadan kaçınmıştır. 1979 Vietnam Savaşı'nın haricinde Deng, tüm komşu ülkelerle yakın ilişkiler tesis etmeye çalışmış ve tüm enerjisini refahın artırılmasına aktarmıştır (Yelery, 2021, s. 7). Deng tarafından başlatılan reformlar, Çin'in küresel ekonomi ile etkileşimini artırmaya odaklandığı için bakanlıklara ve yerel belediyelere doğrudan yabancı yatırımı çekmeleri adına büyük bir özerklik tanınmış ve yerel yönetimler ekonomik performansları konusunda rekabete teşvik edilmişlerdir (Yelery, 2021, s. 24). Özel mülkiyetin ve doğrudan yabancı sermayenin teşvik edildiği bu reformlar ile Çin'de *devlet kapitalizmi* olarak adlandırılan bir model oluşmuş, karar verme mekanizmalarında kolektif liderlik yolu ile uzlaşmacı ve çoğulcu, profesyonel ve ademi-merkezizetçi bir yapı inşa edilmiş, Deng tarafından başlatılan süreç Jiang Zemin ve Hu Jintao tarafından devam ettirilmiştir (Zhao, 2023, s. 74). Mao sonrası dönemde ÇKP'nin dış dünyaya bakış açısını ve dış politika yaklaşımını şekillendiren belirleyici nitelikler dört temel başlık altında toplanmıştır (Tsang, 2020, s. 306):

- Çin'in ulusal çıkar hesaplamalarının merkezine, Komünist Parti'nin varlığını sürdürmesi hedefinin konması,
- Ekonomik ilişkilere olduğu kadar uluslararası örgütlerle iş birliği ve hukuka da araçsal bir bakış açısıyla yaklaşılması,
- Çin'in dünyada hak ettiği yere ancak ÇKP aracılığı ile ulaşabileceği fikrinin aşılması parti odaklı bir milliyetçilik anlayışının benimsenmesi,
- Uluslararası sistemde ülkenin konumu ve ulusal çıkarların korunması konularında neo-klasik realist bir bakış açısının benimsenmesi.

Xi Jinping Dönemi Çin Dış Politikası: Çin Karakteristikli Sosyalizm

1978'de uygulanmaya başlanan reformlar sonucunda Çin, yaşam standartlarının önemli ölçüde yükseldiği bir ülke haline gelmiştir. Sürekli büyüme hedefinin bir sonucu olarak ülkede 400 milyondan fazla insandan oluşan bir orta gelir sınıfının yaşadığı tahmin edilmektedir (Xie ve ark., 2021, s. 151). Ancak Deng döneminde belirlenen kalkınmacı otoriteryenizmin yarattığı hızlı ekonomik yükseliş ve dışa açılım stratejisi sonrasında Çin'de birçok sorun meydana gelmiştir. Bunlar çevresel tahribat, kapasite fazlalığı, gelir adaletsizliği, siyasi ve kültürel istikrarsızlık (batılı değerlerin ülke içine sızması) ile yozlaşma olarak

sıralanabilir. Tüm bu sorunların çözülmesi gerekliliği, ÇKP'nin 2010 yılından sonraki yeni kalkınma stratejisini belirlemiştir (Lai, 2016, s. 322; Wagner, 2021, s. 319).

Yaklaşık 30 yıl boyunca devam eden yüksek hızlı ekonomik büyümenin yarattığı iç sorunlar, 2008 yılında küresel piyasalarda meydana gelen finans krizinin yarattığı etki ile birleşmiş, Çin ekonomisinde reform döneminden itibaren görülen yıllık ortalama ekonomik büyüme oranları ilk kez %9-10 düzeyinden %6 düzeyine düşmüştür. Ulusal ve uluslararası sistemde meydana gelen ve Çin Komünist Partisi'nin meşruiyetini tehdit edebilecek bu riskler, Çin için farklı bir stratejik yol haritasının belirlenmesi gerektiğinin işareti olarak yorumlanmıştır. Nitekim tam da böyle bir dönemde 2012 yılında ÇKP Genel Sekreteri olarak seçilen Xi Jinping, Mao ve Deng'den sonra Çin'in geleceğini şekillendiren en önemli lider olarak ortaya çıkmıştır.

Xi Jinping devraldığı aşırı kapasite, aşırı yatırım, düşük tüketim, gelir eşitsizlikleri ve ihracata dayalı büyüme gibi sorunlara çözüm olması amacıyla 2015 yılında kapsamı genişletilip arz yapısal reformlar adını alacak bir ulusal reform süreci başlatmıştır (Brødsgaard ve Rutten, 2017, s. 154; Eliküçük Yıldırım, 2021, s. 212). Arz yapısal reformlar, Xi Jinping'in "Yeni Normal" olarak adlandırdığı çerçevenin bir parçasıdır. Yeni Normal, 1990 ve 2000'li yıllar boyunca çift haneli olan ekonomik büyüme oranının 2016-2020 dönemi için azalacağı ve yıllık ortalama 6,5 olarak planlandığı bir seviyede gerçekleşeceğini öngören bir politikadır. Bu politika Mart 2016'da kabul edilen 13. Beş Yıllık Kalkınma Planı kapsamında ekonominin daha dengeli, çevreci, tüketim güdümlü, yenilikçi ve hizmet merkezli kalkınma yolunda yeniden yapılandırılmasını da kapsamaktadır (Brødsgaard ve Rutten, 2017, ss. 162-163). Bu yeniden yapılandırma kapsamında Xi Jinping, aşağıdaki reform adımlarını belirlemiştir (Wagner, 2021, s. 319):

- Ekonominin tüketici ve hizmet odaklı kalkınma yönüne doğru yeniden dengelenmesi
- Sosyal ve çevresel standartların geliştirilmesi
- Siyasi sistemin yeniden merkezileştirilmesi yoluyla Çin sosyal ve ekonomik sisteminin istikrarlı hale getirilmesi,
- Çin'in batı bölgelerinin kalkınma programına dâhil edilmesi

Belirtilen hedeflerin işaret ettiği en önemli dinamik, Xi'nin artan ekonomik, sosyal ve çevresel sorunlara karşı Parti'nin rolünü güçlendirme ve gücü

yeniden merkezileştirme konusundaki kararlılığıdır (Fuchs ve Wenten, 2019, s. 6). Buradan Xi'nin iki alana vurgu yaptığı sonucu çıkartılabilir: Bunlardan ilki ekonomik ve yapısal reformlar iken diğeri yozlaşmanın ve siyasi liberalleşmenin önlenmesidir (Lai, 2016, s. 327). Xi Jinping tarafından belirlenen bu öncelikler, Çin'in gelecek yüzyılıni şekillendirecek olan ekonomik, politik, kültürel ve siyasi politikalarını köklü bir dönüşüme uğratmıştır. Bu dönüşümü mümkün kılacak kritik unsur ise Parti'nin tüm alanlarda yeniden tam kontrol sahibi olmasının sağlanması ve gücün merkezileştirilmesidir. Nitekim Xi Jinping kendisinden önceki Deng Xiaoping, Jiang Zemin ve Hu Jintao'nun inşa ettiği kolektif liderlik yolu ile uzlaşmacı ve çoğulcu, profesyonel ve ademi-merkeziyetçi yapının yerine yeni merkezî koordinasyon kurumları oluşturarak dış politika otoritesini yeniden merkezileştirmiştir (Zhao, 2023, s. 74).

Çin'in 2012 yılından itibaren uyguladığı ve 1978 yılında başlatılan reformlardan "geriye dönüş" olarak da nitelendirilebilecek bu politika dönüşümü, yalnızca iç ekonomik ve sosyal şartlarda yaşanan değişimlerle değil küresel sistemde meydana gelen yapısal dönüşüm ile yorumlandığında anlaşılabilir. 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü üyeliğini elde ettikten sonra Çin yaklaşık on yıl içinde Japonya'yı geride bırakarak dünyanın en büyük ikinci ekonomisi haline gelmiş, küresel yüksek teknoloji ihracatında ABD'nin payı 1999'daki %20 payından 2014'de %5'e düşmüş, buna karşın Çin'in payı aynı dönemde %3'ten %26'ya yükselmiştir (Dittmer, 2021, s. 5). Ekonomik başarısı ile paralel şekilde siyasi ve kültürel bir güç merkezi haline gelmeye başlamıştır. Bu süreç, Çin'in yükselişinin "tehdit" olarak nitelendirilmesine yol açarken, Batılı değerler tarafından "ötekileştirilmesi" ile Çin'de giderek artan bir milliyetçi söylemin gelişmesine de yol açmıştır. 2010'lu yıllardan itibaren bölgesel ve uluslararası sorunların çözümünde daha aktif şekilde rol alan, Birleşmiş Milletler Barış Koruma Operasyonları'na askerî personel ile katılan ve gelişmekte olan ülkelere ekonomik destek sağlayan Çin, uluslararası sistemde büyük güç imajını kazanmaya çalışırken giderek artan şekilde Çin milliyetçiliğine, Çin ulusuna özgü niteliklere ve Çin'in geçmişteki başarılı günlerine atıf yapmaya başlamıştır.

Çin'in artan ekonomik yükselişi ve buna paralel olarak Xi Jinping'in ulusal güvenliğe yönelik vurgusu, Pekin'in ekonomik alanda devlet araçlarını kullanımı konusuna dikkatleri çekmektedir. Deng, ekonomik kalkınma ve entegrasyon için istikrarlı bir dış çevre sağlamayı öncelik haline getirmiş iken Xi'nin yaklaşımı güvenlik hedefleri için ekonomik araçların kullanılmasına daha fazla vurgu yapmaktadır. Xi'nin tutumu, Çin'in bölgesel ve küresel açıdan büyük güç olma rolü ile uyum içerisinde

çalışacak bir dış politika ve ekonomik diplomasi benimsemek olarak açıklanabilir (Wong, 2019). Nitekim Xi, tartışılmaz lider olduğundan itibaren reform döneminden beri Çin dış politikasına yön veren “düşük bir profil çizme” ilkesinden uzaklaşmıştır (Yang, 2021, s. 312). Bu kapsamda ulusal ekonomik ve politik sistemin devamlılığı ile küresel yönetime yapılacak katkıların Çin’e özgü unsurlar taşıması gerektiği düşüncesinin Xi Jinping tarafından resmî bir söylem haline getirilmesi Çin Karakteristikli Sosyalizm ile başlamıştır. Çin’in son on yıldır ulusal ve uluslararası politikada izlediği stratejilerin temelini oluşturan bu söylem, Xi Jinping döneminin ekonomi politikasını anlamak adına önem taşımaktadır.

Çin Karakteristikli Sosyalizm, modern Çin’in Marksizmidir. Henüz sosyalist toplumların olmadığı bir dönemde sermayeyi ve kapitalizmi inceleyen Marx, teorisinin temel dinamiklerini kapitalist toplumların ortadan kalkarak sosyalist toplumlara dönüşeceği varsayımı üzerine kurmuştur. Oysa mevcut uluslararası sistem içerisinde sosyalizm ve kapitalizm aynı anda bir arada var olabilmektedir. Çin özelinde de ana akım ekonomik modeli sosyalist piyasa ekonomisi olan ulusal ekonomide özel mülkiyetin farklı formlarının var olduğu bir iç ekonomik model söz konusudur (Hong, 2022, s. 19). Çin karakteristikli sosyalist politik ekonomi, iki özel anlama sahiptir. Bunlardan birincisi teorik olarak sosyalist ekonomik sistem ve Çin karakteristikli ekonomik kalkınmayı özetleyen bir sistemik siyaset teorisidir. İkincisi ise 18. Ulusal Kongre’den itibaren Xi Jinping’in Genel Sekreterliğini merkeze alan ÇKP Merkez Komitesi’nin devlet yönetiminin teorik özetidir. Çin karakteristikli sosyalist politik ekonomi inşası, reform ve kalkınma gibi temel meseleler tarafından yönlendirilmeli, sadece Marksist metodolojinin ilkelerine bağlı kalmak yerine bu ilkeleri Çin’in mevcut ekonomik kalkınmasının ihtiyaçları ile harmanlamalıdır. Çin karakteristikli politik ekonomi inşası üç elemente sahip olmalıdır: Marksist politik ekonominin temel ilkeleri, Çin ekonomik dışı açılma ve reform döneminde elde edilen tecrübe ve deneyimler, Batı ekonomi modelinin faydalı unsurları (Hong, 2022, s. 28).

Xi Jinping Dönemi Çin Dış Politikasının Temel Araçları Olarak Kuşak Yol İnişiyatifi ve Kamu İktisadi Teşebbüsleri

Çin karakteristikli sosyalist politik ekonomi, Çin’i ekonomik olarak kendine yeterli bir ülke haline getirmeyi hedeflerken aynı zamanda kalkınmada Çin devletine özgü niteliklere vurgu yaparak Çin’i Batılı değer ve normlar karşısında yeni değerler ve normlar sistemi inşa eden bir ülkeye dönüştürmenin temel düşünsel zeminini oluşturmaktadır.

Bu kapsamda Çin karakteristikli sosyalizm inşası, Çin'in dış dünyaya bakışını, uluslararası ilişkilerdeki tutum ve davranışlarını ve dış dünyadaki imajını doğrudan etkileyecek bir unsurdur. Buradaki en önemli faktör, Çin karakterli sosyalizm inşası çabalarının ÇKP yönetiminin meşruiyetini yeniden sağlayacak temel kaynak olarak yalnızca ekonomik performansın yeterli olmadığı, bunun ideolojik ve milliyetçi unsurlarla tamamlanması gerektiği inancıdır (Holbig, 2009, s. 37). Çin'in ekonomik yükselişinin yavaşlamaya başladığı bir dönemde ortaya atılan Çin Karakteristiği'nin resmî söylem olarak *Çin Rüyası*, Çin Ulusunun Yeniden Dirilişi gibi vizyonlara başvurması da tesadüf değildir (Tsai, 2015, s. 192).

Xi tarafından "yeni dönem" olarak ilan edilen ve Çin'in yeni ekonomi politliğini şekillendiren hedef; "Ulusal Diriliş" ve "Çin Rüyası" olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda Xi, Kuşak Yol İnisiyatifi (KYİ) gibi yeni politika araçlarını kendisinden önce oluşturulan ikili ekonomik yapıyı sentezleyerek devam ettirmektedir. Bu eklektik sentez; büyük lider kültürü, bürokratik, yasal ve bilimsel rasyonelliğe bağlılık, ideolojik uygunluk, teknolojik inovasyon, yurtdışında saldırgan bir milliyetçilik (assertive nationalism), ülke içinde zorunlu bir uyumdan oluşmaktadır (Dittmer, 2021, ss. 3-4). Tüm bu bileşenler ile Xi'nin mücadele etmeye çalıştığı en önemli risk, yüksek bir hareketlilik potansiyeli olan toplumda geniş sosyal örgütlenmeler üzerinde Parti'nin olası bir kontrol kaybı yaşaması olmuştur. Toplum üzerindeki kontrolünü, tek parti rejimi için hayati bir unsur olarak kabul eden ÇKP için bu sorun üstesinden gelinmesi gereken en önemli sorun olarak kabul edilmektedir (Lai, 2016, s. 323). Bu kapsamda Xi, 2013'te hazırladığı 9 numaralı belge ile anayasal demokrasi ve evrensel değerler gibi "Batılı" kavramların teşvik edilmesine dair tüm çabalarla mücadele edilmesi ve bunların yok edilmesi gerektiğini açıkça belirtmiştir (Tsang, 2015, s. 310).

Xi, "Çin Rüyası" nı Çin milliyetçiliğinin merkezine koyduktan sonra bu söylem giderek daha saldırgan bir tona dönüşmüş ve nihayet "Çin'i yeniden muhteşem yapmak" söylemine evrilmiştir. Ekim 2017'de 19. Parti Kongresi'nde Xi, Deng döneminden beri sürdürülen "kapasitenin gizlenmesi ve zamanın beklenmesi" stratejisine son vererek Çin'in uluslararası ilişkilerde merkezi rol oynayacağı yeni çağın başlangıcına işaret etmiştir (Tsang, 2015, s. 312). Bu yeni çağda Çin Rüyası'nın gerçekleştirilmesi için ekonomik öncelikler Dual Circulation, Made in China 2025 ve KYİ olarak belirlenirken siyasi öncelik ise Çin'in Büyük Güç imajını güçlendirecek Küresel Kalkınma İnisiyatifi ve Küresel Güvenlik İnisiyatifi olarak açıklanmıştır (Kam, 2022). Xi Jinping yönetiminin bu hedeflerini gerçekleştirmesi, sistemin stabilize edilmesi için yeni birtakım

araçlara başvurmasını gerekli kılmaktadır. Bunlar arasında milliyetçiliğe yapılan vurgu ve dijital gözetimin artırılması bulunmakta, bunlara ek olarak da KYİ yer almaktadır (Wagner, 2021, s. 322).

Kuşak Yol İnisyatifi (KYİ)

Kuşak Yol İnisyatifi, artan iç ve dış ekonomik baskılar karşısında Çin'in siyasi sistemin meşruiyetini yeniden sağlamak üzere kullanmış olduğu politik ekonomi araçlarının başında gelen, kapsamlı jeo-politik sonuçları olması beklenen bir ulaştırma-entegrasyon projesidir.⁴ 2000'li yıllardan itibaren ekonomik diplomasiyi dış politikada etkin şekilde kullanan Pekin yönetimi, 2008-2009 sonrasında daha yüksek bir uluslararası etki oluşturabileceği proaktif yaklaşımı benimsemiştir (Wong, 2019). Bu yaklaşımın bir sonucu olarak 15-16 Aralık 2012 tarihlerinde Çin'de ulusal ekonomik sorunları tartışmak üzere yerel ve ulusal üst düzey liderler Merkezî Ekonomik Çalışma Konferansı toplanmış ve ekonomik büyümenin yavaşlaması, yükselen aşırı kapasite ile dengesiz kalkınmayı iç ekonomik sorunlar, küresel ekonomik büyümedeki yavaşlama ile yükselen korumacı (protectionism) politikaları dış sorunlar olarak belirlemişlerdir (Lai, 2021, s. 336). Kuşak Yol İnisyatifi, Çin için ulusal güvenlik kategorisinde değerlendirilen ekonomik ve sosyal sorunlara bir çözüm arayışı olarak 2013 yılında Xi Jinping tarafından ilan edilmiştir. 2017 yılında Çin Komünist Partisi tüzüğünde yerini alan KYİ, 2018 yılında Çin anayasası içerisine dahil edilmiştir. KYİ'yi ele alan çalışmalara göre Çinli liderleri KYİ gibi iddialı bir projeyi ilan etmeye teşvik eden üç temel sebep bulunmaktadır: altyapı yatırımları ile Çin'in ekonomik yükselişini sağlamak, Avrasya ile ekonomik, politik ve altyapı bağlantılarını geliştirmek, ABD'nin Asya'ya yönelimine karşı mücadele etmek (Lai, 2021, ss. 330-331). Bu özellikleriyle Xi Jinping dönemi dış politikasının temel manifestosu olarak anılan KYİ ayrıca Çin toplumunun 21. yüzyılda kendisini dünya üzerinde nasıl konumlandığıının temel sembolü haline gelmiştir (Liu, Schindler ve Liu, 2020, s. 4).

Çin'in resmî kaynaklarına göre KYİ ilan edildikten sonraki ilk 5 yıl içinde 100'den fazla ülke ve uluslararası örgüt proje kapsamında Çin ile iş birliği anlaşmaları imzalamış, Çin'in KYİ dahilindeki ülkelerle ticareti 5 trilyon doları geçmiş ve Çin'in bu ülkelerde finans dışı sektörlere doğrudan yatırımı 80 milyar doları aşmıştır (Xinhua, 2018). 2021 yılının sonunda Çin'in 145'ten fazla ülke ve 32 uluslararası örgüt ile 200'den

⁴ KYİ'nin üzerinde uzlaşmış bir tanımı olmamakla birlikte Dana Rice (2023) inisiyatifin tek bir proje değil, projeler serisi ve Çin'in 2049 yılı için tasarladığı bir "grand strateji" olduğunu söylemektedir (s. 257).

fazla iş birliği anlaşması imzaladığı, 2013-2021 yılları arasında yapmış olduğu doğrudan yabancı yatırım miktarının 156 milyar dolara ulaştığı ve bu rakamın 2027'de 1,2 trilyon dolara ulaşacağı, KYİ'nin planlandığı şekilde tamamlanmasıyla toplamda 8 trilyonluk bir harcama yapılacağı öngörülmektedir (CFR, 2023; Wang, Pan ve Yang, 2023, s. 2269).

Proje kapsamında 2022 yılında en fazla yatırım yapılan üç ülke sırasıyla Macaristan (7.6 milyar dolar), Suudi Arabistan (5.6 milyar dolar) ve Singapur (2.5 milyar dolar) olmuştur (Wang, 2023). Bununla birlikte KYİ'ye dahil olan 68 ülkeden yalnızca 35 tanesi kredi derecelendirme kuruluşları tarafından yatırım yapılabilir ya da yatırıma yakın seviyede ülkeler olarak değerlendirilmiştir. Daha da önemlisi kredi notu yatırım yapılabilir seviyede olmayan Laos, Kırgızistan, Pakistan ve Cibuti gibi ülkelerin KYİ için önem arz eden ülkeler olması, Çin'in hem girişimin altyapı inşaatlarını hem de bunların finansmanını üstlenmesini kaçınılmaz kılmıştır. Bu yüzden Xi Jinping, hem ulusal varlık fonlarını hem de devlet bankalarını, küresel altyapı projesinin finansmanı için seferber etmiştir (Eliküçük Yıldırım, 2020, s. 628).

Çin'in KYİ kapsamında altyapı ve ulaştırma hatları projelerini üstlendiği ülkelere yüksek miktarlarda geri ödenmesi mümkün olmayan borçlar sağlayarak bu ülkeleri kendilerine bağımlı hale getirmesi 2017 yılından itibaren literatürde "borç diplomasisi" kavramının ortaya çıkmasına ve Çin'in bunu bir dış politika aracı olarak kullandığına yönelik bir tehdit söyleminin oluşmasına yol açmıştır (Chellaney, 2017; Brautigam, 2019; Carmody, 2020; Liu, 2023). Yükselen bir küresel güç olarak Çin'in ABD'ye karşı hegemonik mücadelesinin bir aracı olarak yorumlanan KYİ, özellikle Sri Lanka'da Hambantota, Yunanistan'da Pire gibi stratejik limanların 99 yıllığına işletim haklarının devralınması ve Cibuti gibi stratejik noktalarda denizaşırı askerî üslerin kurulması ile Pekin'in agresif ve tehditkâr dış politikasının temel aracı olarak yorumlanmıştır. Diğer yandan KYİ, birçok ülkenin ulusal stratejik planları ile entegre edilmiş ve Çin'in Güney Asya ve Avrasya'daki yayılmasının öncüsü haline gelmiştir. Bu kapsamda KYİ örneğinin, Rusya'nın "Büyük Avrasya İşbirliği", Türkiye'nin "Orta Koridor", Kazakistan'ın "Bright Road" ve Suudi Arabistan'ın "2030" stratejileri ile bütünleştirilmiştir (Rice, 2023, s. 257).

2023 yılında ilk on yılını geride bırakan ve akademinin en çok tartışılan konularından biri olan KYİ, Çin atasözündeki "Zengin olmak istiyorsan, yollar inşa et" deyişinin karşılığı haline gelmiş durumdadır (Rice, 2023, s. 263). Tüm bu özellikleriyle KYİ, Çin'in uluslararası sistemdeki ticaret,

yatırım ve enerji akışını kontrol edebildiği proaktif bir dış politikanın temel aracı haline gelmiştir. Çin açısından KYİ'yi bir grand strateji haline getiren temel niteliği ise iç ve dış politikadaki sorun alanlarına eş zamanlı bir çözüm olarak planlanmış olmasıdır. Nitekim KYİ ile tamamlanacak ulaştırma ve bağlantı projeleri Çin'in sahil ve iç kesimleri arasındaki gelir eşitsizliğinin giderilmesi, ulusal tüketimin canlandırılması ve ekonomideki aşırı kapasite fazlalığının iç pazara yöneltilmesi gibi hedeflere hizmet etmektedir. Çin'in KYİ ile temel amacı; devlet desteğiyle özellikle demir, çelik ve çimento gibi artı üretime geçen sektörlerin üzerindeki baskıyı uluslararası altyapı projelerini üstlenerek azaltmaktır. KYİ bir manada ÇKP'nin meşruiyete en çok ihtiyaç duyduğu zamanda sosyal istikrarsızlığı önlemek için devlet şirketlerinin üretim fazlasına çözüm olarak üretilmiş bir projedir (Eliküçük Yıldırım, 2021, s. 208). Bu kapsamda KYİ, iç ve dış politika hedeflerini bütünleştirmiş, ulusal ekonomik hedefler ile uluslararası siyasi hedeflere aynı anda hizmet eden bir büyük stratejik adım haline gelmiştir.

Kamu İktisadi Teşebbüsleri

Çin Halk Cumhuriyeti 1949 yılında, "100 yıllık bir yarı sömürge dönemi ve uzun bir iç savaş sürecinden geçerek ekonomik ve beşerî kaynaklarını tüketmiş ve geri kalmış bir ülke olarak kurulmuştur. Bu süreçte ulus inşasını yerine getirecek ne özel bir kuruluş ne de örgütlü bir yapı olmadığı için tüm görevi devlet sahipliğindeki şirketler üstlenmiştir. Devlet şirketleri sadece istihdam yaratmakla kalmamış aynı zamanda eğitim, sağlık hizmeti, emeklilik gibi birçok alanda sosyal hizmet de sağlamıştır (Gang ve Hope, 2013, s. 2). Çin Anayasası'nın 7. Maddesinde devlet, sosyalist ekonomi olarak adlandırılan devlet sahipliğindeki ekonominin büyümesinden ve konsolidasyonundan sorumlu en üst otorite olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple Çin devlet sahipliğindeki kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT), Çin ekonomisinin temel kurumları ve Çin Karakteristikli Sosyalizm'in omurgası olarak kabul edilmektedir (Yelery, 2021, ss. 51-52). Bununla birlikte KİTlerin Çin ekonomik modeline özgü bir aktör olmadığı, 2011 yılında OECD ülkelerinde toplam değeri 1.3 trilyon dolar olan, yaklaşık 4.3 milyon çalışanı istihdam eden 2057 kadar KİT'in faaliyet gösterdiği bilinmektedir (Christiansen, 2011, s. 6).

2022 yılında *Fortune 500* listesinde yer alan 136 Çinli şirketin %71'i yine devlet destekli Çinli şirketlerden oluşmaktadır (Yelery, 2021, s. 79; Qin, 2022). Çin ekonomik yükselişinde ve küresel yatırımlarında temel aktör olarak görülen KİTlerin Çin Komünist Partisi tarafından belirlenen ulusal hedef ve dış politika amaçlarının aracılığıyla

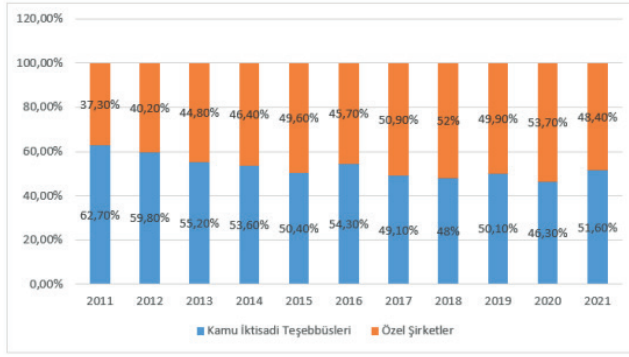
dair genel bir kanı bulunmaktadır. Çin ekonomisinin temel bileşenleri olmakla birlikte KİT'ler ekonomik yapının gereklerine göre dört farklı dönemde yapısal düzenlemelere tabi tutulmuştur. 1978-1984 KİT'lerin yönetim sistemleri modernize edilerek belirli bir dereceye kadar özerklik sağlanmış, 1985-1993 döneminde ise KİT'lerin kısmi olarak özelleştirilmesinin önü açılmıştır. 1994-2002 döneminde Çin'in DTÖ'ye üyeliğinin de etkisiyle KİT'lerin ya büyük işletmelere devredilmesi ya da tamamen özelleştirilmesine izin verilmiştir. KİT'lere yönelik reformların dördüncü evresinde kurumsal bir değişikliğe gidilmiş ve 2003 yılında Devlet Konseyine bağlı Çin Devlet Varlıkları Denetim ve Yönetim Komisyonu (SASAC) kurulmuştur. Bu kapsamda özellikle savunma, elektrik üretimi ve dağıtım, telekomünikasyon, sivil havacılık ve denizyolu taşımacılığı gibi önemli sektörlerde faaliyet gösteren KİT'lerin sahiplikleri SASAC'a devredilmiştir. SASAC yönetiminde KİT'lerin birleşmeler ve özelleştirmeler yoluyla sayıları gittikçe azalmıştır. Çin'in bu stratejisi sonucunda 2001-2004 yılları arasında KİT'lerin sayısında %48 oranında bir düşüş yaşanırken, ülkenin GSMH'na yaptıkları katkı hâlâ %40 gibi büyük bir oranda seyretmeye devam etmiştir (Eliküçük Yıldırım, 2021, ss. 209-210). 2012 tarihli Çin raporuna göre devlet destekli endüstriyel şirketlerin sayısının toplam şirket sayısına oranı 1998'de %39.2 iken 2011'de %5.2'ye düşmüş, istihdam oranları ise %60.5'den %19.8'e düşmüştür (Fan ve Hope, 2013, s. 7). Sayıları azalmakla birlikte kömür, çimento, petrol ve petro kimya ürünleri gibi sektörlerde devlet desteği alarak güçlenen KİT'ler, giderek artan aşırı üretim sorunu ile karşı karşıya kalmış ve Çin hükümeti bu şirketleri dışa açılmaya teşvik etmiştir.

2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü üyeliği ile küresel ekonomiye entegrasyon sürecinin önemli bir adımını gerçekleştiren Çin, 21. yüzyılın ilk on yılını sermaye ve yatırımlarının dışa açılımını teşvik etmeye odaklanarak geçirmiştir. İlk kez 1999 yılında ilan edilen Going Out Stratejisi (走出去战略 -zōu chū qù zhàn lüè), 2000'li yıllardan itibaren Çin Komünist Partisi'nin dışa açılımının temel sloganı haline gelmiştir. Going Out Stratejisi, Batı bölgesindeki eyaletlerin ekonomik büyüme ve sosyal refah düzeylerinin artırılmasını amaçlayan ve bu kapsamda Çinli şirketleri Batı bölgelerine yatırım yapmaya teşvik eden Open Up the West (西部大开发 -xī bù dà kāi fā) stratejisiyle aynı yıl ilan edilmiştir. 1978'de başlatılan ekonomik reform ve dışa açılım sürecinin ikinci aşaması olarak da anılan Going Out Stratejisi, ülke içindeki gelişmişlik farklarının azaltılması sorununu Çin sermayesinin ve pazarlarının uluslararasılaştırılması üzerinden çözmeye odaklandığı için Kuşak Yol İniyatifi'nin de başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir (Yeh ve Wharton, 2016, s. 308).

Going Out Stratejisi ile başlayıp Kuşak Yol İnisiyatifi ile devam eden Çin'in yükselişi ve Çin sermayesinin yabancı ülkelere akışı sürecinin temel aktörü, KİT'lerdir. 2015 tarihli BM raporuna göre Çin'in 2003-2012 yılları arasında gerçekleştirdiği yurtdışına giden doğrudan yabancı yatırımının (OFDI) %77'si KİT'ler tarafından gerçekleştirilmiştir. (UNCTAD, 2015, ss. 5-6). Aşağıdaki grafikte ise 2011-2021 yılları arasında KİT'ler ile özel şirketlerin OFDI'deki payları verilmiştir.

Grafik 1

Çin'in Dışa Yönelen Doğrudan Yabancı Yatırım Miktarında KİT'ler ve Özel Şirketlerin Payı 2011-2021

Kaynak: Statista, Share of state-owned and private enterprises in outward FDI stock from China between 2011 and 2021.

2000'li yıllardan başlayarak Çin'in Afrika, Latin Amerika ile Avrasya kıtalarındaki yatırımlarında KİT'lerin ağırlığı, bu şirketlerin hükümetin politika ve stratejik inisiyatiflerinin gerçekleştirilmesinde hayati bir araç olarak kullanıldıkları yönünde bir algının ve tartışmanın hızlanmasına da yol açmıştır (Yu, 2019, s. 332). Çoğunlukla Batı merkezli eleştirilerin odaklandığı temel nokta, Çin'in küresel hegemonya kurmayı amaçlayan dış politikası doğrultusunda KİT'lerin çoğu zaman kârlılık gözetmeyerek Parti'nin direktiflerine göre yatırım kararları aldığı yönündedir. Ulusal kalkınmada ve ulusal çıkarlarda kritik öneme sahip sektörlerde faaliyet gösteren KİT'lerin CEO'ları, bu şirketlerin parti sekreteri ile aynı kişi olmakta, bu kişiler ÇKP tarafından atanmaktadır. Bu sebeple bu şirket yöneticilerinin devlet çıkarları ile hissedarların çıkarları arasında bir karar vermek zorunda kaldıklarında maaşları ve kariyer gelecekleri parti yetkililerine bağlı olduğu için çoğunlukla devlet çıkarları yönünde karar verdikleri iddia edilmektedir (Nie, 2022, s. 385). Ancak Fung, Han, Quek

ve Strange (2023)'e göre bu şirketler devlet tarafından destekli olsalar da doğrudan devlet tarafından yönetilmezler ve asıl amaçları kârlılıktır. Bu sebeple çoğu zaman Çin'in stratejik çıkarlarının devlet destekli firmaların ticari çıkarları ile uyumlu olmadığı, hatta Çin'in dış politika çıkarları ile bu şirketlerin çıkarlarının çatıştığı örnekler mevcuttur (s.9). Jones ve Zou da, KİTlerin hükümetin sağ kolu olduğu tezini Myanmar'daki enerji yatırımı yapan China Power Investment Corporations'ın Irrawady Hidropower projesi ve bu projenin Çin-Myanmar ilişkileri üzerindeki yıkıcı etkisi üzerinden çürütmektedir (Jones ve Zou, 2017). Buna göre oluşturulan ilk modelde KİTler tarafından yapılan yatırım kararları, çoğunlukla devletin dış politika amaçlarından bağımsız şekilde verilmekte, ikinci modelde dış politika amaçlarına hizmet eden projeler devlet tarafından desteklenmekte, yalnızca üçüncü modelde devletin yönlendirmesiyle hareket edilmektedir. Bu üç farklı modele göre aşağıdaki tabloda şirketlerin devletin dış politikasının doğrudan bir aracı olup olmadığı ve şirket ile devletin çıkarlarının uyumu gösterilmiştir.

Tablo 1

Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT)- Hükümet İlişkisi Modelleri ve Araçsal Argüman

İlişki Modeli	Çıkarların Uyumu	Çıkarların Önceliği	KİT, Dış Politika-nın bir Enstrümanı Durumunda mı?
Bağımsız şirket modeli	Çıkarlar paralel	Şirketin ekonomik çıkarları öncelikli	Hayır
KİT + Hükümet	Çıkarlar aynı yönde fakat koordinasyon halinde değil	Şirketin ekonomik çıkarları öncelikli	Kısmen Evet
Hükümet + KİT	Çıkarlar aynı yönde ve koordinasyon halinde	Devletin siyasi ve diplomatik çıkarları öncelikli	Evet

Kaynak: Nie, 2022, s. 396.

Bağımsız şirket modelinde yatırım kararları serbest piyasa ekonomisindeki gibi kâr-maliyet analizi sonucunda verilmektedir. Bu model altında, KİTlerin davranış ve kararları ile hükümetin dış politika amaçları arasında doğrudan bir bağlantı yoktur. Ancak istemsiz şekilde KİTlerin yaptığı bir yatırım hükümetin dış politika stratejisini destekliyor ve hızlandırıyor olabilir. Bu duruma örnek olarak 2009-2016 yılları arasında Güney Çin Denizi'nde yaşanan gerginlik sebebiyle Çin'in bu

lkeler ile diplomatik ilişkileri gerginleşirken, bu ülkelerdeki KİT'lerin faaliyetlerine devam etmesi verilebilir. İkinci modelde şirketlerin piyasa koşullarında verdikleri kararlar devlet bankalarından finans sağlama yoluyla hükümet tarafından desteklenmektedir. Burada KİT'lerin verdiği kararlar hükümetin stratejik politika hedeflerinden ayrışmamakta, her ikisi aynı paralelde yürümektedir. Burada KİT'ler, hükümetin dış politikasının zayıf araçları olarak görülmektedir. çnc modelde ise hükümet sürece öncülük etmekte, KİT'ler ise inisiyatife katılmaktadır. Bu modelde hükümet, stratejik siyasi ve diplomatik hedeflerine göre proje görüşmeleri yapmakta, KİT'ler dış politikanın tamamlayıcı bir aracı haline gelmektedir. Diğer yandan bu modelde KİT'ler yine ekonomik çıkarlarını gözetmekte, fakat bu çıkarlar hükümetin çıkarları ile aynı yönde hareket etmektedir (Nie, 2022, ss. 393-395).

KİT'ler Çin dış politikasının bütünleyici araçları olsalar da dış ülkelere yönelen doğrudan yabancı yatırımdaki paylarının 2013'ten itibaren azaldığı Grafik 1'de görülmektedir. Devlet destekli şirketlerin bu azalan payı 2013 yılında Xi Jinping tarafından başlatılan reform sürecinin doğrudan bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. 2013'ten itibaren KİT'ler ve i ekonomi üzerinde Parti'nin kontrolünün artırılması bu şirketlere yönelik reformların da temelini oluşturmuştur. Xi, 2017 yılında KP 19. Ulusal Kongresi'nde Parti'nin siyasi kontrolünün kapsamının genişletilmesi gerektiğine vurgu yapmış, otoriter gç yapısının pekiştirilmesine yönelik yapısal reformlarda KİT'ler üzerindeki kontrolün artırılması bu gündemin bir parçası haline gelmiştir (Yu, 2019, s. 334). Yapılan alışmalar, Xi'nin uyguladığı bilhassa yozlaşmanın engellenmesi üzerine odaklanan reformlardan sonra yurtdışına yönelen doğrudan yabancı yatırım miktarlarında negatif bir etki görüldüğü, yani KİT'lerin payının azaldığını doğrulamaktadır (Qi, Kenderdine, Tang, ve Liu, 2022, s. 2962). Buna rağmen KİT'ler hâlâ Çin ekonomisinin ve KYİ gibi temel dış politika atılımlarının en önemli aktörüdür.

Xi Jinping'in yakın dönem Çin tarihinin en güçlü liderlerinden biri olarak kabul edilmesi, Çin'in sosyo-ekonomik olarak karşılaştığı büyük ve hayat sorunların çözümüne yönelik geliştirdiği bütüncül, radikal ve çok boyutlu stratejilerle doğrudan bağlantılıdır. Kendisinden önce gelen dönemlerde Mao ve Deng tarafından izlenen ekonomik kalkınma modellerinin ortaya çıkardığı sorunlar, Çin'in 21. yüzyılda siyasi sistem ve sosyal istikrar konusunda kırılğan bir ülke haline gelmesi ile sonuçlanmıştır. Siyasi sistemin meşruiyetini ekonomik büyümeye dayandırması Çinli yöneticiler için büyümenin sürdürülmesini zorunlu hale getirmektedir. Ancak, ekonomik büyümenin ihracata, dış

pazarlara dayalı yapısı 2008 Finans Krizi sonrasında azalan dış talep ile birlikte Çin ekonomisini ciddi bir aşırı kapasite sorunu ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu kapsamda demir, çelik, çimento gibi ulaşım ve alt yapı projelerine yönelik sektörlerde faaliyet gösteren bu şirketlerin üretim fazlalıkları, devlet desteğiyle uluslararası projelerin üstlenilmesi yoluyla azaltılmak istenmiştir. 2013 yılında ilan edilen KYİ, ülke içindeki aşırı kapasite sorununa çözüm bulma amacıyla geliştirilen bir proje olarak ortaya çıkmıştır. Çin KİT'lerinin yaptığı yatırımlar incelendiğinde otoriter, yarı-otoriter ya da demokrasi olmasına bakılmaksızın tüm Avrasya ülkelerindeki altyapı boşluklarına odaklanmaları, yatırım yapılacak ülkenin rejiminden ziyade pazar büyüklüğü ve ihtiyacı ile ilgilendiklerini doğrular niteliktedir (Eliküçük Yıldırım, 2021, s. 219). 2020 Ocak itibarıyla 81 devlet destekli şirket, KYİ kapsamında 3400'ün üzerinde projeyi üstlenmiştir. Bu da KYİ kapsamındaki projelerin %60'ının merkezî yönetimin kontrolündeki şirketler tarafından üstlenildiğine işaret etmektedir (Yelery, 2021, s. 286). Çin ekonomisinin ihracata ve dış talebe dayalı büyüme imkânının giderek azaldığı bir dönemde yönetime gelen Xi Jinping, Parti meşruiyetini ve Çin devletinin sosyal istikrarını korumak üzere ekonomik araçlara yönelmiş ve bunu dünya çapında oldukça iddialı bir proje ile gerçekleştirmek istemiştir. Bu kapsamda Çin tarihinde bir kez daha devlet, KİT'ler üzerinde reform yaparak ekonomik bir yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Dolayısıyla KYİ yalnızca küresel hegemonyaya yönelen bir iddia değil aynı zamanda iç kırılmalıkların işareti olarak yorumlanmaktadır. Ulusal kırılmalıkların arttığı, uluslararası ekonomilerde korumacı politikaların teşvik edildiği bir dönemde Çin'in küresel bir güç merkezi olma konumunu sürdürmesi ancak Xi Jinping'in güvenli, istikrarlı ve uzun vadeli dış pazarlar bulması ile mümkün hale gelecek, bu da Çin dış politikasını giderek daha fazla iç politikaya bağımlı hale getirecektir.

Sonuç

Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. Yılı olan 2049'da modern ve müreffeh sosyalist bir ülke inşasını tamamlama vizyonu, ulusal ve uluslararası siyasetin dinamiklerine göre farklılaşan politika araçlarıyla 1949'dan bugüne kadar süreklilik arz eden ulusal bir hedef olma niteliği taşımaktadır. Bu sürekliliğe rağmen 21. yüzyılda Çin'in bölgesel ve uluslararası dengeleri tehdit eden unsur olarak yorumlanması, Xi Jinping liderliğinin küresel bir güç olma hedefini açık şekilde ifade etmesi ve bu hedefe doğru ilerlerken kullanılan politikaların ekonomi-devlet güvenliği arasındaki dengede "güvenlik" unsurunun ağırlığını arttırmış olmasından kaynaklanmaktadır. Çin söz konusu olduğunda devlet güvenliğini (guójiā ānquán), ulusal güvenlik olarak değil rejim güvenliği olarak anlamak gerekir ve her şeyin temelinde bu vardır. Bundan sonra devlet egemenliği ve toprak bütünlüğü, üçüncü sırada ise ekonomik ve sosyal istikrarın korunması gelmektedir (Tsang, 2020, s. 307). 2019'da başlayan Covid-19 salgınının küresel ekonomide yarattığı etkiler ile büyüme hızı azalan, durağan bir döneme giren Çin, aynı zamanda ihracata bağımlı ekonomik yapısının getirdiği kapasite fazlası ile de mücadele etmek durumunda kalmıştır. Xi'nin rejim güvenliğini ve sosyal istikrarı giderek daha fazla kontrole ve baskıya dayalı politikalar ile izlemesi, ekonomik refahı Parti'nin meşruiyeti için ön koşul kabul eden yaklaşımın doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İç politikada dijital gözetim ve artan milliyetçi söylem Parti meşruiyetini sağlamanın araçları haline gelmiş, diğer yandan ekonomideki aşırı kapasite ve bölgesel eşitsizlik sorunlarının çözümü için Kuşak Yol İnisiyatifi gibi ulaştırma projeleri uygulamaya konulmuştur.

Çin iç pazarında tüketimi canlandırma, teknoloji ihraç eden bir ülke haline gelme hedeflerinin yanı sıra ihraç ürünlerinin gönderileceği yeni pazarlar bulma baskısı Xi Jinping dönemi dış politikasını yönlendiren ekonomik kaygılar haline gelmiştir. Bu kapsamda Kuşak Yol İnisiyatifi aracılığı ile yatırım yapılan bölgelerdeki istikrarsızlıklar karşısında daha kırılğan hale gelen Çin yönetimi, etki alanını arttırmak ve korumak üzere iç politikada olduğu gibi daha kontrolcü bir dış politikaya yönelme olasılığı taşımaktadır. Mao'dan günümüze kadar sürdürülen temel dış politika ilkeleri kapsamında Pekin, Asya'da ve gelişmekte olan dünyada hakim bir güç ve böylece dünya üzerinde bir kutup haline gelirken aynı zamanda Pasifik'e doğru genişleyen bir tampon bölge ve savunulabilir bir topraksal periferi yaratarak etkisini genişletmek istemektedir (Dittmer, 2021, s. 38). Bu etkinin genişlemesini sağlayacak ekonomik araçları giderek daha agresif şekilde kullanan Xi Jinping,

devlet sahipliğindeki şirketlerin merkezî rolünün devam ettiği ancak bu şirketler üzerindeki Parti kontrolünün arttığı, piyasa ekonomisi mekanizmalarının uygulandığı ancak siyasi liberalleşmeye yol açacak tüm tehditlerin ortadan kaldırıldığı dış politika uygulamaktadır. Bu politikanın orta ve uzun vadede, küresel sistemin işleyişine etki eden bir korumacılığa dönüşmesi ise yalnızca Batılı değerleri kabul eden ülkeleri etkilemekle kalmayarak Çin'in kurmaya çalıştığı küresel ticaret ağını olumsuz yönde etkileyecektir. Xi Jinping'in uluslararası siyaset gündemini yakından takip ederek Çin'in kırılganlıklarını hafifletecek ve küresel sistemin aksayan yönlerini Çin için avantaja dönüştürecek bir dış politikayı sürdürmesi olası görünmektedir. Böyle bir olasılıkta ekonomi-politik Çin'in dış politikasının zemin kazandığı temel dayanak olmaya devam edecektir.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

Brautigam, D. (2020). A critical look at Chinese 'debt-trap diplomacy': the rise of a meme. *Area Development Policy*, 5(1), 1-14. <https://doi.org/10.1080/23792949.2019.1689828>.

Brødsgaard, K. E., and Rutten, K. (2017). *From accelerated accumulation to socialist market economy in China* (pp. 154-164). London: Brill Publications.

Carmody, P. (2020). Dependence not debt-trap diplomacy. *Area Development Policy*, 5(1), 23-31. <https://doi.org/10.1080/23792949.2019.1702471>.

CFR- Council on Foreign Relations (2023, February 2). China's Massive Belt and Road Initiative. Written by James McBride, Noah Berman, and Andrew Chatzky. Access date: 26.12.2023, <https://www.cfr.org/backgrounders/chinas-massive-belt-and-road-initiative>.

Chellaney, B. (2017, December 20). China's Creditor Imperialism. Project Syndicate. Access date: 17.10.2023, <https://www.project-syndicate.org/commentary/china-sri-lanka-hambantota-port-debt-by-brahma-chellaney-2017-12>.

Christiansen, H. (2011). The Size and Composition of the SOE Sector in OECD Countries, *OECD Corporate Governance Working Papers*, No.5. August 2011. Access date: 10.01.2024, <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/5kg54cwps0s3en.pdf?expires=1704881616&id=id&acname=guest&checksum=2233EA8F43F6257A736D9D134056C85C>.

Demir, E. (2021). Çin'in neoliberal dönüşümü ve kapitalist dünya-ekonomiye eklenmesi. İçinde Faruk Yalvaç ve Yelda Erçandırılı (Eds). *Eleştirel uluslararası politik ekonomi 2-bölgesel dinamikler* (pp. 173-205). Ankara: Nika Yayınevi.

Deng, Z. ve Treiman, D. J. (1997). The impact of the cultural revolution on trends in educational attainment in the people's republic of China. *American Journal of Sociology*, 103(2), 391-428.

Dittmer, L. (2021). Transformation of the Chinese political economy in the new era. In Lowell Dittmer (Ed.) *China's political economy in the Xi Jinping epoch: domestic and global dimensions* (pp.3-40). USA: World Scientific Publishing Company. https://doi.org/10.1142/9789811226588_0001

Eliküçük Yıldırım, N. (2020). Kuşak ve yol girişiminin finansmanı: Çin'in borç tuzağı mı?. *Alternatif Politika*, 12(3), 621-649.

Eliküçük Yıldırım, N. (2021). Altyapı yatırımlarının ekonomi-politiği: Çin kamu iktisadi teşebbüslerinin kuşak ve yol projesindeki rolü ve önemi. İçinde Faruk Yalvaç ve Yelda Erçandırılı (Eds.). *Eleştirel uluslararası politik ekonomi 2: bölgesel dinamikler* (pp.-207-224). Ankara: Nika Yayınevi.

Erkan, S. ve Yüce, M. (2020). Çin dış politikasında Ortadoğu'nun değişen konumu: Arap baharı sonrası bölgesel gelişmeler üzerinden bir analiz. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 4(11), 11-44.

Fan, G. ve Hope, N. C. (2013). The role of state-owned enterprises in the Chinese economy. *US-China economic relations in the next ten years: towards deeper engagement and mutual benefit*. Hong Kong: China-US Exchange Foundation, 1-21. Access date: 10.01.2024, <https://www.chinausfocus.com/2022/wp-content/uploads/Part+02-Chapter+16.pdf>.

Fuchs, D. ve Wenten, F. (2019). China's political economy under Xi Jinping –the beginning of a 'new era'?. *Journal Für Entwicklungspolitik*, 35(4), 4-16.

Fung, C., Han, E., Quek, K. and Strange, A. (2023). Conditioning China's influence: intentionality, intermediaries, and institutions. *Journal of Contemporary China*, 32(139), 1-16. <https://doi.org/10.1080/10670564.2022.2052436>.

Goldman, M. (1971). The Aftermath of China's Cultural Revolution. *Current History*, 61(361), 165-182.

Holbig, H. (2009). Remaking the CCP's ideology: determinants, progress, and limits under Hu Jintao. *Journal of Current Chinese Affairs*, 38(3), 35-61.

Hong, Y. (2022). Theoretical study on China's political economy. Translated by He Chengzhou, World Scientific Publishing.

Jones, L. and Zou, Y. (2017) Rethinking the role of stateowned enterprises in China's rise. *New Political Economy*, 22(6), 743-760. <https://doi.org/10.1080/13563467.2017.1321625>.

Lai, H. (2016). *China's governance model flexibility and durability of pragmatic authoritarianism*. London and New York: Routledge.

Lai, H. (2021). The rationale and effects of China's Belt and Road Initiative: reducing vulnerabilities in domestic political economy. *Journal of Contemporary China*, 30(128), 330-347. <https://doi.org/10.1080/10670564.2020.1790896>.

Liu, Z., Schindler, S. and Liu, W. (2020). Demystifying Chinese overseas investment in infrastructure: port development, the Belt and Road Initiative and regional development. *Journal of Transport Geography*, 87, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2020.102812>.

Kam, S. (2022, 20 October). Economic, political and security imperatives in Xi Jinping's third term. S. Rajaratnam School of International Studies (RSIS) Commentary, no.103, Access date:17.10.2023, <https://www.rsis.edu.sg/wp-content/uploads/2022/10/CO22103.pdf>.

Kissinger, H. (2015). *Çin; dünden bugüne yeni Çin* (Nalan Işık Çeper, Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Liu, K. (2023). The Chinese debt trap diplomacy narrative: an empirical analysis. *Statistics, Politics, and Policy*, 14(1), 19-44. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4469112>.

MOFA China, (202, 25 October). Full text of the report to the 20th National Congress of the Communist Party of China. Access date: 17.10.2023, https://www.fmprc.gov.cn/eng/zxxx_662805/202210/t20221025_10791908.html.

Nie, W. (2022). China's state-owned enterprises: instruments of its foreign strategy?. *Journal of Contemporary China*, 31(135), 383-397. <https://doi.org/10.1080/10670564.2021.1966897>.

Qi, Z., Kenderdine, T., Tang, T. and Liu, Q. (2022). China's anti-corruption campaign and outward foreign direct investment by state-owned enterprises. *The World Economy*, 45, 2950-2976. <https://doi.org/10.1111/twec.13244>.

Qin, M. (2022, October 7). Fortune Favors the State-Owned: Three Years of Chinese Dominance on the Global 500 List. Access date: 10.10.2023, <https://www.csis.org/blogs/trustee-china-hand/fortune-favors-state-owned-three-years-chinese-dominance-global-500-list>.

Pye, L. (1986). Reassessing the Cultural Revolution. *The China Quarterly*, 108, 597-612.

Rice, D. (2023). An Overview of China's Belt and Road Initiative and Its Development Since 2013. In Anja Mihr, Paolo Sorbello and Brigitte Weiffen (Eds.). *Securitization and democracy in Eurasia: transformation and development in the OSCE region* (pp. 255-267). Switzerland: Springer Publications,

Statista (2022). Share of state-owned and private enterprises in outward

FDI stock from China between 2011 and 2021. Access date: 15.09.2023, <https://www.statista.com/statistics/730083/china-share-of-state-owned-and-private-enterprises-in-outward-fdi-stock/>.

Tsai, K. S. (2015). The China Dream: Tigers, Flies, and Other Challenges to Economic Reform. In Chih-Shian Liou and Arthur S. Ding (Eds.). *China dreams: China's new leadership and future impacts* (pp.171-196). Singapore: World Scientific Publications.

Tsang, S. (2020). Party-state realism: a framework for understanding China's approach to foreign policy. *Journal of Contemporary China*, 29(122), 304–318. <https://doi.org/10.1080/10670564.2019.1637562>.

UNCTAD (2015). Determinants and motives of outward foreign direct investment from China's provincial firms. By Chunlai Chen, Access date: 03.08.2023, https://unctad.org/system/files/official-document/diaeia2015d1a1_en.pdf.

Wang, C. N. (2023). China Belt and Road Initiative (BRI) Investment Report 2022. Erişim tarihi: 05.07.2023, <https://greenfdc.org/china-belt-and-road-initiative-bri-investment-report-2022/>.

Wang, R., Pan, Z. and Yang, L. (2023). The “debt trap” or the “benefit pie” view of China's Belt and Road Initiative on host countries: evidence from Chinese enterprises' outward foreign direct investment. *Emerging Markets Finance and Trade*, 59(7), 2269–2282. <https://doi.org/10.1080/1540496X.2023.2172317>.

Wagner, H. (2021). China's “political-economy trilemma”: (how) can it be solved?, *The Chinese Economy*, 54(5), 311-329. <https://doi.org/10.1080/10971475.2021.1875158>.

Wong, A. (2019). China's economic statecraft under Xi Jinping. Erişim tarihi: 03.09.2023, <https://www.brookings.edu/articles/chinas-economic-statecraft-under-xi-jinping/>.

Xie, F., Kuang, X. and Wang, J. (2021). China's miracle from the perspective of political economy. *World Review of Political Economy*, 12(2), 150-180.

Xinhua (2018, 26 Aug). Factbox: Belt and Road Initiative in five years. Access date: 05.08.2023, http://www.xinhuanet.com/english/2018-08/26/c_137420914.htm.

Yang, Y. E. (2021). China's strategic narratives in global governance reform under Xi Jinping. *Journal of Contemporary China*, 30(128), 299–313.

<https://doi.org/10.1080/10670564.2020.1790904>.

Yeh, E. T. and Wharton, E. (2016). Going west and going out: discourses, migrants, and models in Chinese development. *Eurasian Geography and Economics*, 57(3), 286–315. <http://dx.doi.org/10.1080/15387216.2016.1235982>

Yelery, A. (2021). *Between state capitalism and economic statecraft: China inc*. New Delhi: Pentagon Press LLP.

Yu, H. (2019). Reform of state-owned enterprises in China: the Chinese Communist Party strikes back. *Asian Studies Review*, 43(2), 332-351. <https://doi.org/10.1080/10357823.2019.1590313>.

Zhang, Q. (2015). Harmonising the management of foreign and domestic affairs in Chinese foreign policy. In Shao Binhong (Ed.). *China in the world: a survey of Chinese perspectives on international politics and economics* (pp. 143-166). Brill Publications.

Zhao, S. (2023). Top-level design and enlarged diplomacy: foreign and security policymaking in Xi Jinping's China. *Journal of Contemporary China*, 32(139), 73-86. <https://doi.org/10.1080/10670564.2022.2052440> .

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Covid-19 Perspektifinden Lojistik Performans Endeksi, İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Yaklaşımı

Logistic Performance Index, Exports and Economic Growth Relationship from Covid-19 Perspective: Panel Data Approach

Öz

Covid-19 salgını lojistik operasyonların ve üretimin kesilmesine sebebiyet vermiştir. Ortaya çıkan etkiler firmalar bağlamında farklılaşabilmektedir. Olumsuz etkilerin yanı sıra, yeniliklere duyulan ihtiyaç doğrultusunda olumlu etkilerin de meydana geldiği görülmektedir. Özellikle lojistik sektörünün dijitalleşmesi ve veri odaklı çözümler üretmesiyle sürdürülebilir ve sağlam tedarik zincirlerinin oluşumuna katkı sağlamaktadır. Küreselleşmeyle birlikte lojistik sektörü sadece mamulleri taşımaktan çıkıp tedarik zinciri sürecinde önemli roller üstlenmiştir. Lojistik altyapı yatırımları; tedarik, taşıma, satış ve depolama işleyişini verimli hale getirmektedir. Bu çalışmada, 108 ülkenin 2010-2022 arası çift yıllık verileri kullanılarak lojistik performans endeksi, doğrudan yabancı yatırımlar ve ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi panel veri yaklaşımıyla analiz edilmiştir. Çalışmada sabit etkiler modeli yardımıyla Covid-19'un da etkileri analiz edilmiştir. Tahmin edilen modellerde; lojistik performans endeksi, doğrudan yabancı yatırımlar ve ihracatın ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı etkileri bulunmuştur. Ayrıca lojistik performans endeksi alt bileşenlerinden etkisi en yüksek olan bileşenin altyapı yatırımları kalitesi olduğu gözlenmiştir. Buna göre ülkelerin telekomünikasyon ve ulaşım altyapı kalitesinin iyi olması ürünlerin tüketiciye taşınması sürecinde oldukça önemlidir. Çalışmada Covid-19 sonrası lojistik performans endeksindeki artışın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin daha fazla olduğu gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Lojistik performans endeksi, Ekonomik büyüme, İhracat, Doğrudan yabancı yatırımlar, Panel Veri Analizi.

Abstract

The Covid-19 outbreak caused logistics operations and production to be interrupted. The resulting effects may differ within the context of companies. In addition to negative effects, there is also positive effects

Seda ÖZKUL

Doktora Öğrencisi
Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.
sedaokulseda@gmail.com
ORCID : 0000-0002-2561-2594

Mehmet ÇINAR

Profesör
Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve
İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri
Bölümü.
mcinar@uludag.edu.tr
ORCID : 0000-0001-8441-243X

Cilt / Issue: 11(2) 687-721
Geliş Tarihi: 26.12.2023
Kabul Tarihi: 26.04.2024

Atıf: Özkul, S. ve Çınar, M. (2024).
Covid-19 perspektifinden lojistik
performans endeksi, ihracat ve
ekonomik büyüme ilişkisi: Panel veri
yaklaşımı. *Tesam Akademi Dergisi*,
11(2), 687-721. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1409928>.

occurred. Digitalization of the logistics industry has contributed to the formation of sustainable and robust supply chains, and with globalization, logistics has taken on important roles in the supply chain process. In this study, the impact of logistics performance index, foreign direct investments and exports on economic growth was analyzed with a panel data approach, using biannual data of 108 countries between 2010 and 2022. The effects of Covid-19 were analyzed with help of the fixed effects model. Logistics performance index, foreign direct investments and exports have positive and significant effects on economic growth. In addition, it has been observed that the component with the highest impact among the sub-components of logistics performance index is quality of infrastructure investments. Accordingly, it is very important that the telecommunication and transportation infrastructure quality of the countries is good in terms of monitoring the process of transporting the products to the consumer. It was observed that the increase in the logistics performance index after Covid-19 had a greater impact on economic growth.

Keywords: Logistics performance index, Economic growth, Export, Foreign direct investments, Panel Data Analysis.

Extended Abstract

Logistics networks in the long term; It facilitates product access to suppliers, increases competition and specialization opportunities, thus contributing to economic growth and globalization by increasing efficiency. With the development of globalization, the logistics sector has transformed from simple product transportation to a supply chain. Considering the factors that increase foreign trade, the logistics sector stands out as an important sector. The increase in trade volume contributes significantly to economic growth by reducing the current account deficit and increasing foreign exchange inflows to the country. The impact of the logistics sector on economic growth; It is observed as (i) developments in the sector, (ii) the positive impact of technological development in the field of transportation on economies, (iii) increase in sales revenue and profitability with the decrease in transportation costs, (iv) increase in the efficiency of production units and dissemination of technological development. Thanks to the logistics performance index, countries can compare themselves within the scope of logistics activities, thus they can realize the obstacles and opportunities before them and increase their trading capabilities and competitiveness. The logistics

performance index has six subcomponents. These subcomponents; The quality of trade and transportation-related infrastructure, the efficiency of the customs clearance process, the adequacy and quality of logistics services, the frequency of shipments reaching the recipient within the planned or expected time, the ease of arranging shipments at competitive prices, the ability to track and trace shipments.

Foreign direct investments; It contributes to economic growth by increasing efficiency through various factors such as technology transfer, productivity, management skills and innovation activities. Since logistics infrastructure investments will have a significant impact on the country's development, especially in developing countries, it is important for governments to provide assistance in the form of support for logistics infrastructure works and facilitating the entry procedures for foreign direct investments. Developing logistics infrastructure will reduce costs and increase exports. Increasing exports will accelerate economic growth.

The Covid-19 global epidemic that has occurred in recent years has affected many sectors around the world, causing disruptions and various difficulties in supply chains. It caused interruptions in the functioning of logistics operations and delays in the delivery of products. It has been observed that companies providing services in the field of logistics are inadequate to meet the demand. Small and medium-sized businesses such as SMEs experienced problems in managing their activities in this process, and were especially affected more within the supply chain. In addition to the negative effects of Covid-19 on the logistics sector, it has also had positive effects in line with the need for innovations in the field of logistics. Companies within the sector have felt the need to restructure to solve the disruptions in their supply chains. Logistics businesses have begun to use technologies such as artificial intelligence and digital connections more widely. It has contributed to the formation of sustainable and robust supply chains with the digitalization of the logistics industry and its focus on producing data-driven solutions.

In this study, the impact of logistics performance index, foreign direct investments and exports on economic growth of 108 countries, using bi-annual data between 2010 and 2022, was analyzed with a panel data approach. In the study, the sub-components of the logistics performance index were also discussed and the effect of the interaction after Covid-19 was discussed with the help of the fixed effects model. When the literature studies are examined, this study will support the completion of the gap in the literature, especially since no studies have been found addressing

the interaction of the Covid-19 pandemic with the logistics performance index. It seems that the study is an original study in this respect. In the study where the fixed effects model was determined as the appropriate model, two separate model estimates were made to reveal the impact of the Covid-19 pandemic.

In the two main models estimated in the study, the effects of the variables on economic growth were found to be positive and significant, namely logistics performance index, foreign direct investments and exports, respectively. The result obtained in the study supports the literature study. However, when the results are examined in the context of sub-components, it is seen that the sub-component with the highest impact is the quality of infrastructure related to trade and transportation. Accordingly, the good quality of telecommunication and transportation infrastructure of countries is very important in terms of monitoring the process of transporting products to consumers. This result has become more important during the Covid-19 period.

The study found a positive and significant relationship between exports and economic growth, and a positive relationship between foreign direct investments and economic growth. Both the study and literature studies clearly show that research and investments made for the development of logistics infrastructures positively affect the economic growth rates of countries. In this case, investments need to be made to develop logistics infrastructures to support economic growth. It is clear that these policy recommendations are costly and will impose a financial burden on the economy in the short term. However, the benefits to be achieved in the long term will show the necessity of bearing this cost. In addition, countries should identify areas where they are weak in terms of logistics performance index subcomponents and develop new investments and strategies to improve these areas.

Giriş

Lojistik sistemi kalite, zaman ve maliyet gereksinimlerine uyarlanmış entegre bir taşıma, depolama ve paketleme sistemi olduğundan rekabet gücünde önemli bir faktör niteliğindedir (Puertas Martí ve García, 2014, s. 468). Lojistik ağları uzun vadede; tedarikçilere ürün erişimini kolaylaştırmakta, rekabet ve uzmanlaşma fırsatlarını arttırmakta böylece verimliliği artırarak ekonomik büyüme ve küreselleşmeye katkı sağlamaktadır (Bayoumi, 2021, s. 17). Küreselleşmenin gelişmesiyle birlikte lojistik sektörü, basit ürün taşımacılığından tedarik zincirine dönüşmüştür. Ayrıca lojistik sektörü yönetim ve planlama açısından faaliyet göstermeye başlamıştır. Lojistik uygulamaları gerek ülkelerin iç ticaretinde gerekse ülkelerin uluslararası ticaretinde önemli bir paya sahiptir (Koca, 2021, ss. 41-42).

Ekonomik büyümenin klasik yaklaşımla sermaye ve işgücü faktörlerine bağlı olduğu görüşüne karşın günümüzde dış ticaret ve teknolojik alanda yapılan gelişmelere de bağlı olduğu görüşü hâkim olmaktadır. Örneğin ihracatta meydana gelen artış üretim artışına sebebiyet vererek ekonomik büyümeye destek olabildiği gibi aynı zamanda ülkeye döviz girişini arttırmasıyla ara malzeme ithalatında artışla katkı sağlayabilmektedir. Böylece üretim artışı verimliliği arttırmakta ölçek ekonomisi etkisiyle büyümeyi arttırabilmektedir (Jung ve Marshall, 1985, s. 3). Dış ticareti arttırıcı etmenler göz önüne alındığında lojistik sektörü önemli bir sektör olarak ön plana çıkmaktadır (Bozma, Başar ve Aydın, 2017, s. 402-403). Lojistik sektörünün gelişimi dış ticareti arttırmasının yanı sıra maliyetlerde azalmayla yabancı yatırımcıların ülkeye gelebilmesine olanak sunmakta, bu durum ticari kısıtlamalarda da azalmaya sebebiyet verebilmektedir. Ticaret hacmindeki artış, cari açığı azaltıcı ve ülkeye döviz girişini arttırıcı yönde etkisi ekonomik büyümeye önemli katkı sağlamaktadır (Şimşek ve Yiğit, 2019, s. 170). Ekonomik büyüme ve uluslararası ticaretin gelişimi de lojistik sektörünün gelişimini teşvik etmektedir. Bu teşvik doğrudan olabildiği gibi dolaylı şekilde de meydana gelebilmektedir (Wang ve Zhao, 2018, s. 78). Lojistik performans ekonomik büyüme üzerinde etki meydana getirirken, lojistik performans düzeyi ise kurumların kalitesine bağlı farklılık göstermektedir (Tang ve Abosedra, 2019, s. 8). Lojistik sektörü diğer sektörlerin birbiriyle bağlantı kurmasını sağlayıcı yönüyle küresel ekonomiye de destek sağlamaktadır. Lojistik sadece tekil olarak firmaları etkilemekle kalmamakta aynı zamanda ekonominin tamamında etki göstermektedir (Saidi ve Hammami, 2011, s. 485). Diğer bir ifadeyle lojistik sektörü ulusal ekonomiyi sektörel bağlantılar vasıtasıyla küresel ekonomiye dönüştürmektedir. O halde lojistik sektörünün ekonomik

büyüme üzerindeki etkisi; (i) sektör alanında yapılan gelişmeler, (ii) ulaşım alanında teknolojik gelişimin ekonomiler üzerindeki olumlu etkisi, (iii) ulaşım maliyetlerinin azalmasıyla satış geliri ve karlılık artışı şeklinde olup (Beyzatlar, Karacal ve Yetkiner, 2014, s. 43) (iv) ayrıca üretim birimlerinin verimliliğini arttırmakta ve teknolojik gelişimi yaygınlaştırmaktadır (Arvin, Pradhan ve Norman, 2015, s. 50).

Lojistik altyapı kavramı; tedarik, taşıma, satış ve depolama işleyişini sağlayacak entegre lojistik sistemin bir parçası olarak ele alınabilmektedir (Khaustova, Boiko ve Trushkina, 2022, s. 86). Belirli bir bölge için taşımacılığın işleyişini sağlayan ulaştırma iletişimi, terminaller, lojistik merkezleri, ulaştırma ağı cihaz ve ekipmanları lojistik altyapıyı oluşturmaktadır. Bir ülke lojistik hizmetleri, taşımacılık ve ticaretle ilgili altyapı hizmetleri de dâhil olmak üzere çok çeşitli konulara ve çeşitli sınır ve sınır ötesi prosedürlere bakmalıdır (Reis ve Farole, 2012, s. 113). Lojistik performans endeksi sayesinde ülkeler lojistik faaliyetler kapsamında kendilerini karşılaştırabilmekte böylece önlerindeki engelleri ve fırsatları fark edip ticaret yeteneklerini ve rekabet güçlerini arttırabilmektedirler (Ofluoğlu, Kalaycı, Artan ve Bal, 2018, s. 94-95). Ülkelerin rekabet gücünü arttırması; tedarik zinciri güvenliği, maliyet ve zaman gibi kritik rol oynayan faktörler ile ulaşım, iletişim altyapısı, yerel lojistik piyasalar yardımıyla sağlanabilmektedir (Reis ve Farole, 2012, s. 117). Gelişmiş ülkeler yüksek lojistik performansları ile gelişmekte olan ülkelere daha yüksek lojistik performans endeksi puanı almaktadırlar (Wang ve Choi, 2018, s. 57). Lojistik performans endeksi, Dünya Bankası tarafından 2007-2022 yılları için genellikle iki yılda bir olmak üzere hesaplanmakta ve en düşük 1, en yüksek 5 değerini almaktadır. İlaveten lojistik performans endeksi altı alt bileşen kullanılarak da elde edilebilmektedir. Bu alt bileşenler aşağıdaki gibi verilebilir:

Ticaret ve taşımacılıkla ilgili altyapının kalitesi: Ülkelerin telekomünikasyon ve ulaşım altyapı kalitesini ölçmektedir (Martí, 2014, s. 2984). Ürünlerin tüketiciye taşınması sürecindeki prosedürleri üretici firmaların nasıl yönettiklerini gözlemek açısından önemlidir.

Gümrükleme sürecinin verimliliği: Gümrük sevkiyatı prosedürünün basitliği, öngörülebilirliği ve kurumların hızı açısından verimliliğini ve etkinliğini ölçmektedir (Puertas ve ark., 2014, s. 470). Gümrük mevzuatının uygulanması ve gümrük vergileri ile ilgili prosedürleri içermektedir.

Lojistik hizmetlerinin yeterliliği ve kalitesi: Şirketlerin müşterilere kaliteli lojistik hizmetini nasıl sağladığını ve kuruluşlar ile tüketiciler arasındaki ilişkiyi nasıl optimize ettiğini ölçmektedir (Kramar, Sternad ve Cvahte,

2015, s. 89). Üretici ile tüketiciyi birbirine bağlayan lojistik hizmetlerinin kalitesinin denetim altında tutulması ve ihtiyaç doğrultusunda yapılan iyileştirmeler, şirketlerin tüm lojistik fonksiyonlar boyunca ürün ve hizmetlerde sıfır hata ile çalışmalarına olanak sağlayabilmektedir (Saidi and Hammami, 2011, s. 486).

Gönderilerin planlanan veya beklenen süre içinde alıcıya ulaşma sıklığı: Gönderi teslimat sürelerinin zamanında teslim edilip edilmemesini ölçmektedir. Bu süreç karmaşık bilgisayar program ve sistemlerini gerekli kılmıştır (Martí, 2014, s. 2985). Ticaretin serbestleşmesi ve entegre küresel üretim ağlarının ortaya çıkması zamanında ve uygun maliyetli lojistiğin önemini arttırmıştır (Reis and Farole, 2012, s. 117). Gönderinin planlanan sürede alıcıya ulaşması firmanın lojistik performansı hakkında bilgi sahibi olunmasını sağlamaktadır.

Rekabetçi fiyatlara sahip sevkiyatlar düzenleme kolaylığı: Sevkiyatların rekabetçi fiyatlarla düzenlemenin kolaylık düzeyini ölçmektedir (Puertas ve ark., 2014, s. 470). Rekabetçi fiyat düzeylerinin firmalar tarafından ne derece erişilebilir olduğunu gözlemek açısından önem arz etmektedir.

Sevkiyatları takip etme yeteneği: Her gönderinin müşteriye teslimatına kadar takibini ölçmektedir. Tedarik zincirindeki tüm aktörler sürece dâhil olabilmektedir (Martí, 2014, s. 2985). Sevkiyatların teslimat süreci içerisinde izlenebilirliği açısından önemlidir.

Küreselleşme ve yapısal değişiklikler ile açılan yeni pazarlar gelişmekte olan ülkeler için pozitif dışsallık sağlama amacıyla finansman desteğine ulaşım imkânı sağlamıştır. Gelişmekte olan ülkeler yatırım ortamını iyileştirerek doğrudan yabancı yatırımı ülkelere çekme konusunda rekabet etmektedirler (Saidi, Mani, Mefteh, Shahbaz ve Akhtar, 2020, s. 278). Doğrudan yabancı yatırımlar teknoloji transferi, üretkenlik, yayılma etkisi, yönetim becerileri, yeni süreçlerin ortaya koyulması, inovasyon faaliyetleri gibi çeşitli faktörlerle ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır (Lee, 2013, s. 483). Özellikle kriz zamanlarında dış borç almadan fon sağlanabilmesi açısından ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır (Soh, Wong ve Tang, 2021, s. 173). Fiziki sermaye artışı sağlayarak da verimliliği artırmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların büyümedeki marjı; yerli yatırım, beşerî sermaye ve ticaret düzeyi arasındaki ikame olanaklarının yüksekliğinden kaynaklanmaktadır (Aççı ve Ayar, 2023, s. 20). Ev sahibi ülke yasal ve politik engelleri ortadan kaldırarak, sektörel dağılım konusunda rehberlik edecek; girdi, teknoloji ve finansmana kolay erişimi sağlayacak politikalarla doğrudan yabancı yatırımları destekleyebilmektedir (Saidi ve ark., 2020, s. 290). Hükümetler

uygun politikalar ve destek ile lojistik hizmetlerin etkinliğini arttıracak yatırımların yapılmasına ortam sağlaması verim artışını ve sektörün gelişimini olumlu yönde etkileyebilecektir.

Lojistik sektörünün içinde bulunduğu yoğun işleyişi gerçekleştirme amacı doğrultusunda maliyetleri düşürecek lojistik merkezler kurulması önem arz etmektedir (Liu, Liang, Bao, Qin ve Lim, 2020, s. 972). Lojistik şirketler artan taşıma sistemleri ve lojistik fonksiyonlarında meydana gelen artış ile şubeler arası bağlantıyı arttırabilecek ve tedarik zincirlerinin daha verimli yönetimine olanak sağlamış olacaktırlar (Saidi ve Hammami, 2011, s. 484). Lojistik performans ekonomik büyümeyi arttırıcı önemli bir etmen olmasına karşın öncelikle yabancı yatırımların ülkeye gelmesi önem arz etmektedir. Lojistik performansın yüksekliği yabancı yatırımcının karar alma sürecini etkileyebildiğinden daha çok doğrudan yatırım çekme sürecinde etkin rol oynayabilmektedir (Çelebi, Civelek ve Çemberci, 2015, s. 20). Lojistik sektör ile doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkileşimi gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasında önemli rol oynayabilecektir. Ancak son yıllarda meydana gelen Covid-19 küresel salgını dünya çapında birçok sektörü etkileyerek tedarik zincirlerinde aksamalara ve çeşitli zorluklara sebebiyet vermiştir. Pandemi süresince firmalar, ortaya çıkan etkileri farklı şekilde deneyimlemiştir. Salgının riskleri dolayısıyla özellikle haftalarca süren hem ulusal hem de uluslararası düzeyde uygulanan katı tedbirler lojistik operasyonların deviniminde kesilmelere ve ürünlerin teslimatının gecikmeler yaşanmasına sebebiyet vermiştir. İmalat şirketlerinin bir kısmının şirketlerini kapatmak zorunda kalması ürün tedariginde sıkıntılar yaşanmasına ve üretim sürecinin aksamasına neden olmuştur (Zondervan, Tolentino-Zondervan ve Moeke, 2022, s. 1). Lojistik alanda ise hizmet sağlayan firmaların talep karşısında yetersiz kaldığı gözlenmiştir. Kobiler gibi küçük ve orta ölçekli işletmeler bu süreçte faaliyetlerini yönetme konusunda sorunlar yaşamış, özellikle tedarik sürecinde etkilenmişlerdir. Bu firmalar açısından gerekli miktarda veya arzu ettikleri fiyattan ürün veya hizmet alamamalarının yanı sıra tedarik sıkıntılara veya hükümetlerin uyguladıkları tedbirlerle üretimlerinin kısılmasına hatta kesilmesine sebebiyet vermektedir. Covid-19'un lojistik sektörüne olumsuz etkilerinin yanı sıra lojistik alanda yeniliklere duyulan ihtiyaç doğrultusunda olumlu etkileri de olmuştur (Zondervan ve ark., 2022, s. 2). Bilişim sektöründeki gelişim ve uluslararası ticarete engellerin azaltılmasıyla lojistik sektörünün gelişimi olumlu yönde etkilenmektedir (Tang ve Abosedra, 2019, s. 81). İstihdam artışı, yabancı sermaye girişinin kolaylaşması, firmaların rekabet gücünün artması gibi katkılar da sağlamaktadır. Sektör içindeki

firmalar tedarik zincirlerinde meydana gelen aksaklıklara çözüm olacak şekilde yeniden yapılanma gereği duymuşlardır (Montoya-Torres, Muñoz-Villamizar ve Mejia-Argueta, 2023, s. 423). Akıllı lojistik teknolojisinin akıllı cihazlarla bağımsız analiz yapıp karar verebilen ve yürütmeyi gerçekleştirebilen sistemini oluşturmanın temeli bu dönemde atılmıştır (Liu ve ark., 2020, s. 969). Lojistik işletmeler yapay zekâ ve dijital bağlantılar gibi teknolojileri daha yaygın şekilde kullanmaya başlamışlardır. Lojistik sektörünün dijitalleşmesi ve veri odaklı çözümler üretmeye odaklanması ile sürdürülebilir ve sağlam tedarik zincirlerinin oluşumuna katkı sağlamıştır.

Bu çalışmada 108 ülkenin 2010-2022 arası çift yıllık veriler kullanılarak lojistik performans endeksi, doğrudan yabancı yatırımlar ve ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi panel veri yaklaşımıyla analiz edilmiştir. Çalışmada ayrıca lojistik performans endeksinin alt bileşenleri de ele alınarak sabit etkiler modeli yardımıyla Covid-19 sonrası etkileşimin etkisi ele alınmıştır. Bu bağlamda çalışma doğrudan yabancı yatırımlar, ihracat ve ekonomik büyümenin lojistik performans endeksi üzerindeki etkisini, panel veri yaklaşımı, ülke ayrımı yapılmaması ve Covid-19 pandemi etkisinin ele alınması gibi katkılara sahiptir. Literatür çalışmaları incelendiğinde özellikle Covid-19 pandemisinin lojistik performans endeksi ile etkileşimini ele alan çalışmalara rastlanmamış olması sebebiyle bu çalışmanın literatürdeki eksikliği tamamlaması yönünde destek olacaktır. Çalışmanın bu yönleriyle özgün bir çalışma olduğu görülmektedir. Çalışma altı başlıktan oluşmaktadır. İkinci başlıkta çalışma ile yakından ilgili olan bazı literatür çalışmalarına yer verilmektedir. Çalışmada kullanılan yöntem üçüncü başlıkta kısaca açıklanmış, daha sonra dördüncü başlıkta ise veri seti, değişken ve model üzerinde durulmaktadır. Analiz sonuçları beşinci başlıkta ele alındıktan sonra altıncı başlık altında sonuç ve tartışma ile çalışma tamamlanmaktadır.

İlgili Literatür

Literatür çalışmaları incelendiğinde ekonomik büyüme, ihracat ve lojistik performans endeksi arasındaki ilişkinin değişkenlerin etki yönlerine göre farklı şekilde kullandıkları görülmektedir. Dolayısıyla bu kısımda Tablo 1’de ele alınan çalışmalar konusu itibarıyla çalışmamıza en yakın olanları içermektedir.

Tablo 1

Bazı Literatür Çalışma Sonuçları

Yazar	Yıl ve Ülkeler	Değişkenler	Metodoloji	Bulgular
Coto-Millán, Agüeros, Casares-Hontañón ve Pesquera (2013)	2007-2012 82 Ülke	Kişi Başı GSYİH, Sabit Sermaye, LPI (Genel), LPI Alt Bileşenleri: Gümrükler, Altyapı, Uluslararası Taşımacılık, Lojistik Kalite ve Yeterlilik, Takip Ve İzleme, Zamanlama	Ağırlıklandırılmış En küçük kareler (WLS)	LPI ve Alt Bileşenlerinin Ekonomik Büyüme Üzerinde Pozitif Etkiye Sahip Olduğu Gözlenmiştir
Martí ve ark. (2014)	2005-2010 140 Ülke	Ülkeler Arası Mesafe, GSYİH, İhracatın GSYİH İçindeki Payı İthalatın GSYİH İçindeki Payı Kişi Başı İhracat, Kişi Başı İthalat, LPI, LPI Alt Bileşenleri: Gümrükler, Altyapı, Uluslararası Taşımacılık, Lojistik Kalite ve Yeterlilik, Takip Ve İzleme, Zamanlama	Çekim Modeli	LPI ve Endeksin Alt Bileşenleri GSYİH Üzerinde Pozitif Etkiye Sahip Olduğu Gözlenmiştir.
Bozma ve ark. (2017)	69 Ülke 2007-2014	GSYİH, LPI (Genel), Sabit Sermaye Oluşumu, İstihdam Sayısı, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Dış Açıklık Oranı	Panel - EKK Yöntemi	LPI ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Büyüme yi Pozitif Etkilediği Gözlenmiştir.
Şimşek ve Yiğit (2019)	2010-2016 9 Ortadoğu Avrupa Ülkesi Ve Türkiye	GSYİH, İhracat, LPI (Genel)	Havuzlanmış En Küçük Kareler Yöntemi (EKK), RE(Rassal Etkiler Modeli), SE (Sabit Etkiler Modeli), PCSE (Standart Hataları Düzeltilmiş Panel Tahmincisi)	LPI ve İhracatın GSYİH Üzerinde Pozitif Etkiye Sahip

Tang ve Abosedra (2019)	2010-2016 Türkiye Dâhil 23 Ülke	GSYİH, Kişi Başına Reel Yatırım, Nüfus Artışı, İnsan Kaynağı, Finansal Büyüme, LPI (0'dan 100'e kadar ölçeklendirilmiş), Kurumsal Kalite, Kişi Başı Reel Toplam İhracat, Kişi Başı Reel Toplam Ürün İhracatı, Kişi Başı Reel Turizm Geliri	Sabit Etkiler Modeli	LPI ve İhracatın GSYİH'yı Pozitif Etkilediği Sonucuna Varılmıştır. İhracatın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi İse Ülkenin Lojistik Performans Düzeyine Bağlı Olduğu Gözlenmiştir.
Saidi ve ark. (2020)	2000-2016 46 Gelişmekte Olan Ülke	GSYİH, Taşımacılık Altyapısı, Lojistik Altyapısı, Reel Ticari Açıklık, Enerji Tüketimi Kentleşme, Finansal Genişleme, Sermaye Stoku, Enflasyon	Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM)	Ekonomik Büyüme, Doğrudan Yabancı Yatırım Girişi Arasında Ve Doğrudan Yabancı Yatırım Girişi İle Ulaştırma Altyapısı Arasında Pozitif İlişki Mevcudiyeti Gözlenmiştir
Suki, Suki, Sharif ve Afshan (2021)	2010 - 2018 Çeyreklik Veri 15 Asya Ülkesi	Ekonomik Büyüme, Karbon Emisyonu, Sermaye, İşgücü, Kişi Başı Gelir, Nüfus, Kentleşme, LPI (Genel)	CS-ARDL Testi	LPI Büyüme Üzerinde Pozitif Etkisi Gözlenmiştir
Kılıç (2021)	2007-2018 Türkiye Dâhil 10 Ülke	GSYİH, LPI (Genel), Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları/ GSYİH, Dışa Açıklık Oranı/ GSYİH	Sabit Etkiler Tahmincisi	LPI ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Ekonomik Büyüme yi Pozitif Etkilediği Gözlenmiştir

Özbek (2022)	2007-2018 10 Gelişmekte Olan Ülke	GSYİH, LPI (Genel), İhracat	Driscoll Kraay Tahmincisi	İhracat İle Ekonomik Büyüme Arasında Pozitif Etki Mevcudiyeti Gözlenmiş Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Tersi Sonuç Gözlenmiş
Behar ve Manners (2008)	2001-2005 150 Ülke	GSYİH, İhracat, LPI (Genel), LPI Alt Bileşenleri: Gümrükler, Altyapı, Uluslararası Taşımacılık, Lojistik Kalite Ve Yeterlilik, Takip Ve İzleme, Zamanlama, Ülkelerin Birbirlerine Uzaklığı, Ülkelerin Ortak Dil Kullanımı, Ülkelerin Etnik Dil Kullanımı, Ülkelerin Ortak Sınır Sahip Olmaları İlişkileri, Arazi Alanı, İhracatçı İthalatçının Sömürgeci Olması, İhracatçı İthalatçının 1945'den Beri Sömürgeci Olması, Ortak Sömürgeci, Nehir/Kıyı Nüfus Oranı, Ülkelerin Bir Zamanlar Aynı Ülke Olması, Ülkelerin Karayla Çevrili Olması, Arazi Alanı	Çekim Modeli	Lojistik Kalitesinin İhracat Üzerinde Pozitif Etkiye Sahip Olduğu Gözlenmiş

Wang ve Choi (2018)	2010-2012-2014 43 Ülke	Ticaret Kalitesi, GSYİH, Nüfus, İşsizlik, Ülkelerin Birbirlerine Uzaklığı, LPI (Genel), LPI Alt Bileşenleri: Gümrükler, Altyapı, Uluslararası Taşımacılık, Lojistik Kalite ve Yeterlilik, Takip ve İzleme, Zamanlama	Çekim Modeli	LPI'nin Ticaret Hacmini Pozitif Etkilediği Gözlenmiş. İhracatı Gelişmiş Ülkelerde Gelişmekte Olan Ülkelere Kıyasla Daha Fazla Arttırdığı Gözlenmiş
Puertas ve ark. (2014)	2005-2010 26 AB Ülkesi	İhracat, GSYİH, Nüfus, LPI, LPI Alt Bileşenleri: Gümrükler, Altyapı, Uluslararası Taşımacılık, Lojistik Kalite ve Yeterlilik, Takip ve İzleme, Zamanlama	Çekim Modeli	LPI ve Alt Bileşenleri İhracat Üzerinde Pozitif İlişki Gözlenmiştir.
Gani (2017)	2007, 2010, 2012- 2014 60 Ülke	Mal Ve Hizmet İhracatının GSYİH'ya Oranı, Mal Ve Hizmet İthalatının GSYİH'ya Oranı, Görelî Fiyatların Değişim Oranları, Yurtiçi Ekonomik Büyüme Oranı, Dünya Ekonomik Büyüme Oranı, Ticari Liberalizasyon, Sözleşme Uygulaması, Ülkelerin Ortak Dil Kullanımı Ülkelerin Ortak Sınra Sahip Olmaları, LPI (Genel)	Havuzlanmış En Küçük Kareler Yöntemi	LPI ve Alt Bileşenleri İhracat Üzerinde Pozitif İlişki Gözlenmiştir.

Ofluoğlu ve ark. (2018)	2007-2014 12 AB ve Mena Ülkeleri	GSYİH, Nüfus, Ülkelerin Birbirlerine Uzaklığı Ülkelerin Ortak Dil Kullanımı Ülkelerin Ortak Sınır Sahip Olmaları, LPI (Genel), LPI Alt Bileşenleri: Gümrük, Altyapı, Uluslararası Taşımacılık, Lojistik Kalite Ve Yeterlilik, Takip Ve İzleme, Zamanlama	Çekim Modeli	LPI ve Endeksin Alt Bileşenleri İkili Ticarete Pozitif Etkiye Sahip Olduğu Gözlenmiştir.
Acar ve Benli (2021)	2007-2018 37 OECD Ülkeleri Ve 39 Düşük-Orta Gelirli Ülkeler	LPI (Genel), İhracat Hacmi, İthalat Hacmi, Ekonomik Büyüme, Sanayi Sektörünün Ağırlığı, Doğrudan Yabancı Yatırımlar	Sabit-Rassal Etkiler Modeli	LPI ve Doğrudan Yabancı Yatırımların İhracat Üzerinde Pozitif Etkiye Sahip Olduğu Gözlenmiştir

Genel olarak lojistik performans endeksinin alt bileşenlerini ele alan çalışmalardan Coto-Millán ve ark. (2013) ve Martí ve ark. (2014) lojistik performans endeksi ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki olduğunu bulmuşlardır. Bozma ve ark. (2017), Şimşek ve Yiğit (2019), Tang ve Abosedra (2019), Saidi ve ark. (2020), Suki ve ark. (2021), Kılıç (2021) ve Özbek (2023) çalışmaları ise genel lojistik performans endeksi ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki olduğunu tahmin etmişlerdir. İlâveten Bozma ve ark. (2017) ve Saidi ve ark. (2020) çalışmalarında doğrudan yabancı yatırımların da ekonomik büyüme üzerinde pozitif ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Şimşek ve Yiğit (2019), Tang ve Abosedra (2019) ve Özbek (2023) gibi çalışmaların modellerinde ihracat değişkenine de yer verdiği ve ihracatın ekonomik büyümeyi artırıcı etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır.

Behar ve Manners (2008), Wang ve Choi (2008), Puertas ve ark. (2014), Gani (2017), Ofluoğlu ve ark. (2018) ve Acar ve Benli (2021) çalışmaları ise lojistik performans endeksi ile ihracat arasında pozitif ilişki gözlemlemişlerdir. Bu çalışmalardan Puertas ve ark. (2014), Gani (2017), Ofluoğlu ve ark. (2018) çalışmaları lojistik performans endeksi alt bileşenlerini de kullanarak bu alt bileşenler ile ihracat arasında da

pozitif ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Bozma ve ark. (2017) ve Kılıç (2021) çalışmalarında lojistik performans endeksi ve doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında, Acar ve Benli (2021) çalışmasında lojistik performans endeksi ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında, Saidi ve ark. (2020) çalışmasında da ekonomik büyüme ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında pozitif ilişki bulmuşlardır.

Yöntem

Panel veri analizi ülke, firma, şehir gibi yatay kesitlerin zaman içerisindeki gözlemlerini analiz eden hem zaman hem de birim boyutlu gözlemlerdir (Çınar, 2021, s. 4). Statik panel veri modellerinde kesme (α) ve eğim (β_k) parametrelerinin tüm birimler ve zaman boyunca homojen olduğu varsayılmaktadır. Birim ve zaman etkilerinin ortak olduğu klasik model Denklem (1)'de sunulmaktadır.

$$Y_{it} = \alpha + \sum_{k=1}^K \beta_k X_{kit} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Sabit etkiler modeli yatay kesit birimleri aralarındaki farklılığı önemsemektedir. Sabit etkiler modelinde gözlenemeyen faktörler tahmin edilecek bir parametre gibi dikkate alınmaktadır. $i=1,..,N$ ve $t=1,..,T$ için Denklem (2)'te sabit etkiler modeli sunulmaktadır:

$$Y_{it} = \alpha + \sum_{k=1}^K \beta_k X_{kit} + \mu_i + u_{it} \quad (2)$$

Denklem (2)'deki sembolü birim etkisini ifade etmektedir. Denklemdeki sembolü klasik varsayımları sağlayan hata terimidir.

Rassal etkiler modelinde hata terimi birim ve/veya zaman etkileri ile ilişkili olduğu varsayılmaktadır. Diğer bir ifadeyle birim ve/veya zaman etkileri rassal etkiler modelinde hata teriminin parçası iken sabit etkiler modelinde ise regresörlerin parçasıdır. Panel veri modelinde birimler arası farklılıkların tesadüfi olduğu modeldir. Bu model sabit etkiler modelinin alternatifi olarak alınabilmektedir. Rassal etkiler modeli doğrultusunda panel veri modelinin hata terimi Denklem (3)'te verilmiştir.

$$Y_{it} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \beta_{ki} X_{kit} + (u_{it} + \mu_i) \quad (3)$$

Panel veri regresyonu için uygun model yapısının belirlenmesi amacıyla spesifikasyon testleri gerçekleştirilmektedir. Burada spesifikasyon

testleri üç aşamadan oluşmaktadır (Çınar, 2021, s. 279). Birinci aşamada klasik modele karşı Sabit Etkiler (FE) modeli sınanmaktadır. Burada F-homojenlik testi ile birim ve/veya zaman etkilerinin anlamlılığı test edilmektedir. İkinci aşamada klasik modele Rassal Etkiler (RE) modeli sınanmaktadır. Burada LM veya LR testleri yardımıyla rassal etkilerin anlamlılığı belirlenmektedir. Üçüncü aşamada ise, Rassal Etkiler (RE) modeline karşı Sabit Etkiler (FE) modeli sınanmaktadır. Rassal ve sabit etkiler modelleri arasında uygun olan modelin belirlenmesi amacıyla Hausman (1978) testi kullanılmaktadır. Hausman (1978) test istatistiği sabit ve rassal etkiler tahmincilerinin varyansları arasındaki farkın anlamlılığına dayanmaktadır.

$$H = (\hat{\beta}_{SE} - \hat{\beta}_{TE})' [A \text{ Var}(\hat{\beta}_{SE}) - A \text{ Var}(\hat{\beta}_{TE})]' (\hat{\beta}_{SE} - \hat{\beta}_{TE}) \quad (4)$$

Denklem (4)'de SE sabit etkiler tahmincisini ifade etmekte, TE ise tesadüfi etkiler tahmincisini ifade etmektedir. Sabit ve tesadüfi etkiler modelinden $A \text{ Var}(\hat{\beta}_{SE})$ ve $A \text{ Var}(\hat{\beta}_{TE})$ asimptotik varyans kovaryans matrislerini elde edilmiştir. Hausman (1978) testi değişken sayısı serbestlik derecesi ile Ki-Kare (χ^2) dağılımına uyum göstermektedir. Test sonucunda sıfır hipotezi red edilemez ise rassal etkiler modelinin uygun olduğu sıfır hipotezi red edilirse de sabit etkiler modelinin kullanılmasının uygun olduğu belirlenmiş olacaktır (Hausman, 1978). Uygun model yapısının belirlenmesi sonrasında, tahmin sonuçlarının güvenilir olması için kullanılan tahmincinin en iyi doğrusal yansız tahminci (BLUE) olması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle, tahmin edilen modelde değişen (dağılan) varyans, serisel ve birimler arası korelasyonsuz olmalıdır. Dolayısıyla ekonometrik varsayımların sağlanıp sağlanmadığının sınanması ve ihtiyaç halinde modelin bu problemlerden arındırılmalıdır.

Veri Seti, Değişken ve Model

Çalışmada verisine ulaşılabilen 108 ülkenin 2010-2022 arası verileri kullanarak lojistik performans endeksi ve ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi panel veri yaklaşımıyla analiz edilmektedir. Çalışmada kullanılan ülkelere ait bilgiler Ek 1'de yer almaktadır. Lojistik performans endeksi iki yılda bir hesaplandığından yıllık olarak $T=7$ 'dir. Dolayısıyla $N=108$ ve $T=7$ olmak üzere toplamda 756 dengeli panel veri yapısı kullanılmıştır. Analizde kullanılan değişkenler, kısaltmaları ve kaynakları Tablo 2'de sunulmaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenlerin tamamının logaritması alınmıştır.

Tablo 2

Analizde Kullanılan Değişkenlere İlişkin Tanımlamalar

Değişken adı	Değişken Tanımları	Kaynaklar
LGDP _{it}	Logaritmik gayrisafi yurtiçi hâsıla	Worldbank
LEXPOR _{it}	Logaritmik mal ve hizmet ihracatı	Worldbank
LFDI _{it}	Logaritmik doğrudan yabancı yatırımlar	Worldbank
LPI _{it}	Logaritmik lojistik performans endeksi: genel endeks	Worldbank
LPI_A _{it}	Logaritmik lojistik performans endeksi: ticaret ve taşımacılıkla ilgili altyapının kalitesi	Worldbank
LPI_G _{it}	Logaritmik lojistik performans endeksi: gümrükleme sürecinin verimliliği	Worldbank
LPI_H _{it}	Logaritmik lojistik performans endeksi: lojistik hizmetlerinin yeterliliği ve kalitesi	Worldbank
LPI_P _{it}	Logaritmik lojistik performans endeksi: gönderilerin planlanan veya beklenen süre içinde alıcıya ulaşma sıklığı	Worldbank
LPI_R _{it}	Logaritmik lojistik performans endeksi: rekabetçi fiyatlara sahip sevkiyatlar düzenleme kolaylığı	Worldbank
LPI_S _{it}	Logaritmik lojistik performans endeksi: sevkiyatları takip etme ve takip etme yeteneği	Worldbank
COVID _{it}	2020-2022 dönemi için 1, diğer dönemlerde 0 değeri alan nitel değişkendir	Araştırmacılar

Covid etkisi olmadan çalışmada kullanılan ana model Denklem (5)'te sunulmaktadır:

$$LGDP_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 LEXPORT_{it} + \beta_2 LFDI_{it} + \beta_3 LPI_{it} + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

Covid etkisi dikkate alındığında kullanılan ana model ise Denklem (6)'daki gibidir:

$$LGDP_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 LEXPORT_{it} + \beta_2 LFDI_{it} + \beta_3 LPI_{it} + \beta_4 LPI_{it} * COVID_{it} + \varepsilon_{it} \quad (6)$$

Denklemlerde t alt indisi zamanı, i alt indisi ise ülkeleri temsil etmektedir. ε_{it} denklemin hata terimlerini, α kesme terimini ve β_k ($k=1,2,3,4$) ise modelde kullanılan açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisini ortaya koyan parametrelerdir. Çalışmada ilaveten lojistik performans endeksinin alt bileşenlerinin etkilerini ortaya koymak için Denklem (5) ve (6)'da LPI_{it} yerine sırasıyla; $LPI_{A_{it}}$, $LPI_{G_{it}}$, $LPI_{H_{it}}$, $LPI_{P_{it}}$, $LPI_{R_{it}}$ ve $LPI_{S_{it}}$ gibi lojistik performans endeksinin alt bileşenleri kullanılarak diğer modelleri oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle Denklem (5) ve (6) Model 1'i gösterirken, lojistik performans endeksinin alt bileşenleri Model 2-Model 7'yi göstermektedir. Çalışmada toplam yedi model (Model 1-Model 7) tahmin edilerek sonuçlar verilmektedir.

Ampirik Bulgular

Çalışmada kullanılan değişkenler panel veri yapısında olduğundan, bu kısımda spesifikasyon testleri sonuçları sonrasında uygun panel veri modelinin ekonometrik varsayımlarına ilişkin testler üzerinde durulmaktadır. Tablo 3'te elde edilen sonuçlar üç aşamalı olarak değerlendirilmektedir. İlk iki aşamada F-homojenlik ve standartlaştırılmış Honda testlerinde sınanacak hipotezler şu şekildedir: Sıfır hipotezi red edildiğinde sabit/rassal birim, zaman ve birim ve zaman etkilerinin anlamlı olduğu aksine sıfır hipotezi red edilemediğinde ilgili etkilerin anlamsız olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Üçüncü aşamada ise Hausman testi sonucunda sıfır hipotezi red edildiğinde sabit etkiler modelinin geçerli olduğu aksine red edilemediğinde ise rassal etkiler modelinin geçerli olduğu anlamına gelmektedir.

Birinci aşamada Sabit Etkiler (FE) modeli için birim, zaman ve birim ve zaman etkilerinin anlamlı olup olmadığı F-homojenlik sınaması ile test edilmiştir. Model 1'de test sonuçları incelendiğinde birim ve zaman boyutlarının anlamlılığı için hesaplanan test istatistiği 142.9260 ve bu değer %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Diğer bir ifadeyle Model 1'de birim ve zaman boyutlu etkiler anlamlıdır. Ancak bu bileşik sınama sebebiyle anlamlılığın kaynağının belirlenmesi gerekmektedir.

Bu amaçla birim boyutunun anlamlılığı için hesaplanan test istatistiğinin 105.0804 olduğu ve bu istatistiğin %1 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Benzer şekilde zaman boyutunun anlamlı olup olmadığı sınanırken, hesaplanan test istatistiği 1.1010'dur. Bu değer istatistiksel olarak anlamlı olmadığından modelin sadece birimsel etkilerinin anlamlı olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, birinci aşama sonuçlarına göre birim boyutlu Sabit Etkiler (FE) modelinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer sonuçlar lojistik performans endeksi alt bileşenlerini içeren Model 2-Model 7 için tahmin edilen modelin F-homojenlik testi için de geçerli olduğu Tablo 3'te görülmektedir.

Tablo 3'te ikinci aşamada Standartlaştırılmış Honda testi yardımıyla Rassal Etkiler (RE) modeli bağlamında birim, zaman ve birim ve zaman etkilerinin anlamlı olup olmadığı ortaya konulmuştur. Sonuçlar incelendiğinde, Model 1'de birim ve zaman boyutlarında test değeri 24.7849 olduğu ve bu etkilerin %1 düzeyinde anlamlı çıktığı görülmektedir. Bu anlamlılığın kaynağını belirlemek amacıyla Tablo 3'te her bir etki ayrı ayrı sınanmıştır. Uygulanan testler sonucunda birim boyutlu rassal etkiler için test istatistik değeri 43.1667 çıkmıştır. Bu değer istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlıdır. Ancak zaman boyutlu rassal etkiler modelinde test değeri -0.1735 ve bu test değeri istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Buna göre ikinci aşamada birim boyutlu Rassal Etkiler (RE) modelinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer sonuçlar lojistik performans endeksi alt bileşenleri için tahmin edilen Model 2-Model 7 için de Standartlaştırılmış Honda testi sonuçlarında geçerli olduğu Tablo 3'te görülmektedir.

Tablo 3

Spesifikasyon Testlerine İlişkin Sonuçlar

	F-Homojenlik Sınaması			Standartlaştırılmış Honda Sınaması			Hausman Sınaması
	Birim	Zaman	Birim ve Zaman	Birim	Zaman	Birim ve Zaman	Birim/Zaman
Model 1	105.0804*** (0.0000)	1.1010 (0.3601)	142.9260*** (0.0000)	43.1667*** (0.0000)	-0.1735 (0.4311)	24.7849*** (0.0000)	99.6135*** (0.0000)
Model 2	107.6996*** (0.0000)	1.1386 (0.3379)	144.3148*** (0.0000)	43.0678*** (0.0000)	0.2377 (0.4060)	24.7663*** (0.0000)	102.0441*** (0.0000)
Model 3	104.1632*** (0.0000)	1.3147 (0.2479)	141.1122*** (0.0000)	42.8819*** (0.0000)	0.5349 (0.2963)	24.8367*** (0.0000)	109.0322*** (0.0000)

Model 4	108.0634*** (0.0000)	1.1018 (0.3595)	145.1824*** (0.0000)	43.6567*** (0.0000)	0.1730 (0.4313)	25.1672*** (0.0000)	99.4120*** (0.0000)
Model 5	104.8837*** (0.0000)	0.9602 (0.4512)	142.8890*** (0.0000)	43.13220*** (0.0000)	0.0594 (0.5237)	24.6667*** (0.0000)	110.5718*** (0.0000)
Model 6	105.0185*** (0.0000)	1.0661 (0.3813)	143.9706*** (0.0000)	43.2630*** (0.0000)	0.1143 (0.4545)	24.8310*** (0.0000)	101.2625*** (0.0000)
Model 7	107.1142*** (0.0000)	1.0548 (0.3884)	145.4301*** (0.0000)	43.6553*** (0.0000)	0.0942 (0.4625)	25.1162*** (0.0000)	95.8930*** (0.0000)

Not: ***(%1) anlamlılık düzeyinde anlamlılıklarını göstermektedir. Parantez içerisindeki değerler anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Üçüncü aşamada ise Tablo 3'te birim boyutlu rassal etkiler ve birim boyutlu sabit etkiler modelleri arasında karar vermek amacıyla Hausman (1978) sınaması sonuçlarına yer verilmektedir. Hesaplanan Hausman test istatistiği 99.6135 ve bu değer istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlıdır. O halde nihai olarak Model 1 için uygun modelin Birim Boyutlu Sabit Etkiler (FE) modeli olduğu belirlenmiştir. Benzer sonuçlar lojistik performans endeksi alt bileşenleri için hesaplanan Hausman sınaması sonuçlarında da geçerlidir. Diğer bir ifadeyle Tablo 3'te Model 2-Model 7 için de uygun modelin Birim Boyutlu Sabit Etkiler (FE) olduğu elde edilmiştir.

Ekonometrik model tahmin edildikten sonra bu modelin ekonometrik varsayımları sağlaması da gerekmektedir. Aksi halde model tahmininde kullanılan yöntem en iyi doğrusal yansız tahminci (BLUE) özelliği sergilemeyecektir. Diğer bir ifadeyle tahmin edilen birim boyutlu sabit etkiler modeli, sadece ekonometrik varsayımların sağlanması durumunda en iyi doğrusal yansız tahminci (BLUE) olacaktır. Bu nedenle panel veri regresyon modeli tahmin edildikten sonra, homoskedastisite (özdeş varyans, sabit varyans), otokorelasyonsuzluk, birimler arası korelasyonsuzluk ve çoklu doğrusal bağlantısızlık varsayımlarının geçerliliği için ilgili testlerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu varsayımlarda sıfır hipotezi ilgili varsayımın ihlal edilmediğini, sıfır hipotezi reddedildiğinde ise ilgili varsayımın ihlal edildiği sonucuna ulaşılmaktadır. Model 1-Model 7 için uygulanan bu testlere ilişkin bulgular Tablo 4'de sunulmaktadır.

Tablo 4'ün son sütununda tüm tahmin edilen modeller (Model 1-Model 7) için çoklu doğrusal bağlantısızlık varsayımının sınanması amacıyla hesaplanan VIF değerlerinin tamamı 5'ten küçük olduğundan bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı probleminin olmadığı görülmektedir. Ancak homoskedastisite varsayımının ihlal edilip

edilmediğini ortaya koymak amacıyla hesaplanan modifiye edilmiş Wald test istatistik değeri Model 1 için 14999.48'dir. Bu istatistik %1 düzeyinde anlamlı olduğundan hata teriminin heteroskedastik (değişen varsyanlı) olduğu görülmektedir. Benzer sonucun lojistik performans endeksi alt bileşenlerini içeren Model 2-Model 7'de de elde edildiği görülmektedir. Tahmin edilen modelin hata teriminde otokorelasyonsuzluk varsayımının ihlal edilip edilmediğini ortaya koymak amacıyla Baltagi LM ve LM5 sınamalarıyla modifiye edilmiş Bhargava sınamaları gerçekleştirilmiştir. Her üç sınama sonucunda da Model 1'in hata teriminin otokorelasyonlu olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Benzer sonuç lojistik performans endeksi alt bileşenlerini içeren Model 2-Model 7 için de geçerlidir. Birimler arası korelasyonsuzluk varsayımının geçerliliğini belirlemek için ise Pesaran, Friedman ve Frees sınamaları gerçekleştirilmiştir. Sınamalar sonucunda Model 1-Model 7'de test istatistiklerinin %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. O halde tahmin edilen birim boyutlu sabit etkiler modelinin bu problemlere karşı tutarlı standart hatalar üreten alternatif yöntemler ile tahmin edilmesi gerekmektedir.

Tablo 4

Varsayımlara İlişkin Test Sonuçları

	Birimlerarası Korelasyonsuzluk			Otokorelasyonsuzluk			Homoskedastisite	Çoklu Doğrusal Bağlılıksızlık
	Pesaran	Friedman	Frees	Baltagi LM	Baltagi LM5	Modified Bhargava	Modified Wald	VIF Ortalama
Model 1	46.532*** (0.0000)	152.595*** (0.0000)	20.370*** (0.0000)	125.3125*** (0.0000)	11.1943*** (0.0000)	0.7310	14999.48*** (0.0000)	4.60
Model 2	44.899*** (0.0000)	150.063*** (0.0000)	19.196*** (0.0000)	126.997*** (0.0000)	11.2693*** (0.0000)	0.7403	11829.33*** (0.0000)	4.53
Model 3	45.399*** (0.0000)	144.968*** (0.0000)	19.884*** (0.0000)	128.267*** (0.0000)	11.3255*** (0.0000)	0.7233	13789.95*** (0.0000)	4.17
Model 4	44.966*** (0.0000)	156.274*** (0.0000)	19.358*** (0.0000)	124.419*** (0.0000)	11.1543*** (0.0000)	0.7423	13102.57*** (0.0000)	4.52
Model 5	45.868*** (0.0000)	144.889*** (0.0000)	19.682*** (0.0000)	126.262*** (0.0000)	11.2366*** (0.0000)	0.7356	16508.32*** (0.0000)	4.24

Model 6	47.259*** (0.0000)	149.714*** (0.0000)	19.511*** (0.0000)	126.601*** (0.0000)	11.2517*** (0.0000)	0.7276	17080.68*** (0.0000)	4.04
Model 7	45.706*** (0.0000)	150.417*** (0.0000)	20.119*** (0.0000)	118.281*** (0.0000)	10.8757*** (0.0000)	0.7472	15229.97*** (0.0000)	4.40

Not: ***(%1), **(%5), *(%10) anlamlılık düzeyinde anlamlılıklarını göstermektedir. Parantez içerisindeki değerler anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Homoskedastisite, otokorelasyonsuzluk ve birimler arası korelasyonsuzluk varsayımlarının ihlal edilmesi durumunda bu problemlere karşı sabit etkiler modeli çerçevesinde tutarlı standart hatalar üreten tahminci Driscoll-Kraay (1998) tarafından önerilmiştir. Tablo 5’de tüm modeller için Driscoll-Kraay (1998) tahminci sonuçları yer almaktadır. Tablo 5’de verilen tahmin sonuçları incelendiğinde Model 1’in genel olarak anlamlılık test istatistik değeri 149.10 olarak elde edilmiştir. Bu değer %1 anlamlılık düzeyine göre anlamlıdır. Benzer sonuçlar lojistik performans endeksi alt bileşenleri için tahmin edilen Model 2-Model 7 için de elde edilmiştir. Diğer bir ifadeyle Model 1-Model 7 genel olarak anlamlı ve modellerin uyumunun iyiliği vardır. Modellerin determinasyon katsayıları incelendiğinde 0.4544 ile 0.4707 aralığında değerler aldığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle modellerde kullanılan bağımsız değişkenler, bağımlı değişkeni yaklaşık %45 ile %47 oranında açıklamaktadır.

Model 1’de tahmin edilen katsayılar incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmaktadır; Doğrudan yabancı yatırımlar ve lojistik performans endeksi değişkenleri sabit tutulduğunda ülkelerin ihracatları %1 artarsa GSYİH’ları yaklaşık %0.5 artar. Diğer bir ifadeyle ihracat artışı ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etki yaratmaktadır. Bu parametre istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlıdır. İhracat ve lojistik performans endeksi değişkenleri sabit tutulduğunda doğrudan yabancı yatırımlardaki %1’lik artış GSYİH’yı %0.025 artıracaktır. Diğer değişkenler sabit tutulduğundan lojistik performans endeksi %1 artarsa GSYİH %0.2309 artacaktır. Bu iki etki istatistiksel olarak %5 düzeyinde anlamlıdır. Modelde tahmin edilen parametrelerin büyüklükleri incelendiğinde GSYİH üzerinde en güçlü etkinin sırasıyla ihracat, lojistik performans endeksi ve doğrudan yabancı yatırımlar olduğu görülmektedir.

Tablo 5

Model Tahmin Sonuçları

B a ğ ı m l ı Değişken:	CONSTANT	LEXPORT _{it}	LFDI _{it}	LPI _{it}	R ²	F-ist.
LGD Model 1 ^{it}	12.2836*** (0.9345)	0.4993*** (0.0358)	0.0254** (0.0091)	0.2309** (0.0824)	0.4587	149.1***
Model 2	12.4260*** (0.8205)	0.4937*** (0.0295)	0.0216*** (0.0078)	0.3204*** (0.1017)	0.4707	137.27***
Model 3	12.4834*** (0.8701)	0.4921*** (0.0318)	0.0257** (0.0097)	0.2143** (0.0758)	0.4612	79.79***
Model 4	12.5035*** (0.8886)	0.4900*** (0.0344)	0.0230** (0.0074)	0.2893** (0.0919)	0.4657	134.71***
Model 5	12.6920*** (0.7995)	0.4994*** (0.0330)	0.0259** (0.0101)	-0.1525 (0.1076)	0.4576	192.38***
Model 6	12.3449*** (0.9515)	0.5036*** (0.0358)	0.0263** (0.0097)	0.0573 (0.0432)	0.4544	90.83***
Model 7	12.3250*** (0.9738)	0.4989*** (0.0363)	0.0259** (0.0094)	0.1905** (0.0638)	0.4603	124.59***

Not: ***(%1), **(%5) anlamlılık düzeyinde anlamlılıklarını göstermektedir. Parantez içerisindeki değerler Driscoll-Kraay standart hatalarını göstermektedir.

Lojistik performans endeksinin alt bileşenlerinin yer aldığı Model 2-Model 7'de büyük ölçüde benzer sonuçlar elde edilmiştir. Fakat modellerde bazı sonuçlar bağlamında farklılıklar elde edilmiştir. En önemli benzerlikler ihracat ve doğrudan yabancı yatırımlardaki %1'lik artışın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin neredeyse aynı olduğudur. En büyük farklılık ise Model 2'de diğer değişkenler sabit tutulduğundan lojistik endeksinde ticaret ve taşımacılıkla ilgili altyapının kalitesi %1 artarsa GSYH %0.3204 artacak olmasıdır. Bu sonuç Model 1-Model 7 bir arada değerlendirildiğinde lojistik performans endeksi alt bileşenleri incelendiğinde en büyük ve anlamlı etkiyi göstermektedir. O halde ticaret ve taşımacılıkla ilgili altyapının kalitesinin artması GSYİH üzerinde

daha önemli bir etkiye sahiptir. Gümrükleme sürecinin verimliliği, lojistik hizmetlerinin yeterliliği ve kalitesi ile sevkiyatları takip etme ve takip etme yeteneğini içeren modellerde (sırasıyla Model 3, Model 4 ve Model 7) ekonomik büyüme üzerinde yaklaşık olarak benzer etki olduğu elde edilmiştir.

Gönderilerin planlanan veya beklenen süre içinde alıcıya ulaşma sıklığını içeren Model 5'te tahmin edilen parametre negatif (-0.1525) ama istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır. Rekabetçi fiyatlara sahip sevkiyatlar düzenleme kolaylığını içeren Model 6'da ise ilgili parametre beklentilerle uyumlu olarak pozitif (0.0573) ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Çalışmada son olarak 2019'un Aralık ayında başlayan etkisini neredeyse her alanda açık bir şekilde gösteren Covid-19 pandemisinin lojistik performans endeksi ile birlikte ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Model 1-Model 7 tahmin sonuçları Tablo 6'da sunulmaktadır. Tablo 6'da verilen tahmin sonuçları incelendiğinde Model 1'in genel olarak anlamlılık test istatistik değeri 57.34 olarak elde edilmiştir. Bu değer %1 anlamlılık düzeyine göre anlamlıdır. Benzer sonuçlar lojistik performans endeksi alt bileşenleri için tahmin edilen Model 2-Model 7 için de elde edilmiştir. Diğer bir ifadeyle Covid-19'un etkisini içeren Model 1-Model 7 genel olarak anlamlı ve modellerin uyumunun iyiliği vardır. Modellerin determinasyon katsayıları incelendiğinde 0.5365 ile 0.5407 aralığında değerler aldığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle modellerde kullanılan bağımsız değişkenler, bağımlı değişkeni yaklaşık %53-%54 oranında açıklamaktadır. Tablo 5 ve Tablo 6'da verilen determinasyon katsayıları karşılaştırıldığında Tablo 6'da modele eklenen lojistik performans endeksi ve Covid-19 etkilerinin birlikte gösteren etkileşim değişkeninin (modellerin açıklama oranlarını yaklaşık %5-%6 oranında artırdığı görülmektedir.

Tablo 6

Covid-19 Etkili Model Tahmin Sonuçları

B a ğ ı m l ı De ğ i ş k e n:	CONS- TANT	LEXPORT _{it}	LFDI _{it}	LPI _{it}	LPI _{it} *COVID _{it}	R ²	F-ist.
LGDP _{it} Model 1	13.5124*** (1.1130)	0.4513*** (0.0478)	0.0251** (0.0074)	0.1167* (0.0486)	0.1234*** (0.0314)	0.5372	57.34***

Model 2	13.5179*** (1.0533)	0.4502*** (0.0444)	0.0213*** (0.0062)	0.2307*** (0.0508)	0.1224*** (0.0297)	0.5407	96.77***
Model 3	13.6425*** (1.0962)	0.4452*** (0.0463)	0.0253** (0.0076)	0.1403** (0.0476)	0.1314*** (0.0323)	0.5384	47.67***
Model 4	13.6438*** (1.1362)	0.4455*** (0.0481)	0.0232** (0.0065)	0.1658*** (0.0356)	0.1211*** (0.0301)	0.5388	47.87***
Model 5	13.8062*** (1.0628)	0.4503*** (0.0473)	0.0260** (0.0080)	-0.1421 (0.0867)	0.1138*** (0.0291)	0.5400	326.47***
Model 6	13.6216*** (1.1236)	0.4522*** (0.0480)	0.0259** (0.0078)	-0.0251 (0.0537)	0.1279*** (0.0329)	0.5377	39.99***
Model 7	13.5244*** (1.1171)	0.4523*** (0.0470)	0.0252** (0.0073)	0.0824* (0.0400)	0.1205*** (0.0306)	0.5365	35.05***

Not: ***(%1), **(%5) ve *(%10) anlamlılık düzeyinde anlamlılıklarını göstermektedir. Tüm ekonometrik testler bu modeller için de gerçekleştirilmiş olup ara sonuçlar istenildiğinde verilebilir. Parantez içerisindeki değerler Driscoll-Kraay standart hatalarını göstermektedir.

Covid-19 etkisini içeren Model 1'de tahmin edilen katsayılar incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmaktadır; Doğrudan yabancı yatırımlar ve lojistik performans endeksi değişkenleri sabit tutulduğunda ülkelerin ihracatları %1 artarsa GSYİH'ları yaklaşık %0.45 artar. Diğer bir ifadeyle ihracat artışı ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etki yaratmaktadır. Bu parametre istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlıdır. İhracat ve lojistik performans endeksi değişkenleri sabit tutulduğunda doğrudan yabancı yatırımlardaki %1'lik artış GSYİH'yı %0.0251 artıracaktır. Diğer değişkenler sabit tutulduğundan lojistik performans endeksi %1 artarsa GSYİH %0.1162 artacaktır. Bu iki etki istatistiksel olarak sırasıyla %5 ve %10 düzeyinde anlamlıdır. Diğer değişkenler sabitken Covid-19 dönemi sonrası lojistik performans endeksindeki %1'lik artış ekonomik büyümeyi %0.1234 artırmaktadır. Bu parametrenin istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlı olması Covid-19 sonrasında lojistik performans endeksindeki artışın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif olduğunu göstermektedir. Tahmin sonuçlarına göre özellikle Covid-19 sonrası lojistik performans endeksindeki artışın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi daha fazladır.

Lojistik performans endeksinin alt bileşenlerinin yer aldığı Model 2-Model 7'de büyük ölçüde benzer sonuçlar elde edilmiştir. En önemli benzerlikler yine ihracat ve doğrudan yabancı yatırımlardadır. İlâveten

etkileşim etkisi olan Covid-19 dönemi sonrası lojistik performans endeksi de tüm modellerde benzerdir. Ancak gönderilerin planlanan veya beklenen süre içinde alıcıya ulaşma sıklığını içeren Model 5 ve rekabetçi fiyatlara sahip sevkiyatlar düzenleme kolaylığını içeren Model 6'da ise ilgili parametreler negatif ve anlamsız olarak elde edilmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Covid-19 pandemisi tüm dünyada olumsuz etki meydana getirmiştir. Bu süreçte lojistik sektörü en çok etkilenen sektörlerden biri olmuştur. Lojistik sektörü kendini geliştirmek ve değişime ayak uydurmak zorunda kalmıştır. Lojistik sektörünün gelişimi maliyetlerde azalma meydana getirerek dış ticareti arttırdığı gözlenmiştir. Lojistik sektörünün teknolojik odaklı uygulamaları geleceğin lojistik endüstrisinin gelişimine katkı sağlayacaktır. Çalışmada 108 ülkenin 2010-2022 çift yılları içeren verileri kullanılarak lojistik performans endeksi, ihracat ve doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi panel veri yaklaşımıyla analiz edilmiştir. Sabit etkiler modelinin uygun model olarak belirlendiği çalışmada Covid-19 pandemisinin etkisini ortaya koymak amacıyla iki ayrı model tahmini gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada tahmin edilen iki ana modelde de değişkenlerin ekonomik büyüme üzerinde etkileri sırayla lojistik performans endeksi, doğrudan yabancı yatırımlar ve ihracat olacak şekilde pozitif ve anlamlı bulunmuştur. Diğer bir ifadeyle lojistik performans endeksi ve ekonomik büyüme arasında elde edilen pozitif ve anlamlı ilişki literatürde benzer sonuçlar bulan; Coto-Millán ve ark. (2013), Martí ve ark. (2014), Bozma ve ark. (2017), Şimşek ve Yiğit (2019), Tang ve Abosedra (2019), Saidi ve ark. (2020), Suki ve ark. (2021), Kılıç (2021) ve Özbek (2023) çalışma sonuçlarını desteklemektedir. Lojistik performans endeksinin alt bileşenlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin pozitif ve anlamlı olduğu ve bu sonucun Coto-Millán ve ark. (2013) ve Martí ve ark. (2014) çalışmaları ile benzer olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle çalışmada elde edilen sonuç literatür çalışmalarını desteklemektedir. Ancak alt bileşenler bağlamında sonuçlar incelendiğinde etkisi en yüksek olan alt bileşenin ticaret ve taşımacılıkla ilgili altyapının kalitesi olduğu görülmektedir. Buna göre ülkelerin telekomünikasyon ve ulaşım altyapı kalitesinin iyi olması ürünlerin tüketiciye taşınması sürecinde oldukça önemlidir. Bu sonuç Covid-19 sürecinde daha önem kazanmıştır.

Doğrudan yabancı yatırımlar; teknoloji transferi, üretkenlik, yönetim becerileri, inovasyon faaliyetleri gibi çeşitli faktörlerle verimde artış sağlayarak ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Özellikle gelişmekte

olan ülkelerde lojistik altyapı yatırımlarının ülke kalkınmasına önemli etkisi olacağından hükümetlerin lojistik altyapı çalışmalarına destek ve doğrudan yabancı yatırımların ülkeye giriş prosedürlerinde kolaylık sağlama şeklinde yardımda bulunması önem arz etmektedir. Gelişen lojistik altyapı maliyetlerde azalma sağlayacak ve ihracatı arttırıcı etki meydana getirecektir. Artan ihracat ise ekonomik büyümeyi hızlandıracaktır. Çalışmada elde edilen ihracat ile ekonomik büyüme arasında tahmin edilen pozitif ve anlamlı ilişki literatür çalışmalarından Şimşek ve Yiğit (2019), Tang ve Abosedra (2019) ve Özbek (2023) çalışmalarını desteklemektedir. Benzer şekilde elde edilen doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasındaki pozitif ilişki ise Bozma ve ark. (2017) ve Saidi ve ark. (2020) çalışmaları ile benzerlik göstererek literatür çalışmalarını desteklemektedir.

Gerek çalışmada gerekse literatür çalışmalarında açıkça lojistik altyapıların geliştirilmesi için yapılan araştırmalar ve yatırımların ülkelerin ekonomik büyüme oranlarını da pozitif etkilediğini ortaya koyulmaktadır. Bu durumda ekonomik büyümeyi desteklemek için lojistik altyapı yatırımlarının geliştirilmesi gerekmektedir. Belirtilen bu politika önerilerinin maliyetli olduğu ve kısa dönemde ekonomiye mali anlamda bir yük getireceği açıktır. Ancak uzun dönemde sağlanacak faydalar bu maliyete katlanılmasının gerekliliğini gösterecektir. İlaveten ülkelerin lojistik performans endeksi alt bileşenleri bağlamında zayıf kaldıkları alanları tespit ederek bu alanların iyileştirilmesi için yeni yatırım ve stratejiler geliştirmelidirler. Çalışmadan elde edilen sonuçlar çerçevesinde öneri olarak, gönderilerin planlanan veya beklenen süre içinde alıcıya ulaşma sıklığı ve rekabetçi fiyatlara sahip sevkiyatlar düzenleme kolaylığı sağlanması için yenilikler sunulmalıdır. Buna ilaveten ticaret ve taşımacılıkla ilgili altyapının kalitesi artırılmalı, gümrükleme sürecinin verimliliği sağlanmalı, lojistik hizmetlerinin yeterliliği ve kalitesi iyileştirilmeli, gönderiler planlanan veya beklenen süre içinde alıcıya ulaşmalı, rekabetçi fiyatlara sahip sevkiyatlar düzenleme kolaylığı sağlanması için tedbirler alınmalı, sevkiyatları takip etme yeteneği geliştirilmelidir.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The authors declared that this study has received no financial support.

The authors contributed equally to the study.

Kaynakça

Acar, D. Ö., ve Benli, M. (2021). Dış ticarete lojistik performansın etkisi. *Journal of Management and Economics Research*, 19(4), 48-65.

Aççı, Y., ve Ayar, M. S. (2023). Lojistik performansı, doğrudan yabancı yatırım ve ekonomik büyüme ilişkisi: Seçilmiş OECD ülkeleri için panel regresyon analizi. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 5(1), 18-28.

Arvin, M. B., Pradhan, R. P., and Norman, N. R. (2015). Transportation intensity, urbanization, economic growth, and CO2 emissions in the G-20 countries. *Utilities Policy*, 35, 50-66.

Bayoumi, E. O., Elgazzar, S., Abdel Bary, A., and Ricci, S. (2021). The role of road transport infrastructure investments on logistics performance: A research agenda. *International Business Logistics Journal*, 1(2), 16-27.

Behar, A., and Manners, P. (2008). Logistics and exports. *CSAE Working Paper Series, 2008-13*, 1-16.

Beyzatlar, M. A., Karacal, M., and Yetkiner, H. (2014). Granger-causality between transportation and GDP: A panel data approach. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 63, 43-55.

Bozma, G., Başar, S., ve Aydın, S. (2017). Lojistik performansının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi. *The International New Issues in Social Sciences*, 5(5), 401-414.

Coto-Millán, P., Agüeros, M., Casares-Hontañón, P., and Pesquera, M. Á. (2013). Impact of logistics performance on world economic growth

(2007–2012). *World Review of Intermodal Transportation Research*, 4(4), 300-310.

Çelebi, Ü., Civelek, M. E., and Çemberci, M. (2015). The mediator effect of foreign direct investments on the relation between logistics performance and economic growth. *Journal of Global Strategic Management*, 17.

Çınar, M. (2021). *Panel veri ekonometrisi: Stata ve Eviews uygulamalı*. Ekin Basın Yayın Dağıtım.

Driscoll, J. C., and Kraay, A. C. (1998). Consistent covariance matrix estimation with spatially dependent panel data. *Review of Economics and Statistics*, 80, 543-560.

Dünya Bankası Resmi İnternet Sayfası. (2023). Veri Bankası. Access date: 12.11.2023, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#>

Gani, A. (2017). The logistics performance effect in international trade. *The Asian Journal of Shipping and Logistics*, 33(4), 279-288.

Hausmann, J. A. (1978). Specification tests in econometrics. *Econometrica*, 46, 1251-1271.

Jung, W. S., and Marshall, P. J. (1985). Exports, growth and causality in developing countries. *Journal of Development Economics*, 18(1), 1-12.

Khaustova, V. Y., Boiko, O. V., and Trushkina, N. V. (2022). Vectors of increasing the level of innovation and investment attractiveness of the transport and logistics infrastructure of the national economy of Ukraine. *Problemy Ekonomiky*, (3), 84-97.

Kılıç, M. (2021). Lojistik performans endeksi değerlerinin büyüme üzerindeki etkisi. *Journal of Pure Social Science (Puresoc)-Pak Sosyal Bilimler Dergisi (Paksos)*, 2(3), 1-9.

Koca, M. (2021). Lojistik sektörünün dış ticaret gelişimi üzerine etkisinin incelenmesi: Türkiye örneği. *Mersin Üniversitesi Denizcilik ve Lojistik Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 40-62.

Kramar, U., Sternad, M., and Cvahte, T. (2015). Logistics performance and its connection to competitiveness of the national economy in Slovenia and the Visegrad Group. *European Perspectives*, 7(2), 83.

Lee, J. W. (2013). The contribution of foreign direct investment to clean

energy use, carbon emissions and economic growth. *Energy Policy*, 55, 483-489.

Liu, W., Liang, Y., Bao, X., Qin, J., and Lim, M. K. (2022). China's logistics development trends in the post COVID-19 era. *International Journal of Logistics Research and Applications*, 25(6), 965-976.

Martí, L., Puertas, R., and García, L. (2014). The importance of the logistics performance index in international trade. *Applied Economics*, 46(24), 2982-2992.

Montoya-Torres, J. R., Muñoz-Villamizar, A., and Mejia-Argueta, C. (2023). Mapping research in logistics and supply chain management during COVID-19 pandemic. *International Journal of Logistics Research and Applications*, 26(4), 421-441.

Ofluoğlu, N. Ö., Kalaycı, C., Artan, S., ve Bal, H. Ç. (2018). Lojistik performansındaki gelişmelerin uluslararası ticaret üzerindeki etkileri: AB ve MENA ülkeleri örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(24), 92-109.

Özbek, S. (2022). Türkiye ekonomisinde gümrük ve lojistik faaliyetleri ile ekonomik büyüme ilişkisinin ARDL, FMOLS ve CCR yöntemleri ile analizi. *Journal of Economics and Research*, 3(1), 87-108.

Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Cambridge Working Press in Economics No. 0435, Faculty of Economics, University of Cambridge*, 1-46.

Puertas, R., Martí, L., and García, L. (2014). Logistics performance and export competitiveness: European experience. *Empirica*, 41, 467-480.

Reis, J. G., & Farole, T. (2012). *Trade competitiveness diagnostic toolkit*. World Bank.

Saidi, S., and Hammami, S. (2011, May). The role of transport and logistics to attract foreign direct investment in the developing countries. In *2011 4th International Conference on Logistics* (pp. 484-489). IEEE.

Saidi, S., Mani, V., Mefteh, H., Shahbaz, M., and Akhtar, P. (2020). Dynamic linkages between transport, logistics, foreign direct investment, and economic growth: Empirical evidence from developing countries. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 141, 277-293.

Soh, K. L., Wong, W. P., and Tang, C. F. (2021). The role of institutions

at the nexus of logistic performance and foreign direct investment in Asia. *The Asian Journal of Shipping and Logistics*, 37(2), 165-173.

Suki, N. M., Suki, N. M., Sharif, A., and Afshan, S. (2021). The role of logistics performance for sustainable development in top Asian countries: Evidence from advance panel estimations. *Sustainable Development*, 29(4), 595-606.

Şimşek, T., ve Yiğit, E. (2019). Lojistik performans ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Orta-Doğu Avrupa ülkeleri ve Türkiye örneği. *Journal of International Management Educational and Economics Perspectives*, 7(2), 169-177.

Tang, C. F., and Abosedra, S. (2019). Logistics performance, exports, and growth: Evidence from Asian economies. *Research in Transportation Economics*, 78, 100743.

Wang, H., and Zhao, Z. (2018). Research on the interactive relationship between logistics industries and regional economic growth based on the empirical analysis of Shandong province.

Wang, M. L., and Choi, C. H. (2018). How logistics performance promotes the international trade volume? A comparative analysis of developing and developed countries. *International Journal of Logistics Economics and Globalisation*, 7(1), 49-70.

Zondervan, N. A., Tolentino-Zondervan, F., and Moeke, D. (2022). Logistics trends and innovations in response to COVID-19 pandemic: An analysis using text mining. *Processes*, 10(12), 2667.

Ek 1

Çalışmada Kullanılan Ülkeler

Ülkeler	Bölge	Gelir Düzeyi	OECD	AB	G20
Almanya	Avrupa ve Orta Asya	Yüksek gelir	X	X	X
Arjantin	Latin Amerika ve Karayip-ler	Üst orta gelir			X
Arnavutluk	Avrupa ve Orta Asya	Üst orta gelir			
Avusturalya	Doğu Asya ve Pasifik	Yüksek gelir	X		X
Bahamalar	Latin Amerika ve Karayip-ler	Yüksek gelir			
Bahreyn	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Yüksek gelir			
Bangladeş	Güney Asya	Alt orta gelir			
Belarus	Avrupa ve Orta Asya	Üst orta gelir			
Benin	Sahra Altı Afrika	Alt orta gelir			
Birleşik Arap Emirlikleri	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Yüksek gelir			
Birleşik Devletler	Kuzey Amerika	Yüksek gelir	X		X
Bosna Hersek	Avrupa ve Orta Asya	Üst orta gelir			
Botsvana	Sahra Altı Afrika	Üst orta gelir			
Brezilya	Latin Amerika ve Karayip-ler	Üst orta gelir			X
Bulgaristan	Avrupa ve Orta Asya	Üst orta gelir		X	
Burundi	Sahra Altı Afrika	Düşük gelirli			
Cezayir	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Alt orta gelir			
Cibuti	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Alt orta gelir			
Çekya	Avrupa ve Orta Asya	Yüksek gelir	X	X	
Dominik Cumhuriyeti	Latin Amerika ve Karayip-ler	Üst orta gelir			
Ekvador	Latin Amerika ve Karayip-ler	Üst orta gelir			
Ekvator Ginesi	Sahra Altı Afrika	Üst orta gelir			
Endonezya	Doğu Asya ve Pasifik	Üst orta gelir			X
Ermenistan	Avrupa ve Orta Asya	Üst orta gelir			
Estonya	Avrupa ve Orta Asya	Yüksek gelir	X	X	

Etiyopya	Sahra Altı Afrika	Düşük gelirli			
Fas	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Alt orta gelir			
Fildişi Sahili	Sahra Altı Afrika	Alt orta gelir			
Filipinler	Doğu Asya ve Pasifik	Alt orta gelir			
Fransa	Avrupa ve Orta Asya	Yüksek gelir	X	X	X
Gabon	Sahra Altı Afrika	Üst orta gelir			
Gambiya	Sahra Altı Afrika	Düşük gelirli			
Gana	Sahra Altı Afrika	Alt orta gelir			
Gine-Bissau	Sahra Altı Afrika	Düşük gelirli			
Guatemala	Latin Amerika ve Karayip-ler	Üst orta gelir			
Güney Afrika	Sahra Altı Afrika	Alt orta gelir			X
Gürcistan	Avrupa ve Orta Asya	Üst orta gelir			
Haiti	Latin Amerika ve Karayip-ler	Alt orta gelir			
Hırvatistan	Avrupa ve Orta Asya	Yüksek gelir		X	
Hindistan	Güney Asya	Alt orta gelir			X
Honduras	Latin Amerika ve Karayip-ler	Alt orta gelir			
Hong Kong Özel İdari Bölgesi, Çin	Doğu Asya ve Pasifik	Yüksek gelir			
İran, İslam Cumhuriyeti.	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Alt orta gelir			
İrlanda	Avrupa ve Orta Asya	Yüksek gelir	X	X	
İspanya	Avrupa ve Orta Asya	Yüksek gelir	X	X	
İsrail	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Yüksek gelir	X		
Jamaika	Latin Amerika ve Karayip-ler	Üst orta gelir			
Japonya	Doğu Asya ve Pasifik	Yüksek gelir	X		X
Kamboçya	Doğu Asya ve Pasifik	Alt orta gelir			
Kamerun	Sahra Altı Afrika	Alt orta gelir			
Kanada	Kuzey Amerika	Yüksek gelir	X		X

Karadağ	Avrupa ve Orta Asya	Üst orta gelir			
Kazakistan	Avrupa ve Orta Asya	Üst orta gelir			
Kenya	Sahra Altı Afrika	Alt orta gelir			
Kolombiya	Latin Amerika ve Karayip-ler	Üst orta gelir	X		
Komorlar	Sahra Altı Afrika	Alt orta gelir			
Kongo, Dem. Cumhuriyeti.	Sahra Altı Afrika	Düşük gelirli			
Kore, Cumhuriyeti	Doğu Asya ve Pasifik	Yüksek gelir	X		
Kosta Rika	Latin Amerika ve Karayip-ler	Üst orta gelir	X		
Kuzey Make-donya	Avrupa ve Orta Asya	Üst orta gelir			
Laos Demok-ratik Halk Cumhuriyeti	Doğu Asya ve Pasifik	Alt orta gelir			
Letonya	Avrupa ve Orta Asya	Yüksek gelir	X	X	
Litvanya	Avrupa ve Orta Asya	Yüksek gelir	X	X	
Lübnan	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Alt orta gelir			
Madagaskar	Sahra Altı Afrika	Düşük gelirli			
Maldivler	Güney Asya	Üst orta gelir			
Malezya	Doğu Asya ve Pasifik	Üst orta gelir			
Mali	Sahra Altı Afrika	Düşük gelirli			
Malta	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Yüksek gelir		X	
Mauritius	Sahra Altı Afrika	Üst orta gelir			
Meksika	Latin Amerika ve Karayip-ler	Üst orta gelir	X		X
Mısır, Arap Cumhuriyeti.	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Alt orta gelir			
Moldovya	Avrupa ve Orta Asya	Üst orta gelir			
Moritanya	Sahra Altı Afrika	Alt orta gelir			
Mozambik	Sahra Altı Afrika	Düşük gelirli			
Myanmar	Doğu Asya ve Pasifik	Alt orta gelir			
Nepal	Güney Asya	Alt orta gelir			
Nijer	Sahra Altı Afrika	Düşük gelirli			

Nikaragua	Latin Amerika ve Karayip-ler	Alt orta gelir			
Özbekistan	Avrupa ve Orta Asya	Alt orta gelir			
Pakistan	Güney Asya	Alt orta gelir			
Paraguay	Latin Amerika ve Karayip-ler	Üst orta gelir			
Peru	Latin Amerika ve Karayip-ler	Üst orta gelir			
Polonya	Avrupa ve Orta Asya	Yüksek gelir	X	X	
Portekiz	Avrupa ve Orta Asya	Yüksek gelir	X	X	
Romanya	Avrupa ve Orta Asya	Yüksek gelir		X	
Ruanda	Sahra Altı Afrika	Düşük gelirli			
Senegal	Sahra Altı Afrika	Alt orta gelir			
Sırbistan	Avrupa ve Orta Asya	Üst orta gelir			
Sierra Leone	Sahra Altı Afrika	Düşük gelirli			
Singapur	Doğu Asya ve Pasifik	Yüksek gelir			
Slovenya	Avrupa ve Orta Asya	Yüksek gelir	X	X	
Solomon Adaları	Doğu Asya ve Pasifik	Alt orta gelir			
Sri Lanka	Güney Asya	Alt orta gelir			
Sudan	Sahra Altı Afrika	Düşük gelirli			
Suudi Ara-bistan	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Yüksek gelir			X
Şili	Latin Amerika ve Karayip-ler	Yüksek gelir	X		
Tacikistan	Avrupa ve Orta Asya	Alt orta gelir			
Tanzanya	Sahra Altı Afrika	Alt orta gelir			
Tunus	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Alt orta gelir			
Türkiye	Avrupa ve Orta Asya	Alt orta gelir	X		X
Uganda	Sahra Altı Afrika	Düşük gelirli			
Ukrayna	Avrupa ve Orta Asya	Alt orta gelir			
Umman	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Yüksek gelir			
Vietnam	Doğu Asya ve Pasifik	Alt orta gelir			
Yeni Zelanda	Doğu Asya ve Pasifik	Yüksek gelir	X		
Yunanistan	Avrupa ve Orta Asya	Yüksek gelir	X	X	
Zimbabve	Sahra Altı Afrika	Alt orta gelir			

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Yeni Devletin İnşası ve Sonrasında Türkiye'nin Bağımsızlık ve Demokrasi Sorunsalı

*Türkiye's Problematic of Independence and Democracy during and
after the Construction of the New State*

Öz

Yeni devletin inşası Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basması ile başlamıştır. Çeşitli kongreler düzenlenmiş ve Türk bağımsızlık savaşı sonrası yeni devlet kurulmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümüne kadar geçen sürede sayısız devrimler yapılmış ve demokratikleşme adımları atılmıştır. Bu dönemde cumhuriyet tarihimizin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) kurulmuş ancak başarısız olunmuştur. Daha sonra kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) deneyimi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Mustafa Kemal, ülkenin her alanda kalkınmasına ve bağımsızlığına büyük önem vermiştir. Demokrasi ise tüm bunlar yerleştikten sonra hayata geçirilmeliydi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra demokratikleşme adına yapılan politikalar neticesinde Türkiye, kuruluş felsefesinden ödünler vermiştir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile yapılan ikili anlaşmalar sonrasında Türkiye, "Yeni Dünya Düzeni" içerisindeki yerini almıştır. Bu çalışma, 1919-1938 yılları ile 1938-1950 yılları arasında yaşanan gelişmeleri kapsamaktadır. Bu dönem içerisinde yaşanan siyasal politikalar, ekonomi politikaları, eğitim politikaları tarım-sanayi politikaları, dış politikada yaşanan bazı gelişmeler değerlendirilmiş ve bu iki dönem bağımsızlık ve demokratikleşme açısından karşılaştırılmıştır. Çalışmada amaçlanan, Türkiye Cumhuriyeti'nin hangi felsefe ile kurulduğunu, Türkiye'nin bu felsefeden Atatürk'ün ölümü ve özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında neden ayrıldığını ortaya koyarak bu iki dönem bağımsızlık ve demokratikleşme açısından karşılaştırılmak istenilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Bağımsızlık, Demokrasi, Emperyalizm, Yeni Dünya Düzeni .

Selim ÇAKIR

Doktora Öğrencisi
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bölümü.
selim_ckr32@outlook.com
ORCID : 0009-0003-9138-4838

Cilt / Issue: 11(2) 723-758
Geliş Tarihi: 23.10.2023
Kabul Tarihi: 05.07.2024

Atıf: Çakır, S. (2024). Yeni devletin inşası ve sonrasında Türkiye'nin bağımsızlık ve demokrasi sorunsalı. *Tesam Akademi Dergisi*, 11(2), 723-758. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1380276>.

Abstract

The construction of the new state began with Mustafa Kemal's landing in Samsun on May 19, 1919. Various congresses were organized and the new state was established after the Turkish War of Independence. Numerous revolutions were made and democratization steps were taken until the death of Mustafa Kemal Atatürk. During this period, the first opposition party in the history of the republic, the Progressive Republican Party (TCF) was established but failed. The Free Republican Party (SCF), which was established later, also failed. Mustafa Kemal attached great importance to the development and independence of the country in every field. Democracy, on the other hand, had to be implemented after all these had been established. After the Second World War, as a result of the policies made in the name of democratization, Türkiye compromised its founding philosophy. After bilateral agreements with the United States of America (USA), Türkiye took its place in the "New World Order". This study covers the developments between 1919-1938 and 1938-1950. Political policies, economic policies, education policies, agricultural-industrial policies, agricultural-industrial policies and some developments in foreign policy during this period are evaluated and these two periods are compared in terms of independence and democratization. The aim of the study is to compare these two periods in terms of independence and democratization by revealing the philosophy with which the Republic of Türkiye was founded and why Türkiye departed from this philosophy after Atatürk's death and especially after the Second World War.

Keywords: Republic, Independence, Democracy, Imperialism, New World Order.

Extended Abstract

The aim of this study is that the Republic of Türkiye was built as a result of great struggles. A new state was established and then innovations were made in many areas. With this study, it is aimed to reveal under which conditions a new state was established and for which reasons innovations were made. In addition, the aim of this study is to examine the period until Atatürk's death and the developments after Atatürk's death and to evaluate the developments in the fields of economy, politics-society, education, agriculture-industry and foreign policy between these two periods in terms of full independence, anti-imperialism and democracy. The single party period and the transition to multi-party life after the Second World War are compared in terms of national independence and democratization. Developments after the Second World War brought Türkiye closer to the West and Türkiye took its place in the "New World Order".

Türkiye policies changed in many areas from agriculture to industry, education to economy. Political developments in terms of democracy; the establishment of the DP and the July 12th Declaration, the identity

card of multi-party life, are the distinguishing features of this period. While steps were taken towards democratization, compromises were made in many areas. The years 1919-1938 and 1938-1950 are milestones for the democratization of the Republic of Türkiye, its transformation into a prosperous and independent state, and the problems to come, especially in terms of economy, politics, education, law, agriculture and industry. This study is important in terms of learning the conditions under which today's politics, democracy and the issue of independence have reached this point and the contribution it will make to this field. The methodology used in the study was based on books, scientific studies and electronic media searches. Many important books were used in the study. The books were obtained from the university library. Many scientific publications related to the period analyzed were reached. As a result of the literature review, it was seen that the studies on this period were kept within limited areas. In this study, the developments between 1919-1938 and 1938-1950 were evaluated and compared in terms of politics, economy, education and agriculture-industry. The study was conducted in the light of some basic questions. Some of these questions are as follows: Under what conditions was the Republic of Türkiye founded? What is its founding philosophy? In which areas were innovations made during the construction of the new state? On what grounds did the government of the period carry out the revolutions? Why did Türkiye move away from its founding philosophy in the post-World War II period? What is the reason for Türkiye inclusion in the "New World Order"? What is the importance of these two periods for our independence and democracy? The study covers the period between 1919-1938 and 1938-1950. The reason for including the years 1938-1950 in the study is that after Atatürk's death, concessions were made from the founding philosophy and policies changed. In particular, while steps were taken towards democratization, compromises were made on independence. The foundations of many of the problems we face today, especially in education, economy, agriculture, industry, politics and foreign policy, were laid in this period. Within the scope of the findings and inferences obtained in the study, the hypothesis of the study is as follows: Important innovations were made between 1919 and 1938. After Atatürk's death, Türkiye abandoned its founding philosophy. Especially the bilateral agreements with the US and the policies imposed by the US to include Türkiye in the New World Order are proof of this. The "Truman Doctrine", "Marshall Aid", "Thornborg Report", "Hilts Report", "Barker Mission Report" and Fulbright Agreement are among the examples that can be given. As a result of these impositions, Türkiye

education system, economy, politics, agricultural and industrial policy changed, and the country came under the guidance of the US under the name of democratization.

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş temelleri Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basması ile başlamıştır. Bu dönemde emperyalizme karşı mücadele başlatılmıştır. İşgallere karşı kurulan direniş örgütleri kurulmuş ve milli egemenliğe dayalı bağımsız bir Türk devleti kurmak için çeşitli kongreler toplanmıştır. Emperyalist güçler Sevr Antlaşması'nı gerekçe göstererek Anadolu'yu işgal etmişlerdir. İşgallere karşı Türk Kurtuluş Mücadelesi verilmiş ve Anadolu düşman işgalinden temizlenmiştir. Verilen Türk Bağımsızlık Mücadelesi sonrasında yeni bir devlet inşa edilmiştir. Bu dönemde hayata geçirilen uygulamalar, demokrasimizin ve modernleşmemizin temellerinin atıldığı, yakın geleceğe önemli gelişmeler bırakan bir dönemdir. Mustafa Kemal Atatürk, ekonomiden siyasete, eğitimden hukuka, tarımdan sanayiye kadar her alanda bağımsız bir devlet kurmak için mücadele vermiştir. Atatürk'ün ölümünden sonra Türkiye Batı'ya yaklaşmış ve özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra eğitimden ekonomiye, tarımdan sanayiye kadar pek çok alanda Atatürk politikaları terk edilmiştir. Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Mustafa Kemal'in Anadolu'ya çıkışı ve yeni devletin inşası sürecinde yaşanan gelişmelerden bahsedilmiştir. Yine bu bölümde tek parti yönetimi ve dönemin özelliklerinden bahsedilmiştir. Daha sonra tarihsel süreç içerisinde TCF'nin kuruluşu, Şeyh Sait ayaklanması ve ardından yaşanan gelişmelerden bahsedilmiştir. İkinci muhalefet partisi olan SCF'nin kurulması ve bu süreç içerisinde Menemende yaşanan olay ve devletçilik tartışmaları anlatılmıştır. Bu dönemde yapılan devrimler ana hatlarıyla anlatılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün tam bağımsızlığa olan inancı doğrultusunda eğitim alanında, ekonomi alanında, hukuk alanında, siyasette ve toplumsal alanda hayata geçirmek istediği yeniliklerden bahsedilmiştir. Yine bu bölümde parti-devlet bütünleşmesinden de bahsedilmiştir. İkinci Bölümde ise Atatürk'ün ölümünden sonra İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesi ve ardından yaşanan gelişmelerden bahsedilmiştir. Bu dönemde özellikle İkinci Dünya savaşı sonrasında Batı ile yakınlaşma çok daha ileri bir seviyeye gelmiştir. ABD ile bazı ikili anlaşmalar imzalanmıştır. Türkiye'nin eğitim, sanayi, tarım ve ekonomi politikaları Atatürk'ün ölümünden sonra değişmiştir. Bu bölüm içerisinde ABD'nin Türkiye'ye sunduğu "Thornborg Raporu", "Hilts Raporu" ve "Barker Misyonu Raporu" gibi raporlardan bahsedilmiştir. Bu raporlar doğrultusunda Türkiye'nin politikalarının nasıl değiştiğinden bahsedilmiştir. Yine bu bölümde ABD tarafından uygulanan "Marshall Yardımı"ndan bahsedilmiş, "Fulbright Anlaşması" ile eğitim politikasının nasıl değiştiği ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu bölümde Köy Enstitüleri'nin kuruluşundan

ve daha sonrasında yaşanan süreçten bahsedilmiştir. Yine bu bölümde Demokrat Parti (DP)'nin kuruluşu ve sonrasında yaşanan gelişmelerden bahsedilmiş; gerek siyasal alanı ve gerek toplumsal alanı yakından ilgilendiren "12 Temmuz Beyannamesi" ana hatlarıyla anlatılmıştır. Sonuç kısmında ise çalışmada elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

Çalışmanın amacı, Türkiye Cumhuriyeti büyük mücadeleler neticesinde inşa edilmiştir. Yeni devletin inşası ile birlikte bu dönemde birçok alanda yenilikler yapılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin hangi felsefe ile kurulduğunu, Türkiye'nin bu felsefeden Atatürk'ün ölümü ve özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında neden ayrıldığını ortaya koyarak bu iki dönem bağımsızlık ve demokratikleşme açısından karşılaştırılmak istenilmiştir.

Çalışma 1919-1938, 1938-1950 yılları arasında kapsamaktadır. Bu iki dönem içerisinde gerek siyasal, gerek ekonomik, gerek eğitim, gerek tarım-sanayi ve gerek dış politika alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu çalışma bu iki dönem içerisinde yaşanan bu gelişmeler bağımsızlık ve demokratikleşme açısından karşılaştırılmıştır.

Çalışmanın önemi, Türk bağımsızlık mücadelesi sonrasında yeni bir vatan, yeni bir devlet kurulmuştur. Aralıksız yapılan devrimlerle yeni bir toplumsal yapı inşa edilmiştir. Atatürk'ün ölümüne kadar olan süreçte demokrasi tarihimiz açısından özellikle TCF'nin kurulması ve SCF'nin kurulması önemli gelişmelerdir. İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan gelişmeler Türkiye'yi Batı'ya yaklaştırmış ve Türkiye "Yeni Dünya Düzeni" içerisindeki yerini almıştır. Türkiye'ni tarımdan sanayiye ve eğitimden ekonomiye kadar birçok alandaki politikaları değiştirmiştir. Dönemin demokrasisi açısından yaşanan siyasal gelişmeler; DP'nin kurulması ve çok partili hayatın kimlik kartı niteliğinde olan 12 Temmuz Beyannamesi bu dönemin ayırt edici özellikleridir. Demokratikleşme yolunda adımlar atılırken birçok alanda tavizler de verilmiştir. 1919-1938, 1938-1950 yılları ekonomi, siyaset, eğitim, hukuk ve tarım-sanayi gibi alanlar açısından gelecek dönemlere yönelik özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratikleşmesi, müreffeh ve bağımsız bir devlet olması konusunda ve gündeme gelecek sorunlar açısından kilometre taşı niteliğindedir. Günümüz siyasetinin, demokrasimizin ve bağımsızlık meselesinin hangi şartlardan geçerek bu noktaya geldiğinin öğrenilmesi ve bu alana yapacağı katkı bakımından çalışma önem taşımaktadır.

Çalışma yapılırken şu sorular sorulmuştur: Türkiye Cumhuriyeti hangi şartlar altında kurulmuştur? Kuruluş felsefesi nedir? Yeni devletin inşası sürecinde hangi alanda yenilikler yapılmış, yenilikler yapılırken

bağımsızlık dikkate alınmış mıdır? Dönemin iktidarı hangi gerekçelerle devrimleri gerçekleştirmiştir? Atatürk'ün ölümünden sonra neler değişmiş ve hangi alanda değişiklik yapılmıştır? Türkiye'nin "Yeni Dünya Düzeni" içerisinde yer almasının sebebi nedir? İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte kuruluş felsefesinden neden uzaklaşmıştır? Bu iki dönemin bağımsızlığımız ve demokrasimiz açısından önemi nedir?

Konu sınırlandırılması, çalışma 1919-1938 yılları ile 1938-1950 yılları arasında kapsamaktadır. 1919-1938 yılları arasında yeni devletin kuruluş süreci ve bu süreçte yaşananlar anlatılmıştır. Özellikle 1919-1938 yılları bağımsızlık, demokratikleşme, müreffeh bir hayat ve muasır medeniyetlerin üzerine çıkmamız açısından önemli yıllardır. 1938-1950 yıllarını da çalışmaya dahil etmemizin nedeni Atatürk'ün ölümü sonrasında kuruluş felsefesinden verilen tavizler ve değişen politikalar olmasıdır. Özellikle demokratikleşme konusunda adımlar atılırken bağımsızlık konusunda ödünler verilmiştir. Özellikle bugün eğitimden ekonomiye, tarımdan sanayiye, siyasetten dış politikaya kadar yaşadığımız pek çok sorunun temelleri bu dönemde atılmıştır. Dolayısıyla bu iki dönem karşılaştırılmış ve konu sınırlandırılmıştır. Çalışmanın sınırlılıkları ise iki dönem içerisindeki siyaset, eğitim, ekonomi, tarım-sanayi ve dış politika alanlarında olmuştur. Bu alanlar kapsamında bağımsızlık ve demokratikleşme irdelenmiştir.

Çalışmanın hipotezi, 1919-1938 yılları arasında önemli yenilikler yapılmıştır. Yeni devlet inşa edilirken eski tamamen tasfiye edilmiştir. Tüm bunlar yapılırken ulusal bağımsızlık korunmuş ve hiçbir şekilde ödün verilmemiştir. Atatürk'ün ölümü sonrasında uygulama değişmiştir. Demokrasi adına yapılan uygulamalar bağımsızlığımıza zarar vermiştir. Özellikle ABD ile yapılan ikili anlaşmalar ve ABD'nin, Türkiye'nin "Yeni Dünya Düzeni" ne dahil olması için dayattığı politikalar bu zararı kanıtlar niteliktedir. "Truman Doktrini", "Marshall Yardımları", "Thornborg Raporu", "Hilts Raporu", "Barker Misyonu Raporu" ve Fulbright Anlaşması bunlara verilebilecek örnekler arasındadır. Yapılan bu dayatmalar neticesinde Türkiye'nin eğitim sistemi, ekonomisi, siyaseti, tarım ve sanayi politikası değişmiş, demokratikleşme adı altında ABD'nin yönlendirmelerini kendi çıkarı doğrultusunda öncelikle dikkate alır hale gelmiştir. Dolayısıyla İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye kuruluş felsefesini terk ederek Batı'ya yaklaşmış ve "Yeni Dünya Düzeni" içerisindeki yerini almıştır.

Araştırma yöntemi ise, kitaplardan, bilimsel çalışmalardan yararlanılmış ve elektronik ortam taraması yapılmak suretiyle araştırma gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada birçok önemli kitaptan yararlanılmıştır. İncelenen dönem ile ilgili birçok bilimsel yayına ulaşılmıştır. Yapılan literatür taraması sonucunda bu dönemle ilgili yapılan çalışmaların sınırlı alanlar içerisinde tutulduğu görülmüştür. İhsan Ömer Atagenç ve Nuri Gökhan Toprak'ın *"Türk Amerikan İlişkilerinde 12 Temmuz 1947 Antlaşması ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri"* adlı çalışması, İsmail Cem Ay'ın *"Marshall Yardımları: Türkiye'nin Dışa Bağımlılık Sürecine Etkileri"* adlı çalışması buna örnek olarak verilebilir. Gülnihal Bozkurt'un *"Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası"* adlı çalışması, Yine Necdet Aysal ve Lütfi Arslan'ın *"Siyasal ve Kültürel Diplomasi Sarmalında Türk Amerikan İlişkilerinin Gelişimi: Fulbright Programı Anlaşması"* adlı çalışması bunlara örnek olarak verilebilir. Bu çalışmalar daha dar bir alanı kapsamaktadır. Ancak çalışmanın içeriğinde bu alanlara da yer verildiğinden bu çalışmalardan önemli bulgular elde edilmiştir. Bu çalışmada 1919-1938 ile 1938-1950 yılları arasında yaşanan gelişmeler siyasal açıdan, ekonomik açıdan, eğitim ve tarım-sanayi açısından değerlendirilerek karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma bağımsızlık ve demokratikleşme açısından ele alınmıştır. Yine çalışmada Metin Aydoğan'ın *"Küreselleşme ve Siyasi Partiler"* adlı eserinden, Mehmet Emin Değer'in *"Emperyalizmin Tuzaklarındaki Ülke Oltadaki Balık Türkiye"* adlı eserinden, Sina Akşin'in *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980* adlı eserinden faydalanılmıştır. Bunlarla birlikte diğer tüm önemli eserlerden önemli bulgular elde edilerek alana katkı sağlamak istenilmiştir.

Mustafa Kemal'in Anadolu'ya Çıkışı ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılması sonucunda 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanmıştır. Daha sonra 60 parça gemiden oluşan müttefik donanması aralarında yapılan gizli antlaşma neticesinde İstanbul'a asker çıkartmışlardır. 15 Mayıs 1919'da Yunan birlikleri İzmir'i işgal etmişlerdir. Bu olaydan birkaç gün sonra Mustafa Kemal 19 Mayıs 1919'da Dokuzuncu Ordu Müfettişi olarak Samsun'a ayak basmıştır. Bu, Türk tarihinde yeni bir devrin açılmasının işaretidir (Karpaz, 2010, s. 119-120). Mustafa Kemal'e verilen görev Samsun'daki olayları yerinde görmek ve incelemek üzere gerekli tedbirleri almaktır. Ancak Mustafa Kemal Samsun'a ayak bastığı ilk günden beri çok daha farklı düşünüyordu. Ona göre artık Osmanlı Devleti çökmüştü. Az sayıda Türk'ün barındığı ata yurdu kalmıştı. Onu da paylaşmak istiyorlardı. Bu durum karşısında yapılması gereken tek bir şey vardı: Milli egemenliğe dayalı tam bağımsız bir Türk devleti kurmak (Burgaç, 2013, s. 14).

Mustafa Kemal bu amaç doğrultusunda kongreler düzenlemiştir. 23 Temmuz'dan 7 Ağustos 1919'a kadar Erzurum'da, diğeri ise 4-11 Eylül 1919'da Sivas'ta toplanan "Kongre" Kurtuluş Savaşı'nın esaslarını belirlemiştir. Bu esaslar "Misak-ı Milli" adına vatanın bölünemeyeceğini ve yabancı işgalini reddediyordu. Yabancı mandası reddedilmiştir. İstanbul hükümetinden Meclis-i Mebusan'ın toplantıya çağrılması istenmiştir. Ancak padişah bunun yerine İngiltere ile yaptığı gizli antlaşma neticesinde İngiliz mandasını kabul etmiştir (Karpas, 2010, s. 122).

Sivas Kongresi'nde Heyet-i Temsiliye kurulmuş ve böylece İstanbul hükümetinden bağımsız yeni bir yönetim gücü ortaya çıkmıştır. Heyet-i Temsiliye'nin verdiği en büyük mücadelelerden birisi Meclis-i Mebusan'ın açılması yönünde olmuştur. Yapılan baskılar sonucunda Damat Ferit hükümeti istifa etmiştir (Burgaç, 2013, s. 15-16). Mebusan Meclisi'nin bütün üyeleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin tam denetimi altında olmuştur. Mebusan Meclisi'ndeki milliyetçi çoğunluk "Felah-ı Vatan" grubu olarak örgütlenmiştir. Bu grubun hazırladığı Misak-ı Milli denilen beyanname 28 Ocak 1920'de mecliste kabul edilmiştir. Birinci madde de Osmanlı'da İslam çoğunluğunun oluşturduğu topraklar ayrılmaz bir bütün olduğu ancak Arap çoğunluğuyla meskûn ve yabancı işgali altında bulunan topraklarda halk oylamasının yapılması gerektiği belirtilmiştir. İkinci madde de Kars, Ardahan ve Batum'un kaderini halk oylamasının tayin edebileceğini belirtmiştir. Üçüncü madde ise Batı Trakya'nın kaderi için de aynısının olması gerektiğini belirtmiştir. Dördüncü madde ise İstanbul'un ve Marmara Denizi'nin güvenliğinden bahsederek boğazların ticari ulaşımına açılması için ilgili devletlerle müzakere yapılabileceği ifade edilmiştir. Beşinci madde ise azınlık haklarının hem İtilaf devletleri hem de Avrupa devletleri arasında yapılan antlaşmalara uygun olarak sağlanacaktır. Altıncı yani son madde ise siyasi, adli ve mali bağımsızlığa vurgu yapmıştır (Zürcher, 2000, s. 202).

16 Mart 1920'de İstanbul İngilizler tarafından işgal edildi. Mustafa Kemal, olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin oluşturulması için illere seçimlerin yapılması emrini vermiştir. Böylece yeni seçimlerle seçilen milletvekilleri ve İstanbul Mebusan Meclisi'nden kaçmayı başaranlarla birlikte TBMM 23 Nisan 1920'de açıldı. TBMM ilk oturumunu yapmış ve Mustafa Kemal'i başkanlığa seçmiştir. Bu meclis yeni Türk devletinin temellerini atmıştır (Özbudun, 2011, s. 61). İstanbul hükümeti 10 Ağustos 1920'de müttefiklerle "Sevr Antlaşmasını" imzalamıştır. Bu antlaşmaya göre sadece Kuzey Anadolu ve İstanbul çevresi Türkiye sınırları içinde kalacaktı. Mustafa Kemal meclise, meclisin niteliğini ve görevlerini açıklayan bir "milli siyaset" programı sunmuştur. 20 Ocak 1921'de

anayasa kabul edilmiştir. Anayasaya göre egemenlik kayıtsız şartsız milletin olacak ve bütün yetkiler Türk devletinin idarecisi olan Büyük Millet Meclisi'nde toplanacaktır. Aynı zamanda anayasa Büyük Millet Meclisi'ne şeriatı uygulama ve yürütme yetkisini de tanımıştır. Böylece meclis halifenin yerini almış oluyordu (Karpaz, 2010, s. 124-126).

Mustafa Kemal 26 Ağustos 1922'de Yunan ordusuna karşı taarruz emri vermiştir. Yunan ordusu böyle bir saldırıyı beklemiyordu. Bu saldırı ile birlikte her tarafta bozguna uğramışlardır. 30 Ağustos'ta savaş kazanılmış ve 9 Eylül günü Türk süvarileri İzmir'e girmiştir (Zürcher, 2000, s. 227). Bu savaş Türk tarihinin ve yeni Türk devletinin bir dönüm noktası olmuştur. Mustafa Kemal bu savaş için şöyle demiştir: *"Hiç şüphe etmemelidir ki yeni Türk devletinin, genç Türk Cumhuriyeti'nin temeli bu savaşla atılmıştır."* Bu savaşla birlikte milli mücadelenin ilk kısmı yani silahla olan kısmı tamamlanmış, şimdi ise toplumsal devrimler ve dönüşümler kısmına geçiş başlayacaktır (Coşkun, 30 Ağustos 2022).

11 Ekim 1922'de Mudanya ateşkes antlaşması imzalandı. Bu görüşmelerde Türkiye, Yunanistan ve İtilaf devletleri arasında kalıcı barış görüşmeleri için İsviçre'nin Lozan kentinde konferans düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Konferansa TBMM hükümeti ile birlikte İstanbul hükümetinin de çağrılması saltanatın kaldırılmasını gündeme getirmiştir. Mecliste yaşanan uzun tartışmaların ardından 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırılmıştır. Türkiye, İsmet Paşa başkanlığındaki bir heyetle Lozan Konferansı'na katılmıştır. Konferans 20 Kasım 1922'de açılmıştır (Gürboğa, 2013, s. 20-21).

Lozan'daki Türk temsilcileri Misak-ı Milli doğrultusunda tam bağımsızlıktan ödün vermek istememişlerdir. Lozan'ın ilk döneminde anlaşma sağlanamamıştır. Bu dönem 24 Temmuz 1923'te anlaşma sağlanarak bitmiştir (Güneş, 2013, s. 44-45). Yapılan antlaşma ile birlikte Yunanistan ve diğer devletlerle olan sorunlar çözülmüştür. Yunanistan ile nüfus mübadelesi olacaktır. Müttefik devletlerle Türkiye arasında boğazların silahsızlandırılması konusunda anlaşma sağlanmıştır. Kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Yabancı birlikler Türk topraklarından altı hafta içerisinde gidecek ve Türkiye ile Irak sınırı İngiltere ile daha sonra yapılacak olan müzakerelerle karara bağlanacaktır (Karpaz, 2010, s. 127).

Savaş sonrasında ülkede yokluk ve yoksulluk hâkimdi. Bunun nedeni ise ekonomideki dışa bağımlılıktı. Lozan görüşmeleri devam ediyor, İngiltere ve Fransa kapitülasyonların kaldırılmasına ayak diretiyordu. Mustafa Kemal, İsmet Paşa'dan Lozan'dan ayrılmasını ve yurda dönmesini istedi. Lozan görüşmeleri kesintiye uğramıştı. Ancak Mustafa Kemal ekonomik bağımsızlıkta kararlıydı. Bu nedenle 17 Şubat 1923'te İzmir

İktisat Kongresi'ni topladı. Çiftçi, sanayici, tüccar ve işçi gruplarınca toplam 288 maddeden oluşan kararlar bu kongrede alınmıştır (Meydan, 18 Ekim 2021). Bu kongrede alınan kararlardan bazıları şunlardır: Aşar kaldırılacak, ziraat bankası geliştirilip köylüye daha yararlı hale getirilecek, gümrük himayesi ve gümrük istiklali kayıtsız ve şartsız olacak, gümrüklerde Türk sanayicilerine gerekli himaye sağlanacaktır. Sanayi bankaları kurulacak, sanayilerde eleman yetiştirilmek için okullar açılacak ve teşvik-i sanayi kanunu tadil edilecektir (Berberoğlu, 1976).

Mustafa Kemal, yeni devletin yönetim şeklini çok daha önceden; ülkenin işgale uğradığı yani Osmanlı Devleti'nin çöktüğü ve sadece bir avuç Türk'ün ata yurdunda barındığı sıralarda belirtmiştir. Bununla ilgili Nutuk'ta şunları söylemiştir: *"Efendiler bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da ulusun egemenliğine dayanan, kayıtsız şartsız, tam bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak!"* (Atatürk, 2009, s. 38). Türk devrimi başlangıcından itibaren çoğulcu bir yapı göstermiştir. Mustafa Kemal, Amasya Genelgesinde ulus egemenliğini vurgulamış, Erzurum'da ise Mazhar Müfit Bey'e zaferden sonra Cumhuriyet'in benimseneceğini belirtmiştir. Mustafa Kemal 28 Ekim 1923'te Çankaya'daki evine bazı milletvekili ve bakanları davet etmiştir. Mustafa Kemal yemek sırasında konuklara şu cümleyi kurmuştur: *"Yarın Cumhuriyeti İlan Edeceğiz."* TBMM'de 158 üyenin olumlu oyu ile cumhuriyet ilanı kararı 29 Ekim 1923 saat 20.30'da verilmiştir (Halıcı, 2013, s. 89-90).

Cumhuriyete geçilmesinin nedenlerinden birincisi egemenlik adı ne olursa olsun bir hanedana ve bir soya ait değildi. İkincisi ise tarihsel sürece baktığımızda insanlar egemenliklerini bilerek ve isteyerek bir hanedana veya bir soya vermemişlerdir. Bununla ilgili Mustafa Kemal'de egemenliğin zorla ve kuvvetle alınacağını belirtmiştir. Üçüncüsü ise Kurtuluş Savaşı sırasında insanlar savaşa katılmak için padişahı icazet almamışlardır. Millet, hakkını ve hukukunu korumak için Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurmuştur. Halk kendi özgür iradesiyle kendi kararını vermiştir. Dolayısıyla bu gerçeği gören Mustafa Kemal 4 yıl içinde "ulusal egemenlik" ışığında cumhuriyetin zeminini oluşturmuştur (Meydan, 26 Ekim 2020).

3 Mart 1924'te halifelik kaldırılmıştır. Böylece yeniliklerin önündeki en büyük engel de ortadan kaldırılmıştır. Aynı gün Şeriye ve Evkaf Vekaleti kaldırılmış ve yerine Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur. Bütün eğitim kurumları eğitim bakanlığına bağlanarak tek bir sistem içerisinde birleştirilmiştir (Karpaz, 2010, s. 130).

1925'ten Mustafa Kemal Atatürk'ün Ölümüne Kadar Olan Dönemde Yaşanan Bazı Gelişmeler

Bu dönemde Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) İttihat ve Terakki gibi otoriter bir yönetim tarzını benimsemiştir. Otoriter kimliğiyle birlikte sağladığı meşruluğun temel sebepleri ise Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden gelen saygınlığı ve parti kadrosunda yer alanların ülkenin kurtuluşunda rol almış olmalarıdır (Korkmaz, 2014). Tek parti sisteminin kurulma sürecindeki en önemli gelişmelerden birisi Cumhuriyet dönemin ikinci partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulmasıdır. Bu partinin kurulmasının ardından 4 Mart 1925 yılında çıkartılan Takrir-i Sükun Kanunu ile bu dönem sona ermiştir (Kahraman, 2010, s. 39).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu ve Ardından Yaşanan Olaylar

17 Kasım 1924 tarihinde TPCF, Kazım Karabekir'in başkanlığında kurulmuştur. Rauf Orbay ve Adnan Adıvar partinin ikinci başkanları olmuşlardır. Ali Fuat Paşa ise genel sekreterlik görevine getirilmiştir. Partiye, CHF'den ayrılan 29 milletvekili katılmıştır. 58 maddelik parti programında demokrasiye, liberalizme ve genel özgürlük kavramlarına özel önem verildiği görülmektedir. 64 madden oluşan tüzükte ise iç işleyişinde oldukça demokratik bir yapı gösteren bir parti resmi çizilmiştir (Demirel, 2013, s. 33-34).

Mustafa Kemal başlarda TCF'ye karşı ihtiyatlı bir siyaset izlemiştir. Bu sıralarda Mustafa Kemal çok partili siyasal sisteme karşı kuşkuludur. Ancak bölünmenin ortaya çıkmasıyla birlikte uzlaşmacı bir tavır sergilemiştir. Fethi Bey'i İsmet Paşa'nın yerine getirirken de bu uzlaşmacı ruhtan esinlendiğini söyleyebiliriz. İsmet Paşa'nın görevden alınmasıyla birlikte kişisel düşmanlıklardan çıkabilecek olan tartışmalar başlamadan bitmiştir (Zürcher, 1992, s. 81).

TCF'nin dayandığı temel fikir, parti programında kendisini açık bir şekilde göstermiştir. Gerek siyasal, gerek toplumsal ve gerek ekonomik alanda liberalizmi savunan bir anlayışa sahiptir. Parti, benimsediği liberalizmi devlet-yurttaş ilişkisi açıklamış, Halk Fırkasını özgürlükçü bulmamıştır. Liberal bir muhalefet partisi olarak ortaya çıkmıştır (Akın, 2012, s. 288-289). Bunun yanında hükümetin laik tutumunun karşısında dini koruma düşüncesi etrafında birleşmiştir. Kimsenin dini inancından dolayı kınanamayacağını belirtmiştir. Parti sürekli olarak irtica ile suçlanmıştır. Güçler ayrılığında yana olan, merkezîyetçilik yerine adem-i merkezîyetçiliği savunmuştur (Kahraman, 2010, s. 53-54).

13 Şubat 1925'de Bingöl'ün Genç İlçesi'nde Şeyh Sait isyanı başlamıştır. İsyana kısa sürede genişlemiş ve bölgede etkili olmuştur. İsyancılar Genç'i ele geçirdikten sonra Muş, Elazığ ve Palu'yu da ele geçirmişlerdir. 7 Mart'ta Diyarbakır'ı kuşatmışlar ancak şehri ele geçirmede başarılı olamamışlardır. İsyan Mayıs ayı sonunda bastırılabilmiştir. Şeyh Sait isyanının temel amacı hilafeti yeniden canlandırmak ve bağımsız bir Kürt devleti kurmaktır (Koç, 2013, s. 82).

CHF içerisinde bazı gruplar Fethi Bey'in ılımlı politikasına karşı çıkmışlardır. Bunun sonucunda Fethi Bey CHF meclis gurubunda güvensizlik oyu almıştır. Ardından 2 Mart günü görevinden istifa etmiştir. Yeni hükümeti İsmet Paşa kurmuştur. İsmet Paşa, ayaklanmanın bastırılması için sert önlemler alınması gerektiğini belirtmiştir. Yeni hükümet 3 Martta ilan edilmiş ve 4 Martta da meclisten güvenoyu almıştır. Aynı gün hükümet TBMM'ye Takrir-i Sükûn Kanunu sunmuş ve yasa aynı gün kabul edilmiştir (Koçak, 2005, s. 141-142).

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kabul edilmesine TCF'ye mensup milletvekilleri karşı çıkmışlardır. İstiklal mahkemeleri doğal hakim ilkesine aykırı olarak kurulmuşlardır. Dolayısıyla çıkartılan kanuna göre vereceği kararların temyizi de mümkün olmayacaktır. Yine aynı şekilde cumhurbaşkanı memlekette huzuru sağlamak için gördüğü her türlü kuruluşu kapatabilecek ve faaliyetine son verebilecektir. TCF milletvekilleri bunları bildikleri için bu kanuna şiddetle karşı çıkmışlardır (Günel, 2009, s. 77-78).

Takrir-i Sükûn Yasası kabul edildikten sonra iki İstiklâl Mahkemesinin teşkiline ilişkin hükümet tezkeresi okunmuştur. Bu kapsamda mahkemelerin biri doğudaki harekât sahasında görev yapacaktır. Aynı zamanda vereceği idam kararları meclis onayından geçmeyecektir. İkinci Mahkemenin kurulacağı yer Ankara olmuştur. Son Telgraf, Aydınlık, Sebilürreşat, Orak-Çekiç, Tevhid-i Efkâr gibi gazete ve dergilerin kapatıldığını görürüz. Yaşanan bu gelişmeler muhalefet partisinin kapatılacağı yönünde sinyaller vermiştir (Çavdar, 2008, s. 310-312).

Şark İstiklâl Mahkemesi tarafından TCF'nin ayaklanmada rol oynadığı ileri sürülmüştür. Bu kapsamda TCF'nin mahkemenin görev alanına giren bölgelerindeki şubeleri kapatılmıştır. Mahkemede ayaklanma ile ilgili olarak bazı TCF üyeleri de yargılanmışlar ve mahkûm olmuşlardır. Şeyh Sait ve arkadaşları ayaklanmanın bastırılmasından sonra yargılanmışlar (toplam 29 kişi) ve 28 Haziran'da idama mahkûm edilmişlerdir. Bu gelişmelerin ardından TPCF 3 Haziran'da kapatılmıştır (Koçak, 2005, s. 142).

TCF'nin en ünlü programı olan partinin kapatılmasının gerekçesi olarak kullanılan 6. Madde şöyledir: “*Fırka efkâr ve itikâdât-ı diniyeye hürmetkârdır*”. Hükümet, parti şubelerini kapattığı sırada bu maddenin bizzat kendisinin de dinin siyasal amaçlı kullanımı olup olmadığı yönünde ve bu doğrultuda vatana ihanet suçu oluşturup oluşturmadığı konusuna girmemiştir. TCF bu maddeyi siyasal amaçlara alet ettiği için kapatılmıştır (Zürcher, 1992, s. 131).

Mustafa Kemal Paşa 15 Haziranda İzmir'e gelecekti. Paşaya suikast yapılacağı haberi alındı. Ancak Mustafa Kemal İzmir'e gelişini beklenmedik bir biçimde bir gün erteledi (Demirel, 2013, s. 36). İhbarın alınmasından sonra Ankara İstiklal Mahkemesi de soruşturma açmış ve mahkeme İzmir'e gelmiştir. Mahkeme birçok tutuklama yapmıştır. Kâzım Karabekir, bizzat İsmet İnönü'nün talimatı üzerine bırakılmıştır. Ancak mahkeme kendisine dışarıdan müdahale edildiğini ileri sürmüş ve İsmet Paşa'nın tutuklanmasına karar vermiştir. İsmet İnönü de olaya dahil olunca cumhurbaşkanı araya girmiş ve mahkeme kararından vazgeçmiştir. Son kertede Türkiye Cumhuriyeti, Takrir-i Sükûn Kanunu ile girdiği süreci İzmir suikastı davası ile tamamlamıştır (Koçak, 2005, s. 143-145).

1927'de CHF'nin 2. büyük kongresi gerçekleşmiştir. Kongrede “*Fırkanın cumhuriyetçi, halkçı ve milliyetçi*” bir siyasi parti olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla benimsenen bu ilkeler, resmi parti ideolojisinin ortaya çıkmasında başlangıç olarak önemli sayılabilecek ilkelere (Öz, 1996, s. 77-78).

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu ve Ardından Yaşanan Bazı Gelişmeler

SCF 1930 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın ısrarıyla kurulmuştur. Kurulma nedenlerinden birisi dış faktördür. Fethi Bey ile Mustafa Kemal Paşa arasında geçen bir konuşmalardan birinde, Mustafa Kemal Paşa'nın “*Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir diktatör manzarasıdır. Vakıa bir meclis vardır. Fakat dahilde ve hariçte bize diktatör nazarıyla bakıyorlar*” demesi bu durumu açık bir şekilde kanıtlamıştır. Partinin kurulmasının diğer nedeni ise, ülkede çağdaşlaşmaya yönelik önemli adımlar atılmış fakat yoksulluk önemli bir sorun teşkil etmekteydi. Halk ciddi anlamda yoklukla boğuşurken buna 1929 Dünya Ekonomik Krizi de eklenmiştir. Devrimler yapılırken otoriter bir tutumla yapılmış, bu durum halkta hoşnutsuzluğa yol açmıştır. Dolayısıyla bu duruma çare olarak muhalefet partisi düşünülmüştür (Aslan, 2013b, s. 60-62).

Partiye dönük ilginin bilhassa Ege/Batı bölgesinde oluşu tesadüf değildir.

Çünkü ekonomik çöküntüden en çok İzmir ve Aydın gibi kentler etkilenmiştir. Özellikle Ege'de büyük bir katılım ve mobilizasyon elde etmiştir. Özellikle İzmir'e 3-4 Eylül 1930 günü düzenlenen gezi büyük olaylarla sonuçlanmıştır. Zor şartlar altında halka hitap edilmiştir. Ancak polis tarafından açılan ateş sonucunda bir çocuk ölmüş ve birçok insan yaralanmıştır. Bu yaşanan hadise bürokrasi ile yeni kurulan parti arasındaki ilişkiyi görmemiz açısından önemlidir. Bürokrasinin bu yeni partiyi engellemesi tepkisel bir durumdur (Kahraman, 2010, s. 81-82).

Mustafa Kemal'in SCF'ye karşı tavrı değişmiştir. Bu tavır değişikliğinin sebebi ise SCF'nin Ekim ayında yapılan belediye seçimlerine katılması ve başarılı sonuçlar almasıdır. Artık Mustafa Kemal Paşa SCF'ye olan desteğini çekmiştir. Fethi Bey, 17 Kasım'da Dahiliye Vekaleti'ne bir yazmış ve partinin feshedildiğini açıklamıştır. Parti üç buçuk ay hayatta kalabilmiştir (Koçak, 2005, s. 149).

SCF'nin kapatılmasından bir ay kadar sonra, 23 Aralık 1930 günü Menemen'de olaylar çıkmıştır. Manisa'da Giritli Mehmet adında bir kişi kendisinin kıyamet gününde ortaya çıkacak olan Mehdi olduğunu iddia etmiştir. Bu kişi Nakşibendi tarikatına bağlıdır. Giritli Mehmet çevresine bazı kafadarlar alarak Menemen'e gelir. Belediye Meydanı'nda bir camiden aldıkları yeşil bayrağın altında toplanırlar ve zikretmeye başlayarak halkıda yanlarına çağırırlar (Aslan, 2013, s. 66-67).

Cumhuriyet rejimine ve onun getirmiş olduğu devrimlere dini yaşam tarzını benimseyenler tepki göstermişlerdir. Özellikle karşı çıktıkları devrimler halifeliğin kaldırılması, tekke zaviye ve türbelerin kapatılması, medreselerin kapatılması gibi devrimlerdir. Aynı şekilde öğretimin birleştirilmesi ve Medeni Kanunu'nun kabul edilmesi de tepki gösterilen devrimler arasındadır. Manisa'nın Menemen İlçesi'nde Derviş Mehmet ve müritleri ayaklanmışlardır. Olaya müdahale eden sadece Mahalle Bekçileri Hasan ve Şevki olmuştur. İsyancılarla bekçiler çatışmışlardır. Menemende yaşanan bu olayı laik hukuk düzenine ve cumhuriyete karşı gerici bir ayaklanma olarak değerlendirmek mümkündür (Aykaç, 2009).

Mustafa Kemal Paşa, olayla ilgili Mareşal Fevzi (Çakmak) Paşa'ya mektup göndermiştir. Mektupta, Menemen'deki halktan bazılarının yaşanan bu hadiseyi alkışladıklarını bu durumunun cumhuriyetçi ve vatanseverler için utanılacak bir hadise olduğunu belirtmiştir. Derhal en katı önlemlerin alınmasını da istemiştir. Bunun üzerine bölgede sıkıyönetim ilan edilmiş ve 35 kişi de idam edilmiştir (Aslan, 2013, s. 67).

10-18 Mayıs 1931'de üçüncü kongresini gerçekleştirmiştir. 1927 yılında

yapılan kongrede cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık ve laiklik ilkeleri benimsenmişti. Bu kongrede ise 1927'de benimsenen ilkelere ek olarak devletçilik ve inkılapçılık ilkeleri benimsenmiştir. Otoriter eğilimleri ile tanınan Recep (Peker) Bey kongreden hemen önce CHP Genel Sekreterliğine getirilmiştir. Bu doğrultuda Türk Ocakları 10 Nisan 1931 tarihinde kapatılmıştır. Türk Kadınlar Birliği ve Mason Derneği bu amaç doğrultusunda kapanmıştır. Türk Ocakları'nın yerine bu kez partiye bağlı olarak Halkevleri kurulmuştur (Koçak, 2005, s. 151-152).

9 Mayıs 1935'de CHF'nin dördüncü büyük kurultayı yapılmış ve burada önemli kararlar alınmıştır. Kurultay'da benimsenen yeni tüzükte hükümetin parti bağrından doğduğu ve bu iki örgütün birbirini tamamladığı ifade edilmiştir. Yine tüzüğe göre parti örgütü ile yönetim arasındaki ilişkinin yürütülmesini merkezde parti genel sekreteri ile bakanlar ya da bunların adına yetkili olanlar yapacaktır. Bunlar, illerde partinin il başkanları ile valilerdir (Demirel, 2013, s. 43).

Bu kurultayda CHF ismi Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'ne dönüştürülmüştür. Parti programının özüne baktığımızda devletçilik ve plancılık ilkelerinin yattığını görürüz. Partinin Genel Sekreteri Recep Peker program hakkında şunları söylemiştir: *"Biz hükümetçe de, partice de devletçiyiz. Buna karşı olanlar liberallik de serbest olsun diyorlar. Liberal sistem, ulusun başarı yollarını kapamak demektir. Devletçilik bir parti vasfı olarak kalmamalı, devletin vasıfları arasında yerini almalıdır"* (Bila, 2008, s. 61).

CHP Genel Başkan Vekili olan İsmet İnönü tarafından bir genelge yayınlanmıştır. Bu genelge ile parti ile devlet-hükümetin birleştirildiği açıklanmıştır. Bu durumda Dahiliye Vekili olan kişi aynı zamanda CHP Genel Sekreteri olmuştur. İllerde ise Valiler CHP İl Başkanları konumuna gelmiştir. Bu alanda atılan son adım ise CHP'nin Altı Ok'unun 13 Şubat 1937 tarihinde anayasaya girmesiyle olmuştur. Yapılan bu değişiklikle birlikte artık parti ilkeleri devletin temel ilkesi haline gelmiştir (Koçak, 2005, s. 156-157).

Atatürk'ün Dış Politika Anlayışı ve Bu Dönemde Yaşanan Bazı Dış Gelişmeler

Mustafa Kemal Atatürk'ün gerek iç politikada gerek dış politikada gerçekçilikten, bağımsızlıktan, çağdaşlaşmadan, barışçılıktan ve dengeli ilişkilerden yana tavrı almıştır. Hayali hedefler peşinde koşmamak Atatürk'ün en önemli özelliklerinden birisidir. Atatürk'ün dış politikasının temel ilkelerinden olan barışçılığı, "yurtta sulh cihanda sulh" olarak ifade etmiştir Atatürk, dış politikada milli bağımsızlıktan

taviz vermemiştir. Misak-ı Milli'de ifade edildiği gibi temel hedef, her alanda tam bağımsızlığın korunmasına yöneliktir (Bıyıklı, 2008).

Türkiye bu dönemde Lozan'da kabul edilen Boğazlar ile ilgili olan konununun değiştirilmesi için yoğun mücadele vermiştir. Bu kapsamda 20 Temmuz 1936 tarihinde imzalanan "Montrö Boğazlar Sözleşmesi" büyük diplomatik bir başarıdır. Bu antlaşma ile Türkiye Boğazlarda tam egemenliğini kabul ettirmiştir. Hatay meselesi ise 1937 yılında çözüme kavuşmaya başlamıştır. 1939 yılında da Hatay anavatanına katılmıştır (Bozkurt, 2003).

Atatürk Misak-ı Milli çizgisini sabırla sürdürmüştür. Savaştan yana tavır alınların olduğu böyle bir dönemde Hatay ve Boğazlar konusunda gerçekçi bir tutum izlemiş ve ülkesinin haklı isteklerini uluslararası alanda dile getirmiştir. Verilen mücadele sonunda dile getirilen istekleri Türkiye lehine sonuçlandırmıştır (Haytoğlu, 2013). Atatürk'ün dış politikadaki ilkelerini şu şekilde tanımlar: Başka devletlerin iç işlerine karışılmayacaktır. Kendi iç işlerimize de bir başka devleti ya da devletlerin karışmasına müsaade edilmeyecektir. Dışardan yardım istememiz sonucunda iç işlerimize müdahale olacaktır. Dolayısıyla yardıma muhtaç bir duruma düşmemek de bu ilkeler içerisinde yer almaktadır. Bütçe açıklarına meydan vermemektir. Çünkü bütçe açıkları dış borçlanmayı zorunlu hale getirecektir. Dış politika da gerçekçi olmalıdır. Çıkar gruplarını yurttan uzak tutmak gerekmektedir. Daima barışçı olmak gerekmektedir. Bir başkası ise onun dış politikadaki görüşleri dogmatik değildir. Son olarak ise Atatürk dış politika için ülkenin hem askeri, hem ticari, hem de ekonomik bakımdan güçlü olması gerektiğini belirtmiştir (Irmak, 1987).

Yeni Devletin İnşası ile Birlikte Atatürk'ün Ölümüne Kadar Olan Sürede Yapılan Bazı Devrimler

Saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilan edilmesi, halifeliğin kaldırılması ve 1924 Anayasasının ilan edilmesi siyasal alanda yapılan devrimlerdir. Yine bu dönem içerisinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi muhalefet partilerinin kurulması, demokrasiye geçiş sürecinde yapılan siyasal devrimlerdir. Bunlar daha önce ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Çalışma, siyaset, ekonomi, eğitim, tarım-sanayi ve dış politikada yaşanan bazı gelişmeler ile sınırlandırıldığı için hukuk alanında yapılan düzenlemelere yer verilmemiştir.

Bu dönemde eğitim alanında önemli yenilikler yapılmıştır. Örneğin Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile birlikte eğitimde ikilik ortadan kaldırılmış, eğitimde birlik sağlanmıştır. Demokratik, milli ve laik eğitimin ilk temeli

atılmıştır. Bu kanun ile birlikte medreseler de kaldırılmıştır. Çünkü medreseler dini eğitim kurumlarıdır (Altaş, 2012, s. 66).

Eğitim alanında yenileşmeyi hızlı bir şekilde sağlamak, çağdaş bir devlet olabilmenin gereklerinden biridir. Bu kapsamda eğitimde çağdaşlaşmış ülkelerin seviyelerine ulaşmak esastır. Mustafa Kemal, yapılan yeniliklerin başarılı olabilmesi için eğitim alanında yapılacak devrimlerin başarısına bağlı olduğuna inanmıştır. Dolayısıyla Mustafa Kemal'in milli eğitime büyük önem vermesi kaçınılmaz bir sonuçtur. Cumhuriyetten itibaren milli eğitim alanındaki amaçlar Tevhid-i Tedrisat Kanunu kapsamında ele alındığında milliyetçi, halkçı, laik, inkılapçı, cumhuriyetçi vatandaşlar yetiştirmek olduğu görülür (Alpargu, Özçelik ve Yavuz, 2001, s. 224-225).

Eğitim alanındaki ikilik ortadan kaldırılmış ve daha sonra bu alanda ikinci devrim olan dil devrimi gerçekleştirilmiştir. Mustafa Kemal, okuma yazmayı kolaylaştırılmasını, eğitim ve öğretimi modern bir seviyeye çıkartılmasını istemiştir. Bunun yolunun ise yeni bir alfabe olduğunu biliyordu. Bunun için harf değişikliğine gitmenin zorunlu olduğunu inanıyordu. Bu sebeplere ek olarak eski harflerde okuyup yazan insanların sayısı oldukça sınırlıydı. Bunların yanında harf inkılabını zorunlu hale getiren en önemli sebeplerden birisi de Türkiye'nin eski kültür yapısından çıkması ve yeni bir kültüre yani çağdaş uygarlık seviyesine yükselmesini sağlamaktır. Yeni Türk harfleri 1 Kasım 1928 tarihinde TBMM'de oy birliği ile kabul edilmiştir (Altaş, 2012, s. 68-70).

Mustafa Kemal Türk dilini yabancı dillerin egemenliği altından kurtarmak için dil alanında da devrim yapmıştır. Arapça, Farsça ve pek az Türkçe kelimeden oluşan Osmanlıca, yazı diliyle de sınırlı kalmıştır. Osmanlı içerisindeki Türk uyruklarının pek azı okuma yazma biliyorlardı. Dili öğrenemedikleri için de kültür gelişmemiştir. Buradan hareketle 12 Temmuz 1932 tarihinde Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuştur (Yerli ve Çeçen, 2014, s. 618).

Önemli yeniliklerden birisi de ekonomi alanında olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonominin yeniden inşa edilmiştir. Bunun ana sürükleyici sektörü tarım olmuştur. Savaştan bittikten sonra Anadolu'nun erkek nüfusu yeniden toprağa dönmüştür. Böylece savaş öncesindeki üretim hacmine ulaşılmıştır. Tarımda ortaya çıkan emeğin üretime dönmesi ile birlikte küçük sanayi alanında da bu durum olumlu yönde gelişmiştir. Savaş öncesi kapasiteye ancak 1927 yılında ulaşılabildiği kabul edilmektedir (Karatepe, 2011, s. 63).

Ekonomimizin temeli olan tarımdır. Dolayısıyla bunu düzenlemek için

her şeyden önce köylünün durumunu iyileştirmek gerekir. Bunun için atılan ilk adım yüzyıllardan beri köylüden alınan aşarın kaldırılması ile olmuştur. Aşar bilindiği üzere ürün üzerinden alınan bir vergi idi. Köylünün her yıl ürün üretir ve ürettiği ürününün yüzde onu, bazen de on ikisi vergi olarak toplanırdı. Ürün kötü bile olsa bu vergi alınırdı. Aşarın mültezimler aracılığı ile toplanması hem modern vergi anlayışına uymuyor, hem de pek çok yolsuzluklara neden oluyordu. Tabii bunun sonucunda köylü eziliyordu. Cumhuriyet hükümeti cesur bir karar almış ve 17 Şubat 1925'te sadece mültezim usulünü değil, aşarı da kökünden kaldırmıştır. Devlet yoksul olmasına rağmen böyle bir karar almış ve köylü deyim yerindeyse nefes almıştır (Mumcu, 1986, s. 162).

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren özellikle İsmet Paşa ve Mustafa Kemal demiryollarının yapılmasında ısrarcı olmuşlardır. Demiryollarının yapılması iki önemli esasa göre planlanmıştı. Bunlardan ilki, yeni demiryolları yapmaktır. İkincisi ise yabancı şirketlerin elinde bulunan demiryollarını satın alıp devletleştirmektir. Böylece 1924-1928 yılları arasında bir yandan demir yolları yapılmış, diğer yandan da yabancıların elindeki demiryolları devletleştirilmiştir. Ülkede hem ulaşımı kolaylaştırmak, hem de ticareti arttırmak amacıyla karayollarının geliştirilmesine ve deniz yollarının ticaret amacıyla kullanılmasına büyük önem verilmiştir. Bu doğrultuda 19 Nisan 1926 tarihinde "Kabotaj Kanunu" çıkarılmıştır (Altaş, 2012, s. 127-128)

Sanayileşme alanında önemli bir yenilik ise özel sermayeyi sanayileşme alanına çekebilmek için 28 Mayıs 1926'da "Teşvik-i Sanayi Kanunu" çıkarılmıştır. Böylece sanayi kuruluşlarıyla uğraşacak kişilere kredi olanakları sağlanacak ve vergi kolaylıkları gibi yardımlar yapılacaktı. Bu kanunla birlikte şeker fabrikası ve ufak çapta da olsa dokuma sanayisi kurulmuştur. Zor şartlar altında Türk devrimi kendine özgü bir sistem yaratarak 1933 yılında "İlk Beş Yıllık Plan'ı" hazırlamıştır. Bu plan Türk tarihinde ilk kez modern sanayileşmenin başladığını gösteren önemli bir simgedir. Gemlik'te ipek fabrikası, İzmit'te büyük bir kâğıt işletmesi örnek gösterilebilir. Ayrıca büyük bir dokuma sanayisi kurulmuştur. Malatya, Kayseri, Bursa, Merinos gibi fabrikalar gerçek manada büyük kurumlardır. Karabük'te ağır sanayinin kurulması Türkiye'de bir ilke imza atıldığıнын en açık örneğidir (Mumcu, 1986, s. 163-164).

Her alanda yeniliğe ve kalkınmaya önem Mustafa Kemal, toplumsal alanda da önemli değişikliklere imza atmıştır. Bu doğrultuda 1925 yılında Kastamonu ve İnebolu seyahatlerinde kıyafet devrimini ile ilgili bazı konuşmalar yapmıştır. Bu konuşmalardan bazıları şu şekildedir:

“Biz her bakımdan uygar insan olmalıyız, çok acılar gördük, bunun sebebi dünyanın durumunu anlayamamışızdır. Düşüncemiz, zihniyetimiz tepeden tırnağa kadar uygar olacaktır. Bütün Türk ve İslam dünyasında bakın, zihniyetlerini, düşüncelerini uygarlığın emrettiği değişme ve gelişmeye ayak uydurmadıklarından ne büyük felaket ve acı içindedirler.” Buradaki devrimin amacı Türk toplumunu tamamen çağdaş, uygar bir toplum yapmaktır. Kıyafet konusunda yapılan yeniliğin anlamı budur (Göze, 2006, s. 320-321).

Osmanlı’dan kalma toplumsal yapılar olan tekkeler, zaviyeler ve türbelerin içerisinde çeşitli kollara ayrılmış tarikatlar da bulunmaktaydı. Tarikatların kaldırıldığı tarihte sadece İstanbul’da 16 tarikat ve 438 tekke bulunmaktaydı (Aksu vd., 2015, s. 206). Ümmet toplumuna uygun olan bu tarikatlar ulus toplum yapısına uygun değillerdi. Çünkü ulus devletlerde bireyin irade sahibi olması zorunluluktur. Ulus toplum yapısına uyum sağlamayan tarikatlar ise her türlü gelişime karşı durmuşlardır. Bu gerekçelere bağlı olarak 30 Kasım 1925’te tekke, zaviye ve tarikatların kapatılması için yasa çıkarılmıştır. Tekkeler gibi türbelerinde kapatılması zorunluluktur. Çünkü İslam dinine göre mezar ziyareti bir dua ve anma ile sınırlıdır. Ancak zamanla mezarlıklar tapınma, adak adama, dilenme ve mum yakma yerlerine dönüşmüştür. Dini duyguların sömürüldüğü türbeler, çıkarılan yasayla kapatılmış ancak tarihsel bir geçerliliği olan, türbeler kapatılmamıştır. Örneğin Bursa’daki Orhan Bey Türbesi bunlardan birisidir (Aksu vd., 2015, s. 206-207).

Mustafa Kemal Atatürk’ün Ölümü Sonrasında İsmet İnönü Döneminde Yaşanan İç ve Dış Gelişmeler (1938-1950)

İnönü’nün Cumhurbaşkanı Seçilmesi ve İkinci Dünya Savaşı

10 Kasım 1938’de Atatürk hayata veda etmiş, Çankaya’ya kimin geleceği konusu gündeme gelmiştir. Ordu içinde ve bürokraside güce olan İsmet İnönü 11 Kasım 1938’de mecliste oy kullanan 348 milletvekilinin tamamının oyunu alarak Türkiye Cumhuriyeti’nin 2. Cumhurbaşkanı olmuştur (Demirel, 2013, s. 44). Bu dönemde laikleşme devam etti. Dil devrimi şiddetli bir şekilde kendisini yineledi. 1939 Halk Partisi Kurultayı’nda devlet-parti ilişkileri yeniden düzenlenmiştir. Devlet memurları partinin kilit noktalarından uzaklaştırılmıştır. 1939 yılında Hatay Meclisi Türkiye ile birleşme kararı vermiş ve Hatay Türkiye topraklarına katılmıştır (Karpaz, 2010, s. 161).

CHP, 26 Kasım 1938 tarihinde ilk olağanüstü kurultayını toplamıştır. Burada İnönü’ye “*milli şef*” ve “*değişmez genel başkan*” sıfatı verilmiştir. Değişmez genel başkanlık sıfatı daha önce Atatürk’e verilmişti. Ama

manevi değeri olan bir saygıyı temsil ediyordu. Şimdi ise Atatürk'te olmayan bir unvan "milli şef" sıfatı İnönü'ye verildi. Bu yeni uygulama ile CHP halkçılık felsefesinden yani Atatürk'ün yaşamı boyunca ısrarla sürdürdüğü bu anlayıştan uzaklaşacağını sinyalini vermiştir. Artık CHP, Türk devrim ilkelerinden geri dönüşe doğru bir yola giriyordu (Aydoğan, 2006, s. 318-319).

Bu dönemin en önemli sorunlarından birisi de İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması olmuştur. Savaşla birlikte devlet tüm ekonomiye müdahale etmiştir. Ocak 1940'te Milli Koruma Kanunu çıkarılmıştır. Böylece devlet tüm ürünlere el koyabilecek ve hatta zorunlu çalışma yükümlülüğü getirebilecektir. Bir taraftan karaborsa, bir taraftan devlet müdahalesi ile bu durumu istismar edenler büyük kâr elde etmişlerdir. Devlet bunun önüne geçmek için Varlık Vergisi Kanunu'nu çıkartmıştır (Zürcher, 2000, s. 289-290). Devletin uygulamaya koyduğu bir diğer vergi ise Toprak Mahsulleri Vergisi'dir. Bu vergi köylüden alınmıştır. Bu vergi köylüyü olumsuz yönde etkilemiştir. Köylüden alınan tahılların depolandığı yerler arasında camiler de vardır. Çünkü silo vb. depoların yeterli düzeyde olmayışı bu uygulamayı zorunlu hale getirmiştir (Uyar, 2013, s. 98).

Savaş sonrasında Türkiye'de devletçilik konusu tartışmaya açılmıştır. Bu tartışmanın yürütüldüğü yer 1948 tarihinde Türkiye İktisat Kongresi olmuştur. 1930'ların Türkiye'sinde egemen olan iktisadi devletçik, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra etkisini yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır. Burada, Türkiye İktisat Kongre'sinin rolü büyüktür (Koraltürk, 2013, s. 212-213). Türkiye'nin iktisadi politikasını değiştirmesinde dış faktörlerde etkili olmuştur. ABD, Türkiye'yi iktisadi konularda yeterli serbestliği göstermediği için eleştirmiş ve bu konuda dönemin hükümetine manevi baskı yapmıştır. Bunu gösteren en önemli belge ise "Thornborg Raporu"dur. Raporda, eğer Türkiye ABD'nin milli politikası olan kişi ve millet hürriyetlerini gerçekleştirmek istiyorsa kendine düşen görevi yapması gerektiği belirtilmiştir. Eğer Türkiye hürriyetten yana tavır almazsa Amerikan yardımlarının hem Türklere hem de Amerikan politikasına fayda sağlamayacağı ifade edilmiştir (Karpaz, 2010, s. 377-378). Bir başka rapor ise "Hilts Heyeti Raporu"dur. Bu raporda Türkiye'nin karayolları ulaşımına önem vermesi gerektiği, sanayileşme politikasından vazgeçmesi gerektiği ve ithalata önem vermesi gerektiğinden bahsetmiştir. Buradan hareketle raporda Türkiye'nin ABD'ye bağımlı bir ekonomi haline gelmesi istenmektedir. Bir diğer rapor olan "Barker Misyonu Raporu"nda ise Türkiye'nin tarım politikasına yönelmesi gerektiği belirtilmiştir (Koraltürk, 2013, s. 211-212).

ABD ile İmzalanan Bazı İkili Anlaşmalar

1 Nisan 1939 tarihinde Amerika ile “*imtiyaz anlaşması*” imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Türkiye, Amerika’ya ithalat ve ihracat mallarının yanında diğer tüm konularda kayırlı olacak ülke statüsü vermiştir. Bununla birlikte Türkiye, 12 Mayıs 1939’da İngiltere ve 23 Haziran 1939’da Fransa ile iki ayrı bildirim imza atmıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu imza esnasında İngiltere Büyükelçisine “*Türkiye, bütün nüfuzunu Batı devletlerinin hizmetine vermiştir*” demiştir. Atatürk çok ağır hasta olduğunda bile Türkiye’nin tarafsız kalması gerektiğini herhangi bir ittifaka girmemesi gerektiğini ısrarla belirtmiştir. Atatürk’ün yaşamı boyunca mücadele ederek vermediği ulusal ödümler Atatürk’ün ölümünden çok kısa bir süre sonra Batılı büyük devletlere kolayca verilmiştir (Aydoğan, 2006, s. 322-323).

Müttefik devletler Türkiye’yi İkinci Dünya Savaşı’na sokmak için ciddi şekilde çaba göstermişlerdir. Bu çabanın en şiddetlisi Churchill ve Roosevelt’in Kahire’deki yaptıkları konferansta olmuştur. Müttefikler artık tam anlamıyla galip taraftaydılar. Türkiye tarafsızlık politikasını sürdürmeyi devam ederse, savaş sonrasında dışlanacağını sinyali verilmiştir (Zürcher, 2000, s. 297). İnönü, Türkiye’yi savaşın dışında tutabilmek için Batılı devletler karşısında denge politikası izlemiştir. Türkiye, savaş bitikten sonra Almanya’ya savaş ilan etmiştir. Bunun nedeni ise “*Yeni Dünya Düzeni*”nde söz sahibi olabilmektir (Demirel, 2013, s. 44).

ABD Başkanı Harry Truman 12 Mart 1947’de ABD Kongresi’nde bir konuşma yapmıştır. SSCB’nin komünizm anlayışının ve yayılmacı politikasının yıkılacağını belirtmiştir. Bu anlayışın çevrelenerek durdurulması gerektiğini ifade etmiştir. Truman, Doğu Avrupa’nın kaybedildiğini, Türkiye ve Yunanistan’ın kaybedilememesi gerektiğini belirtmiştir. Kongreden Türkiye ve Yunanistan’a askeri yardımların başlamasını istemiştir (Ay, 2021). Truman’a göre Ortadoğu’nun istikrarı ve Amerikan çıkarları için Türkiye ve Yunanistan’a yardım yapılması bir zorunluluktur. Truman burada Amerika’nın niyetini açıkça ifade etmiştir. Amerikan yardımının temel amacı budur; “*Amerikan çıkarlarını korumak.*” Bu durum ABD açısından bakıldığında doğru bir politikadır. Burada yanlış olan şey ise Türkiye’nin dönemin yöneticilerinin ulusal çıkarlarımızı bir başka ulusun çıkarlarına, asıl önemlisi de emperyalist sistemin çıkarlarına göre belirlemesi olmuştur (Değer, 20014, s. 68-69). 22 Mayıs 1947’de Truman yardımları başlamıştır. Bu modern askeri teçhizatlar Türk Ordusu’na önemli katkı sağlamıştır. Ancak bu

malzemelerin bakım ve onarımı masraflı olduğu için Türkiye'nin hem ekonomik, hem de siyasi anlamda dışa bağımlılığı artmıştır (Ay, 2021).

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulmakta olan ve ABD'nin başında bulunduğu "Yeni Dünya Düzeni"ne adeta teslim olmuş bir şekilde katılmıştır. Uluslararası anlaşmaların tamamına tereddütsüz bir şekilde imza atmıştır. Eğitimden ekonomiye, askeri alandan kültüre ve sosyal güvenlikden hukuka kadar birçok alanda ödünler verilmiştir. 1939 imtiyazları, üçlü ittifak ve Birleşmiş Milletler için verilen ödünlere yanında bu dönemde ABD ile birçok anlaşma imzalanmıştır (Aydoğan, 2006, s. 326). ABD 11 Mart 1941 tarihinde Amerikan savunması açısından hayati öneme sahip olan ülkelere yardım yapmak için "ödünç verme kiralama kanunu"nu kabul etmiştir. Bu kapsamda İngiltere'ye 27 Mart 1941'de 7 milyar dolarlık bir yardım yapılmıştır. Bu yardımlardan Türkiye'nin de yararlanması için İngiltere girişimlerinde bulunmuş ve 7 Kasım 1941'de Türkiye bu yardımlardan yararlanmış (Güler, 2004).

27 Şubat 1946'da Kahire'de Türkiye ile ABD arasında Kredi Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Türk toprakları dışındaki teçhizat ve malzeme fazlası ABD tarafından alınacaktır. Bu kapsamda ABD, Türkiye Cumhuriyeti'ne 10 milyon dolarlık kredi açacaktır (TBMM Tutanaklar, 17 Aralık 1946).

Türkiye'nin 1946 yılında yaptığı devalüasyonun amacı liberalleşme politikaları kapsamında dünya ekonomilerinin içinde bulunma isteğidir. Bu uygulama ile birlikte dış yardım arayışına başlamıştır. Bu arayışlar neticesinde Türkiye 1947 yılında Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütleri'ne üye olmuştur. Devalüasyon yapılmasının nedenlerinden biri IMF'e girildiği zaman devalüasyon yetkisinin sınırlanacak olmasıydı (Erdinç, 2007). Bu dönemde yapılan anlaşmalar Türkiye'nin eğitimine ve ekonomisine olumsuz etkileri olmuştur. Eğitimin birlik ilkesi bozulmuştur. Kısa süre içerisinde milli niteliğini kaybetmiştir. İngilizce kaynaklı Batıcı bir eğitim veya Arapça kaynaklı dinci bir eğitime evrilmiştir. Ekonomide alınan kararlar ve ilişkilerin tamamı dışarıda belirlenir bir duruma gelmiştir (Aydoğan, 2006, s. 327).

ABD ile Türkiye arasında 12 Temmuz 1947'de bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma Türkiye'ye yapılacak yardımlara yönelik olup Ankara'da imzalanmış ve sekiz maddeden oluşmaktadır. Dönemin Başbakanı Recep Peker, bu anlaşmanın dünyanın içinde bulunduğu siyasi istikrarsızlık karşısında TBMM'ye Türkiye'nin arazi bütünlüğüne ve egemenlik haklarını korumasına yardım edileceğine dair garanti verileceği için

imzalandığını belirtmiştir (Atagenç ve Toprak, 2019). Bu anlaşmada iki ülkeden birinin, diğer ülkenin geleceğini belirleyen, ikna yoluyla kabul ettirilmiş çok önemli sonuçları meydana getirecek olan bir anlaşmadır. İmzalanan anlaşmanın ismi “Türkiye’ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşma”dır. Anlaşmanın tek başına ismi bile dayatma niteliğindedir. Uluslararası anlaşmalarda kaç yan varsa onların adları yazılır. “(...) ve (...) arasında (...) konusunda yapılan anlaşma” şeklinde yazılarak kayıtlara geçmektedir. Örnek verecek olursak, “Türkiye ile Amerika Arasında Ortak Güvenlik Anlaşması” şeklinde ifade edilir (Değer, 2004, s. 330-331).

Bu anlaşmaya göre yardım alan hükümet olarak, Kongre Yasası’nın 3/d maddesine baktığımızda “Birleşik Devletler Cumhurbaşkanı tarafından talep edileceği üzere işbu kanun uyarınca herhangi bir mal, bir senet veya malumatın güvenliği için gerekli hükümleri” kabul ediyoruz. Buradan anlaşılıyor ki anlaşma gereğince Türkiye’ye ABD’nin istediği bir konuda yasal düzenleme yap denildiğinde Türkiye hükümeti ve meclis başkanı bu isteği yerine getirmekle yükümlü oluyor. Kongre Yasası’nın 5. maddesine baktığımızda “Cumhurbaşkanı zaman zaman işbu kanun hükümlerinin yürütülmesi için gerekli ve uygun olabilecek kurallar koyabilir ve işbu kanun uyarınca kendisine verilen kudret yetkileri, kendisinin tayin edeceği bir daire, ajans, bağımsız kuruluş veya memurlar vasıtasıyla kullanabilir.” Bu maddeden de açıkça anlaşılıyor ki ABD Başkanı yapılan anlaşma gereğince düzenleyeceği bir yasa ile iç işlerimize karışabilecektir (Değer, 2004, s. 331-332).

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra birçok Avrupa ülkesinde ekonomik ve sosyal sıkıntılar yaşanmıştır. Avrupa hastalıklarla ve açlıkla mücadele ediyordu. Amerika, başta Almanya, Fransa ve İngiltere olmak üzere birçok Avrupa ülkesini ekonomik ve siyasi işbirliği içerisine almak istemiştir. Marshall Planı böyle bir siyasi ve ekonomik bir ortamda ortaya çıkmıştır. Bu plan ABD Dışişleri Bakanı Marshall tarafında ortaya atılmıştır. Amaç Avrupa’da komünizmin yayılmasını önlemek, Avrupa’yı eski günlerine döndürmek ve Sovyet saldırganlığını ortadan kaldırmaktır (Ay, 2021). Türkiye 1948-1949 döneminde Marshall yardımları kapsamında doğrudan 59 milyar dolar yardım almıştır. 1949-1950 döneminde ise 30 milyon dolarlık yardıma itiraz edilmiş ve bu yardım 59 milyon dolara çıkartılmıştır (Güler, 2004). Türkiye’ye gelen yardımların %60’ı Amerika’dan gelen “uzmanların görüşleri doğrultusunda tarım alanında kullanılmıştır. Bununla birlikte Türkiye hiçbir şekilde zorlayıcı bir neden yokken kendi öz kaynaklarını da yine Amerikalı uzmanların istediği şekilde kullanmıştır. 1949 yılında bütçede yatırımlar için ayrılan 523 milyon liranın 225 milyon lirası karayolları yatırımlarına harcanmıştır. 125 milyon lira liman ve rıhtım inşaatına, 28 milyon lira ise imalata

ayrılmıştır. Bu yardımların kapsamında Türkiye'nin ulaşım politikası değişmiştir. Demiryolu ulaşımı ihmal edilmiş, karayolu ulaşımına yoğun ilgi gösterilmiştir (Ay, 2021).

Türkiye ile ABD arasında yapılan anlaşmalardan birisi de "Fulbright Anlaşması"dır. Bu anlaşma 27 Aralık 1949'da Ankara'da imzalanmıştır. Anlaşmanın amacı ise Türk ve Amerikalı üniversite mezunlarını, sanatçıları, akademisyenleri ve kamu görevlilerinin eğitim ve seyahat masraflarını burslarla desteklemektir. Aynı zamanda Türk öğrenciler ABD'de eğitim almak isterlerse bu öğrencilere ABD eğitim danışmanlığı sunacaktır. Anlaşmanın 5. Maddesine baktığımızda Amerika'ya Türk eğitim sisteminin geleceği hakkında geniş imtiyazlar verdiğini söyleyebiliriz (Aysal ve Arslan, 2021). Bu maddede komisyonun sekiz üyeden oluşacağı; bu üyelerden dördünün Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olacağı, diğer dördünün de ABD vatandaşı olacağı belirtilmiştir. Türkiye'de bulunan diplomatik heyetin başı ise "Misyon Şefi" olarak anılacaktır. Bu şef komisyonun fahri başkanı olacaktır. Eğer oylar eşit durumda olursa Komisyon şefi devreye girerek katı rey verecek ve komisyon başkanını belirleyecektir. Komisyon şefi en az ikisi ABD vatandaşı ve Türkiye'de hariciye teşkilatın muvazzaf olarak çalışan memurlarından olmak üzere komisyonda bulunan Birleşik Devletler vatandaşlarını tayin ve tebdil etme hakkına sahip olacaktır (TBMM Tutanaklar, 18 Mart 1950).

Bu anlaşma ile Türk eğitim sistemi uzun vadede Amerika'nın kontrolüne verilmiştir. Bazı gizli oluşumlar Türk eğitim sistemi içerisine girmiştir. Eğitim politikasında köklü değişiklikler yapılmıştır. Örneğin Köy Enstitüleri'nin nitelikleri değiştirilmiştir. Türk hükümetinin denetimi dışarıda bırakılmış ve bütün kararları ABD hükümeti denetlemiştir (Aysal ve Arslan, 2021). Banu Avar bu ve benzeri anlaşmaları "sızma" olarak değerlendirmiş; Türkiye'ye yapılan ekonomik yardımlar ve eğitim/kültür anlaşmaları ile ülkede bulunan aydın adaylarının beyninin iğdiş edildiğini belirtmiştir (Avar, 02 Ağustos 2010). ABD'nin uyguladığı bu yöntemi bir benzetme ile açıklayacak olursak Tıp dilindeki "infiltrasyon" kavramı örnek gösterilebilir. Burada bir mikrobu veya kanser hücrelerinin vücudun en hayati bölgesine girmesi ve tüm vücuda yayılmasıdır. Mikrobu bu şekilde vücudun her yerine yayılması ile hastanın iyileşmesi çok güç bir duruma gelmektedir (Değer, 2004, s. 48).

Demokrat Parti'nin Kuruluşu

CHP'nin bazı milletvekilleri İkinci Dünya Savaşı sonrasında getirilen bazı yasalara karşı tavır almışlardır. Ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahipleri çıkarılan kanunlardan rahatsızlık duymuşlardır. CHP

içindeki temsilcileri de bu rahatsızlığı dile getirmiştir. Özellikle Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Varlık Vergisi Kanunu ciddi tartışmalara neden olmuştur. Topraklandırma Kanunu 5000 dönümlük oldukça geniş üst mülkiyet sınırı tanımıştır. Eğer toprak yetmezse yani toprağın eksik kaldığı yerlerde az toprak sahiplerine dağıtılmak için 50 dönüme kadar arazi kamulaştırılabilecektir. Bu kamulaştırmalar gerçek bedel üzerinden yapılmayacaktır. Arazi vergisi için gösterilen bedel üzerinden kamulaştırılacaktır. Adnan Menderes ve arkadaşları bu iki maddeye karşı çıkmışlardır (Uyar, 2013, s. 99). 7 Haziran 1945 tarihinde Adnan Menderes, Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından “Dörtlü Tahrir”i CHP meclis grubu başkanlığına vererek parti içerisindeki ekonomi-politik çatışma partileşme şeklinde açık bir muhalefete dönüşmüştür (Sunay, 2010, s. 171).

Celal Bayar 17 Eylül 1945’de milletvekilliğinden istifa etmiş ve 2 Aralık’ta da CHP’den istifa etmiştir. Bayar ile birlikte dörtlü tahrir verenlerin tamamı CHP’den ayrılmışlardır. Aynı günlerde Bayar gazetelere demeç vermiştir. Bu demeç ile birlikte bir muhalefet partisinin kurulacağı kesinlik kazanmıştır. 4 Aralık 1945’de İnönü, Bayar’ı yemeğe davet etmiştir. Bu yemekte kurulacak olan partiyi desteklediğini Bayar’a belirtmiştir (Uyar, 2013, s. 100). Yaşanan bu gelişmelerin ardından 7 Ocak 1946’da Demokrat Parti (DP) kurulmuştur. Parti programı esas olarak ekonomik ve siyasi liberalleşmeyi savunmuştur. Programda partinin esas amacının demokrasiyi ülkenin her yerinde yaygın hale getirmek olduğu belirtilmiştir. Tek dereceli seçimi savunun parti, yönetimin halkın denetimine olması gerektiğini ifade etmiştir. Ekonomik alanda özel girişim ve sermayenin esas olması gerektiğini belirterek liberal ekonomiyi vurgulamıştır (Demirel, 2013, s. 47).

Köy Enstitüleri

Bu dönemin en önemli icraatlarından birisi Köy Enstitüleri’nin kurulmasıdır. 1930-1940 yılları arasında köye hizmet götürmek çok zor olmuştur. Bunun nedeni ise bazen köylünün beklentisine uymayan girişimler olmuş, bazen de hizmet götürme konusunda etkili olunamamıştır. Bunun başarılması için köylünün dilinden anlayacak bir aydına ihtiyaç duyulmuştur. İşte bu aydın köylünün içinden çıkacaktır. Kendisi de köylü çocuğu olan İsmail Hakkı Tonguç Köy Enstitülerinin hem kuramcısı hem de kurucusu olmuştur (Aysal, 2005). Köylerin eğitim ve kültürel alandaki kalkınmasının yanında ekonomik alt yapısının da hazırlanması amaçlanmıştır. Köy Enstitüleri 17 Nisan 1940’da TBMM’de görüşülmüş ve 278 milletvekilinin katıldığı toplantıdan enstitülerin açılması oy birliği

ile kabul edilmiştir (Uyar, 2013, s. 95-96).

Köy enstitüleri sadece okul değil aynı zamanda modern bir çiftlik, öğrencilerin kendi binalarını kendilerinin yaptıkları ve toprağı işlemeyi öğrendikleri birer yatılı kurumlar olarak düşünülmüş ve hayata geçirilmiştir. Köy çocuklarının eğitilmesi ve köyde öğretmen istihdamı yaratmanın yanında yetişkinlerin de eğitilmesi amaçlanmıştır. Köy Enstitülerinde yetişen çocuklar köylerine döndüklerinde oradaki insanları eğitecek ve böylece yöresine ve köyüne katkı yapacaktı. Köy Enstitülerinde öğrenim görececek olan öğrenciler güzel sanatlar, yapıcılık, hayvan bakımı, madencilik, kümes hayvancılığı, tarla ve bahçe ziraatı, zirai işletme, el ve el sanatları gibi kollardan birini seçme hakları vardı (Sallan Gül, 2013, s. 41-48). İlerleyen dönemlerde Köy Enstitülerine yönelik eleştiriler olmuştur. Bunlardan birisi enstitülerde uygulanan karma eğitimidir. Bu eleştirileri yapanlar kız öğrencilerin giydikleri pantolon ceketin komünist modası olduğunu iddia etmişlerdir. Bu enstitülerle birlikte köylerdeki fakir çocuklar okuma imkânı bulmuş ve bunun sonucunda köylü uyanmaya başlamıştır. Devam eden ağalık düzeni sorgulanmaya başlayınca, Köy Enstitüleri bazı gruplar üzerinde korku yaratmıştır (Aysal, 2005).

Enstitülerin programları DP'nin 7 Ocak 1947 Kurultayı ile yeniden düzenlenmiştir. DP'nin isteklerine CHP olumlu yanıt vermiştir (Karpaz, 2010, s. 268). DP, CHP yönetimini yıpratmak için Köy Enstitüleri kozunu sürekli olarak kullanmıştır. CHP içinde yer alan sağ kanat DP'ye karşı olmak amacıyla partiyi sağa kaydırma noktasında birleşmişlerdir. Köy Enstitüleri'ne yöneltilen suçlamalara CHP içinden ciddi oranda taraftar bulmuştur. 7 Ağustos 1946'da sağ eğilimli Recep Peker kabinesi kurulmuştur. Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel görevinden alınmış, yerine ise Köy Enstitüleri'nin kurucu babası olarak bilinen İsmail Hakkı Tonguç ise İlköğretim Genel Müdürlüğü'nden uzaklaştırılmıştır (Aysal, 2005). 1950-51 yılları arasında karma eğitime son verilmiş, 1953 yılında Erkek Köy Enstitüleri ile Kız Köy Enstitüleri olarak iki ayrı ders çizelgesi düzenlenmiştir. 1953 yılında Köy Enstitüleri ile öğretmen okulları birleştirilmiş, tarım dersi ve uygulamaları azaltılmıştır. Kurumsal hale getirilen enstitüler kuruluş felsefesinden uzaklaşmıştır (Sallan Gül, 2013, s. 64).

12 Temmuz Beyannamesi

21 Temmuz 1946-12 Temmuz 1947 yılları arasında iktidar ile muhalefet ilişkileri gerin geçmiştir. Karşılıklı suçlamalar, ithamlar ve birbirlerine karşı güvensizlikler yaşanmıştır. Bu sorunu çözmek ciddi adımlar

atılmıştır. İş dünyasından önemli isimler Başbakan Recep Peker ile DP lideri Celal Bayar'ı bir araya getirmişlerdir. Ancak bu girişimden olumlu sonuç alınamamıştır. Cumhurbaşkanı İnönü bir beyanname hazırlamış ve bu beyannameyi Recep Peker ve Celal Bayar'a gösterdikten sonra 12 Temmuz 1947'de yayınlamıştır. Beyannamede muhalefetin meşruluğuna dikkat çekilmiştir. Cumhurbaşkanı İnönü demokrasiye geçişte tavrını net bir şekilde ortaya koymuştur. 12 Temmuz Beyannamesi ile iktidar muhalefet ilişkisine yeni bir boyut kazandırılmıştır (Demir, 2013, ss. 151-152).

Bu beyanname ile İnönü, görüş ve düşünce olarak Recep Peker ve hükümetinden ayrılmış, muhalefetin hükümetin baskı yaptığına ve taraf tuttuğuna dair şikayetlerini dolaylı olarak desteklemiştir. 12 Temmuz Beyannamesi partiler arası ilişkileri yumuşatmıştır. DP bundan kazançlı çıksa da bazı zararları olmuştur. Çünkü artık hükümetin baskı yaptığına dair iddiaları ellerinden alınmıştır. İnönü'nün beyannameyi yayınlamasının amacı Demokratları kullandıkları propaganda aracından mahrum bırakmaktır. Daha sonra da DP'nin program ve görüşlerinin CHP'nin program ve görüşlerinden farklı olmadığını halka anlatmaktır (Karpas, 2010, ss. 282-284).

12 Temmuz Beyannamesi ile ABD yardım anlaşmasının aynı güne denk gelmesi tesadüf bir durum değildir. Çünkü yapılacak olan yardım ile ilgili Nisan ayından itibaren Ankara'da hararetli görüşmeler yapıyordu. Bu sıralarda da ABD'de *"Türkiye'nin demokrasi yolunda bir ülke olup olmadığı"* yönünde tartışmalar yapıyordu. Dolayısıyla 12 Temmuz Beyannamesi Türkiye'nin demokrasiye gidilen süreçte önemli bir adımdır. Bu adım, ABD'den gelecek yardımının bir ön şartı olarak düşünülmektedir (Şeyhanlıoğlu, 2012).

CHP'nin 13 Kasım 1947'deki 7. Büyük Kurultayı'nda CHP'nin programı ve ideolojisi devrimci olmaktan çıkarılmış, daha ılımlı bir konuma getirilmiştir. Halkevleri ve Köy Enstitüleri'nin çalışma şekilleri ve yapıları değiştirilmiştir. Parti tüzüğünde de değişikliğe gidilmiştir. Cumhurbaşkanlığı ile parti genel başkanlığı ayrılmıştır. İllerde Valililerin CHP Başkanı olma durumuna artık son verilmiştir. Parti programındaki laiklik ile ilgili madde değiştirilmiştir. 1935 yılında kabul edilen programda laiklik, *"dini düşünceleri dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmak"* olarak tanımlanıyordu. Aralık 1947'de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bütçesi ciddi oranda arttırılmıştır. 11 Şubat 1948 yılında İmam Hatip Mektepleri için komisyon kurulmuştur (Şeyhanlıoğlu, 2012).

Şemsettin Günaltay hükümeti ile birlikte halkın dini değerleri doğrultusunda

adımlar atılmıştır. Okullarda din eğitimi uygulamaya konulmuştur. Türbeler yeniden ziyarete açılmıştır. Günaltay, İslam Tarihi alanında uzman bir isimdir. Bir dönem Darülfünun İlahiyat Fakültesi dekanı olarak görev yapmıştır (Börklüoğlu, 2022, s. 53). CHP, 17 Kasım – 4 Aralık 1947'de 7. Kurultayı'nı gerçekleştirmiştir. Bu kurultayda sanayileşme politikasının devlet eliyle yapılması anlayışının terk edileceği belirtilmiştir. Laiklik, devletçilik ve devrimcilik politikaları yumuşatılmıştır. Toprak reformu ve Köy Enstitüleri gibi politikalarda geri adım atılmıştır. Batı'nın istekleri ve yönlendirmesi doğrultusunda sanayileşme politikası terk edilmiştir. Bunun yerine tarım politikasına geçilmiştir. Komünizm tehdidine karşı din bir kalkan olarak görülmüştür. İlerlemeci çizgi terk edilerek geleneksel değerlere dayalı politikalar benimsenmiştir. Böylece CHP, milliyetçi-muhafazakâr bir çizgiye geçmiştir (Ataay, 2022, ss. 175-176).

Sonuç

Yeni devletin temellerinin 19 Mayıs 1919'da atıldığını görüyoruz. Türk Kurtuluş Savaşı sonrasında yeni bir devlet inşa edilmiştir. Cumhuriyeti kuran kadroların felsefesi başka bir devletin işlerine müdahale etmek değildir. Aynı zamanda kendi işlerine müdahale edilmesine karşı çıkmıştır. Yayılmacı bir milliyetçilik anlayışına karşı çıkılarak anti-empyralist bir duruş sergilenmiştir.

TCF, elit bir siyasi kadro tarafından kurulmuş, hedeflenen demokratik ve modern bir devlet için çok partili yaşama geçiş açısından önemli bir fırsat yaratmıştır. TCF'nin yeni kurulmuş cumhuriyetin içerisinde muhalefet partisi olarak ortaya çıkması demokratik anlamda önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Ancak bu demokratikleşme uzun sürmemiştir. TCF'nin iktidara yönelik söylemleri cumhuriyete karşı olan bazı çevrelerin ayaklanmasına neden olmuştur. Parti, bir muhalefet partisi olarak iktidarı eleştirip ülkeyi daha iyi bir yere getirmek için mücadele vermek yerine, daha çok kişiler üzerinden kısır tartışmalara girmiş ve eline gelen tarihi fırsatı kaçırmıştır. Bu dönemde yapılanlar anti-demokratiktir ancak yeni kurulmuş bir cumhuriyet rejimine karşı iktidar bazı önlemleri almak zorundadır. Dolayısıyla bazı çevrelerin cumhuriyete karşı girişmiş oldukları faaliyetler ve bu kapsamda hilafetin geri getirilmesi çabasına karşı cumhuriyeti kuranların endişeleri haklıdır. Bu dönemde anti-demokratik bazı uygulamalar olmuştur ancak daha sonra yapılacak devrimleri ve bu devrimler neticesinde Türkiye'nin muasır medeniyetler seviyesine ulaştığını göz ardı etmek mümkün değildir.

Demokrasimiz açısından önemli bir gelişme olarak bizzat Mustafa Kemal tarafından SCF'nin kurdurulmasını söyleyebiliriz. TCF kurulduktan

sonraki süreçte daha sert, daha radikal kararlar alınmış ancak SCF kurulduktan sonra ise böyle bir yol izlenmemiştir. Çünkü SCF'yi bizzat siyasi iktidarın kendisi kurmuştur. Burada SCF'nin yapmış olduğu siyasal yanlışlık ise siyasi konjonktürün müsait olmadığı ve demokrasinin henüz yer bulmadığı bir ortamda en kısa zamanda iktidara geleceklerini söylemeye başlamış olmalarıdır.

Cumhuriyeti kuran kadronun ilk hedefi bağımsız bir ülke yaratarak kendi ayakları üzerinde duran bir toplum inşa etmek olmuştur. Bu dönem içerisinde yapılan uygulamalar anti-demokratik olduğu gerekçesiyle eleştirilmektedir. Ancak yeni bir devlet kurulurken demokrasi asli bir unsur olarak düşünülemez. Dolayısıyla cumhuriyeti kuran kadro pozitivist bir anlayış doğrultusunda yeni bir devlet inşasına başlamış ve bu doğrultuda toplumu eğitmeyi ve dönüştürmeyi amaçlamıştır. Demokrasi ise, devrimler halk tarafından benimsendikten sonra düşünülecek ve hayata geçirilecektir. Özellikle Mustafa Kemal Atatürk'ün düşüncesi bu doğrultuda olmuştur. Demokrasiyi asli bir sorun olarak görmemekle birlikte en başından beri ülkeye demokrasiyi getirme amacıyla olmuştur. TCF ve SCF buna verilebilecek örnekler arasındadır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümüyle birlikte Türkiye'de bazı değişiklikler olmuştur. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye birçok politikada değişikliğe gitmiştir. Savaş sonrasında Türkiye, Batı bloğuna yaklaşmış ve ABD'nin istekleri doğrultusunda "Yeni Dünya Düzeni" içerisindeki yerini almıştır. ABD, Türkiye'nin ekonomi politikasını, tarım-sanayi politikasını ve eğitim politikasını değiştirmesini istemiştir. ABD, komünizm tehdidi olduğu gerekçesiyle Türkiye'yi bazı politikaları uygulaması için zorlamıştır. Thornborg raporu, Hilts Heyeti Raporu ve Barker Misyonu Raporu ile Türkiye ABD'nin isteklerini yapmak zorunda kalmıştır. Hilts Heyeti Raporu ile ihracata dayalı ekonomi politikası terk edilmiş, ithalata dayalı ekonomik anlayış benimsenmiştir. Bu ekonomi politikasıyla Türkiye'nin ekonomisi dışa bağımlı bir ekonomi haline gelmiştir. Yine aynı rapor doğrultusunda sanayileşme politikası terk edilmiş ve karayolları yapımına geçilmiştir. Barker Misyonu Raporu'nda ise Türkiye'nin tarım politikasına yönelmesi gerektiği belirtilmiştir. Dolayısıyla dönemin iktidarının Atatürk'ün tam bağımsızlıkçı anlayışından uzaklaştığını söyleyebiliriz. Türkiye'nin ABD ile yaptığı ikili anlaşmalar ve yine liberalleşme doğrultusunda yapılan devalüasyonlar Atatürk'ün tam bağımsız ulusal ekonomi politikasının terk edildiğinin açık göstergesidir. Türkiye dışarıdan borç alabilmek için IMF, Dünya Bankası ve Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü'ne üye olmuştur. ABD'nin yaptığı Marshall Yardımları kapsamında Türkiye, gelen bu yardımları

ABD'nin isteği doğrultusunda tarım alanında kullanmıştır. Bunlara verilecek bir başka örnek Truman Doktrini'dir. Yapılan yenilikler ile 1919 ruhundan, Misak-i Milliden ve dolayısıyla tam bağımsızlıkçı felsefeden uzaklaşıldığını söylemek mümkündür.

Atatürk'ün çağdaş-muasır medeniyetlerin üzerine çıkılması için tam bağımsız bir eğitim anlayışı "Fulbright Anlaşması" ile terk edilmiştir. Bu anlaşma ile birlikte Türk eğitim sistemi ABD'nin isteği doğrultusunda şekillenmiştir. Atatürk'ün eğitim anlayışına uygun şekilde kurulan Köy Enstitüleri bu anlaşma doğrultusunda bambaşka bir şekle bürünmüştür. Teorik dersler arttırılmış, uygulamalı dersler azaltılmıştır. Kız öğrenciler ile erkek öğrenciler ayrı yerlerde derslere girerek Atatürk'ün pozitivist felsefesi terk edilmiş, karma eğitim politikasından vazgeçilmiştir. Köy Enstitüleri uzun vadede Türkiye'nin kalkınmasına fayda sağlayacak bir hamle olarak düşünülmüştür. Ancak ABD, gelişmiş ve bağımsız bir Türkiye istememektedir. Burada eğitim gören nesiller geleceğin Türkiye'sine büyük katkı sağlayacak nesillerdir. Düşünen, sorgulayan ve üreten bir gençliğin olması Atatürk'ün hayalini kurduğu tam bağımsız, halkçı ve laik bir ülke ideali ile örtüşmektedir. Ancak böyle bir gençliğin çıkmasına ABD kendi çıkarları gereği müsaade etmemiş, komünizm tehdidi olduğu gerekçesiyle bu projeye müdahale etmiştir.

DP'nin kurulması demokrasimiz açısından son derece önemli bir gelişmedir. Ancak DP'nin kurulması ile birlikte cumhuriyet devrimlerinden ödünler verilmiştir. Demokratikleşme yolunda olumlu gelişmeler yaşansa da bazı olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Devrimci, laik ve akılcı felsefe yerine evrimci ve faydacı felsefeye geçildiğini söyleyebiliriz. Okullarda din derslerine ağırlık verilmiş ve kapatılan bazı türbeler tekrar açılmıştır. Bu kapsamda 12 Temmuz Beyannamesi çok-partili hayatın kimlik kartı niteliğindedir. Bu beyanname ile bir yandan çok-partili hayatın temelleri atılmıştır. Bununla birlikte Atatürk'ün tam bağımsızlık felsefesinden uzaklaşmıştır. Dolayısıyla Türkiye demokrasi yolunda adımlar atarken ulusal bağımsızlıktan ödünler vermiş; kalkınma politikası terk edilerek ABD'nin istekleri doğrultusunda politikalarına yön vermiştir. 19 Mayıs 1919 ile temelleri atılan yeni devletin kodları İkinci Dünya Savaşı sonrasında değişime uğramıştır. Atatürk'ün ölümüne kadar olan dönem ile Atatürk sonrası yeni dönem karşılaştırıldığında siyaset, ekonomi, eğitim, tarım-sanayi ve dış politika gibi alanlarda değişikliğe gidilmiştir. İki dönem içerisinde CHP'yi karşılaştırdığımızda devrimci, pozitivist ve laik bir anlayışı terk ettiğini ve bunun yerine evrimci ve geleneksel değerleri önemseyen daha muhafazakâr bir partiye dönüştüğünü söyleyebiliriz. Son cümle olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki

dönemin hükümetlerinin bazı politikaları Atatürk'ün tam bağımsızlıkçı felsefesine uymamaktadır. Türkiye'nin bir sonraki dönemlerde yaşadığı olumsuzlukların temellerinin bu dönem içerisinde atıldığını söylemek mümkündür.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

Akın, R. (2012). *Türk siyasal hayatı 1908-2000* İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Aksu, Ş. vd. (2015). *Türkiye Cumhuriyeti tarihi ders notları* (Altıncı Baskı). , Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Akyıldız, H. ve Eroğlu, Ö. (2004). Türkiye Cumhuriyeti dönemi uygulanan iktisat politikaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1). 43-62.

Alparğu, M., Özçelik, İ. ve Yavuz, N. (2001). *Atatürk ilkeleri ve türk inkılap tarihi*, Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2001.

Altaş, S. (2012). *Devrim tarihi 2*. Ankara: Nobel Yayınları.

Aslan, S. (2013). Tek parti döneminin siyasal analizi. A. Karadağ (Ed.), *Osmanlıdan Cumhuriyete Türkiye'de Siyasal Hayat İçinde* (s. 60-62). Ankara: Orion Kitapevi.

Atagenç, İ. Ö. ve Toprak, N. G. (2019). Türk Amerikan ilişkilerinde 12

Temmuz 1947 antlaşması ve Türk siyasal hayatına etkileri. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 12 (24), 91-117.

Atatürk, M. Kemal. (2009). *Nutuk*, (Günümüz Diline Uyarlayan: T. Mumcu), İstanbul: İnkılâp Yayınları.

Ataay, F. (2022). *Türkiye demokrasi tarihi (1789'dan günümüze)*. Ankara: Nika Yayınevi.

Avar, B. (02 Ağustos 2010). Abdullah Gül'den Numan Kurtulmuş'a... Nasıl eğitiliyorlar. Erişim tarihi: 20 Ocak.2023, *Oda TV*, <https://www.odatv4.com/kultur-sanat/nasil-egitiliyorlar-0208101200-11666>.

Ay, İ. C. (2021). Marshall yardımları: Türkiye'nin dışa bağımlılık sürecine etkileri. *Biça İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 53-64.

Aydoğan, M. (2006). *Küreselleşme ve siyasi partiler* (Altıncı Baskı). İzmir: Umay Yayınları.

Aykaç, N. (2009). Yönetmel alanda değişimler ve devrim hareketlerine karşı gerici tepkiler Serbest Cumhuriyet Fırkası – Menemen olayı. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (44), 581-625.

Aysal, N. (2005). Anadolu'daki aydınlanma hareketinin doğuşu: Köy enstitüleri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 9(35), 267-282.

Aysal, N. ve Arslan, L. (2021). Siyasal ve kültürel diplomasi sarmalında Türk Amerikan ilişkilerinin gelişimi: Fulbright programı anlaşması. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(42), 5999-6024.

Berberoğlu, C. N. (1976). İzmir iktisat kongresi. *Eskişehir Ticari İlimler ve Akademisi Dergisi*, 12(1), 222-232.

Bıyıklı, M. (2015). Kaynakçalı ve açıklamalı Atatürk dönemi Türk dış politikası kronolojisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (22), 347-388.

Bila, F. (2009). *CHP 1919-2009* (Dördüncü Baskı). İstanbul: Doğan Kitap.

Bozkurt, G. (2003). Atatürk dönemi Türk dış politikası. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 19(56), 917-923.

Börklüoğlu, L. (2022). *Tanzimat'tan günümüze Türk siyasal hayatı*. Bursa: Dora Basım.

Burğaç, M. (2013). Türkiye Devleti'nin doğuşuna giden süreç (1918-1920). Şaduman Halıcı (Ed.) *Türkiye Cumhuriyeti Siyasi Tarihi* İçinde. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Coşkun, A. (30 Ağustos 2022). 30 Ağustos savaşının önemi ve Cumhuriyet'e giden yol, Erişim tarihi: 7 Kasım 2022. *Cumhuriyet Gazetesi*, <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/alev-coskun/30-agustos-savasinin-onemi-ve-cumhuriyete-giden-yol-1975116>.

Çavdar, T. (2008). *Türkiye'nin demokrasi tarihi* (Dördüncü Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.

Değer, M. E. (2004). *Emperyalizmin tuzaklarındaki ülke oltadaki balık Türkiye*. 7. Baskı, İstanbul: Otopsi Yayınları.

Demir, Ş. (2013). Çok partili dönem. Şaduman Halıcı (Ed.), *Türkiye'de Demokrasi ve Parlamento Tarihi* İçinde. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Demirel, A. (2013). Tek partili dönem (1923-1946). Ahmet Demirel ve Süleyman Sözen (Ed.), *Türk Siyasal Hayatı* İçinde. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Erdinç, Z. (2007). Uluslararası para fonu -Türkiye ilişkilerinin gelişimi ve 19. Stand-By anlaşması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (18), 99-116.

Göze, A. (2006). *Türk Kurtuluş savaşı ve Devrimi tarihi*, 6.Baskı, İstanbul: Beta Yayınevi.

Güler, Y. (2004). II. Dünya harbi sonrası Türk-Amerikan ilişkileri (1945-1950). *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2), 209-224.

Günel, E. (2009). *Türkiye'de demokrasinin yüzyıllık serüveni 1908-2008*. İstanbul: Karakutu Yayınları.

Güneş, İ. (2013). Yeni Türkiye Devletinden Türkiye Cumhuriyeti'ne siyasal yapının dönüşümü (1920-1923). Şaduman Halıcı (Ed.), *Türkiye Cumhuriyeti Siyasi Tarihi* İçinde. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Gürboğa, N. (2013). İkinci Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Türkiye'de siyasal yaşam. Ahmet Demirel ve Süleyman Sözen (Ed.), *Türk Siyasal Hayatı* İçinde. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Halıcı, Ş. (2013). Cumhuriyet yönetimine geçiş ve Cumhuriyetin

pekiştirilmesi. Şaduman Halıcı (Ed.), *Türkiye'de Demokrasi ve Parlamento Tarihi İçinde*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Halıcı, Ş. (2013). Atatürk döneminde Türkiye'nin siyasal ve hukuksal yapılanması (1923-1938). Şaduman Halıcı (Ed.), *Türkiye Cumhuriyeti Siyasi Tarihi İçinde*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Haytoğlu, E. (2013). Atatürk'ün dış politika anlayışında gerçekçilik. *Belgi Dergisi*, (5), 589-594.

Irmak, S. (1987). Atatürk'ün dış politika ilkeleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 3(9), 487-496.

Karatepe, Ş. *Tek parti dönemi* (Dördüncü Baskı). İstanbul: İz Yayıncılık.

Karpat, K. (2010). *Türk demokrasi tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Kahraman, H. B. (2010). *Türk siyasetinin yapısal analizi – II 1920-1960*. İstanbul: Agora Kitaplığı.

Koç, T. (2013). *Ana hatlarıyla Türkiye'de siyasal hayat*. Adana: Karahan Kitapevi.

Koçak, C. (2005). Siyasal tarih (1923-1950). Sina Akşin (Yay.Yön.), *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980 İçinde*. 8. Baskı, İstanbul: Cem Yayınevi.

Koraltürk, M. (2013). II. Meşrutiyetten 2000'li yıllara Türkiye'de ekonomi politığın evrimi. Ahmet Demirel ve Süleyman Sözen (Ed.), *Türk Siyasal Hayatı İçinde*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Korkmaz, T. (2014). Türkiye'de tek partili dönemin toplum ve siyaset anlayışının Dünya konjonktürü bağlamında değerlendirilmesi. *Akademik Bakış Dergisi*, (43),0-0.

Meydan, S. (18 Ekim 2021). Cumhuriyetin ekonomi zaferi. Erişim tarihi: 18 Aralık 2022. *Sözcü Gazetesi*, <https://www.sozcu.com.tr/2021/yazarlar/sinan-meydan/cumhuriyetin-ekonomi-zaferi-6713132/>.

Meydan, S. (26 Ekim 2022). Cumhuriyetin ruhu. Erişim tarihi: 18.Aralık 2022, *Sözcü Gazetesi*, <https://www.sozcu.com.tr/2020/yazarlar/sinan-meydan/cumhuriyetin-ruhu-6097450/>.

Mumcu, A. (1986). *Tarih açısından Türk Devriminin temelleri ve gelişimi*, 10. Baskı, İstanbul: İnkılâp Kitapevi.

Öz, E. (1996). *Türkiye'de tek-parti rejimi ve siyasal katılma (1923-1945)*.

Ankara: Yetkin Yayınları.

Özbudun, Ergun: (2011). Milli mücadele dönemi. Ergun Özbudun (Ed.), *Türkiye'nin Siyasal Gelişmesi* İçinde. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Sallan Gül, S. (2013). *Gönen Köy enstitüsü ışığı*. İzmir: Yeni Kuşak Köy Enstitüler Derneği Yayınları.

Sunay, C. (2010). Demokrat Parti. Turgay Uzun, (Ed.), *İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler İçinde*. Ankara: Orion Kitapevi.

Şeyhanlıoğlu, H. (2012). 12 Temmuz beyannamesinin siyasal etkileri ve önemi siyasal hayatımızda çatışma çözümüne bir başarı örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (16), 77-100.

TBMM Tutanaklar. (1946). Türkiye Cumhuriyeti hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri hükümeti arasında 27 Şubat 1946 tarihinde Kahire'de imzalanan anlaşmaya ek anlaşmanın onanması hakkında kanun tasarısı ve geçici komisyon raporu (1/93). Erişim tarihi: 27 Aralık 2022, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c004/tbmm08004042ss0067.pdf>.

TBMM Tutanaklar. (1950). Türkiye Cumhuriyeti hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri arasında imza edilen anlaşma gereğince temin edilen paraların kullanılmasına dair Türkiye Cumhuriyeti hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri hükümeti arasında imzalanan anlaşmanın onanması hakkında kanun. Erişim tarihi: 20 Ocak 2023, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc032/kanuntbmmc03205596.pdf.

Uyar, H. (2013). İsmet İnönü dönemi ve çok partili siyasal yaşama geçiş (1938-1950). Şaduman Halıcı (Ed.), *Türkiye Cumhuriyeti Siyasi Tarihi* İçinde Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayını. 90-114.

Yerli, E. ve Çeçen, E. (2014). *Kamu yönetimi* (İkinci Baskı). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Zürcher, E. J. (1992). *Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası*, Gül Çağalı Güven (Çev.) Ankara: Bağlam Yayıncılık, 1992

Zürcher, E. J. (1998). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi* (Üçüncü Baskı). Yasemin Gönen (Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi* (Yedinci Baskı). Yasemin Saner Gönen (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Arap Baharı Sonrası Türkiye-Suudi Arabistan İlişkilerinin Kaygan Zeminde Değişen Dinamikleri: Ayrışan/Benzeşen Faktörler

Changing Dynamics of Türkiye-Saudi Arabia Relations after the Arab Spring: Seperation/Similar Factors

Sevda KORHAN

Öğr. Gör.
Batman Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Ofisi.
sevda.korhan@batman.edu.tr
ORCID : 0000-0002-8782-6820

Yusuf ÇINAR

Doç. Dr.
Batman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.
yusuf.cinar@batman.edu.tr
ORCID : 0000-0002-8617-0267

Cilt / Issue: 11(2) 761-791

Geliş Tarihi: 25.07.2023

Kabul Tarihi: 21.11.2023

Atf: Korhan, S. ve Çınar, Y. (2024). Arap Baharı sonrası Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerinin kaygan zeminde değişen dinamikleri: Ayrışan/Benzeşen faktörler. *Tesam Akademi Dergisi*, 11(2), 761-791. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1332804>.

Öz

Ortadoğu siyasetinin oluşturulmasında Türkiye ve Suudi Arabistan önemli iki aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma 2002-2023 yılları arasında Türkiye ve Suudi Arabistan'ın karşılıklı ilişkilerinde etkili olan dış politika parametrelerini ele almaktadır. Akabinde iki ülkenin dış politika ilişkilerinde iş birliği çerçevesi ve çatışma olasılıkları analiz edilmektedir. Bu bağlamda her iki ülkenin Ortadoğu ekseninde benzer dış politikalar geliştirebildiği gibi ayrıştığı konular da bulunmaktadır. Arap Baharı sonrasında hem Türkiye hem de Suudi Arabistan dış politikada kırılmalar yaşamıştır. Bu kırılmaların neticesinde hem Türkiye hem Suudi Arabistan Ortadoğu'da önceliklerini yeniden belirlemek zorunda kalmışlardır. Nitekim her iki ülkenin birbirleri ile siyasal ve sosyal birçok farklılıklara sahip olması çok uzun süreli iş birliklerini pek mümkün kılmamaktadır. Bu çalışma, her iki ülkenin karşılıklı ilişkilerinde çıkarları çerçevesinde nispi iş birlikleri yapabildikleri sonucuna varmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Suudi Arabistan, Nispi İş Birliği, Ortadoğu.

Abstract

Turkey and Saudi Arabia appear as two important actors in the formation of the Middle East policy. This study deals with the foreign policy parameters that were effective in the mutual relations of Turkey and Saudi Arabia between 2002-2023. In this context, the framework of cooperation and the possibilities of conflict in the foreign policy relations of the two countries are analyzed. In this context, both countries can develop similar foreign policies in the Middle East axis, but there are also issues where they diverge. After the Arab Spring, both Turkey and Saudi Arabia experienced ruptures in foreign policy. As a result of these ruptures, both Turkey and

Saudi Arabia had to redefine their priorities in the Middle East. Indeed, the fact that both countries have many political and social differences with each other makes long-term cooperation unlikely. This study has concluded that both countries can make relative cooperation within the framework of their interests in their mutual relations.

Keywords: Türkiye, Saudi Arabia, Relative Cooperation, Middle East.

Extended Abstract

The claim that Turkey is the only country that can fill the gap as an ally in Saudi Arabia's struggle against Iran makes it necessary to examine the cooperation structures to be established in the region. Because, it can be said that the basis of cooperation and struggles to be experienced in the region is formed by allied structures. The aim of this study is to discuss the reasons why Saudi Arabia-Turkey relations turned into sustainable regional cooperation between 2002-2023 with the concept of economy and *Ceteris paribus* "All other things being equal".

It can be emphasized that Turkey and Saudi Arabia's different thinking on many issues creates distrust towards each other in the relations between the two countries. The mutual distrust between the two states has turned into a crisis when it comes to it, and when it comes to it, it has led to relative cooperation as a logical way out.

In the context of relations with the West, although the diplomatic ground in the Middle East continued as the regional balance between the Saudi Arabia-Egypt "moderate" axis and the Iran-Iraq "radical" axis, this balance ended with the Arab Spring. Arab revolts hit the countries on both axes and damaged both sides. Therefore, the loss of Hosni Mubarak is not only the loss of an ally for Saudi Arabia; it should also be seen as a situation that changes and/or transforms the regional balance of power.

The states within the Middle East regional security complex are in a serious positive correlation with the presence of expansionist forces in the region. In this context, in order to understand the developments in the Middle East, it may be useful to look at the causes of the Peloponnesian wars and allied relations of Thucydides. In this respect, when the

competition of the Middle Eastern regional states is considered, it may cause the prominent states to use their military and economic superiority over other regional states as a foreign policy tool. As a matter of fact, just like in the Athenian period, a strong state in the Middle East can turn the desire to "return" another relatively weak state into a foreign policy step. It can be said that such foreign policy moves have further increased polarization in the region, as in the Qatar Blockade.

After the Arab Spring, both Turkey and Saudi Arabia experienced ruptures in foreign policy. As a result of these ruptures, both Türkiye and Saudi Arabia have redefined their priorities in the Middle East. Although Turkey and Saudi Arabia were not directly affected by the Arab Spring, they had to rethink their regional and global power calculations. The Arab uprisings required greater cooperation between Turkey and Saudi Arabia, the two most important stable countries in the region. Although Riyadh and Ankara "othering" each other on some issues, they started to act within the framework of pragmatist relative cooperation. Political unity plays a very important role in successful cooperation systems. As a matter of fact, long-term cooperation is not very possible due to the political differences between the two countries. Both countries tend towards relative cooperation within the framework of their interests in their mutual relations.

Today, there are countries in the Middle East that aim to become a great power, such as Turkey, Iran, Saudi Arabia and Israel. Despite cultural and other differences, similar structures produce similar results. In this context, the fact that each state defines its own interests as indispensable and vital makes cooperation difficult. Therefore, the existence of so many actors also means the existence of actors who try to turn the factors mentioned above in their favor. In this case, the absence of a dominant foreign power such as the USA and European states trying to maintain the regional balance, and the presence of Russia, which continues to exist as a relatively strong and competitive state in the region, make the region more complex day by day. As Waltz points out, if the system does not resolve the big problem, then states have to make rational decisions in their own narrow circumstances, even though they know that by making such decisions, they are causing undesirable consequences for most of them. Considering that the mentioned regional states have limited capacity to change the international system, this article concludes that regional states can develop relative cooperation in the context of their own capacities, depending on the circumstances. The common aspect of both actors is that both Turkey and Saudi Arabia tend to develop more

independent policies than before the Arab Spring. Namely, it can be emphasized that after the Arab Spring, both Saudi Arabia and Turkey acted in an effort to protect their own positions in the international system.

Giriş

Arap Baharı'ndan önceki süreçte dönemsel olarak yaşanan bazı dinamiklerin etkisi dışında Suudi Arabistan ve Türkiye, Batı dünyasıyla yakın ilişki içerisinde olmuşlardır. Her iki ülke de Soğuk Savaş boyunca Batı Bloku'nda yer almış, Türkiye Batı'nın kurduğu pek çok örgüte üye olmuştur. Ancak 2003 yılında Irak'ın işgali ve 11 Eylül saldırılarının ardından ABD ile ilişkilerin zayıflaması hem Suudi Arabistan'ı hem de Türkiye'yi bölgesel sorunları çözmek için -küresel güçlerin tercihlerinden ziyade- bölgesel politikalar geliştirmeye ve bölgesel dinamiklere öncelik vermeye teşvik etmiştir (Ataman, 2012, s. 134).

Böyle bir durumda Waltz'ın deyişiyle beklenti bir dengenin ona bir kez ulaşıldığında korunacağı değil, bir dengenin bir kez bozulduğunda şu ya da bu şekilde yeniden kurulacağıdır. Zira bu durumda Suudi Arabistan'ın İran'a karşı mücadelesinde bir müttefik olarak boşluğu doldurabilecek tek ülkenin Türkiye olduğu iddiası, bölgede kurulacak iş birliği yapılarının incelenmesini gerekli kılmaktadır (Ataman, 2012, s. 132). Bu bağlamda bölgede yaşanacak iş birlikleri ve mücadelelerin temelini müttefik yapılarının oluşturduğu söylenebilir. Bu çalışmanın amacı, -iktisat kavramı ile ceteris paribus "diğer tüm durumlar sabitken"- 2002-2023 yılları arasında Suudi Arabistan-Türkiye ilişkilerinin bölgesel anlamda sürdürülebilir iş birliğine dönüşme/dönüşmeme nedenlerini ele almaktır.

Ortadoğu bölgesindeki devletlerin güvenlik politikaları, bölgede yayılmacı güçlerin varlığıyla önemli bir ilişki içerisinde. Bu ilişki, bölgesel güvenlik kompleksi içinde dikkate değer bir pozitif korelasyona işaret etmektedir (Yolcu, 2020, s. 489). Bu bağlamda Ortadoğu'daki gelişmeleri anlamak için Tukidides'in Peloponezya savaşlarının sebepleri ve müttefik ilişkilerine bakmak faydalı olabilir. Yunanistan'ın coğrafi yapısı, Helenlerin merkezi bir siyasi yapı kurmasını engellemiştir. Bu nedenle Yunanistan, irili ufaklı birçok polise bölünmüştür. Bu polisler arasında en önemlileri Atina, Sparta, Korinthos, Megara ve Thebai'dir. Bu polislerden Atina ve Sparta, Helen dünyasının lideri olmak için uzun yıllar mücadele etmiştir (Karaman, 2019, ss. 1-60). Bu mücadele, karşılıklı ittifak arayışlarını da beraberinde getirmiştir. Korinthos ve Megara arasında yaşanan anlaşmazlıkta Atina, Megara'nın tarafını tutmuştur. Bu, Korinthos ve Atina'nın karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Atina'nın müttefiki olan Megara ise bir süre sonra Atina karşıtı hale gelmiştir. Bunun sebebi, Atina'nın ticaret yollarını elinde bulundurması ve Megara'yı Megara Kararnamesi ile kendine bağlama

isteğidir. Atina'nın Meğera'yı ittifak sisteminde kaybetmesi, Sparta ile savaşını da kaybetmesine neden olmuştur (Thukydides, 2020, s. 100). Bu açıdan Ortadoğu bölge devletlerinin rekabeti ele alındığında öne çıkan devletlerin diğer bölge devletlerinden askeri ve ekonomik yönden üstün olmaları durumunu bir dış politika aracı olarak kullandıkları görülmektedir. Nitekim tıpkı Atina döneminde olduğu gibi Ortadoğu'da da güçlü bir devlet kendinden görece zayıf olan diğer bir devleti "yola getirmek" arzusu ile dış politika adımlarını keskinleştirebilmektedir. Bu tür dış politika hamlelerinin tıpkı Katar Ablukasında olduğu gibi bölgedeki kutuplaşmayı daha da arttırdığı ifade edilebilir.

Suudi Arabistan, Arap Baharı öncesinde dış politikasında ekonomik gücünden hareketle siyasal sonuçlar elde etmeyi arzulamıştır. Suudi Arabistan bu dönemde petrol satışı ve gelirlerinin katkısıyla Batı ile olumlu siyasal sonuçlar doğuracak ilişkiler kurmayı hedeflemiştir. Suudi Arabistan Müslüman dünya ile dış politikasını, Mekke'nin İslam dünyası için öneminden hareketle şekillendirmiştir (Ennis ve Momani, 2013, s. 1127).

Suudi Arabistan'ın Arap Baharı sonrası yayınlamış olduğu Suudi dış politika doktrininin ayrıntıları dış güvenlik ve enerji güvenliği temalarına dayanmaktadır. Dış güvenlik, Suudi Arabistan'ın diğer uluslarla ilişkilerini içermektedir. Bu bağlamda Suudi Arabistan Arap Baharı sonrası dış politikasını kendi topraklarının güvenliğinin sağlanması koşuluyla Ortadoğu'dan başlatmaya karar vermiştir. Bu durum Suudi Arabistan'ın tehdit algısının kendi bölgesinden gelebileceği ihtimali üzerine kurulu olduğunu göstermektedir. Enerji güvenliğinin sadece petrol sahalarını savunmaktan ziyade, istikrarlı küresel enerji piyasalarını sürdürmek üzere tasarlamaya çalışan Suudi Arabistan, Batı ile de ilişkilerini geliştirmeyi hedeflemiştir (Saudi Arabia's New Foreign Policy Doctrine, 2013, s. 2).

Suudi Arabistan'ın Arap Baharı öncesi ve sonrasında değişmeyen dış politika unsuru ise uluslararası örgütlerdeki pozisyonunun yumuşak güç olarak özellikle bölge ülkelerine karşı etki unsuru olarak kullanılmasıdır. Örneğin, İslam İş Birliği Teşkilatı (İİT), Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ve Arap Birliği'ndeki kurucu rolü, uluslararası ve bölgesel örgütlerde "etkili bir rol" oynamaya çalışması, Suudi Arabistan'ın yumuşak gücü olarak gösterilebilir (Ennis ve Momani, 2013, s. 1133). Suudi Arabistan'ın dış politikasında Arap Baharı sonrası bir diğer önemli gelişme, Muhammed Bin Selman'ın 2017'de veliaht prens olarak atanmasıdır. Prens Selman, Başbakanlık görevinin yanı sıra Ekonomik ve Kalkınma İşleri ve Siyasi ve Güvenlik İşleri konseylerinin başkanı olarak da görev yapmaktadır.

2016 yılında açıkladığı 2030 vizyonu kapsamında Prens Selman, Suudi Arabistan ekonomisini petrole bağımlılıktan kurtarmak, dışa açmak ve dünya ile ilişkilerini çeşitlendirmek amaçlarını dünya kamuoyu ile paylaşmıştır (Saudi Arabia's Vision 2030, 2016).

Türkiye'nin Dış Politikası, Arap Baharı öncesinde Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı niteliğine vurgu yaparak özellikle Dış İşleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile beraber Türkiye'nin Ortadoğu'da Osmanlı'dan kalma sorumlulukları olduğu savına göre şekillenmiştir (Kurubaş, 2014, s. 465). Bu durum, Türkiye'nin geleneksel dış politika ilkeleri ile çatıştığı hatta Batıcılık ilkesinin terk edilerek eksen kayması yaşandığına dair eleştiriler ortaya konulmasına neden olmuştur (Murinson, 2006, s. 945). Türkiye'nin Arap Baharı sürecine bu denli ilgi duymasının ardında bu ilkesel değişikliğin olduğu söylenebilir. Arap Baharı sonrasında ise Türkiye'nin hem içsel dinamiklerinde meydana gelen gelişmeler hem de konjonktürel değişiklikler Türkiye'nin geleneksel dış politika araçlarına geri dönme eğilimi göstermesine neden olmuştur. Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri, Türkiye açısından Arap Baharı öncesi geliştirilen "Türkiye'nin Osmanlı sorumluluğu" ve Arap Baharı sonrası "geleneksel dış politika araçlarına dönüş" politikası ile geçişken olmayan iki farklı dış politika zeminini oluşturduğu iddia edilebilir.

Türkiye ve Suudi Arabistan'ın Arap Baharı'ndan sonra İran'ın Suriye, Irak ve Yemen gibi ülkelerde etkinliğini arttırmaya çalışması, iki ülkeyi İran'a karşı birlik olmaya iten sebeplerden biri olmuştur. Ancak Arap Baharı'nı kendi monarşisi için bir tehdit olarak gören Suudi Arabistan ile bu süreci "geç kalmış bir demokratikleşme hareketi" olarak gören Türkiye'nin düşünceleri bu noktada çakışmaya başlamıştır (Özev, 2016, s. 12). Öte yandan Suudi Arabistan, Müslüman Kardeşler'i etkisizleştirilmesi gereken bir örgüt olarak görürken; Türkiye ise bu hareketi demokratikleşme adına önemli bir hareket olarak görmüştür. Dolayısıyla iki ülke, İran'ın bölge ülkeleri üzerinde etkinliğini artırma çabası konusunda benzer tutumlar sergilemesine rağmen Mısır konusunda ayrılmıştır (Özev, 2016, s. 11). Türkiye ve Suudi Arabistan'ın birçok konuda farklı düşünmesi iki ülkenin ilişkilerinde birbirlerine karşı güvensizliğe sebep olduğu vurgulanabilir. Her iki devletin birbirlerine karşılıklı güvensizliği yeri geldiğinde krize dönüşmüş yeri geldiğinde de mantıklı çıkış yolu olarak "nispi iş birliğine" yol açmıştır.

Bu çalışmanın amacı, 2002-2023 yılları arasında Türkiye ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerin Arap Baharı sonrası dönemdeki değişen dinamiklerini incelemektir. Bu inceleme, bölgedeki çeşitli iç ve dış

faktörlerin etkisi altında şekillenen bu ilişkilerin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu çalışmada, Ortadoğu'da iki önemli aktör olan Türkiye ve Suudi Arabistan'ın ilişkileri, bölgedeki bazı dinamikler üzerinden değerlendirilecek olup; İhvan, İran, ABD, Suriye ve Katar gibi iç ve dış dinamiklerin bölgedeki tansiyonu ne ölçüde etkilediği üzerinde durulacaktır. Bu faktörler çoğunlukla iki ülke arasındaki "gerilim hattı"nın başrol oyuncularını olmuştur. Bu faktörlerden birinde meydana gelen değişim, diğerlerinde de hareketlenmeye sebep olmakta ve çoğu zaman bu faktörler birbirinin "tetikleyicisi" olabilmektedir. Bu doğrultuda, "domino etkisi" ile birbirinin itici gücü haline gelen bu faktörler üzerinden Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri analiz edilecektir.

Arap Baharı'na Giden Süreçte İlişkilerin Genel Çerçevesi

Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Suudi Arabistan, Afganistan ve İran gibi doğusundaki ülkelerle iyi ilişkiler geliştirmeye özen göstermiştir. Türkiye, 1932 yılında Suudi Arabistan'ın bağımsızlığını tanıyarak bu ülke ile diplomatik ilişkiler kurmuştur. Bu ilişkiler, iki ülke arasında karşılıklı güven ve anlayış temelinde gelişmiştir (Özev, 2016, s. 11). Ancak Soğuk Savaş döneminde Batı kampında yer alan Türkiye, Ortadoğu ile ilişkilerini askıya almıştır. Soğuk Savaş döneminde, Suudi Arabistan ve Türkiye'nin ortak dış politika hedefi, komünizmi Orta Doğu'dan uzak tutmaktır. Bu ortak hedef, iki ülke arasında iş birliğinin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Arap-İsrail sorunu, Filistin sorunu, Lübnan krizleri ve Suriye ile ilişkiler gibi konularda, iki ülkenin tutumu farklı olmasına rağmen, aralarında iş birliği söz konusu olmuştur.

1960'lı yıllarda gündeme gelen Avrupa Birliği'ne katılım ve Kıbrıs Sorunu gibi meseleler Türkiye'yi Batı ile ilişkilerini gözden geçirmeye itmiştir. Aynı dönemlerde Mısır'ın Arap milliyetçiliği aracılığıyla Türkiye ve bölge ülkelerine zarar vermesi ve 1973 Petrol Krizi'nin ortaya çıkardığı ekonomik ve enerji güvenliği sorunları; Türkiye ile Suudi Arabistan gibi ülkeleri birbirine yakınlaştırmıştır. İlerleyen dönemlerde patlak veren bir dizi olay ise bu iki ülkenin iş birliği yapmasını gerekli kılmıştır. Bu bağlamda Türkiye, 1969'da yeni kurulan ve merkezi Suudi Arabistan'da bulunan İT'ye katıldı. 1975'te ise Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ile diplomatik ilişkiler kurdu (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2016). İran İslam Devrimi, 1980'lerdeki İran-İrak Savaşı, Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgali, Soğuk Savaş'ın son bulması, Avrupa Birliği'ne entegrasyon sürecinde karşılaşılan zorluklar, Türkiye'nin iç siyasi dinamikleri ve PKK'ya karşı yürütülen mücadele, 2003'te Irak'ın ABD tarafından işgali, İran'ın bölgesel etkileşimini artırması ve son olarak

yaşanan Arap Baharı, iki ülkenin diplomatik ilişkilerinde belirleyici dönemler olarak öne çıkmıştır (Özev, 2016, s. 15).

1970'ler boyunca Türkiye, Suudi Arabistan'ın petrolüne ihtiyaç duyarken; Suudi Arabistan, modern şehirler inşa etmek için Türkiye'nin büyük inşaat sektörüne ihtiyaç duyuyordu (Oktav, 2015, s. 30). 1980'lerin başlarında hem ABD hem de Körfez ülkeleri için oldukça endişe verici iki gelişme oldu. İran'da İslam Devrimi ve İran-İrak Savaşı, Türkiye'nin Washington ve Riyad'ın gözündeki önemini artırdı. İran'daki İslam devrimi ve İran'ın "devrim ihracı" stratejisi, Türkiye ile Körfez ülkeleri arasındaki ilişkilerin dönüm noktası olarak görülebilir.

Dolayısıyla Soğuk Savaş'ın sona ermesi, iki Irak savaşı, Afganistan'daki çatışma, İran'la yaşanan kriz ve küresel finansal krizler Türk dış politikasını yeniden şekillendiren unsurlar olmuştur. 2000'li yıllardan itibaren iktidara gelen AK Parti hükümeti, Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmeye yönelik bir politika benimsemiştir. Bu doğrultuda Türkiye, İT'deki etkisini artırmış ve Arap Birliği'nde gözlemci statüsüne sahip bir ülke olarak katılmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2018). Türkiye, Ortadoğu ile ilişkilerin güçlendirilmesini, aynı zamanda Avrupa Birliği ile daha sağlam bir iş birliği kurmanın bir yolu olarak değerlendirmeye başlamıştır (İnat, 2014). (İnat, 2014).

Bu dönemde Türkiye ile Suudi Arabistan'ın ekonomik ve siyasi ilişkilerinde ilerleme gözlenmiştir. Bu durumun bir yansıması olarak, 2002 yılında Türkiye ile Suudi Arabistan arasındaki ticaret hacmi 1,3 milyar dolar seviyelerine ulaşmıştır (Özev, 2016, s. 20). Zira 11 Eylül'den sonra ABD ve Avrupa'da aradığını bulamayan Suudi iş adamları Türkiye'yi cazip bir hedef olarak görmeye başlamışlardır. Suudi Arabistan, 11 Eylül olaylarının ardından, geleneksel olarak ABD'nin müttefiki olduğu pozisyonundan saparak Amerikan bağımlılığını azaltma çabalarını başlatan bir ülke konumuna geçmiştir (Ataman, 2006). 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgal etmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişiminde önemli bir etken olmuştur, çünkü bu olay ortak endişeleri beraberinde getirmiştir. Irak'taki işgalden sonra İran'ın Irak'ta nüfusun çoğunluğunu oluşturan Şii gruplar aracılığıyla ülke üzerinde etkinliğini arttırmaya çalışması, Suudi Arabistan ve Türkiye'nin ortak kaygısı olmuştur (Demmelhuber, 2019, s. 119). Ancak bu dönemlerde Suudi Arabistan, Türkiye'nin Hamas ile temaslarını, İran'a yaklaştığına dair bir işaret olarak değerlendirmiş ve bu durum iki ülke arasında gerilim yaratmıştır. Zira dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan 2004 yılında Hamas lideri Şeyh Ahmet Yasin'e suikast düzenlemesi nedeniyle İsrail'e "devlet terörü" suçlamasında

bulunmuştu (Uzer, 2011, s. 151). Ancak bu durum, iki ülkenin karşılıklı ziyaretleri ile dengelenmiştir (Özev, 2016, s. 20).

Bu dönemde gerçekleştirilen karşılıklı ziyaretler genellikle anlaşmalarla neticelenmiştir. 11 Ekim 2003 tarihinde Cidde’de Türk-Suudi İş Konseyi kurulmuş; 12 Şubat 2005 tarihinde Riyad’da “Güvenlik, Uyuşturucu ve Psikotrop Maddelerle Mücadele Alanında İş Birliği Anlaşması” imzalanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2018; Resmî Gazete, 2007). Ağustos 2006’da Türkiye’yi ziyaret eden Suudi Arabistan Kralı Abdullah Bin Abdülaziz El Suud, 40 yıl aradan sonra ülkeyi ziyaret eden ilk Suudi kral olmuştur. Ziyareti, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in daveti üzerine gerçekleşmiştir (Hürriyet, 2018). Bu tarihi ziyaret sırasında iki ülke arasında Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması, Sağlık Alanında İş Birliği Anlaşması ve Turizm Alanında İş Birliği Anlaşması gibi farklı alanlarda anlaşmalar imzalanmıştır (Ataman, 2012, s. 229). Türkiye-Suudi Arabistan Karma Ekonomik Komisyonu (KEK), 26 Kasım 2008 tarihinde Ankara’da imzalanmıştır (Resmî Gazete, 2009). Türkiye, Eylül 2008’de Körfez İş Birliği Konseyi (KİK) Dışişleri Bakanları nezdinde gerçekleştirilen Stratejik Diyalog toplantısında, KİK’in ilk stratejik ortağı olmuştur (Ayhan, 2009). 2009 yılında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Suudi Arabistan’ı ziyaret ederek Suudi Şura Meclisi’nde bir konuşma gerçekleştirmiş ve bu vesileyle yabancı Müslüman liderler arasında bu platformda söz alan ilk lider olmuştur. Nitekim Gül Şura’daki mesajında, “Bölgesel lider ülkeler olarak, Türkiye ve Suudi Arabistan Ortadoğu ve tüm dünyada barış istikrarı geliştirecek yapıcı dış politikalar izlemektedirler. Her iki ülkenin bölgesel ve uluslararası ilişkilerde benzer görüşleri bulunmaktadır” ifadesini kullanmıştır (Gürcanlı, 2009). 2010 yılında ise dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Kral Abdullah’ın elinden Uluslararası İslam’a Hizmet ödülü almıştır (Özev, 2016, s. 21).

Suudi Arabistan, 2008’deki küresel ekonomik krizin ardından petrol dışı ekonomik sektörlerini geliştirmeye odaklanarak ekonomik çeşitliliğini artırmaya çalışmıştır. Bu durum, Türkiye için enerji alanındaki iş birliğini daha da cazip hale getirmiştir. Türkiye’de 2002 yılında iktidara gelen AK Parti’nin ihracat odaklı bir ekonomi politikası geliştirmeye ve bölge ülkeleri ile ilişkilerini güçlendirerek Türkiye’deki özel sektöre farklı ticaret alanları açmaya çalışması, iki ülke açısından önemli gelişmelerin yaşanmasını sağlamıştır (Sıradağ, 2016). Enerji sektöründeki ilişkiler açısından 2000’li yıllarda Suudi Arabistan ve Katar, Türkiye’nin en büyük iki hidrokarbon ihracatçısı olmuştur. (OxGAPS Forum, 2017, s. 2). 2022 yılının Ocak-Temmuz döneminde Türkiye’nin Suudi Arabistan’a

ihracatı bir önceki yılın aynı dönemine göre %55 artarak 218 milyon ABD Dolarına yükselmiştir. Bu artış, Türkiye'nin Suudi Arabistan pazarındaki büyümesini yansıtmaktadır. Türkiye'nin Suudi Arabistan'a ihracatında enerji, elektrikli cihazlar ve makineler öne çıkmakta ve bu ürünler toplam ihracatın %50'sini oluşturmaktadır. İthalatta ise, plastikler, organik kimyasallar ve kurşun-kurşundan eşya gibi ürün gruplarının öne çıktığı gözlenmektedir. Bu sektörler toplam ithalatın %94'ünü oluşturmaktadır. Türkiye'nin Suudi Arabistan'dan ithalatındaki artış, Suudi Arabistan'ın enerji ve hammadde zenginliğinden kaynaklanmaktadır (DEİK, 2022).

Suudi Arabistan, hac ve umre turizmi alanında da önemli bir destinasyon olarak öne çıkmaktadır. Suudi Arabistan'ın Gayri Safi Yurt İçi Hasılası'nın (GSYİH) yaklaşık %7'si hac ve umre gelirlerinden elde edilmektedir. Suudi Arabistan'ın Vizyon 2030 projesi, bu alandaki geliri artırmayı hedeflemektedir. Türkiye'den de her yıl binlerce Müslüman, hac ve umre ibadetlerini yerine getirmek üzere Suudi Arabistan'a seyahat etmekte ve bu durum ikili ilişkileri güçlendirmektedir. İki ülke arasındaki ilişkilerin güçlenmesi, hac ve umre turizmi için önemli bir destek sağlayabilir ve bu alandaki iş birliğini artırabilir (Çiçek, 2023).

29-31 Aralık 2015 tarihlerinde gerçekleşen Suudi Arabistan ziyareti sırasında Cumhurbaşkanı Erdoğan, iki ülke arasındaki ilişkilerin genişletilmesi ve çeşitlendirilmesi amacıyla üst düzey iş birliği ve diyalog mekanizmasının kurulması konusunda anlaşmaya varmıştır. Bu bağlamda, Suudi Arabistan Kralı Selman'ın 11-14 Nisan 2016 tarihlerinde Türkiye'ye resmi ziyareti sırasında, "Türk-Suudi Koordinasyon Konseyi"nin kurulmasına yönelik Mutabakat Belgesi imzalanmıştır. Türk-Suudi Koordinasyon Konseyi'nin kurulması, Suudi Arabistan ile mevcut çok yönlü ilişkilerin daha da güçlenmesi ve kurumsallaşması açısından önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2018).

Aralık 2010'da Tunus'ta başlayan Arap Baharı'nda hem Riyad hem de Ankara kaoslara yol açabilecek devrimler yerine bölgesel sistemde tedrici değişim ve reformu tercih etmiştir. Suudi Arabistan bu konuda daha çekimser kalsa da, Türkiye ile ilişkileri bağlamında bölgesel istikrarın sürdürülmesini ve bilinçli bir reform sürecini tercih etmiştir. Siyasi ve sosyal değişimin kaçınılmaz olduğu düşünüldüğünde, halkın taleplerini desteklemeye başlamışlardır. Bu nedenle, her iki ülke de bölgesel istikrarı sağlamak için –birbirleriyle de dahil olmak üzere- gerek laik gerekse geleneksel rejimlerle ilişkilerini geliştirmek mecburiyetinde kalmışlardır. Suudi Arabistan için Türkiye ile hareket etmek, Libya, Tunus ve Suriye gibi devrimci hareketleri de desteklemeyi gerektirmiştir (Ataman, 2012,

s. 131).

Libya’da Kaddafi’nin devrilmesini destekleme konusunda, her iki ülke de ortak bir tutum benimsemiş ve iş birliği yapmıştır (Talbot, 2013). Türkiye, başlangıçta Libya’daki NATO operasyonuna karşı çıktığını ifade etmiştir (Yackley, 2011). Recep Tayyip Erdoğan, Mart ayının başında, Libya’daki durumu eleştirerek “NATO’nun Libya’da ne işi var?” sorusuyla sert bir tepki göstermiştir. Libya’ya yönelik hava operasyonunun başlaması üzerine, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye’nin bazı şartları olduğunu belirterek, NATO’nun Libya’ya girmesinin ancak Libya’nın Libyalıların mülkiyeti olduğunu tespit ve tescil etmek için olabileceğini ifade etmiştir. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ise, operasyonun komuta ve kontrol sisteminin tamamının NATO’ya devredilmesini talep etmiştir (Danışman, 2011).

Suudi Arabistan – Türkiye İlişkilerini Etkileyen Faktörler

Görüldüğü üzere iki ülke, ayaklanmaların başladığı ilk sıralarda hem bölge ülkelerine hem de birbirlerine yönelik politikalarda “ılımlı” olarak nitelendirilebilecek politikalar benimsemişlerdir. Ancak ilerleyen safhalarda Türkiye ve Suudi Arabistan’ın dış politikaları İhvan faktörü, İran Faktörü, ABD Faktörü, Suriye Krizi gibi bölgesel gelişmeler üzerinden değişmiştir.

Batı’da modernleşme, kurumların dönüştürülmesiyle mümkün olmuştur. Ortadoğu’da en gelişmiş kurum olarak devlet aygıtı kendini sarsıcı konulara karşı dayatıcı hatta pekiştirici reaksiyon göstermiştir (Kuran, 2021, s. 56). Türkiye ve Suudi Arabistan’ın devlet aygıtının dönüşümü konusunda fikir ayrılığı yaşaması iki ülke arasındaki ilişkileri yön kaybına uğratmıştır. Arap Baharı sonrası ilişkilerin seyrini etkileyen faktörler ve yarattıkları sonuçlar, çalışmanın bundan sonraki bölümlerinin konusunu oluşturacaktır.

İhvan Faktörü

Geleneksel monarşisine herhangi bir alternatif istemeyen Suudi Arabistan’ın başlıca kaygılarından biri, İslami hareketlerin başarılı olma ihtimalidir. Seçilmiş İslami hükümetlerin ortaya çıkışı, bölgesel miras yönetimlerinin meşruluğunu kaybetmesine sebebiyet verebilir (Ataman, 2012, s. 133). Bu nedenle Suudi Arabistan’ın Mısır’a yönelik tutumunda “İhvan” önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Suudi Arabistan, İhvan’ın Mısır’da potansiyel bir başarı elde etmesinin, hem bölgedeki liderlik pozisyonunu zayıflatabileceği hem de kendi monarşisine yönelik

bir tehdit oluşturabileceği endişesini taşımaktaydı (Erboğa, 2016, s. 12). ABD'nin desteğiyle iktidara gelen Sisi yönetimi, meşruiyetini ve idaresini güçlendirmek için Körfez ülkelerinin (Katar hariç) maddi ve siyasi desteğine büyük ölçüde bağımlıydı. Bu destek, yaklaşık 30 milyar dolarlık bir yardım paketiyle pekiştirildi (Reuters, 2013).

Katar, Mursi yönetimini destekleyen tek Körfez ülkesi olarak bölge sorunlarında etkin bir diplomatik rol oynamıştır. Çeşitli gerekçeler ileri sürülse de Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Bahreyn'in Doha'dan büyükelçilerini çekmesinin temelinde Katar'ın İhvan hareketine destek vermesi bulunmaktaydı (Al Jazeera Turk, 2014). Nitekim İhvan hareketinin terör örgütü ilan edilmesi, bu üç ülkenin ortak bir kararı olmuştur (Erboğa, 2016, s. 13). Bu dönemde Kral Abdullah, Türkiye'nin Mısır'da İhvan'ı desteklediği iddiasıyla ağır eleştirilerde bulunmuştur. 2015 yılında iktidara gelen Kral Selman ise İran'ı dengeleme amacıyla Türkiye ile iş birliği yapma niyetinde olduğunu ifade ederek dostluk söylemini benimsemiştir. Suudi Arabistan, Mart ayında Müslüman Kardeşleri terör örgütü olarak sınıflandırmıştır (Al Jazeera Turk, 2015). Ancak ABD-İran yakınlaşmasının ve diğer bölgesel tehditlerin oluşturduğu hassasiyet, Riyad yönetiminin pozisyonunda değişikliğe neden olmuştur. Kral Selman döneminin başlamasıyla, Suudi Arabistan'ın dış politikasındaki değişikliklerin öncelikli olarak İran tehdidinin, İhvan tehdidinden önce geldiği görülmüştür (Erboğa, 2016, s. 14). Türkiye ile ilişkileri iyileştirmek de bu noktada önem teşkil etmiştir. Neticede Türkiye-İran yakınlaşması Riyad'ın İhvan konusunda yumuşamasını sağlamıştır. 2015'te Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Suud Faysal'ın kendilerinin "Müslüman Kardeşler teşkilatının tamamına değil, teşkilat içerisindeki küçük bir gruba karşı olduklarını" ifade etmesi bu açıdan değerlendirilebilir (Al Jazeera Turk, 2015). Bu söylemler olumlu olarak değerlendirilse de Velihaht Prens Selman'ın ülkesine ve bölgeye "ılımlı-İslam yaklaşımı" benimseme isteğini dile getirmesi, Türkiye tarafından hoş karşılanmayan bir durum olmuştur (Jones, 2017). Zira Cumhurbaşkanı Erdoğan bu duruma; "İlmlü İslam yakıştırmaları çok çirkin... İslam'ın ilmlüsü, ilmsüzü falan olmaz... bu ifadenin patenti nereye ait: Batı'ya" diyerek tepki göstermiştir (Takvim, 2017).

İki ülke arasındaki ilişkileri İhvan ekseninde tırmandıran bir diğer faktör, 2014 yılında Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi'nin geçici üyeliğine seçilememesinde Suudi Arabistan'ın etkili olmasıydı. Zira Newsweek Dergisi'nde Mısır ve Suudi Arabistan'ın Türkiye'nin üyeliğine karşı yoğun bir kampanya yürüttüğü ve her iki ülkenin de Erdoğan'ın Müslüman Kardeşlere verdiği desteğe karşı öfke duyduğu ifade edilmiştir (Atalay,

2014)

İhvan faktörü, ekonomi ve enerji alanında da Türkiye ve Suudi Arabistan ilişkilerinin gündemini sarsmıştır. Ocak 2013'te Abu Dhabi Ulusal Enerji Şirketi (Taqa) ve Türkiye'nin Elektrik Üretim Şirketi, Türkiye'nin Afşin-Elbistan bölgesindeki linyit kömürü rezervlerini kullanan elektrik santrallerini inşa etmek için 12 milyar dolarlık bir proje üzerinde anlaşmıştır (Neuhof, 2013). Ancak Ağustos ayı sonlarında Taqa, proje inşaatına başlamayı 2014 yılına kadar ertelediğini açıklamıştır. Abu Dabi'nin şirketten çekilmesi için sanayi yetkililerinin belirttiği nedenler finansman koşulları ile ilgiliydi. Ancak BAE'nin bu kararında asıl etkili olan faktör, Türkiye'nin Mısır Darbesine destek veren Körfez ülkelerine yönelttiği eleştiriler olmuştur (Trade Arabia, 2013).

2015 yılında, Türkiye, Suudi Arabistan'ın Yemen'deki İran destekli Husi milislerine karşı başlattığı askeri müdahaleyi desteklemiştir. Bu destek, iki ülke arasındaki gergin ilişkileri yumuşatmaya yönelik bir çaba olarak yorumlanabilir (Hürriyet, 2015). Ancak, Türkiye'nin Suudi Arabistan'ın Yemen müdahalesine desteğini, Türkiye'nin bölgedeki Sünni-Şii çatışmasına müdahalesinin bir göstergesi olarak yorumlayanlar da olmuştur (Gadjiev, 2015). Türkiye'nin Riyad'a verdiği bu desteğin altında Kral Selman'ın iktidara gelmesi etkili olmuştur (Oktav, 2018, s. 4). Ancak 15 Temmuz 2016'da Türkiye'de yaşanan başarısız darbe girişimine Suudi Arabistan'ın geç tepki göstermesi ve darbe girişimine karşı net bir tutum sergilememesi, ilişkilerin tekrar gerilmesine yol açmıştır (Oktav, 2018, s. 5). Öte yandan, Suudi Arabistan'ın darbe girişiminin inşacıları arasında yer aldığına dair bazı iddialar da gündeme gelmiştir. 15 Temmuz darbe girişiminin arkasında ABD ve Suudi Arabistan'ın olduğu iddiaları, Wikileaks'in kurucusu Julian Assange tarafından ortaya atıldı. Assange, Hillary Clinton başta olmak üzere bazı Amerikalı yetkililerin ve Suud hanedanının darbenin perde arkasında yer aldıklarını öne sürmüştür (T24, 2016).

Prens Muhammed bin Selman'ın Türkiye ve Katar'a karşı oldukça sert bir dil kullanmaya başlaması, iki ülke arasındaki olumsuz durumu fazlasıyla derinleştirmiştir. Muhammed bin Selman, İhvan'a yönelik "yok edilmesi gereken terör kuluçkası" ifadesini kullanırken; Türkiye, İran ve Katar'ı ise "şer eksenli" olarak nitelendirmiştir. Ekim 2018'de yaşanan Suudi gazeteci Cemal Kaşıkçı cinayeti de Prens Selman'ın İhvan'a yönelik sert tutumu üzerinden yorumlanabilmektedir. Zira Körfez medyası, Kaşıkçı'nın Katar, Türkiye ve Müslüman Kardeşler ile bağlantıları üzerinde durmaktadır (Taştekin, 2018). Arjantin'deki

G20 Zirvesi'nde, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, görüştüğü liderlere, Suudi Arabistan'ın İstanbul'daki başkonsolosluğunda öldürülen gazeteci Cemal Kaşıkçı'nın cinayetiyle ilgili 10 maddelik bir rapor sundu. Raporda, cinayetin planlı olduğu, Türkiye'nin resmi soruşturma başlattığı ve bulguları uluslararası toplumla paylaştığı hatırlatıldı. Cinayetin, Türkiye ve ABD arasındaki ilişkileri de olumsuz etkilediği ifade edildi. Raporda, Türkiye'nin şeffaflık ve iyi niyetle hareket ettiği, Suudi Arabistan yönetiminin ise aksi bir tutum sergilediği vurgulandı (Müderrişoğlu, 2018). Nitekim Kaşıkçı cinayeti sonrası Suudi Arabistan ile ilişkiler gerilmiştir.² Cinayetin ardından Türkiye ve Suudi Arabistan, davanın kendi ülkelerinde görülmesi konusunda hak iddia ettiler. Bu iddialar doğrultusunda iki ülkede de yargılama süreçleri başlatıldı. Suudi Arabistan'daki yargılama tamamlandı ve ilk derece mahkemesi kararını verdi (Özel, 2022, s. 189). Türkiye ve Suudi Arabistan arasında 2022 yılı başından itibaren başlayan siyasi yakınlaşma, yargılama sürecini de etkiledi. Kaşıkçı Dosyası, Suudi Arabistan'a devredilmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere gençlik yıllarında Müslüman Kardeşler ile ilgilenen Kaşıkçı'nın öldürülmesi iki ülke arasında kriz çıkmasına sebep olmuştur. Fakat cinayet dosyasının Suudi Arabistan'a devredilmesi Türk Dış Politikasında değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Başka bir ifade ile Türk Dış Politikasında İhvan'a mesafe konmuştur. Bunun akabinde Türkiye Cumhurbaşkanı'nın Suudi Arabistan'ı ziyaret etmesi ile ilişkiler nispi düzelme eğilimine girmiştir (Anadolu Ajansı, 2022). Türkiye-Mısır ilişkilerinin normalleşme sürecinin başlaması da bu bakımdan ele alınabilir (Kaygusuz, 2023). Türkiye'nin bu dış politika hamleleri, Türkiye'nin geleneksel dış politikasına geri dönmesi olarak yorumlanabilir. Bölgedeki siyasi ve stratejik gelişmeler Türkiye'nin dinsel sebeplerden ötürü "duygusal" davranmasının önüne geçmiştir. Nitekim Muhammed Mursi sonrası Mısır ile uzun bir dönem diplomatik ilişkiler kopmuştu. Türkiye'nin askeri darbe ile iktidara gelen Abdülfettah es-Sisi ile diplomatik ilişkiler kurması ve Türk Dış İşleri Bakanı'nın ziyareti Türkiye'nin "İhvan" sebebiyle Mısır'a daha uzun süre mesafe koymayacağını göstermiştir (BBC, 2023; Kaygusuz, 2023).

² Kaşıkçı Cinayeti sonrasında Türkiye Suudi Arabistan ilişkileri gerilmesine rağmen bu ekonomik ilişkilere pek yansımamıştır. 2019 yılında 3,6 milyar dolar olan ticaret hacmi, 2021 yılında sadece 100 milyon dolar artmıştır. İkili ilişkilerin düzelmesinin akabinde 2022 yılı Ocak-Ekim döneminde ticaret hacmi 4,3 milyar dolara yükselmiştir. Detaylı bilgi için bkz: "Suudi Arabistan'ın Dış Ticareti", <https://immib.org.tr/tr/suudi-arabistanin-dis-ticareti>, 30.03.2022.

İran Faktörü

Suudi Arabistan ve Türkiye arasındaki iş birliğinin temel direklerinden biri, İran'ın bölgedeki etkinliğini arttırma tehdidi ve muhtemel bir İran hegemonyasını dengeleme ihtiyacıdır. Ancak, iki ülke, İran ile ilgili farklı politikalar izlemektedir. Türkiye Batı askeri müdahalesine karşı dururken, Suudi Arabistan Batı'yı İran'ı cezalandırmaya teşvik etmektedir. Suudi Arabistan İran'ın "Şii Hilal" hedefinden kaygı duymaktadır. Bu nedenle Suudi Arabistan, İran bölgesel hegemonyasıyla ilgili kaygıları olan Türkiye ile iş birliğini arttırmaya çalışmıştır.

1979 İran Devrimi, Orta Doğu'daki Şii-Sünni gerilimini derinleştirerek bölge ülkeleri arasındaki ilişkileri etkilemeye başladı. Arap Baharı'nın ardından İran, Irak, Suriye ve Yemen'de siyasi ve askeri olarak güç kazanmıştır. Bu durum, Suudi Arabistan'da ciddi bir güvenlik endişesi yaratmıştır. Suudi Arabistan, Türkiye'nin bölgedeki nüfuzunu arttırmasını İran'ın dengelenmesi için bir fırsat olarak görmüştür (Sıradağ, 2016).

Bilindiği üzere Türkiye ve İran, Ortadoğu'da çatışmalı bir jeopolitik mücadele içerisinde. Bu mücadele özellikle Irak, Suriye ve Yemen gibi spesifik bölgelerde yoğunlaşmakla birlikte, genel anlamda tüm Ortadoğu'yu kapsamaktadır. Arap Baharı, İran ve Türkiye arasında bir çatışma sürecini tetiklemiş durumdadır. İran, 1979'daki devrimin ardından benimsediği "devrim ihracı" politikasıyla Ortadoğu'da etkinliğini arttırmaya çalışmıştır. Bu durum, bölgedeki güç dengelerini etkileyerek Türkiye ve İran arasındaki ilişkileri daha karmaşık hale getirmiştir. Her iki ülke de bölgesel nüfuzlarını genişletme amacıyla çeşitli stratejiler izlemekte ve bu çerçevede çatışan çıkarlarla karşılaşmaktadır. İsrail-Filistin sorununda ise İran, Şii ve Sünni fark etmeksizin bölgedeki İslamcılığı desteklemiştir. İran'ın karşısında ise henüz bölgedeki dinamikleri yeterince tanımayan ve sürece nispeten yeni dâhil olan bir Türkiye bulunuyordu. İran, Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelmesini "Filistin bağlamında" desteklemiştir.

İran, Arap Baharı'nın başlangıcında, bu hareketin kendi İslami devriminden esinlendiğini ve bölgedeki diğer halkları da benzer bir değişime teşvik edeceğini umarak coşkuyla karşılamıştır. Ancak, Arap Baharı'nın Türkiye gibi daha laik ve demokratik bir modeli benimsemesi, İran'da hayal kırıklığı yaratmıştır. Bu hayal kırıklığı, Arap Baharı'nın Suriye'ye sıçramasıyla daha da derinleşmiştir. İran, Suriye'deki Baas rejimini desteklemeye karar vererek, "İslami uyanış" safından "karşı devrim" safına geçiş yapmıştır. Bu geçiş, İran dış politikası açısından bir dönüm noktası niteliğinde olmuştur (Keskin, 2015).

Türkiye başından itibaren ABD ve Batılı ülkelerin İran'a yönelik ambargo politikalarına karşı çıkararak İran'ı koruyan bir konumda yer almıştır. Türkiye, İran'ın enerji, ticaret ve bölgesel politikalar açısından bölgesel güvenliğin ve istikrarın önemli bir unsuru olduğunu düşünmektedir. İran'ın dışlanması, bu unsurları zedeleyecektir. 2010 yılında BM Güvenlik Konseyi'nde Brezilya ile geçici üye iken İran'a yeni yaptırımlar öngören tasarısında İran'ın lehine oy kullanmıştır (Milliyet, 2010). Böylece müzakerelere devam edilmesi için arabulucu rolü oynamıştır. Ancak Hasan Ruhani'nin başa gelmesiyle başlayan ABD ile yakınlaşma süreci, İran'ın artık bir arabulucuya ihtiyacı kalmadığı iddialarını gündeme getirmiştir (Yazıcıoğlu, 2013).

İbrahim Antlaşması, 15 Eylül 2020 tarihinde, ABD'nin arabuluculuğunda, İsrail ile Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn arasında imzalandı. İbrahim Antlaşması, stratejik anlamda İran'a karşı geliştirilmiştir (Şahin, 2021, s. 23). Bölge özelinde ise antlaşma, İsrail'in güvenliğini ve ABD'nin desteğiyle bölgesel iş birliğini garanti altına almayı öngörmüştür. Süreç içerisinde Suudi Arabistan'ın sessiz kalması antlaşmaya zımni destek olarak görülmüştür. Buraya kadarki siyasal gelişmeler Suudi Arabistan-İran ilişkilerini geleneksel rekabetleri bağlamında değerlendirilebilir.

Suudi Arabistan'ın 2030 vizyonu bağlamında dış ilişkilerini daha da çeşitlendirme girişimini başlattığı söylenebilir (Independent Türkçe, 2023a). Nitekim Suudi Arabistan-İran yakınlaşması Çin arabuluculuğunda gerçekleşmiştir. Suudi Arabistan-İran diplomatik ilişkileri, 2016 yılında İran'da düzenlenen protestolar sırasında eylemciler tarafından Tahran Büyükelçiliği ve Meşhed konsolosluğunun ateşe verilmesi üzerine kesilmişti. Suudi Arabistan ve İran'ın Çin arabuluculuğunda diplomatik ilişkileri tekrar kurması Suudi Arabistan'ın 2030 vizyonu ile uyumlu bir dış politika seyrettiğini göstermektedir. Riyad'ın bu dış politika manevrasının Türkiye'ye yansması ise Türkiye'nin İsrail ve Mısır ile yakınlaşması şeklinde vuku bulmuştur (Duran, 2023).

ABD Faktörü

Körfez, ABD'nin çıkarları için yeni uluslararası sistemde her zaman kritik öneme sahiptir. Bu nedenle Washington, KİK ülkelerinin rejimlerini daha zayıf insan hakları standartlarına rağmen eleştirmemek hususunda her zaman ihtiyatlı davranmıştır (Oktav ve Ertem, 2015, s. 18). Suudi Arabistan, ABD'nin küresel enerji güvenliği açısından kritik bir konumdadır. Ülkenin sahip olduğu rezervler, üretim kapasitesi ve özellikleri, ABD'nin enerji arzını güvence altına almasında önemli bir rol oynamaktadır (Oktav, 2018, s. 10). Hasan Ruhani'nin başkanlığı döneminde İran'ın ABD ve

Batılı ülkelerle yakınlaşması, Suudi Arabistan'ı ciddi şekilde tedirgin etmiştir. Özellikle 2003'ten sonra ABD'nin attığı her adımın İran'ın lehine olduğunu düşünen Arap ülkelerinin haklı çıktıklarını düşünmelerine sebebiyet vermiştir (Şimşek, 2015).

ABD'de geleneksel devlet çizgisinin dışında bir politika izleyen Donald Trump, yeni bir Ortadoğu düzeninin temellerini atmaya çalışmaktadır. Bu yolda en yakın müttefiki olarak Suudi Arabistan'ı seçmiştir. Trump yönetiminden aldığı cesaretle Suudi Arabistan, bölge ülkeleriyle yaşadığı krizlerin derinleşmesini engelleyecek herhangi bir girişimde bulunmamıştır (Ataman, 2018). Dolayısıyla bu durum, Ortadoğu'da olası bir iş birliği ve barış sürecine gölge düşürmüştür. Trump döneminde ABD faktörünün bölge ülkeleri üzerinde yarattığı olumsuz etki, bu açıdan değerlendirilebilir.

Trump'ın 20 Mayıs 2017'de Riyad'a yaptığı ziyarette, Suudi Arabistan ile yaklaşık 110 milyar dolarlık bir silah anlaşması yapıldı. Oktav'a göre bu ziyaretin dört temel amacı vardı. Bunlar; İran'ı bölgeden dışlamak, Suudi Arabistan'ın Körfez ve Ortadoğu'daki rolünü güçlendirmek, Suriye'deki Rusya ve İran'ın artan etkisi karşısında İsrail'i güçlendirmek ve Suriye'deki İran, Türkiye ve Rusya ittifakını bozmaktı (Oktav, 2018, s. 1). Trump'ın bu ziyaretin hemen ardından İsrail'in başkenti olarak Kudüs'ü tanınması ve İİT'nin Kudüs zirvesinde Suudi Arabistan'ın delegeler göndermekten kaçınması, Türkiye tarafından "İslam dünyasına karşı resmi bir ihanet" olarak algılanmıştır (Oktav, 2018, ss. 10-11).

Son olarak 2 Ekim 2018'de İstanbul'daki Suudi Arabistan başkonsoloslukunda Suudi gazeteci Cemal Kaşıkçı'nın öldürülmesi, Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerinin Trump ziyareti itibarıyla ABD kıskacında tıkanmasının son perdesini teşkil etmiştir. Suudi Arabistan Kraliyet yönetimi, cinayet nedeniyle uluslararası toplumdan gelen eleştiri ve baskıların hedefi haline gelmiştir. Özellikle ABD Kongresi Riyad üzerinde ciddi bir baskı oluşturmuştur (Çelikkol, 2018). Cinayetin ardından, şüpheler Suudi Veliyaht Prensi Muhammed bin Selman'a yöneldi. Ancak ABD Başkanı Donald Trump, Riyad ile ortaklığı sürdürmek istediğini dile getirmiştir. Bunun yanında ABD yönetimi, Prens Selman'ın cinayeti azmettirdiğini gösteren yeterli kanıt olmadığını savunmuştur. Buna rağmen, ABD Senatosu 14 Aralık'ta Muhammed bin Selman'ı Kaşıkçı cinayetinden sorumlu tutan yasa tasarısını oybirliğiyle kabul etmiştir (BBC, 2018). Aynı tarihte ABD'li Time dergisi ise, Cemal Kaşıkçı'yı "yılın kişisi" olarak seçmiştir (CNN Türk, 2018). Trump döneminde Suudi Arabistan ve Ortadoğu ile ilişkiler geleneksel bir biçimde İsrail'in

güvenliği kaygısı ile geliştirilen stratejiler üzerinden değerlendirilmiştir. Biden döneminde ise Kaşıkçı cinayeti, Amerikan kamuoyunda Suudi Arabistan monarşisinin tartışılmasına sebep olmuştur. Suudi Arabistan bu sebeple Çin alternatifini ciddi şekilde gündeme getirmiştir. Akabinde Çin'in Şangay İş Birliği Örgütüne (ŞİÖ) katılma kararı almıştır. Suudi Arabistan, Çin ile ilişkilerini geliştirirken ŞİÖ'nün ilk etapta diyalog ortağı olması planlanmıştır (BBC, 2023). Bununla birlikte 2012 yılından bu yana Türkiye'nin de ŞİÖ'nün diyalog ortağı olması iki ülkenin benzeşen dış politika davranışlarından birini oluşturmuştur.

Suriye Krizi

İki ülke Suriye Krizi'nde benzer pozisyonlar sergilemişlerdir. 2011'in sonlarına doğru Türkiye, Suriye'deki muhalif güçlere desteğini açıkça dile getirmiş ve ülkesine en fazla mülteci kabul eden ülke olmuştur. Kasım 2011'de Erdoğan, Esad'ı Suriye protestoları karşısında istifaya çağırarak ilk dünya liderlerinden biri haline gelmiştir (Arsu, 2011). Suriye'de Suudi Arabistan ve Türkiye, Esad'ı devirmeye çalışarak İran'ın Suriye'deki nüfuzunu azaltmaya çalışmışlardır. Suudi Arabistan, Selefilerin gücünü artırarak, Suriye muhalefet güçlerinin kontrolünü ele geçirmeye çalışmıştır (Venetis, 2014, ss. 9-10).

Suriye İç Savaşı'nda Batılı ülkeler IŞİD'le mücadeleyi öncelikli bir hedef olarak belirlerken, Suudi Arabistan ve Türkiye, Beşşar Esad rejiminden kurtulmak isteyen muhalifleri desteklemeyi tercih etmiştir. ABD'nin öncülüğünde kurulan IŞİD'le Mücadele Uluslararası Koalisyonu'na, Suudi Arabistan ve Türkiye de katılmıştır (Göksedef, 2016). IŞİD ile mücadele konusunda Batılı ülkeler, Türkiye ve Suudi Arabistan farklı önceliklere sahip olmuştur. Türkiye için IŞİD, PKK sorununun çözümlenmesi noktasında önemlidir. Suudi Arabistan için ise IŞİD'in Selefi söylemi dünyanın dikkatini Suudi Arabistan'a çekmekte ve ülkenin imajının zedelenmesine sebep olmaktadır (Özev, 2016, s. 24). Ancak, her iki ülkenin de IŞİD'i İran'a karşı bir denge unsuru olarak kullandığı öne sürülmüştür (BBC, 2014). Beşşar Esad da 2015 yılında Rus medyasına verdiği bir röportajda, Türkiye'nin IŞİD ve El Nusra gibi terör örgütlerini desteklediğini iddia etmiştir (BBC, 2015).

Suriye Krizi'ni takip eden son gelişmeler, KİK ülkeleri ile Türkiye ilişkilerini olumsuz etkilemiş ve iki taraf için yeni sorun alanlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Türkiye'nin bölgedeki İran yayılmacılığını durdurmaya hedeflemek yerine PKK'ya bağlı YPG ile başa çıkmak için Rus-İran ikilisiyle ittifak yapması, Türkiye ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerin bozulmasına sebebiyet vermiştir (Oktav, 2018, s. 3). 23 Ocak 2017'de

Türkiye-Rusya-İran arasında başlayan Astana Süreci ve 2017'deki Soçi Zirvesi'nde devam eden Suriye Ulusal Diyalog Kongresi'nin toplanacağı kararının alınmasıyla ilişkiler daha da kötüye gitmiştir (Sputnik, 2017a; Sputnik 2017b; Oktav, 2018, s. 3). Suriye Krizi'nin dönüşümünde Suudi Arabistan'ın bölgede İran karşıtlığı üzerine kurulu dış politikası, Suriye'nin geleceği açısından umut vermemektedir. Nitekim Suudi Arabistan-İran ilişkilerinin normalleşmesinin ilk yansıyacağı yerlerin başında Suriye Krizi gelmektedir. Ancak uzun bir aradan sonra Suudi Arabistan'ın Suriye ile diplomatik ilişkileri yeniden başlatma kararı alması umut vadeden bir gelişme olmuştur (Cumhuriyet, 2023). Suudi Arabistan'ın Suriye'nin Arap Birliği'ne geri dönmesine yeşil ışık yakması da Suudi Arabistan'ın bölgede uluslararası ve bölgesel örgütlerdeki ağırlığını kullanarak kendine manevra alanı yaratma girişiminin en bariz örneği olarak verilebilir (Independent Türkçe, 2023b).

Türkiye'nin son Şam Büyükelçisi Ömer Önhon, Türkiye'nin Suriye ile diplomatik ilişkilerini yeniden kurabileceğini şu şekilde değerlendirmektedir:

“Süreç belli bir olgunluğa erişmiş olmalı ki istihbarat başkanları düzeyinde, üstelik de Şam'da görüşüldüğü açıklandı. Bir de bizim istihbarat başkanımızın Türkiye'deki konumunu göz önünde bulundurduğunuz zaman bunun önemini gayet iyi anlamak mümkün.”

Buradan anlaşılacağı üzere Türkiye, Suudi Arabistan gibi Suriye ile diplomatik ilişkileri yeniden canlandırmak istemektedir. Her iki ülke Suriye Krizi sebebiyle hem ekonomik hem de jeopolitik sorunlar ile karşı karşıya kalmıştır.

Katar Krizi

Katar Krizi, 2017 yılının Haziran ayında Suudi Arabistan, Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn'in Katar ile diplomatik ilişkilerini kestiği bir dönemle başlamıştır. Bu dört ülke, Katar'ın İran ile yakın ilişkileri ve yasa dışı silahlı gruplara destek verdiği iddiaları nedeniyle abluka uygulamaya başlamışlardır. Abluka uygulayan ülkeler, Katar'dan Türkiye'nin Katar'daki askeri üssünü kapatmasını, İran ile ilişkilerini kesmesini ve Al Jazeera televizyonunu kapatmasını da içeren 13 maddelik liste talep etmiştir. Katar ise bu talepleri uluslararası hukuka aykırı bularak kabul etmemiştir. (BBC, 2017; Hürriyet, 2017). Dört ülke, Katar'ın terörle mücadele ve bölgedeki güvenlik ve istikrarın sağlanmasını kapsayan taleplerini yerine getirmediği sürece ablukanın devam edeceğini açıkladıkları bir bildiri yayınlamışlardır. Bildiride ayrıca, ABD'nin

terörle mücadelede oynadığı rolün ve teröre finansman sağlanmasına karşı uluslararası ortaklığın altının çizildiği madde dikkat çekiciydi. Bu ifade, Trump'ın Riyad ziyaretinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Zira Trump'ın 20 Mayıs 2017'de Katar'ı ziyaretinden 15 gün sonra patlak veren Katar Krizi, ABD'nin bölgesel politikalarıyla ilişkili olabileceğine dair spekülasyonlara yol açmıştır.

Türkiye Katar'a ekonomik yardım sunarak ve ülkedeki askeri üssüne daha fazla birlik göndererek Katar'la bağlarını güçlendirme yolunda bir politika izlemiştir. Ekim 2017'de Katar yetkilileri, dünyanın en büyük devlet servet fonlarından biri olan Qatar Investment Authority (QIA)'dan 15 milyar dolarlık gelir elde ederek, Türkiye'de 19 milyar dolarlık bir yatırım için müzakere yapacaklarını duyurmuştur. Kalan 4 milyar dolar ise, Körfez eyaletindeki bir başka fon olan Q Invest tarafından yatırılacaktı (OxGAPS Forum 2017, s. 8).

Katar Krizi, Suudi Arabistan ve Türkiye'nin karşı karşıya geldiği bir başka konu olmuştur. Katar'ın Türkiye ve İran'la olan uyumu, Katar'daki krizin patlak vermesinin en önemli nedenlerinden biri olmuştur (Oktav, 2018, s. 7). Katar Krizi de İhvan faktörü çerçevesinde değerlendirilebilecek olaylardan birini oluşturmaktadır. Bu çerçevede İran, Katar ve Türkiye'nin yaklaşması ve Suudi Arabistan'ın ABD ekseninde hareket etmesi, en başta değindiğimiz faktörlerin çatışması sonucunu doğurmaktadır. Başka bir ifade ile Suudi Arabistan'ın Katar'ı "yola getirme" politikası, ekonomik baskı araçlarına ve uluslararası ve bölgesel örgütlerdeki ağırlığına rağmen başarılı olamamıştır. Katar'ın Vahabi olmasına rağmen Suudi Arabistan Vahabiliğinden gittikçe uzaklaşması Suudi Arabistan'ın Katar'a uyguladığı bu politikanın başat sebeplerinden biri oluşturmaktadır (Taş, 2022, s. 722). Katar ablukasının işe yaramaması ve Prens Salman'ın devlet içerisinde ağırlığını arttırması, Suudi Arabistan'ın modernleşme girişimlerine başlamasına ön ayak olmuştur. Katar'dan sonra Suudi Arabistan'ın modernleşme çabası, Arap Baharı sonrası monarşi ile yönetilen ülkelerin kendini rahat hissetmemesi ve "beka" kaygısı taşınmasının en nihai sonucudur.

Sonuç

Türkiye, Arap Baharı'na giden süreçte Ortadoğu'da daha büyük bir rol oynamayı hedeflemiştir. 2000'lerin Türkiye'si, demokratik ve ılımlı-İslamcı siyasetin etkili bir modelini canlandırmıştır. Bu modele göre İslami ve muhafazakâr değerlere saygılı bir siyasi partinin radikalleşmeden demokratik bir biçimde siyasal hayat içinde var olabileceği iddiası, Türkiye modelinin Arap Baharı arifesinde Ortadoğu ülkelerine üçüncü yol

olarak tanıtılmasına vesile olmuştur (Taş, 2022, s. 725). Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun "komşularla sıfır sorun" politikası, Arap dünyası ve İran'la tarihi gerilimleri gevşetmiştir. Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın İsrail'e yaptığı eleştiriler, Arap dünyasında hayranlıkla karşılanmıştır. Bu bağlamda, Arap Baharı'nın Türkiye'nin Ortadoğu üzerinde oynamayı üstlendiği "öncü" rolünü baltaladığı ve "bölgesel ve küresel düzen için travmatik bir deneyime dönüştüğü" söylenebilir (Hazbun, 2018, s. 8). Arap Baharı sonrasında hem Türkiye hem de Suudi Arabistan dış politikada kırılmalar yaşamıştır. Bu kırılmaların neticesinde hem Türkiye hem Suudi Arabistan Ortadoğu'da önceliklerini yeniden belirlemiştir.

Arap ayaklanmaları, bölgedeki en önemli iki istikrarlı ülke olan Türkiye ile Suudi Arabistan arasında daha fazla iş birliğini gerektirmiştir. Riyad ve Ankara, bazı konularda birbirlerini "ötekileştirmesine" rağmen, pragmatist nispi iş birliği çerçevesinde hareket etmeye başlamışlardır (Ataman, 2012, s. 121). Başarılı iş birliği sistemlerinde siyasal birliktelik çok önemli rol oynamaktadır. Nitekim her iki ülkenin birbirleri ile siyasal farklılıklara sahip olmaları, uzun vadeli iş birliklerini çok mümkün kılmamaktadır. Her iki ülke karşılıklı ilişkilerinde çıkarları çerçevesinde nispi iş birliklerine yönelmektedir.

Ancak Arap Baharı'nın etkisi, Türkiye ve Suudi Arabistan'ı sanıldığı kadar teğet geçmemiştir. Bu ayaklanma, bölgesel güç konfigürasyonunu değiştirmiş ve Türk-Suudi ilişkilerini birbirini sürekli tetikleyen faktörler üzerinde inşa etmiştir (Ataman, 2012, s. 130). Dolayısıyla bu faktörlerden herhangi birinde meydana gelen olumsuzluk, diğer alandaki ilişkileri de etkilemiştir. Bu durum, ilişkilerde tıkanmaya sebebiyet vermiştir.

Günümüzde Ortadoğu'da Türkiye, İran, Suudi Arabistan ve İsrail gibi büyük güç olma hedefine sahip ülkelerin varlığı söz konusudur. Benzer yapılar, kültürel ve diğer farklılıklara rağmen benzer sonuçlar üretme eğilimindedir (Waltz, 2021, s. 122). Bu bağlamda her devletin kendi çıkarını vazgeçilemez olarak tanımlaması iş birliğini zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla bu kadar oyuncunun varlığı, aynı zamanda yukarıda sözünü ettiğimiz faktörleri kendi lehine çevirmeye çalışan aktörlerin varlığı anlamına gelmektedir (Fawcett, 2017, s. 792). Bölge devletlerinin birbirleriyle bu kadar anlaşmazlık içinde mantıklı bir yol bulmaya çalışmaları Alfred Kahn'ın "küçük" kararların birikimi tarafından meydana getirilen "büyük" değişimler olarak ifade edilebilir. Waltz'ın belirttiği gibi, eğer bir sistem büyük bir sorunu çözmek için karar veremezse, devletler çoğunluğun istemediği sonuçları bile göz önünde bulundurarak kendi

dar koşullarında mantıklı kararlar almak zorunda kalabilirler. (2021, s. 136). Bu makale, bahsi geçen bölge devletlerinin uluslararası sistemi değiştirme kapasitelerinin sınırlı olduğu düşünüldüğünde, bölge devletlerinin kendi kapasiteleri bağlamında koşullara bağlı olarak nispi iş birlikleri geliştirebileceği sonucuna varmıştır. Her iki aktörün ortak yönü, Arap Baharı öncesinde Türkiye ve Suudi Arabistan'ın daha çok bağımsız politikalar geliştirme eğiliminde olmalarıdır. Arap Baharı sonrasında ise, söz konusu iki ülkenin uluslararası sistemde kendi konumlarını koruma çabası içerisinde hareket ettikleri vurgulanabilir.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The authors declared that this study has received no financial support.

The authors contributed equally to the study.

Kaynakça

Al Arabiya, (2016, 26 Nisan). Full text of Saudi Arabia's Vision 2030. Access date: 30.03.2023, <https://web.archive.org/web/20190911072205/https://english.alarabiya.net/en/perspective/features/2016/04/26/Full-text-of-Saudi-Arabia-s-Vision-2030.html>.

Al Jazeera Turk, (2014, 6 Mart). Körfez'de 'İhvan' gerilimi. Erişim tarihi: 05.03.2023, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/korfezde-ihvan-gerilimi>.

Al Jazeera Turk, (2015, 12 Şubat). Suud Faysal: İhvan'la sorunumuz yok. Erişim tarihi: 06.04.2023, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suud-faysal-ihvanla-sorunumuz-yok>.

Anadolu Ajansı, (2022, 29 Nisan). Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Suudi Arabistan ziyaretine ilişkin paylaşım. Erişim tarihi: 01.05.2023.

Arzu, Ş. (2011, 22 Kasım). Turkish Premier Urges Assad to Quit in Syria. *The New York Times*. Access date: 07.06.2023. <http://www.nytimes.com/2011/11/23/world/middleeast/turkish-leader-says-syrian-president-should-quit.html>.

Atalay, O. (2014, 21 Ekim). Türkiye, BM üyeliği ve onurlu yalnızlık. *Yeni Akit*. Erişim tarihi: 26.04.2023. <https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/osman-atalay/turkiye-bm-uyeligi-ve-onurlu-yalnizlik-8138.html>.

Ataman, M. (2007). Suudi Arabistan 2006. İnat K. ve Ataman M. (Eds.), *Ortadoğu Yıllığı 2006*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 217-246.

Ataman, M. (2012). Turkish-Saudi Arabian relations during the Arab uprisings: Towards a strategic partnership? *Insight Turkey*, 14 (4), 121-136.

Ataman, M. (2018, 3 Aralık). ABD'nin Ortadoğu Siyaseti Kaos Üretiyor. *SETA*. Erişim tarihi: 27.04.2023. <https://www.setav.org/abd-nin-ortadoğu-siyaseti-kaos-uretiyor/>.

Ayhan, V. (2009, 10 Haziran). Türkiye-Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalog Toplantısının Önemi. *ORSAM*, Erişim tarihi: 21.05.2023, <http://orsam.org.tr/turkiye-korfez-isbirligi-konseyi-kik-yukse-dukzeyli-stratejik-diyalog-toplantisinin-onemi/>.

BBC News, (2017, 23 Haziran). 4 Arap ülkesinden Katar'a: Türkiye'nin üssünü kapat. Erişim tarihi: 08.03.2023. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40378655>.

BBC, (2014, 1 Eylül). IŞİD: Nereden besleniyor, finans kaynakları ne? Erişim tarihi: 03.01.2023. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/09/140901_isid_nasil_ayakta.

BBC, (2015, 16 Eylül). Esad: Türkiye, IŞİD ve El Nusra'yı destekliyor. Erişim tarihi: 30.02.2023. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/09/150916_esad_rusya.

BBC, (2018, 14 Aralık). Cemal Kaşıkçı cinayeti: ABD Senatosu oybirliğiyle Suudi Veliht Prens Muhammed bin Selman'ı sorumlu tuttu. Erişim tarihi: 21.05.2023. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46562344> (14.12.2018).

BBC, (2023, 29 Mart). Suudi Arabistan, Şanghay İşbirliği Örgütü'ne katılma kararı aldı. Erişim tarihi: 05.05.2023. <https://www.bbc.com/turkce/articles/c72dd87krkko>.

CNN Türk, (2018, 11 Aralık). TIME dergisi Cemal Kaşıkçı'yı 'Yılın Kişisi' seçti. Erişim tarihi: 18.05.2023. <https://www.cnnturk.com/dunya/time-yilin-kisisi-cemal-kasikci-secildi>.

Cumhuriyet, Suudi Arabistan ile Suriye, diplomatik ilişkileri yeniden başlatacak. Erişim tarihi: 24.03.2023. <https://www.cumhuriyet.com.tr/dunya/suudi-arabistan-ile-suriye-diplomatik-iliskileri-yeniden-baslatacak-2064292>.

Çelikkol, O. (2018, 11 Aralık). Kaşıkçı cinayeti, Yemen ve Suriye'de gelişmeler. *Hürriyet*. Erişim tarihi: 17.05.2023. <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/oguz-celikkol/kasikci-cinayeti-yemen-ve-suriyede-gelismeler-41047433>.

Çiçek, N. (2023, 17 Temmuz). Türkiye, Suudi Arabistan'ın 819 milyar dolarlık pastasından ne kadar pay alacak? *Independent Türkçe*, Erişim tarihi: 18.05.2023. <https://www.indyrturk.com/node/648191/yazarlar/t%C3%BCrkiye-suudi-arabistan%C4%B1n-819-milyar-dolarl%C4%B1k-pastas%C4%B1ndan-ne-kadar-pay-alacak>.

Danışman, J. (2011, 26 Mart). Türkiye'nin Libya politikasına eleştiri. *Deutsche Welle*, Erişim tarihi: 11.03.2023. <https://www.dw.com/tr/t%C3%bcrkienin-libya-politikas%C4%B1na-ele%C5%9ftiri/a-14943958>.

DEİK, Suudi Arabistan Bilgi Notu. Eylül 2022. Erişim tarihi: 18.05.2023. <https://www.deik.org.tr/uploads/suudi-arabistan-bilgi-notu-eylul-22.pdf>.

Demmelhuber, T. (2019). Playing the diversity card: Saudi Arabia's foreign

policy under the Salmans. *The International Spectator*, 54(4), 109-124.

Duran, B. (2021, 1 Mayıs). Suudi Arabistan ve İran neden yakınlaşıyor? *SETA*. Erişim Tarihi: 30.03.2023. <https://www.setav.org/suudi-arabistan-ve-iran-neden-yakinlasiyor/>.

Ennis, C. A. ve Momani, B. (2013). Shaping the Middle East in the Midst of the Arab Uprisings: Turkish and Saudi foreign policy strategies. *Third World Quarterly*, 34(6), 1127-1144.

Erboğa, A. (2016, Mart). Arap Baharı sonrası Körfez güvenliği ve savunmacı aktivizm. *SETA*, Analiz 154, Erişim tarihi: 21.03.2023, <https://setav.org/assets/uploads/2016/03/arap-bahari-sonrasi-korfez-guvenligi-ve-savunmaci-aktivizm-pdf.pdf>.

Fawcett, L. (2017). States and Sovereignty in the Middle East: Myths and Realities. *International Affairs*, 93(4), 789–807.

Gadjiev, A. (2015, 26 Mart). Türkiye, Yemen'e operasyonu neden destekliyor? *Sputnik*, Erişim tarihi: 02.02.2023. <https://tr.sputniknews.com/columnists/201503261014649689/>.

Göksedef, E. (2016, 11 Nisan). Suudi Arabistan Kralı'nın kritik ziyareti. *Al Jazeera Turk*, Erişim tarihi: 20.03.2023. <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/suudi-arabistan-kralinin-kritik-ziyareti>.

Güranlı, Z. (2009, 3 Şubat). Gül'den Suudi Arabistan'a 4 çağrı, *Hürriyet*, Erişim tarihi: 06.05.2023, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/gulden-suudi-arabistana-4-cagri-10916809>.

Hazbun, W. (2018). Regional Powers and the Production of Insecurity in the Middle East. *Menara Working Papers*, (11), 1-20.

Hürriyet, (2006, 8 Ağustos). 40 yıl sonra ilk ziyaret. Erişim tarihi: 27.02.2023, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/40-yil-sonra-ilk-ziyaret-4886590>.

Hürriyet, (2015, 26 Mart). Türkiye, Yemen'e başlatılan operasyona destek verdiğini açıkladı. Erişim tarihi: 05.03.2023. <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/turkiye-yemene-baslatilan-operasyona-destek-verdigini-acikladi-28562488>.

Hürriyet, (2017, 12 Temmuz). Körfez Krizi'nde flaş gelişme: Katar'a 4 ülkenin ortak bildirisinde ABD detayı. Erişim tarihi: 22.01.2023. <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/korfez-krizinde-yeni-cephe-katardan-3-ulkeye-flas-suclama-40517157>.

Independent Türkçe, (2023, 13 Mart). The Guardian: Depremler Esad'ın beklediği geri dönüş şansını sundu. Erişim tarihi: 01.04.2023. <https://www.indyturk.com/node/616541/dünya/guardian-depremler-esadın-beklediği-geri-dönüş-şansını-sundu>.

İnat, K. (2014, 3 Şubat). Türkiye-AB ilişkilerinin rasyonel boyutu. SETA, Erişim tarihi: 04.01.2023, <https://www.setav.org/turkiye-ab-iliskilerinin-rasyonel-boyutu/>.

Jones, D. (2017, 29 Kasım). Turkey's Love Affair with Saudi Arabia On the Rocks. *Voa News*. Access date: 21.04.2023, <https://www.voanews.com/a/turkey-love-affar-wth-saud-araba-on-the-rocks/4141746.html>.

Karaman, İ. S. (2019). *Perikles dönemi ve Atina* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli.

Kaygusuz, B. (2023, 17 Mart). 5 soruda Türkiye-Mısır ilişkileri: Dünü, bugünü, geleceği. Erişim tarihi: 04.04.2023. <https://www.indyturk.com/node/617276/dünya/5-soruda-türkiye-mısır-iliskileri-dünü-bugünü-geleceği>.

Keskin, A. (2015, 28 Eylül). Türkiye - İran ilişkileri: 13 yılın en kötü dönemi. *Al Jazeera Turk*. Erişim tarihi: 18.05.2023. <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/turkiye-iran-iliskileri-13-yilin-en-kotu-donemi>.

Kennedy School of Government ve Harvard University, (2013). Saudi Arabia's New Foreign Policy Doctrine in the aftermath of the Arab Awakenin'g, Access date: 10.01.2023, <https://www.belfercenter.org/sites/default/files/legacy/files/PrinceTHKSPublicLecture.pdf>

Kuran, Timur (2021). *Yollar Ayrılırken Ortadoğu'nun Geri Kalma Sürecinde İslam Hukukunun Rolü*, İstanbul: YKY.

Kurubaş, E. (2014). *Arap Baharında Türk Dış Politikası ve Türkiye'nin Ortadoğuda'ki Konumun Etkisi*, Ankara: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları.

Milliyet, (2010, 9 Haziran). BM'de Türkiye'nin İran oyu hayır oldu. Erişim tarihi: 07.05.2023. <http://www.milliyet.com.tr/bm-de-turkiye-nin-iran-oyu-hayir-oldu/dunya/haberdetay/09.06.2010/1248838/default.htm>.

Murinson, A. (2006). The strategic depth doctrine of Turkish foreign policy. *Middle Eastern Studies*, 42 (6), 945-964.

Müderrişoğlu, O. (2018, 6 Aralık). Cemal Kaşıkçı gerçeğini dünyaya

anlattı. *Sabah*. Erişim tarihi: 30.04.2023. <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/muderrisoglu/2018/12/06/kasikci-gercegini-dunyaya-anlattı>.

Neuhof, F. (2013, 4 Ocak). Taqa signs \$12bn coal plant deal with Turkey. Access date: 16.01.2023. <https://www.thenational.ae/business/taqa-signs-12bn-coal-plant-deal-with-turkey-1.576277>.

Oktav, Ö. Z. (2015). Opportunities and Challenges in GCC-Turkey Relations. Ö. Z. Oktav, H. S. Ertem (der.), *GCC-Turkey Relations: Dawn of a New Era*, Gulf Research Centre Cambridge.

Oktav, Ö. Z. (2018). Quo vadis Turkey-GCC states relations? A Turkish perspective. *Insight Turkey*, 20(2), 107-124.

Oktav, Ö. Z. ve Ertem, H. S. (2015). Introduction: shaping a new era in Turkey-GCC relations. Ö. Z. Oktav, H. S. Ertem (der.), *GCC-Turkey Relations: Dawn of a New Era*, Gulf Research Centre Cambridge.

Oxford Gulf and Arabian Peninsula Studies Forum, (2017). Turkey-GCC trade and business relations. Access date: 20.04.2023, https://daphnis.wbnusystem.net/~wbplus/websites/AD2902892/files/turkey-gcc_tarde_and_business_relations_2017.pdf.

Özel, S. (2022, Haziran). Uluslararası hukuk açısından Cemal Kaşıkçı cinayeti. *DÜHFD*, 27(46), 169-199.

Özev, M. H. (2016). Siyasi ekonomik çıkarlar ve kimlik politikaları çerçevesinde 1929-2015 arası Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 2 (2), 11-28.

Resmî Gazete, (2007, 4 Kasım). Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Suudi Arabistan Krallığı Hükümeti Arasında Güvenlik, Uyuşturucu Ve Psikotrop Maddelerle Mücadele Alanında İşbirliği Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun, Sayı 26690. Erişim tarihi: 15.05.2023, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/11/20071104-1>.

Resmî Gazete, (2009, 26 Haziran). Türkiye-Suudi Arabistan Karma Ekonomik Komisyonu Dokuzuncu Dönem Toplantısı Protokolü, Sayı 27270. Erişim tarihi: 25.05.2023, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/06/20090626-3.htm>.

Reuters, (2013, 29 Eylül). Egypt received \$7 billion of promised \$12 billion in Gulf aid - central bank. Access date: 30.05.2023. <https://uk.reuters.com/article/uk-egypt-finances/egypt-received-7-billion-of-promised-12-billion-in-gulf-aid-central-bank-idukbre98s05n20130929>.

Sıradağ, A. (2016, 15 Nisan). İran krizi kaskacında Türkiye ve Suudi Arabistan ilişkileri. *Al Jazeera Turk*, Erişim tarihi: 30.04.2023, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/iran-krizi-kiskacinda-turkiye-ve-suudi-arabistan-iliskileri>.

Sofuoğlu, Y. (2023, 11 Mart). 3 soruda Suudi Arabistan - İran mutabakatı. *Independent Türkçe*. Erişim tarihi: 30.03.2023. <https://www.indyturk.com/node/616186/dünya/3-soruda-suudi-arabistan-iran-mutabakatı>.

Sputnik, (2017, 13 Ocak). Rusya, Türkiye ve İran'dan üçlü Suriye görüşmesi. Erişim tarihi: 01.03.2023. <https://tr.sputniknews.com/rusya/201701131026764923-iran-turkiye-rusya-suriye-gorusmesi/>.

Sputnik, (2017, 22 Kasım). Soçi'deki üçlü zirveden tarihi karar: Suriye Ulusal Diyalog Kongresi toplanacak. Erişim tarihi: 04.03.2023. <https://tr.sputniknews.com/rusya/201711221031107199-putin-erdogan-ruhani-soci-suriye-zirvesi/>.

Şahin, G. ve Güzel, S. (2021, Kasım). Orta Doğu güvenliğinde yeni açılımlar ve İbrahim Antlaşması. *MAKU SOBED*, (34), 15-28.

Şimşek, Y. (2015, 1 Nisan). Keskin: Türkiye-İran ilişkilerinde 'tehlike çanı' çalıyor", *Sputnik*, Erişim tarihi: 02.04.2023. <https://tr.sputniknews.com/columnists/201504011014759882/>.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (t.y.). Türkiye - Suudi Arabistan siyasi ilişkileri. Erişim tarihi: 02.04.2023. <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suudi-arabistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, (t.y.). Arap Devletleri Ligi (AL). Erişim tarihi: 19.02.2023,

T.C. Dışişleri Bakanlığı, (t.y.). Türkiye - Filistin siyasi ilişkileri, Erişim tarihi: 17.02.2023, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-filistin-siyasi-iliskileri.tr.mfa>.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, (t.y.). Türkiye- Suudi Arabistan ekonomik ve ticari ilişkileri, Erişim tarihi: 21.02.2023, <http://www.mfa.gov.tr/suudi-arabistan-ekonomisi.tr.mfa>.

T24, (2016, 8 Ağustos). Wikileaks'in kurucusu: Darbe girişiminin arkasında ABD ve Suudi Arabistan var! Erişim tarihi: 06.06.2023. <https://t24.com.tr/haber/wikileaks-in-kurucusu-darbe-girisiminin-arkasinda-abd-ve-suudi-arabistan-var,353911>.

Takvim, (2017, 10 Kasım). Erdoğan: İslam'ın ılımlısı ılımsızı olmaz İslam tekdir! Erişim tarihi: 22.04.2023. <https://www.takvim.com.tr/guncel/2017/11/10/erdogan-islam-in-ilmli-si-ilm-si-olmaz-islam-tekdir>.

Talbot, V. (2013, Haziran). Turkey-GCC relations in a transforming Middle East. *Italian Institute for International Political Studies, Analiz 178*, Access date: 03.05.2023, https://www.ispionline.it/sites/default/files/publicazioni/analysis_178_2013.pdf.

Taş, H. (2022). Erdoğan and the Muslim Brotherhood: an outside-in approach to Turkish foreign policy in the Middle East. *Turkish Studies*, 23(5), 722-742.

Taştekin, F. (2018, 18 Ekim). Cemal Kaşıkçı neden önemli, Suudi gazeteciye ne oldu? BBC. Erişim tarihi: 21.04.2023. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45859422>.

Thukydides, (2020). *Peloponnessos Savaşları*, İstanbul: Belge Yayınları.

Trade Arabia, (2013, 5 Aralık). Qatar ready to invest in Turkey power project. Access date: 03.01.2023. http://www.tradearabia.com/news/OGN_247730.html.

Uzer, U. (2011). Türkiye-İsrail ilişkilerinde bunalım. *Ortadoğu Etütleri*, 2(2), 137-168.

Venetis, E. (2014). The struggle between Turkey & Saudi Arabia for the leadership of Sunni Islam. *The Middle East Research Projects*, (39), 1-12.

Vurdu, S. A. (2023, 6 Şubat). Suudi Arabistan'ın Dış Ticareti. İMMİB. Erişim tarihi: 20.02.2023. <https://immib.org.tr/tr/suudi-arabistanin-dis-ticareti>.

Waltz, K. (2021). *Uluslararası Politika Teorisi*. (O. S. Binatlı, Çev.) Ankara: Phoenix.

Yackley, A. J. (2011, 14 Mart). Turkey Opposes any NATO operation in Libya. *Reuters*, Access date: 16.01.2023. <https://www.reuters.com/article/us-libya-turkey-idustre72d49d20110314>.

Yazıcıoğlu, Y. (2013, 7 Kasım). ABD - İran Yakınlaşması Türkiye'yi Etkiler. *Voa News*. Erişim tarihi: 27.03.2023. <https://www.amerikaninsesi.com/a/abd-iran-yakinlasmasi-turkiyeyi-etkiler/1785706.html>.

Yolcu, F. H. (2020). Ortadoğu'da askeri denge ve ittifaklar: I. Dünya

Sevda KORHAN / Arap Baharı Sonrası Türkiye-Suudi Arabistan İlişkilerinin
Yusuf ÇINAR Kaygan Zeminde Değişen Dinamikleri: Ayrışan/Benzeşen
Faktörler

Savaşı'ndan Yeni Dünya Düzeni'ne bir süreç analizi. SEFAD, (43), 467-496.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Assessment of Human Capital Performance for E-7 and G-7 Countries Based on Topsis Method

E-7 ve G-7 Ülkelerinin Beşeri Sermaye Performansının Topsis Yöntemi ile Değerlendirilmesi

Simla GÜZEL

Doç. Dr.
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Maliye Bölümü.
simlaguzel@nku.edu.tr
ORCID : 0000-0001-5249-8873

Dilek MURAT

Doç. Dr.
Bursa Uludağ Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Ekonometri Bölümü.
dilekm@uludag.edu.tr
ORCID : 0000-0002-5667-8094

Cilt / Issue: 11(2) 793-812

Geliş Tarihi: 24.08.2023

Kabul Tarihi: 14.11.2023

Atıf: Güzel, S. ve Murat D. (2024).
Assessment of human capital
performance for E-7 and G-7
countries based on topsis method.
Tesam Akademi Dergisi, 11(2), 793-
812. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1349536>

Abstract

Human capital, which is defined as an investment in human beings, is important in terms of economic development. In the changing and developing world, it is seen as an important tool for economic growth as well as social development. For this reason, the subject of human capital is an area that attracts the attention of academics. In this study, the performances of E-7 and G-7 countries on human capital have been tried to be measured. In this context, the variables that are thought to affect human capital for countries were evaluated using the TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) technique. In addition, Spearman's rank correlation analysis was applied to determine the relationship between TOPSIS and HDI (Human Development Index) rankings. From the analysis results, it was determined that the country with the highest human capital performance was the USA, and the lowest country was India. In addition, as a result of investigating the relationship between the ranking made by the TOPSIS method and the ranking of HDI, it was determined that the rankings overlapped with each other in accordance with the expectation. In other words, it has been concluded that the human development of countries with high human capital performance is also successful.

Keywords: Human Capital, HDI, E-7 and G-7 Countries, TOPSIS.

Jel Codes: E24, O15, C44

Öz

İnsana yapılan yatırım olarak tanımlanan beşeri sermaye, ekonomik kalkınma açısından önem taşımaktadır. Değişen ve gelişen dünyada,

beşeri sermaye ekonomik büyüme yanında ekonomik gelişme için de önemli bir araç olarak görülmektedir. Bu nedenle beşeri sermaye konusu akademisyenlerin ilgisini çeken bir alandır. Bu çalışmada, E-7 ve G-7 ülkelerinin beşeri sermaye üzerindeki performansları ölçülmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda ülkeler için beşeri sermayeyi etkilediği düşünülen değişkenler TOPSIS tekniği kullanılarak değerlendirilmiştir. Ayrıca TOPSIS ve İGE (İnsani Gelişmişlik Endeksi) sıralamaları arasındaki ilişkiyi belirlemek için Spearman'ın Sıralama Korelasyon analizi uygulanmıştır. Analizden elde edilen sonuçlara göre; beşeri sermaye performansı en yüksek olan ülkenin ABD, en düşük olduğu ülkenin ise Hindistan olduğu belirlenmiştir. Ayrıca TOPSIS yöntemi ile yapılan beşeri sermaye sıralaması ile İGE sıralaması arasındaki ilişkinin incelenmesi sonucunda, sıralamaların beklendiği gibi birbiriyle örtüştüğü tespit edilmiştir. Diğer bir deyişle, insan sermayesi performansı yüksek olan ülkelerin insani gelişiminin de başarılı olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Beşeri Sermaye, İGE, E7 ve G7 Ülkeleri, TOPSIS

Jel Kodları: E24, O15, C44

Introduction

The term human capital came to be used by economists in the 1950s and 1960s who recognized the link between economic growth, income growth, and the level of workforce education. This concept has become widespread, especially with Theodore Schultz's two ground-breaking studies, "Investment in Human Capital" (Matei, and Ceche, 2018, p. 226) in 1961 and "The Economic Value of Education" in 1963. In the late 1980s and early 1990s, it became a more important concept. Previously, capital accumulation was largely evaluated in terms of physical aspects, but after that period, it began to be dealt with in an integrated manner with the productivity quality of individuals (Mehrotra, 2005, p. 300).

Human capital is expressed in the form of knowledge, skills, and health that people have accumulated throughout their lives. It is also the main driver of sustainable growth and poverty reduction. The development of human capital is associated with criteria including higher earnings for individuals, higher incomes for countries, poverty reduction, economic development, and stronger cohesion in societies (Anyanwu, and Erhijakpor, 2009; Worldbank, 2020). Ultimately, in the present knowledge economy, the success of modern companies also depends on human capital (Gamerschlag, and Moeller, 2011, p. 145). However, the human capital accumulation for each country is not the same (Sarwar *et al.*, 2012, p. 87).

The countries evaluated within the scope of this study are G-7 (USA, Japan, Germany, United Kingdom, France, Italy, and Canada) and E-7 (China, India, Brazil, Russia, Indonesia, Mexico, and Turkey) nations. After the oil crises in 1973, G-7 was first founded by the largest economies in the world, the USA, Germany, England, and France to be able to find solutions for contemporary economic problems. After they were joined in the same year by Japan and then in 1975 by Italy and lastly in 1976 by Canada, G-7 was set up as a platform to determine political approaches to global challenges (Baker, 2008, p. 104; Dilek, 2018, p. 2). E-7 countries are important in terms of being the largest emerging economies. G-7 countries, which are developed nations, are still 80% larger than E-7 countries. However, it is expected that the rapidly growing E-7 countries will grow by 3.8% on average between 2014 and 2050, while the G-7 countries are expected to grow by 2.1% (PWC, 2015, p. 6-9). If we look at the general characteristics of the E-7 countries, we observe low living standards, a weak industry, a fragile and uncertain economic outlook, and poor infrastructure. In developed countries, it is noteworthy that the GDP per capita is high, the industrialization and commercial infrastructures are developed, the living standards are high and the infrastructure is developed (Kowal and Roztock, 2013, p. 1). As Barua (2021) states, emerging economies give priority to economic growth, while human capital is of secondary importance.

There are many studies in the literature on the contribution of human capital to economic performance (Schultz, 1993; Nafukho *et al.*, 2004; Barro and Lee, 1996; Benhabib and Spiegel, 1994; Lee, and Francisco, 2012; Wibowo; 2019). There are also studies that analyze human capital in terms of economic indicators using the TOPSIS method (Balcerzak, and Pietrzak, 2016; Chou *et al.*, 2019; Karbasian, Khayambashi, and Tavakoli, 2016; Masum *et al.*, 2019; Pietrzak and Balcerzak, 2016). However, according to our investigations, the only study which has investigated human capital with development and applied the TOPSIS method was conducted by Sieng and Yussof (2015). Although the aforementioned studies are very valuable, in our study, we analyzed the human capital data of the E-7 and G-7 countries. There are no studies that deal with E-7 and G-7 countries together. In this study, to determine the human capital performance in developed and developing countries, the human capital data of E-7 and G-7 countries were analyzed with the TOPSIS method. This aspect of the study is thought to contribute to the literature. In addition, we have analyzed the relationship between the ranking made by the TOPSIS method and the ranking made according to the Human Development Index (HDI) values of the countries in question.

Thus, the accuracy of the TOPSIS ranking has been tested, and it has become possible to evaluate in terms of development by making use of HDI data for emerging and developed countries

First of all, under the title of literature, we have examined various studies on the effects of human capital on economic growth and development and additionally, we have investigated other studies analyzed with the TOPSIS method based on human capital data. Then we have given the statistical methodology and the data set explanations that we have used throughout our analysis. The findings of the TOPSIS method, which was carried out under the title of empirical findings and discussion, were discussed and the most striking findings were shared in the conclusion section.

Literature

The subject of economic growth and development, which is the area of interest and work of economists, is also among the most important goals of countries. One of the most significant determinants of a nation's long-term economic success is well-equipped human capital. This success is achieved by using the talents and capacities of people more productively and efficiently (World Economic Forum, 2015, p. 3). There are studies that show human capital affects economic performance positively (Schultz, 1993; Chiu, 1998; Bloom ve Canning 2003; Nafukho *et al.*, 2004). For example, Barro and Lee (1996) concluded that education and life expectancy, which they accept as determinants of human capital, positively affect economic growth.

Benhabib and Spiegel (1994) concluded that total factor productivity is based on human capital accumulation. Again, Blundell *et al.* (1999) stated that human capital accumulation and education contribute to innovation and economic growth by increasing labor productivity. Lee (2001) emphasized the importance of increasing the quality and quantity of education and improving the role of the government in education in a way that can respond to changing demands. Human capital factors such as employee motivation, professional skills, and learning opportunities increase the knowledge support system and innovative ability (Dakhli ve Clercq, 2004; Lund Vinding, 2007; Zapata-Cantu, 2020).

Besides, there is a wide range of studies that draw attention to the importance of human capital for economic development and welfare. For example, Lee and Francisco (2012) emphasized the importance of increasing educational quality and secondary and tertiary education

participation rates for sustainable human development. Wibowo (2019) indicated that the quality of human capital has influenced the economic development of a country. As Acemoglu (2012) stated, human capital investment is effective in achieving faster and more equitable growth. In their study of China's economic growth, Fleisher, Li, and Zhao (2008) stated that investing in human capital is effective in eliminating the imbalance between regions as well as providing economic growth for the whole nation. Again, Amany and Ayomikun (2021) stated that human capital is effective in terms of the sustainable development of employees and societies.

There are also studies on human capital using TOPSIS analysis. For example, Sieng and Yussof (2015) tried to analyze the differences between developing and developed countries with the TOPSIS method, by determining the human capital performances of Malaysia and selected countries in the context of education. According to the results obtained, while Malaysia has a good position among Asian countries, it should make more efforts to catch up with developed countries. Masum *et al.* (2019) applied the AHP-TOPSIS Hybrid method for ranking human capital indicators in Bangladesh and concluded that strategy integration is the most important factor for ranking performance. In their research using the TOPSIS method in 24 EU countries between 2004-2010. Masca (2019) tried to analyze the human capital stock in the Middle East and North African Countries and Turkey with the TOPSIS method. According to the results obtained, Qatar, United Arab Emirates and Israel are in the top three in terms of human capital performance. Turkey ranks 13th among 17 countries.

Balcerzak and Pietrzak (2016) stated that the quality of human capital is more effective in the development of new member countries in the Union. Again, Pietrzak and Balcerzak (2016) analyzed the Quality of Human Capital Indicators and Total Factor Productivity with TOPSIS and panel methods in new EU countries between 2000 and 2010. The results confirmed that the influence of the quality of human capital on Total Factor Productivity is very important. Chou *et al.* (2019) analyzed human capital and competitiveness in Southeast Asian countries with the AHP-TOPSIS method. According to the results obtained, human resource competitiveness is the most important factor in achieving national competitiveness. In addition, Singapore, South Korea, and Taiwan have successful performances in this context. Karbasian, Khayambashi, and Tavakoli (2016) analyzed the human capital performance of the Malek-Ashtar University of Technology Departments with the TOPSIS

method and concluded that the most successful departments were the Department of Sciences, The Department of Electrical Engineering, and Material Engineering. Tavakoli, Esfahani, and Shirouyehzad (2013) state that human capital is very important in the development of organizations. They have concluded that the oil and gas engineering units are the most successful units in terms of human capital in the organization they analyzed with the TOPSIS method.

Data Set and Methodology

In this study, it is aimed to compare the E-7 and G-7 countries by ranking them according to their current performance in terms of variables expressing human capital. First, data on seven variables that determine the human capital of these countries were compiled from the World Bank database for the most recent year available, 2019. The variables in the research were included in the analysis as criteria determining the human capital of the countries in question. These indicators, which are expressed as criteria, are presented in Table 1 and their explanations are given in the following lines.

Table 1

Basic indicators that compose human capital

Criteria	Code	
Mean years of schooling	C1	max
Mortality rate, infant (per 1000 live births)	C2	min
Life expectancy at birth, total (years)	C3	max
Current health expenditure per capita (current US \$)	C4	max
Unemployment, total (% of total labor force)	C5	min
Labor force participation rate, total (% of total population ages 15+)	C6	max
Individuals using the Internet (% of population)	C7	max

Mean years of schooling: Average number of completed years of education of a country’s population aged 25 years and older, excluding years spent repeating individual grades.

Mortality rate, infant (per 1000 live births): Infant mortality is the death of an infant before his or her first birthday. The infant mortality rate is the number of infant deaths for every 1,000 live births.

Life expectancy at birth, total (years): Life expectancy at birth indicates the number of years a newborn infant would live if prevailing patterns of mortality at the time of its birth were to stay the same throughout its life.

Current health expenditure per capita (current US \$): The amount that each country spends on health, for both individual and collective services.

Unemployment, total (% of total labor force): Share of the labor force that is without work but available for and seeking employment.

Labor force participation rate, total (% of total population ages 15+): Labor force participation rate is the proportion of the population ages 15 and older that is economically active: all people who supply labor for the production of goods and services during a specified period.

Individuals using the Internet (% of population): Internet users are individuals who have used the Internet (from any location) in the last 3 months.

TOPSIS Method

TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) is a multiple criteria method that defines finite set of alternatives solutions developed by Hwang and Yoon (1981). While this method is widely applied in fields such as finance, logistics, engineering and management sciences, its applications are rarely encountered in the field of economics. While the ideal solution (positive ideal solution) is a solution that maximizes the benefit criteria and minimizes the cost criteria, the negative ideal solution (anti-ideal solution) is a solution that maximizes the cost criteria and minimizes the benefit (Wang, and Elhag, 2006, p. 310). The essential principle is that the selected alternative is to have the shortest distance from the positive ideal solution and the farthest distance from the negative ideal solution. The TOPSIS method offers two "reference" points, but it does not take the relative importance of the distances from these points into account (Jahanshahloo et al., 2006, p. 1377). The advantages of methodology include simplicity, good computational efficiency, ability to measure the relative performance for each alternative in a simple mathematical form and rationally comprehensibility (Hung, and Chen, 2009, p. 1).

In an MCDM problem, assume that there are n alternatives, $A_1, \dots, A_n$ and m criteria between $C_1, \dots, C_m$. All values assigned to alternatives according to each criterion form an $X = z$ decision matrix. The TOPSIS procedure can be expressed with the following steps, including the relative weight

vector for the criteria that meet the $W=(w_1, \dots, w_m)$ $\sum_{j=1}^m w_j=1$ condition.

Step 1: Decision matrix is normalized using the following equation, r_{ij} stands for normalized criteria value.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^n x_{ik}^2}} \quad (1)$$

Step 2: Weighted normalized decision matrix v_{ij} is calculated w_j j .

shows the relative weight of the criterion and $\sum_{j=1}^m w_j=1$ is valid.

$$v_{ij} = w_j r_{ij} \quad i = 1, \dots, n; \quad j = 1, \dots, m \quad (2)$$

Step 3: The ideal and negative-ideal solutions are determined; in this case Ω_b ve Ω_c are the sets of benefit criteria and cost criteria, respectively.

$$A^+ = \{v_1^+, \dots, v_m^+\} = \left\{ \left(\max_j v_{ij} \mid V_j \in \Omega_b \right) \left(\min_j v_{ij} \mid V_j \in \Omega_c \right) \right\} \quad (3)$$

$$A^- = \{v_1^-, \dots, v_m^-\} = \left\{ \left(\min_j v_{ij} \mid V_j \in \Omega_b \right) \left(\max_j v_{ij} \mid V_j \in \Omega_c \right) \right\} \quad (4)$$

Step 4: The Euclidean distances of each alternative from the ideal solution and the negative-ideal solution are calculated respectively:

$$D_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^m (v_{ij} - v_j^+)^2} \quad i = 1, \dots, n \quad (5)$$

$$D_i^- = \sqrt[m]{\sum_{j=1}^m \square} \quad i= 1, \dots, n \quad (6)$$

Step 5: The relative closeness of each alternative to the ideal solution is calculated. The relative closeness of the alternative A_i regarding to A^+ is depicted as

$$RC_i = \frac{D_i^-}{D_i^+ + D_i^-}, \quad i= 1, \dots, n \quad (7)$$

Step 6: The alternatives according to the relative closeness to the ideal solution are ranked. The bigger the RC_i the better alternative A_i . The best alternative is the one which has the greatest relative closeness to the ideal solution.

Empirical Findings and Discussion

In this study, we compiled data for seven criteria that determine the human capital values of a total of fourteen countries. The data in question, which are the elements of the decision matrix that constitutes the first step of the analysis, are presented in Table 2.

Table 2

Data determining human capital

Countries/Criteria	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
China	7.80	6.0	77.0	535.13	4.5	69.0	65.0
India	6.00	28.0	70.0	63.75	5.3	48.0	41.0
Russia	10.70	5.0	73.0	653.42	4.5	62.0	83.0
Brazil	7.58	13.0	76.0	853.39	3.5	63.0	74.0
Mexico	8.60	12.0	75.0	540.37	3.5	60.0	70.0
Turkey	7.60	9.0	78.0	396.47	14.0	53.0	74.0
Indonesia	7.98	20.0	72.0	120.12	3.6	68.0	48.0
Germany	14.13	3.0	81.0	5440.25	3.1	62.0	88.0
USA	13.41	6.0	79.0	10921.01	3.7	62.0	89.0
England	13.16	4.0	81.0	4312.89	3.7	63.0	93.0
Canada	13.8	4.0	82.0	5048.37	5.7	66.0	97.0

France	11.35	3.0	83.0	4491.74	8.4	55.0	83.0
Italy	10.16	3.0	83.0	2905.5	9.9	50.0	76.0
Japan	12.80	2.0	84.0	4360.47	2.4	62.0	93.0

When the data in Table 2 regarding the mean years of schooling, which is one of the determinants of human capital, are examined, it is seen that the longest education periods are in Germany, Canada, USA and England, and the shortest education periods are in India, Brazil, Turkey and China. The countries with the highest amount of current health expenditure per capita are USA, Germany and Canada, respectively, and the countries with the lowest expenditure levels are India, Indonesia and Turkey. According to the data in the table, the countries with the highest mortality rate of infants are India, Indonesia, Brazil and Mexico, while the countries with the lowest are Japan, Italy, France and Germany. Turkey is the 5th country with the highest rate in this variable ranking. Japan, France and Italy are the countries with the longest life expectancy at birth, while India, Indonesia and Russia are the shortest. Turkey, on the other hand, was in the middle in this ranking. While Turkey, Italy and France have the highest rates of unemployment, these rates are the lowest in Japan, Germany and Mexico.

In this study, before applying the TOPSIS method, weights were determined for the criteria by using the Entropy weighting method, one of the objective weighting methods. The findings obtained as a result of the Entropy method are as in Table 3.

Table 3

Entropy method findings

Countries/Criteria	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
China	-0.157	-0.151	-0.187	-0.057	-0.168	-0.205	-0.170
India	-0.132	-0.341	-0.176	-0.010	-0.186	-0.163	-0.125
Russia	-0.192	-0.134	-0.181	-0.066	-0.168	-0.192	-0.198
Brazil	-0.154	-0.243	-0.185	-0.081	-0.142	-0.194	-0.184
Mexico	-0.167	-0.232	-0.184	-0.057	-0.142	-0.188	-0.178
Turkey	-0.154	-0.196	-0.188	-0.045	-0.312	-0.174	-0.184
Indonesia	-0.160	-0.301	-0.179	-0.017	-0.145	-0.203	-0.139
Germany	-0.227	-0.093	-0.193	-0.269	-0.131	-0.192	-0.205
USA	-0.220	-0.151	-0.190	-0.353	-0.147	-0.192	-0.206

England	-0.218	-0.115	-0.193	-0.238	-0.147	-0.194	-0.212
Canada	-0.224	-0.115	-0.194	-0.259	-0.195	-0.199	-0.217
France	-0.199	-0.093	-0.196	-0.243	-0.244	-0.178	-0.198
Italy	-0.186	-0.093	-0.196	-0.189	-0.266	-0.168	-0.187
Japan	-0.214	-0.069	-0.197	-0.239	-0.109	-0.192	-0.212
ej	0.987	0.883	0.999	0.805	0.948	0.998	0.991
dj	0.013	0.117	0.001	0.195	0.052	0.002	0.009
wj	0.033	0.302	0.001	0.501	0.135	0.005	0.023

According to the findings in Table 3, the Entropy method gave the highest weight to the current health expenditure per capita criterion and the lowest weight to life expectancy at birth. The criterion of current health expenditure per capita with the highest weight was followed by the criteria of the mortality rate of infants, unemployment total, mean years of schooling, individual using the Internet, labor force participation rate, and life expectancy at birth, respectively. Therefore, the most important criterion in the ranking to be made with the TOPSIS method will be the criterion of current health expenditure per capita and the least important criterion will be the criterion of life expectancy at birth. The matrix and positive and negative ideal solution values obtained as a result of the normalization and standardization of the decision matrix created in the first stage of the TOPSIS method are given in Table 4 after the criterion weights are determined.

Table 4

Weighted normalized matrix and positive and negative ideal solution values

Countries/ Criteria	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
China	0.00643	0.04523	0.00287	6.69235	0.01512	0.00903	0.03760
India	0.00495	0.21108	0.00261	0.79726	0.01780	0.00628	0.02372
Russia	0.00882	0.03769	0.00272	8.17169	0.01512	0.00812	0.04802
Brazil	0.00625	0.09800	0.00283	10.67252	0.01176	0.00825	0.04281
Mexico	0.00709	0.09046	0.00280	6.75788	0.01176	0.00785	0.04050
Turkey	0.00627	0.06785	0.00291	4.95826	0.04703	0.00694	0.04281
Indonesia	0.00658	0.15077	0.00268	1.50222	0.01209	0.00890	0.02777
Germany	0.01165	0.02262	0.00302	68.03591	0.01041	0.00812	0.05091
USA	0.01106	0.04523	0.00294	136.57845	0.01243	0.00812	0.05149

England	0.01085	0.03015	0.00302	53.93712	0.01243	0.00825	0.05380
Canada	0.01138	0.03015	0.00306	63.13505	0.01915	0.00864	0.05612
France	0.00936	0.02262	0.00309	56.17382	0.02822	0.00720	0.04802
Italy	0.00838	0.02262	0.00309	36.33626	0.03326	0.00654	0.04397
Japan	0.01055	0.01508	0.00313	54.53216	0.00806	0.00812	0.05380
A+	0.01165	0.01508	0.00313	136.57845	0.00806	0.00903	0.05612
A-	0.00495	0.21108	0.00261	0.79726	0.04703	0.00628	0.02372

Among the values in Table 4, it would be appropriate to comment on a few criteria that were given the highest weight as a result of Entropy method calculations, since they affect the ranking obtained as a result of the TOPSIS method. In this context, considering the current health expenditure per capita criterion, USA represents the positive ideal solution value and India represents the negative ideal solution value. Therefore, in terms of this criterion, USA is the country with the highest performance and India is the country with the lowest. Turkey is in the 3rd place from the last with 4,958265 points. The country with the best performance in terms of mortality rate of infants was Japan and the country with the lowest performance was India. Turkey is in the 5th place from the bottom in this ranking. In terms of total unemployment, Japan is the best performing country and Turkey is the lowest performing country. When the mean years of schooling criterion is taken into account, Germany represents the positive ideal solution value and India represents the negative ideal solution value. In terms of this criterion, while Germany is the country with the highest performance and India is the country with the lowest, it is observed that Turkey ranks 3rd from the bottom with a score of 0.00627. The ranking of the countries in terms of the criteria taken into consideration is given in Table 5 as a result of the findings obtained using TOPSIS method.

Table 5

Si*, Si- and Ci+ values and ranking

Countries	Ranking	Si*	Si-	Ci*
USA	1	0.03084	135.78130	0.99977
Germany	2	68.54253	67.23893	0.49520
Canada	3	73.44340	62.33807	0.45911
France	4	80.40463	55.37689	0.40784
Japan	5	82.04629	53.73528	0.39575

England	6	82.64133	53.14019	0.39137
Italy	7	100.24219	35.53951	0.26174
Brazil	8	125.90596	9.87599	0.07273
Russia	9	128.40676	7.37658	0.05433
Mexico	10	129.82059	5.96197	0.04391
China	11	129.88610	5.89753	0.04343
Turkey	12	131.62020	4.16351	0.03066
Indonesia	13	135.07629	0.70842	0.00522
India	14	135.78133	0.02922	0.00022

In Table 5, the distances to the positive and negative ideal points and the relative closeness values to the ideal solution are given for the countries. In addition, countries are ranked according to their relative closeness values to the ideal solution. When these values are examined, it is seen that the country in the best situation in terms of human capital performance is the USA, followed by Germany, Canada, and France. It has been determined that the countries with the lowest performance are India, Indonesia, Turkey, and China, respectively. High levels of current health expenditure per capita, low levels of the mortality rate of infants, and unemployment total contributed positively to the effective performance of the countries. It has been determined that the G-7 countries are at the top of the ranking, as expected, while the E-7 countries are located in the lower ranks. In order to investigate the accuracy of the ranking made with the TOPSIS method, the comparison with the ranking made according to the HDI² score is given in Table 6.

Table 6

TOPSIS and HDI ranking

Countries	TOPSIS	HDI	
	Rank	Index	Rank
China	11	0.761	12
India	14	0.645	14
Russia	9	0.824	8
Brazil	8	0.765	11
Mexico	10	0.779	10

2 The United Nations Development Program emphasizes with HDI that “people and their abilities should be the ultimate criterion, not economic growth alone, to evaluate a country’s development” (UNDP, 2019).

Turkey	12	0.82	9
Indonesia	13	0.718	13
Germany	2	0.947	1
USA	1	0.926	4
England	6	0.932	2
Canada	3	0.929	3
France	4	0.901	6
Italy	7	0.892	7
Japan	5	0.919	5
Spearman rho	0.890	p_value	0.000

In Table 6, the results of Spearman’s rank correlation analysis performed to determine the relationship between these two rankings are also presented. When these results are examined, it is seen that Spearman’s rank correlation coefficient was calculated as 0.890 and it was statistically significant. These values indicate that there is a strong positive correlation between ranking using the TOPSIS method and ranking based on HDI scores. The findings can be interpreted as the ranking made is consistent with the HDI ranking.

These results from the pre-findings of the study are consistent with previous empirical studies. For instance, in their study, Sieng and Yussof (2015) state that Malaysia’s human capital performance is at the same level as that of middle-developed Asian countries, but it is important to invest in human capital in order to close the gap with developed countries. Pietrzak and Balcerzak (2016) concluded that the effect of human capital quality on Total Factor Productivity in Central European countries is positive, especially in new member countries. Similarly, Masum et al. (2019) indicate that human capital plays a significant role in the field of economic growth. They also state that it is very important for developing countries to make progress, especially in human capital and knowledge-based economy.

In this study, as a result of the analysis made in terms of HDI, which is accepted as an important indicator of development with HCI, it is concluded that the performance of HCI is in line with HDI and that the performance of E7 countries is lower than that of G7 countries. In this direction, it can be said that it may be important for emerging economies to invest in human capital to increase the level of welfare.

Conclusions

The importance of human capital investments is recognized by everyone. On the other hand, economic growth alone is not enough to increase the welfare level of a society. Since the priority of states is social benefit and welfare, the importance of investing on individual citizens is increasing. In this research, human capital data of fourteen E-7 and G-7 member countries for 2019 were analyzed with the TOPSIS method. Within the scope of the analysis, seven variables known to determine human capital were taken into account as decision criteria and a performance ranking was tried to be made for the related countries. From the results of the analysis, it was determined that the country with the highest human capital performance was USA, and the lowest country was India. It has been understood that Germany, Canada and France are the countries with high performance, while Indonesia, Turkey and China are among the countries with the lowest performance. In addition, as a result of the investigation of the relationship between the ranking made by the TOPSIS method and the HDI ranking, it was determined that the rankings overlapped with each other in accordance with the expectation.

In line with the results obtained, it is possible to say that countries that are successful in terms of human capital performance have the same performance in terms of development levels. Germany, England, Canada, USA, and Japan are in the top 5 places in the HDI ranking, while India, Indonesia, China, Brazil and Mexico are in the last 5 places, and Turkey followed Mexico. However, although many of these countries have a problem of lack of financing, sometimes their political priorities may change. As Tsauri (2018) also stated in his study, the investments of emerging economies in the fields of frastructural development, financial development, trade openness and Foreign Direct investment can also contribute to human development. However, human capital accumulation, which has been hard-won in many economies, is at risk of erosion due to the COVID-19 pandemic. This situation adversely affects especially the poor and vulnerable nations. It is important to take urgent measures in this area. Policy measures in the fields of health, education and social protection can enable today's generation to overcome the difficulties of the past (Worldbank, 2020). Emerging economies should review and intensify their human capital policies, priority should be given to the human within the framework of social state responsibility, and they should be conscious that economic growth without improving the living standards of the poorest people means little.

Declaration

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The authors declared that this study has received no financial support.

The authors contributed equally to the study

References

Acemoglu D. (2012). What does human capital do? A review of Goldin and Katz's *The race between education and technology*[J]. *Journal of Economic Literature*, 50(2), 426-463.

Amany, E. and Ayomikun, I. (2021). Crowdwork as an elevator of human capital. A sustainable human development perspective. *Scandinavian Journal of Information Systems*, 33(2), 103-136.

Anyanwu, J. C. and Erhijakpor, A. E. O. (2009). Health expenditures and health outcomes in Africa. *African Development Review*, 21(2), 400-433.

Barua S. (2021). Human capital, economic growth, and sustainable development goals: An evaluation of emerging economies. In: Shahbaz M., Mubarik M.S., Mahmood T. (Eds.) *The Dynamics of Intellectual Capital in Current Era*. Singapore: Springer.

Barro, R.J. and Lee, J.W. (1996). International measures of schooling years and schooling quality. *The American Economic Review*, 86(2), 218-223.

Bloom, D. E and Canning, D. (2003). Health as human capital and its impact on economic performance. *The Geneva Papers on Risk and Insurance*. 28(2), 304-315.

Blundell, R., Dearden, L., Meghir, C. and Sianesi, B. (1999). Human capital investment: the returns from education and training to the individual, the firm and the economy. *Fiscal Studies*, 20(1), 1-23.

Benhabib, J. and Spiegel, M. M. (1994). The role of human capital in economic development evidence from aggregate cross-country data.

Journal of Monetary Economics, 34(2).143-173.

Baker, A. (2008). The group of seven. *New Political Economy*, 13(1), 103-115.

Balcerzak, A.P. and Pietrzak, M.P. (2016). TOPSIS analysis of changes of quality of human capital in european union countries. In I. Simberova, O. Zizlavsky and F. Milichovsky (Eds.). *ICEM 2016 International Scientific Conference Economics and Management. Smart and Efficient Economy: Preparation for Future Innovative Economy* (pp. 80-85). 21 International Scientific Conference. Proceedings of Selected Papers. Brno.

Chiu, W.H. (1998). Income inequality, human capital accumulation and economic performance. *The Economic Journal*, 108(446), 44–59.

Chou, Y.-C., Yen, H.-Y., Dang, V. T. and Sun, C.-C. (2019). Assessing the human resource in science and technology for Asian Countries: Application of fuzzy ahp and fuzzy topsis. *Symmetry*, 11(251), 1-16.

Dakhli, M. and Clercq, D. D. (2004). Human capital, social capital, and innovation: a multi-country study. *Entrepreneurship and Regional Development*, 16(2), 107-128.

Dilek, Ş. (2018). G7 zirvesinde çatırdayan batı ittifakı. *SETA Perspektif*, 202, 1-5.

Fleisher, B. M.; Haizhen, L., and Zhao, M. Q. (2008). Human capital, economic growth, and regional inequality in China. IZA Discussion Papers, No. 3576, Institute for the Study of Labor (IZA), Bonn, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:101:1-2008071112>.

Gamerschlag, R. and Moeller, K. (2011). The positive effects of human capital reporting. *Corporate Reputation Review*, 14(2), 145–155.

Hung, Chia C., Chen and Liang H. (2009). A fuzzy topsis decision making model with entropy weight under intuitionistic fuzzy environment, Proceedings of the International Multi Conference of Engineers and Computer Scientists, Vol. 1, IMECS 2009, March 18 - 20, Hong Kong.

Hwang, C.L. and Yoon, K. (1981). Multiple attribute decision making: methods and applications: A state-of-the-art survey. New York: Springer-Verlag

Jahanshahloo, G. R., Lotfi, F. H., and Izadikhah, M. (2006). An algorithmic method to extend topsis for decision-making problems with interval data. *Applied Mathematics and Computation*, 175(2), 1375-1384.

Karbasian, M., Khayambashi, B. and Tavakoli, M. M. (2016). Performance evaluation of education system with human capital approach by data envelopment analysis and topsis-with a case study. *International Journal of Management in Education*, 10(4), 414-432.

Kowal, J., and Roztockki, N. (2013). Information and communication technology management for global competitiveness and economic growth in emerging economies. *The Electronic Journal of Information Systems in Developing Countries*, 57, 1-12.

Lee, J.-W., (2001). Education for technology readiness: prospects for developing countries. *Journal of Human Development* 2(1), 115-151.

Lee, J.-W., and Francisco, R. (2012). Human capital accumulation in emerging Asia, 1970-2030. *Japan and the World Economy*, 24(2), 76-86.

Lund Vinding, A. (2006). Absorptive capacity and innovative performance: A human capital approach. *Economics of Innovation and New Technology*, 15(4-5), 507-517.

Masca, M. (2019). A comparison of Turkey's human capital stock with some selected mena countries by topsis method. *International Journal of Business and Economic Affairs*, 4(1), 21-30.

Masum, A. K. M., Karim, A.N.M. R., Bin Al Abid, F., Islam, S. and Anas, M. (2019). A New hybrid ahp-topsis method for ranking human capital indicators by normalized decision matrix. *Journal of Computer Science*, 15(12), 1746-1751.

Matei, A. and Ceche, R. (2018). Assessment of human capital and development. Contributions from Structural Funds, Proceedings of the 5-th ACADEMOS Conference, 226-231.

Mehrotra, S. (2005). Human capital or human development? Search for a knowledge paradigm for education and development. *Economic and Political Weekly*, 40(4), 300-306.

Nafukho, F. M., Hairston, N., and Brooks, K. (2004). Human capital theory: Implications for human resource development. *Human Resource Development International*, 7(4), 545-551.

Pietrzak, M. B. and Balcerzak, A. P (2016). Quality of Human Capital and Total Factor Productivity in New EU Member States. In T. Loster and T. Pavelka (Eds.), *The 10th International Days of Statistics and Economics Conference Proceedings* (pp. 1492-1501). September 8-10, 2016. Prague:

Libuse Macakova, Melandrium.

PWC (2015). The World in 2050 Will the shift in globaleconomic power continue? Access date: 28.03.2023, <https://www.pwc.com/gx/en/issues/the-economy/assets/world-in-2050-february-2015.pdf>.

Sarwar, A., Khan, M. A., Sarwar, Z. and Khan, W. (2021). Financial development, human capital and its impact on economic growth of emerging countries, *Asian Journal of Economics and Banking*, 5(1), 86-100.

Schultz, T. W. (1993). The economic importance of human capital in modernization. *Education Economics*, 1(1),13-19.

Sieng, L.W. and Yussof, I. (2015). Comparative study of Malaysia human capital with selected ASEAN and developed countries: A fuzzy topsis method. *Malaysia Journal of Society and Space*, 11(6), 11- 22.

Tavakoli, M. M., Esfahani, A. N. and Shirouyehzad, H. (2013). Ranking organisational units with a human capital management approach using fuzzy topsis: A case study. *International Journal of Services and Operations Management*, 16(2), 205 – 224.

Tsaurai, K. (2018). Investigating the determinants of human capital development in emerging markets. *International Journal of Education Economics and Development*, 9(2), 172- 181.

UNDP (2019). Human Development Reports, Access date: 20.02.2023, <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>.

Wang, Y. M., and Elhag, T. M. S. (2006). Fuzzy topsis method based on alpha level sets with an application to bridge risk assessment. *Expert Systems with Applications*, 31(2), 309-319.

Wibowo, M.G. (2019). Human capital relation with welfare in Indonesia and Asean Countries. *Economics Development Analysis Journal*, 8(1), 81-93.

World Economic Forum (2015). The Human Capital Report 2015, Access date: 18.02.2023, https://www3.weforum.org/docs/WEF_Human_Capital_Report_2015.pdf.

World Bank. (2020). The Human Capital Index 2020 Update: Human Capital in the Time of COVID-19. World Bank, Washington, DC. Access date: 16.03.2023, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/34432>
License: CC BY 3.0 IGO

Zapata-Cantu, L. (2021). Boosting innovation in emerging markets: the moderating role of human capital. *International Journal of Emerging Markets*, 16(3), 604-624.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Sol Popülizmin Avrupa'daki Geleceği: Podemos ve Syriza Bağlamında Bir İnceleme

*The Future of Left Populism in Europe: An Examination in
the Context of Podemos and Syriza*

Özet

Bu çalışma, sol popülizmin merkez Avrupa'ya sirayetini Yunanistan ve İspanya özelinde, Podemos ve Syriza hükümetleri bağlamında incelemektedir. Bu doğrultuda çalışma, tarihsel süreçte sol popülizmin iki ülkede yükselişe geçtiği ve ardından iktidarı kaybetme ile sonuçlanan süreci ele almakta, bu bağlamda sol popülizmin başarısızlığının sebeplerini sorgulamaktadır. Bu çerçevede çalışma Podemos ve Syriza'nın İspanya ve Yunanistan'da başarıya ulaşan ve kısa bir süre sonra ise düşüşe geçmesine neden olan politikalarını incelemektedir. Çalışmanın temel amacı, sol popülizmin vadettiği politikaların gerçekleştirilmesinde, partilerin iktidara geçmesi durumunda başarılı olup olmadıkları sorusunu ve dolayısıyla Avrupa'da sol popülizmin geleceğini Podemos ve Syriza örnekleri üzerinden incelemektir. Avrupa'da önemli etkilere sahip 2008 ekonomik krizinin gerek İspanya gerekse Yunanistan siyasal sistemlerinde sol popülizme hızlı bir ivme kazandırdığı görülmekle birlikte, mevcut siyasal yapıya bakıldığında iki ülkede de sol popülizmin etkisini kaybetmeye başladığı ortadadır. İspanya ve Yunanistan'da sol popülist parti ve liderlerin vadettiği ekonomik iyileşme gerçekleşmemiş, bu başarısızlık sol popülizmin yarattığı momentumun kaybolmasına neden olmuştur. Bu kapsamda çalışma, sağ popülizmin etkinliğini koruduğu Avrupa'da sol popülizmin popülerliğini kaybettiği, bununla birlikte halihazırda yaşanan ekonomik problemlerin sürmesi halinde eski etkinliğine dönme olasılığının da bulunduğu sonucuna varmıştır.

Anahtar Kelimeler: Podemos, Syriza, Sol-Popülizm, Avrupa

Abstract

This study examines the spread of left populism to central Europe in the

Vildan MEYDAN

Arş. Gör. Dr.,
Hitit Üniversitesi, İktisat Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü.
vildanercan1@gmail.com
ORCID : 0000-0001-8835-3465

Cilt / Issue: 11(2) 815-839
Geliş Tarihi: 27.07.2023
Kabul Tarihi: 18.01.2024

Atf: Meydan, V. (2024). Sol
Popülizmin Avrupa'daki geleceği:
Podemos ve Syriza bağlamında bir
inceleme *Tesam Akademi Dergisi*,
11(2), 815-839. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1211827>.

context of the Podemos and Syriza governments in Greece and Spain. In this regard, the study examines the historical process in which left populism rose in two countries and subsequently resulted in the loss of power, and in this context, questions the reasons for the failure of left populism. In this context, the study examines the policies of Podemos and Syriza, which were successful in Spain and Greece and caused their decline after a short time. The main purpose of the study is to examine the question of whether parties are successful in realizing the policies promised by left-wing populism if they come to power, and therefore the future of left-wing populism in Europe through the examples of Podemos and Syriza. Although it is seen that the 2008 economic crisis, which had significant effects in Europe, gave a rapid acceleration to left populism in the political systems of both Spain and Greece, when looking at the current political structure, it is obvious that left populism has begun to lose its influence in both countries. The economic recovery promised by left populist parties and leaders in Spain and Greece did not materialize, and this failure caused the momentum created by left populism to disappear. In this context, the study concluded that left-wing populism has lost its popularity in Europe, where right-wing populism maintains its effectiveness, but there is a possibility of returning to its former effectiveness if the current economic problems continue.

Keywords: Podemos, Syriza, Left Wing Populism, Europe

Extended Abstract

Although Podemos and Syriza are left wing populist parties in different countries, they draw attention in terms of the similarity of the processes they went through in their countries. So much so that both parties attracted attention with the left populist discourses they adopted as of their establishments, and caught the trend of increasing their votes in a short time. When we look at it, it is seen that the period when both Podemos and Syriza started to stand out in central Europe paralleled the 2008 economic crisis process.

The most important movement that paved the way for the formation of Podemos in Spain was the 15M movement, which protested the 2008 economic crisis. The 15M movement, which criticizes not only economic problems but also the political system, was embodied in Spanish politics with Podemos. In addition to the economic problems, the party used a critical discourse against the political elite that has become chronic in the country, and presented the Podemos party as a solution to the problems in the country. This assertive output of Podemos was also reflected in the elections, making it the third largest party in the parliament in a

short time. Iglesias' charismatic authority also played a big part in all this success.

A similar success to Podemos in Spain was achieved by Syriza in Greece, and Greece joined the public criticizing the unsuccessful performance of their administrations during the 2008 economic crisis. As a matter of fact, Greece is one of the European countries most affected by the crisis and had to get help from the IMF. In all this political atmosphere, Syriza achieved a significant rise in a short time despite its establishment in 2004, and the left populist discourses it used were effective in this rise. So much so that Syriza promised the economic recovery of the disadvantaged majority against the wealth and prosperity of the elite in the country.

However, the failure of the two parties came to light when they came to power. Syriza's success, which peaked when it came to power in 2015, declined at the same rate, resulting in defeat in the 2019 and 2023 elections. Likewise, Podemos displayed an unsuccessful administration as a partner in the coalition established with the Labor Party in 2019, and this process resulted in the resignation of party leader Iglesias.

While poor economic management policies, such as the large budget allocated to the military, were instrumental in Podemos's failure, Syriza also failed expectations of an alternative exit for an economic recovery when it resorted to an international debt bailout package shortly after taking office. The examples of Podemos and Syriza show that the power of discourse and charismatic authority alone are not enough for left populist parties to be successful, but rather an effective and planned administration is required to achieve the promised economic recovery. On the other hand, it is seen that left populist parties tend to use this whole process as a tool to come to power by touching the sensitive points of the society and using populist discourses rather than effective economic management.

This rapid decline of Syriza and Podemos brings to mind the question of what the future of left populism will be in Europe. It seems that the momentum gained by left populism between 2012 and 2018 is largely a reflection of the 2008 economic crisis, and the emphasis of the people's troubles at that time with a strong populist discourse brought about a rapid increase in the votes of these parties in the country where they are located in the following elections. However, the fact that the promises were far from being implemented and the people's expectations remained largely unfulfilled in the past period caused the left populist

parties to lose the momentum they had rapidly gained. On the other hand, another point that draws attention is that, contrary to left-wing populism, right-wing populism is evident, as seen in the examples of Hungary and the Netherlands.

Based on all these points, it can be seen that left-wing populist parties show an equally rapid rise and fall, in other words, they "go out like a straw flame". Therefore, one of the main findings of the study is that left-wing populism has lost its effectiveness in Europe, where right-wing populism continues to dominate, but there is a possibility of returning to its former effectiveness due to the economic problems.

Popülizm Tanımı ve Sağ Popülizm-Sol Popülizm Ayrımı

Her geçen gün gerek basında, gerekse akademik literatürde daha sık söz edilmesine rağmen, popülizm kavramına dair net bir tanımdan söz edilmesi oldukça zordur. Genel olarak popülizmi demokratik değerler üzerinde yükselen, belirli bir düşman inşasını öngören, anayasal liberalizm karşıtı bir siyasi duruş olarak nitelendirmek mümkündür. Pappas'ın tanımı ile belirtmek gerekirse, popülizm, kısa vadede demokratik olabilir, fakat liberal değildir. Bu doğrultuda Pappas, demokrasilerde popülizmin, siyasal liberalizm karşıtı olduğunu şu üç karakteristik ile ifade eder: toplumun temel olarak iki sınıfa bölünmesi, ara bulucu ve ılımlı politikadan ziyade kutuplaştırıcı politikanın önde tutulması, kişisel olmayan kurumlar ve hukukun üstünlüğünden ziyade kişisel otoritenin tercih edilmesi (Pappas, 2013, ss. 2-3).

Canovan'a göre popülizm temel olarak; gücün kurulu yapısı ve toplumun baskın fikir ve değerlerine karşılık halka başvurudur (Canovan, 1999, s.3). Popülizmde toplumun homojen ve düşman iki sınıfa bölünmesi, temel olarak "saf halkın", "yozlaşmış elitlerden" ayrılığını ve siyasetin de halkın genel iradesinin bir ifadesi olması gerektiğini ifade eder (Mudde, 2004, s. 543). Dolayısıyla popülizmin temel olarak, halkın genel iradesi fikrine ağırlık vererek gücü tekrar halka vermeyi amaçlamaktadır. Halk ve elit arasındaki düşmanca ayrılığın bir sebebi ise elitlerin kendi çıkarlarını daima ön planda tuttukları düşüncesidir. Dolayısıyla "söylem", popülizmin güç kaynağını oluşturmaktadır. Çünkü halkta oluşan bu sınıfsal ayrım, çoğu oranda söylem üzerinden şekillendirilmektedir.

Popülizmde temel olarak toplumun kutuplaştırılması, bir düşman inşası açısından oldukça önemlidir. Bu kutuplaştırma iyi-kötü, ezen-ezilen, sömüren-sömürülen gibi farklı tiplerde olabilir. Temel olarak popülizmin bu kutuplaştırma üzerinden güçlenmesinde, demokrasinin temel düşüncelerinin inkârının yattığı söylenebilir. Zira popülizm; hukukun üstünlüğü, bireylerin eşit ve özgür insanlar olması gibi demokratik düşünceleri ikinci planda tutar. Popülizmde daha çok karizmatik otoritenin önemli olduğu söylenebilir.

Kurumların reddedilmesi karizmatik liderler ortaya çıkarır ki bu durum popülizmin önemli bir parçasıdır. Bu tarz liderlik ise, taraftarların bir arada tutulması ve ortak bir kimlik oluşturmayı sağlaması sebebiyle öne çıkmaktadır (Zarzajelos, 2016, s. 186). Aksi durumda popülist partinin başarısı da oldukça zor olacaktır. Karizmatik otoritenin partideki yadsınamaz önemi, Weber tarafından da belirtilmiştir. Nitekim Weber, karizmatik liderlerin etkili olduğu partilerde, liderin demagojik yönünün,

seçimler sırasında partilerinin oylarının artmasını sağlayacağı ve bu sayede partiye güç kazandıracığı beklentisinin olduğunu belirtmektedir. (Weber, 1946, s. 103) Karizmatik otorite ayrıca, popülizmin toplumda yaratmış olduğu bölünmelerin sağlanması yönünde önemli bir araç olacaktır.

Popülizmin tanımı ve genel özelliklerinden sonra, sağ ve sol popülizm ayrımını yapmak gerekmektedir. Sağ ve sol popülizmde belirleyici olan temel ayrım, halkın karşısında bulunan sınıfın niteliğidir. Sağ popülizm, daha çok halkın temsilini amaçlarken halkı sürekli olarak dost-düşman karşıtlığı temelinde tanımlamakta; dolayısıyla toplum, halk ve düşmanları (göçmenler, yabancılar, elitler vs.) şeklinde inşa edilirken, temsil siyaset noktasında bu halkın isteklerinin dile getirilmesi, yansıtılması ya da inşa edilmesi amaçlanmaktadır. (Yılmaz, 2017, s. 45) Öte yandan sol popülizm ise halkı daha çok çalışan sınıfın burjuvazi eliti tarafından sömürülmesi gibi sosyoekonomik açıdan tanımlamaktadır. Sağ popülizmin ise, sol popülizm aksine halkı tanımlarken etnik milli kimliğini kullanmaktadır (Abts ve Rummens, 2007, s. 409). Dolayısıyla sağ popülizmin söylemlerinde sıkça göçmenler, azınlıklar gibi konulara odaklanıldığı görülürken sol popülizmde zengin, oligark ya da global kapitalistlerin karşısında yer aldığı görülmektedir.

Sol popülist partiler, halkı daha çok ekonomik sınıf temelinde tanımlama yoluna giderken, sağ popülist partiler ise kültürel, milliyetçi temelde tanımlamayı tercih etmektedir. Dolayısıyla sol popülist partiler ekonomik temelli eleştirilerde bulunmakla birlikte proletarya sınıfından olan halkı sömüren kapitalistlerden koruma amacı taşımaktadır. Sağ popülist partiler ise, milliyetçiliği öne çıkarmakta ve “milleti diğerlerinden koruma” amacı taşımaktadır. Dolayısıyla sol popülizm, sağ popülizme nazaran daha az dışlayıcı, ya da bir diğer deyişle daha kapsayıcı bir görüntü çizmektedir (Huber ve Schimpf, 2017, s. 148).

Popülizm-Demokrasi İlişkisi Tartışmaları

Popülizmin tanımından sonra popülizm ile demokrasi arasındaki ilişki de başka bir tartışma konusu oluşturmaktadır. Nitekim Urbinati, popülizmdeki iyi ile kötü ayrımının, Aristo tarafından Antik Yunan üzerinde örneklendirildiğini belirtmektedir. Buna göre Cleisthenes bir elit olmasına rağmen iyi bir demagog olarak tiranlığın yıkılmasının ardından Atina'ya daha demokratik bir anayasa vermiştir. Bunun tersine Peisistratus ise halkın güçlü bir destekleyicisi ününe sahip görünerek asil tiran olma maskesini gizlemektedir. Bu noktada Peisistratus ekonomik sıkıntılar ve sosyal hoşnutsuzluğun bulunduğu demokratik bir toplumda

ortaya çıkan popülist bir liderin klasik bir örneğini oluşturmaktadır. (Urbinati, 1998, s. 112)

Urbinati'nin demokrasi ve popülizm ilişkisi üzerine belirttiği diğer önemli fikri ise popülizmin demokratik ya da yarı demokratik bir toplumda ortaya çıkması halinde, toplumu anti demokratik hale getireceği fikridir. Urbinati bu noktada Batı Avrupa'nın iyi bir örnek oluşturduğunu belirtmiş, popülizmin sadece ortaya çıktığı toplumun demokratik olmaması durumunda demokratik bir rol oynayacağını belirtmiştir. (1998, s. 113) Popülist partiler, iktidara gelirken demokratik kurumların avantajlarından oldukça faydalanmaktadırlar. Fakat seçim kazanmış olmaları, siyasal projelerine otomatik olarak demokratik meşruiyet kazandırmamaktadır. Nitekim seçimleri dürüst yollar ile kazanmış olsalar bile, seçim sonrası direkt olarak muhaliflere karşı, sözde halk adına, demokrasinin kurumsal mekanizmaları ile uğraşmaya başlarlar. Kısacası popülizm, demokrasiyi tahrif eder. (Müller, 2000 ss. 74-75)

Demokrasi ve popülizm arasındaki ilişkiye bir diğer açıdan yorum, Mouffe'un demokrasi tanımından hareketle yapılabilir. Mouffe demokrasiyi iki yönlü olarak tanımlamıştır: bir yanda hukukun üstünlüğü, insan hakları gibi özelliklerinin öne çıktığı liberal yönü; diğer tarafta ise temel fikirleri eşitlik, halk egemenliği olan demokratik yönü. (2000 ss. 2-3) Popülizm, bu demokrasi tanımının demokratik yönü ve temel fikirleri ile ilgilenmektedir. Demokrasinin liberal yönünü genelde göz ardı etme eğiliminde olan popülist partiler, liberal demokrasinin bulunduğu bir ülkede iktidara geldiği takdirde doğal olarak demokrasinin liberal yönü için ciddi bir tehdit oluşturacaklardır. Bu nedenle popülist ideolojinin, çoğunluk kuralı ya da referandum gibi demokrasinin doğrudan kalıpları ile ilgilendiği görülmektedir. (Abts ve Rummens, 2007, s. 408)

Popülizm aslında bir pro-demokrasidir, fakat aynı zamanda anti-liberal demokrasidir. Bir taraftan halk egemenliği ve çoğunluk kuralını desteklerken, diğer taraftan çoğulculuğu ve azınlık haklarını reddetme yoluna gider. Avrupa bağlamında ele alındığında ise popülizm, demokratik olmayan liberalizm tarafından oluşturulan problemlere verilen illiberal demokratik yanıtlar olarak tanımlanabilir. (Mudde, 2017, s. 67) Tüm bu noktalardan hareketle popülist demokrasi, demokratiktir; fakat az ya da çok ölçüde illiberaldir. (Pappas, 2013, s. 4)

Popülizmin İspanya ve Yunanistan'da gelişme süreçlerini incelemeden önce popülizm ve illiberalizm arasındaki ilişkinin daha net anlaşılabilmesi için, Fareed Zakaria'nın illiberal demokrasi kavramına da kısaca değinmek yerinde olacaktır. Zakaria, " The Rise of Illiberal Democracy"

isimli makalesinde, Mouffe'un demokrasi tanımında kullandığı ayrıma benzer bir ayırmada bulunmuş; demokrasi ve anayasal liberalizm ayrımını işaret etmiştir. Demokrasiyi eşit ve adil seçimler gibi kavramlarla tanımlarken, anayasal liberalizmi hukukun üstünlüğü, güçler ayrılığı, temel özgürlüklerin korunması olarak tanımlayan Zakaria; demokrasi ve anayasal liberalizmin birleşiminin liberal demokrasiyi işaret ettiğini belirtmektedir. (Zakaria, 1997, s. 22)

Zakaria'nın Illiberal Democracy kavramından hareketle yazarlar popülizm-liberalizm ilişkisine farklı yorumlar getirmişlerdir. Müller, popülizmi "son derece illiberal ve temsili demokrasinin, demokratik olmayan anlayışı" olarak nitelendirirken (2014, s. 484), Mudde ise popülizmin, Zakaria'nın illiberal demokrasi kavramının bir türü olarak nitelendirmektedir. (2004, s. 561) Öte yandan Krastev ise "popülizm antiliberaldir, fakat antidemokratik değildir" görüşünde bulunmuştur. (2007, s. 60) Görüldüğü üzere yazarların tümü popülizmin illiberal olduğunda birleşirken, demokratik olması kısmında görüş ayrılığı yaşamaktadır. (Moffit, 2017, s. 113)

İspanya'da Demokrasiye Geçiş: Öncesi ve Sonrası

İspanya'da demokrasiye geçişi sağlayan en önemli gelişme, 1975 yılında Franco'nun ölümü olup, bu tarihe kadar İspanya'da otoriter rejimin hâkimiyeti bulunmaktadır. Nitekim Franco'nun ölümünden bir yıl sonra geçirilen Siyasal Reform Yasası ile halk egemenliği, genel oy hakkı, siyasal çoğulculuk gibi demokrasi ilkeleriyle Franco dönemine ait kurumların kaldırılması gibi önemli kararlar alınmış, kısacası İspanya'da otoriterlikten demokrasiye geçişin adımı atılmıştır (Edles, 1998, s. 6).

Demokrasi yolundaki bu önemli ilk adımın ardından İspanya, hızla demokrasiye geçişini sürdürmüş, 1977'de ilk demokratik seçimini gerçekleştirmiştir. Seçimlere %79'luk bir oy ile katılım sağlayan İspanya halkı da demokrasiye olan isteklerini böylece kanıtlamışlardır. Ayrıca bu yüksek katılım oranı, ilk seçimin meşruluğunu da artırmıştır. Bunu, 1978 yılında oluşturulan Anayasa izlemiştir (Powell, 2016 ss. 46-48). İspanya için demokratikleşme hareketinin belki de en önemli adımı ise 1986 yılında Avrupa Birliği'ne üye olmasıyla gerçekleşmiştir.

2008 yılında tüm dünyayı etkileyen ekonomik kriz, İspanya'da da olumsuz etkiler yaratmıştır. Kriz sonrası ekonomik düzelmeyi hedefleyen PP hükümeti, krizden yaklaşık 2 yıl sonra kemer sıkma politikalarını uygulamaya koymak durumunda kalmıştır. Fakat kemer sıkma politikası da ekonomide beklenen büyümeyi gerçekleştirilmemiş, aksine işsizlik

oranları yıldan yıla artmaya başlamıştır. 2007 yılında %8 olan işsizlik oranı, 2009 sonunda %19'a 2011 ortasında %20,7'ye ulaşmış, 2014'te ise %25 gibi büyük bir oranı bulmuştur. (Özdemir, 2017, s. 242) İspanya halkı, yaşanan tüm bu ekonomik sıkıntılar sonrasında, uygulanan politikalara karşı tepki göstermeye başlamış, 15 M hareketine giden süreç, bu şekilde başlamıştır.

Podemos'un Oluşumuna Zemin Hazırlayan Süreç: 15 M Hareketi

İspanya 2008 krizinin ardından boğuştuğu ekonomik krizler sonrası kitlelerin tepkisine sahne olmuştur. 15 Mayıs 2011'de Madrid meydanında hükümeti protesto etmeye başlayan kitle, gün geçtikçe büyümüş, ortaya çıktığı tarihin adını alarak 15 M hareketine dönüşmüştür. Mottosu, " Biz politikacı ve bankacıların elindeki mal değiliz" olan 15 M hareketi kapsamında çeşitli suçlamaların ardından Madrid meydanında kamp yapmaya başlayan kitle gittikçe büyümüştür. Hatta bu büyüme bir kartopu etkisi yaratmıştır: daha fazla insanı ve şehri etkilemiş, vatandaş meclisleri kurulmuş, çeşitli komiteler ve çalışma grupları oluşturulmuştur. (Rendules ve Sola, 2018, s. 32)

15 M hareketi aracılığı ile kitleler ekonomik sıkıntıların yanı sıra politik sorunları da dile getirmeye başlamışlardır. Özellikle İspanya'nın iki partili sistemine tepkiler gelmekte, insanlar daha fazla siyasal katılımın gerçekleşmesi, çok partili sistemin genişletilmesi gerektiğinin altını çizmekteydiler. 15 M Hareketi aslında boğulma duygusunun, tükenmekte olan demokrasi ve maddesel yoksullaşmanın dile getirilmesidir. Dolayısıyla çoğunluğun siyasal ve finansal elite karşı konumlanması, siyasal oligarşinin krize dair hesap vermeye çağırılması gibi siyasal bir sağduyu oluşturulması amaçlanmıştır. Hareketin öncüleri, " gerçek bir demokrasi" kurulabilmesi amacıyla demokratik hükümet üzerinde etkili etkin kontrol talep etmekteydiler. (Kioupkiolis, 2016, s. 101) Kısacası 15M Hareketi, muhafazakar bir tepki olarak doğmuştur: vatandaşlar kazanılmış haklarını kaybetmemek için protestolar düzenlemiş, elitlerin hukuk üzerinde konumlanmadığı bir düzen isteğinde bulunmuşlardır. (Errejón ve Mouffe, 2016, s. 73)

15 M Hareketi, genel olarak iki eksende şekillenmektedir: siyasal sistemin eleştirisi (yozlaşma, şeffaflık, duyarlılık vs.) ve ekonomik sistemin eleştirisi: (finans, eşitsizlik, bütçe kısıtlamaları vs.) (Rendueles ve Sola, 2018, s. 33) Dolayısıyla 15M hareketi, hükümetin ekonomik ve siyasal alandaki başarısızlıkları sonucunda halkın tepki ve taleplerinin bir dışavurumu olarak tezahür etmiş olup, zamanla toplumun tüm kesimlerine yayılmış, komite ve çalışma gruplarına ilham olan bir hareket olmuştur.

Bu durumun bir örneğini de Podemos Partisi oluşturmaktadır. Halkın başta ekonomik olmak üzere siyasal elite karşı siyasal haklar konusunda da tepkileri oluşmuş, siyasal ve finansal elit sert şekilde eleştirilmiştir.

2011 yılında halkın gerek ekonomik, gerekse siyasi anlamda yaşadığı memnuniyetsizlik sonucu başlattığı 15M hareketi, aynı yıl yapılan seçimlere de yansımıştır. Nitekim 20 Kasım 2011’de yapılan seçimlerde iktidarın değiştiği görülmüş, PP, PSOE’nin yedi yıllık yönetimine son vermiştir. (Martín ve Urquizu-Sancho,2012, s. 347) İspanya’nın demokrasiye geçişinden beri siyaseti domine eden bu iki parti arasında yaşanan yönetim değişikliği, 15M hareketi ile başlayan tepkileri dindirmemiştir. Nitekim bu hareketin dile getirdiği bir sorun da politik yozlaşma idi. Halk, yıllardır yönetimin iki parti arasında sınırlı kalmasına tepki göstermeye devam etti. Bu durum, Podemos partisinin kuruluşunu da beraberinde getirdi.

2014 yılı Mart ayında kurulan Podemos partisi, anlamı itibariyle de kuruluş sebebinin öne çıkarma amacındadır. “Yapabiliriz” anlamına gelen Podemos Partisi, bu sayede sistemin sorunlarına çözüm bulmayı, en başta sistemdeki ikiliğe problemlere çözüm bulmayı hedeflemektedir. Parti, kurulmasından 4 ay sonrası gibi kısa bir sürede Avrupa Parlamentosu seçimine girmiş olmasına rağmen, %8’lik bir oy alarak Avrupa Parlamentosu’na 5 vekil göndermeyi başarmıştır (Özdemir, 2017, s. 243). İlk seçimlerde elde ettiği ivmeyi diğer seçimlerde de sürdüren Podemos Partisi, Mayıs 2015’teki seçimlere diğer sol partilerle katılmayı tercih etmiştir. Aynı yılın Aralık ayında gerçekleşen genel seçimlerde ise Podemos, iktidardaki PP, ve ardından gelen PSOE partilerinin ardından % 20,66’lık bir oy alarak üçüncü parti olarak büyük bir başarı elde etmiştir. (Medina ve Correa, 2016, s. 414) Podemos’un bu başarısı, demokrasiye geçişinden beri iki partinin domine ettiği İspanya siyasetinin değişmeye başladığının ve iki parti hegemonyasının kırılmaya başladığının göstergesi olmuştur.

Tablo 1

İspanya'daki 2014-2016 yılları arasındaki seçimlerde PP,PSOE,Podemos Partilerinin oy oranları²

Seçimler	PP (People's Party - Halk Partisi)	PSOE (İspanyol Sosyalist İşçi Partisi)	Podemos	Ciudadanos (Citizens)
Avrupa parlamentosu seçimleri (Mayıs 2014)	26.06	23	7.97	3.16
Endülüs Belediye Seçimleri (Mart 2015)	26.76	35.43	14.84	9.28
Bölgesel seçimler – Madrid	33.1	25.44	18.59	12.14
Bölgesel seçimler – Valencia	26.25	20.3	11.23	12.31
Yerel Seçimler – Madrid	34.55	15.28	31.85	11.41
Yerel seçimler – Barcelona	8.7	9.63	25.21	11.05
Yerel seçimler – Valencia	25.71	14.07	9.81	15.38
Yerel seçimler –Seville	33.08	32.14	9.01	9.03
Yerel seçimler – Zaragoza	26.88	18.65	24.57	12.29
Katalonya Seçimleri (Eylül 2015)	8.5	12.74	8.94	17.93

Podemos, parti olarak kurulması ve seçimlerdeki başarısını nasıl kazanmıştır ve bu süreçte hangi politikaları izlemiştir? Bu noktada sol popülist bir parti olan Podemos'un karizmatik liderlik unsurunu hatırı sayılır oranda kullandığını belirtmek gerekir. Nitekim Podemos, medyadaki başarısının önemli bir kısmını Pablo İglesias'ın o dönemde önemli bir TV figürü olarak ortaya çıkmasına borçludur. İglesias, TV'de ortaya koyduğu eleştirel söylemleri ile önemli bir başarı yakalamıştır: çok orijinal olmayan, fakat anlaşılır, etkili, gerçekçi. (Rendueles ve Sola, 2018, s. 34) Nitekim 2014 yılından başlayarak Pablo İglesias çeşitli politik tartışma programlarının düzenli misafiri olmuştur (Garcia, 2016, s. 86). Bu programlar aracılığı ile İglesias, söylemlerinin halk üzerinde etki bırakmasını amaçlamıştır. İglesias'ın medyada yürüttüğü bu strateji,

1 Bkz. Guillermo López García, "A Spanish "Yes, We Can!" Against The Two-Party System, s. The Development Of Political Party Podemos", *Anali*, 13(1), 2016, p. 95

Podemos partisinin yüzü olarak oy veren halkta önemli bir etki bırakması açısından önemli bir noktadır. Bu açıdan Podemos, popülizmin karizmatik otorite unsurunu oldukça etkili kullanmıştır. Diğer bir deyişle medya, özellikle de tv, Podemos'un parti olarak temel argümanlarını halka aktarmaları açısından önemli bir araçtır.

Podemos, İspanya'nın demokrasiye geçişini sağlayan 1978 anayasasını reddetmektedir. Bunu yaparken öne sürdüğü temel argüman ise toplumun çoğu kesiminin üzerinde uzlaşarak oluşturduğu 1978 anayasasının bir reform sonucu olduğu ve ilgili anayasanın, Franco diktatörlüğünün bir devamı olduğudur. Bu argümanını desteklemek için ise Podemos, İspanya'nın Katalonya gibi ayrılıkçı bölgeleri ile yakın ilişkiler geliştirmiştir. (Zarzajelos, 2016, s. 187)

Podemos'un söylemlerinin ana noktası, popülizmin temel unsuru olan toplumun iki kutba bölünmesi üzerinden şekillenmiştir: sosyal çoğunluk ve ayrıcalıklı azınlık arasındaki düşmanlık. Sosyal çoğunluk, halkın yoksulluk çeken ve elitler tarafından işgal edilmiş olan demokrasiden yoksun bırakılmış kısmı iken; toplumun bu çoğunluğu oluşturan kısmının istekleri yalnızca demokratik değil, hükümetin uygulamakta olduğu neo liberal politikalar ve ekonomik krizi de içerir: sosyal koruma, sağlık, eğitim, barınma, adaletsiz borcun iptali, zenginlik politikalarına son verilmesi, halk egemenliğinin yeniden düzenlenmesi (Kioupkiolis, 2016, s. 103). Tüm bunlara ek olarak parti, söyleminin merkezine "halk egemenliğinin yeniden tesisi" vaadini yerleştirmiş ve dezavantajlı durumda olan "la gente" ile yozlaşmış iki partili sistem olarak "la casta" arasında keskin sınırlar inşa etmiştir (Venizelos ve Stavrakakis, 2022, s. 296). Kısacası İspanya'da halkın ve Podemos'un dile getirdiği söylemler sağ popülizm gibi göçmen karşıtlığı ve devletin siyasal politikalarının eleştirilmesi değil, daha ağırlıklı olarak ekonomik problemleri içermektedir. Nitekim 15 M hareketi ve dolayısıyla Podemos'un kurulmasına dek geçirilen sıkıntılı süreç de 2008 krizi başta olmak üzere ekonomik problemlerden kaynaklanmaktadır. Halk, ekonomik gücü elinde tutan eliti eleştirmektedir. Podemos da bu ezilen halk ve sömüren elit ayrılığını ustalıklı kullanmıştır.

Yunanistan: Demokrasinin Konsolidasyonu ve Syriza

Yunanistan'ı yedi senedir yöneten askeri diktatörlük rejimi, eksiklik ve yetersizlikleri nedeniyle Kasım 1973'te Atina'daki Politeknik Okulu öğrencilerinin başlattığı ayaklanma sonucu sarsılmış, 1974'te yıkılmıştır. 23 Haziran 1974'te bir tarafta ordu liderleri, diğer tarafta öne çıkan politikacılar ile yapılan toplantıda kriz görüşülmüş, Konstantin Karamanlis'ten

demokratik aşamaya geçişte yönetimi devralması istenmiştir. (Pappas, 1998 ss.27-28) Böylece 1974 yılı itibari ile Yunanistan'da otoriter rejim yerine demokrasiye geçiş süreci başlamıştır. 8 Aralık 1974'te yapılan referandum ile monarşi kaldırılmış, 11 Haziran 1975 itibari ile yeni anayasa ilan edilmiştir (Grigoriadis, 2018, s. 18). İlan edilen bu anayasa ise çoğu demokratik ve liberal hakkı içeren maddelere sahip olmakla birlikte, demokrasiye geçişinden hemen sonra Yunanistan'da Avrupa Birliği hedefi doğrultusunda çalışmalar da başlamıştır.

1974 yılı itibari ile Yunanistan'da üç kutupta birer parti tarafından temsil edilmekteydi. Sağda Yeni Demokrasi solda Yunan Komünist Partisi ve merkezde ise Center Union - New Forces Party. (Pappas, 2013, s. 7) Merkez partiye ise daha sonra PASOK partisi katılmıştır. Liberal ilkelere sahip olan Karamanlis ve partisi Yeni Demokrasi'nin tersine PASOK, popülist özellikler göstermekteydi. Öyle ki, Papandreou liderliğindeki parti, Yunan toplumunu ayrıcalıksız çoğunluk ile dış ve iç tekelleri temsil eden ayrıcalıklı oligarşiler olarak ikiye ayırmıştı (Mavrogordatos, 1984, s. 160). Merkezdeki partinin başarısızlığını iyi kullanan PASOK, bu boşluğu kısa sürede doldurmuş, kısa sürede Yeni Demokrasi'nin rakibi durumuna gelmiştir. 1981 yılı itibari ile yönetime gelen PASOK partisi, lideri Papandreou'nun karizmatik otoritesini hatırı sayılır şekilde kullanmıştır. Toplumunu ikiye bölmekle beraber Papandreou'nun parti önüne geçen etkisi, sadece 7 yılda partinin oylarını üç katından fazla artırarak iktidara gelmesini sağlamıştır. ³

Papandreou henüz yeni olan Yunan demokrasisinin liberal temellerine saldırmış, meşruluğunu sorgulamış ve hedeflerini reddetmiştir. Karamanlis'in liberal politikasına taban tabana zıt bir politika yürüten Papandreou ayrıca Yeni Demokrasi Partisi ile kesinlikle uyuşmaz bir görüntü çizmekteydi. (Pappas, 2017, s. 10)

Papandreou'nun ölümünün ardından gerek PASOK içerisinde Papandreou'dan sonra gelen isimler tarafından, gerekse Yeni Demokrasi Partisi'nde Karamanlis ardından gelen isimler tarafından liberalleşme adımları atılmıştır. Avrupa Birliği ve NATO üyeliği bağlamında ülkede gerek kurumlar, gerekse ekonomik açıdan bir modernleşme ve liberalleşme hareketleri görülmeye başlanmıştır. Bu bağlamda Papandreou'nun ardından partiye başkanlık yapan Costas Simitis yönetimi altında parti, 1996 ve 2000 yılları arasında iki seçim daha kazanmış, fakat parti içinden Simitis'e partinin popülist yapısına dönülmesi baskısı yapılmıştır. Nitekim

3 Pasok partisi kurulduğu 1974 yılındaki seçimlerde 13,6, 1977 seçimlerinde 25,3 olan oyunu 1981 yılında 48,1'e getirmeyi başarmıştır. Bkz. Mavrogordatos, "The Greek Party System." . p. 157

PASOK, popülist bir parti olarak kalmış ve yozlaşma ve başarısızlık ile birlikte 2004 yılında yönetimi kaybetmesine neden olmuştur (Pappas, 2017, s. 16).

2004 yılında PASOK'un başarısızlığının ardından yönetimi devralan Yeni Demokrasi, Kostas Karamanlis başkanlığı altında, kuruluşuna yön veren liberal ilkelere tamamen zıt şekilde davranarak partinin siyasal liberalist ilkelerini partiden uzaklaştırmış, tamamen popülist bir söylem kullanarak PASOK'un plütokrasisine ve halkın parasını savuran yöneten elite karşı halkı savunacağını belirtmiş, kurumlara saygısız bir tutum sergilemiştir (Pappas, 2014 ss. 35-36). Dolayısıyla gerek PASOK gerekse Yeni Demokrasi Partilerinden zaman zaman liberalleşmeye dönüş adına çeşitli adımlar atılmaya çalışılsa da PASOK Partisi'nin 1981 yılında göreve gelmesinden sonra uzun bir süre boyunca Yunanistan popülizmin etkisi altında kalmıştır. Kısacası 1981 yılından 2009 yılına dek geçen süre boyunca Yunanistan'ın bir popülist demokrasi olduğu söylenebilir. Nitekim bu dönemde gerek iktidar partisi, gerekse muhalefet partisi (Yeni Demokrasi ve PASOK) popülizm etkisi altındadır. Ve bu süreç boyunca Yunanistan'da patronaj ilişkileri hâkimdir (Pappas, 2013, s. 37).

2008 yılında küresel çapta yaşanan ekonomik kriz, tüm Avrupa'yı etkisi altına almış durumda olup, bu krizden en çok etkilenen ülkelerin başında ise Yunanistan gelmektedir. Nitekim bu dönemde borçlarını ödemekte zorlanan ülke, Avrupa Birliği ve IMF gibi kurumlardan yardım almak durumunda kalmıştır. 2004 seçimleri sırasında kurulmuş olan Syriza partisi, 2008 seçimlerinin de etkisiyle oylarını hatırı sayılır miktarda artırmıştır. 2004 yılında 3.3 gibi bir oy oranına sahip olan parti, 2012 yılında 26.9 oy oranı yakalamıştır (Pappas, 2014, s. 100). 2008 krizinde başarısız bir görünüm sergileyen yönetimlerine karşı halkın öfkesi, artan işsizlik oranları, yoksulluk gibi etmenler, Syriza'nın, Avrupa'da ortaya çıkan diğer sol popülist partiler gibi hızlı bir başarı yakalamasını sağlamıştır. Nitekim bu partiler, ortaya çıktıkları ekonomik kriz döneminin ülke halkında yarattığı krizi fırsata çevirmekte oldukça başarılı olmuşlardır. Syriza Partisi yetkilileri de diğer burjuvazi partilerinin üzerinde durmadığı konulara değinmekte oldukça başarılı olmuşlardır: işsizlik ile yüzleşme, borçları azaltılması gerekliliği gibi ekonomik problemler üzerinde durulmuştur (Mavrozacharakis, Kotroyannos ve Tzagkarakis, 2017, s. 46).

Tablo 2

2009-2012 Yılları Arası Yunanistan Seçim Sonuçları⁴

	7 Ekim 2009	6 Mayıs 2012	17 Haziran 2012
ND	33,5	18,9	29,7
PASOK	43,9	13,2	12,3
SYRIZA	4,6	16,8	26,9
ANEL	-	10,6	7,5
GD	-	7,0	6,9
DIMAR	-	6,1	6,3
KKE	7,5	8,5	4,5
LAOS	5,6	2,9	1,6
Diğer	4,9	16,0	4,3

Syriza, parti olarak seçimlerdeki başarısını ülkedeki elit kesimin zenginlik ve refahına karşı insanlara ekonomik iyileşme vaat etmesi ile kazanmıştır. Diğer bir etmen ise Yunanistan'da popülizmin ilk örneğini oluşturan PASOK'un parti olarak eski gücünü ve etkinliğini yitirmesi olmuştur. Partinin asıl amacı Yunanistan'a hâkim olan iki parti sistemini yıkararak bir halk birliği oluşturmak ve kemer sıkma ve neo liberal politikalarının kaldırılmasına zemin hazırlamaktı. Popülizmin kutuplaştırıcı söylemini Syriza'da görmek mümkündür. Nitekim partinin Mayıs 2012 seçimleri için kullandığı sloganlardan biri " Onlar biz olmadan karar verdiler, biz de onlarsız devam edeceğiz" ve " Ya biz, ya onlar. Beraber onları devirebiliriz." (Kiopkolis ve Katsambekis, 2018 ss. 207-208) Görüldüğü üzere, popülizmin "biz" ve "onlar" kutuplaştırması, Syriza'nın sloganlarında gayet belirgindir. Syriza'nın biz olarak nitelendirdiği ekonomik krizin sıkıntılarını yaşayan halk iken, onlar olarak nitelendirdiği kesim ise refah içerisinde yaşayan elit kesimdir. Bu söylemler ile Syriza, krizden faydalanan elit kesim ile halk arasında keskin bir ayrım yaratmaktadır. Tüm bu sol popülizmin söylem gücü seçimlere de yansımış, 2015 Yunanistan genel seçimlerinde Syriza'nın %36'lık bir oy alarak ANEL ile 2019 yılına dek ittifak hükümeti kurmasını beraberinde getirmiştir.

Syriza'nın dikkat çektiği bir nokta ise göçmenlere yönelik tutumu olmuştur. Nitekim Avrupa Birliği ülkelerine geçiş yolunda önemli bir geçiş noktası oluşturan Yunanistan için göçmenler konusu uzun süredir gündemi meşgul etmekteydi. Syriza öncesi Yunan hükümetlerinin

4 Ayrıntılı Bilgi için Bkz. Takis S. Pappas, *Populism and Crisis Politics in Greece*, p.100

göçmenlere dair tutumu genel olarak her geçen yıl yükselen göçmen akışını durdurmaya yönelik olmuştur. Bu doğrultuda Yunan hükümeti, göçmenlerin Yunanistan'a geçerken sık kullandığı noktalarda polis denetim noktaları oluşturmuş, yine bu noktalarda dikenli teller inşa etmiştir. Ayrıca göçmenlerin sınır dışı edilmeleri için gözaltı noktaları kurulmuş, Yunan hükümetinin bu uygulamaları zaman zaman Avrupa Birliği'nden eleştiri gelmesine neden olmuştur. (Nestoras, 2015, s. 9)

Syriza'nın göreve geldiği 2015 yılı itibariyle Yunanistan'ın göçmenlere yönelik tutumu tamamen tersine dönmüştür. Nitekim Syriza, göçmenler problemini "neo liberal, kapitalist küreselleşmenin bir sonucu" olarak görmüş ve bu sürecin savaş mağdurları yarattığını, insanları yaşamak için gereken temel ihtiyaçlardan mahrum bıraktığını belirtmiştir. Bu ifadelerle Syriza, göçmenler konusunu sol popülizmin sınıf çatışması temelinde açıklamayı tercih etmiştir. İktidara gelişinden önce yaptığı bu açıklamaların ardından Syriza, yönetime geldikten sonra göçmenlere yönelik kurulan gözaltı noktalarını kapatmıştır (Nestoras, 2015, s. 15). Syriza'nın göçmen probleminde sol popülizmin sınıf çatışmasını söylemlerine etkili şekilde yansıttığı görülmektedir. Dolayısıyla Syriza'nın söylemlerindeki "biz", neo liberal sağa karşı mücadelede tüm demokratik sınıf-çalışan grup, iş arayışında olan işsizler, solcular ve göçmenler- gibi grupları kapsayan oldukça geniş bir sınıfı temsil etmektedir. (Markou, 2017, s. 61)

Syriza'nın vaat ettiği politikalar arasında büyük şirketler üzerindeki vergilendirmeyi artırmak, bankacılık sektörünü kamu kontrolü altına sokmak, Yunan toplumu ekonomik anlamda kendisini toparlayana dek borçların ödemesinin ertelenmesi, maaş kesintilerinin durdurulması gibi ekonomik anlamda oldukça önemli hedefler bulunmaktaydı. (Stavarakakis ve Katsambekis, 2014, s. 126) Syriza'nın parti politikalarında dile getirdiği bu etkili vaatlerini ne ölçüde gerçekleştirdiği konusu ise çok umut verici görünmemektedir. Nitekim parti, iktidara geldiğinden beri kemer sıkma politikaları ve ekonomik düzelme vaatleri vermiş olmasına rağmen, ülkedeki yaygın yolsuzluk ve vergilendirme başta olmak üzere çoğu konuda etkili ve planlı bir parti programına sahip olmadığı söylenebilir. Syriza Partisi, ekonomik problemlere bir çözüm getiremediği gibi, Yunan halkına vaat ettiği sosyal konulardaki iyileştirmede de başarısız olmuş; yeni iş alanları yaratmak, devlet tarafından sağlanan sosyal yardımlar gibi vaatleri karşılayamamıştır. (Mavrozacharakis, Kotroyannos ve Tzagkarakis, 2017, s. 50)

Syriza'nın vaatlerini gerçekleştirememesinin bir sebebi, söylemlerinin

gerçekleri değiştirememesi olabilir. Dolayısıyla Çıpras'ın seçim kampanyasında kullandığı söylem, bir yalan söyleme ve demagoji ustalığı olarak nitelendirilebilir. (Fischer, 2015) Tüm bu etmenler göz önünde bulundurulduğunda Syriza'nın başarısının "doğru zamanda doğru noktalara değinen söylemleri sayesinde" mümkün olduğu ortadadır.

Syriza ve Podemos'un Başarısızlığı

Tüm bu etkili ve vurucu söylemlerinin ardından, günümüzde Podemos ve Syriza'nın durumuna bakmak, sol popülizmin Avrupa'da ne durumda olduğunu görmek açısından da önemlidir. Öyle ki iki parti de önemli bir popülerlik kazandığı 2015'ten bu yana düşüş eğilimi göstermiştir. Öncelikle Syriza, 2015 yılında iktidara geldiği dönem itibarıyla, sol popülist duruşunu artırmış, söylemlerinde sıklıkla ekonomik problemlere işaret etmiştir. Zaten partinin ilk kez katılım sağladığı 2004 seçimlerinin ardından kısa sayılabilecek bir sürede iktidara gelmesi de kullandığı sol popülist söylemlerinin halkta karşılık bulmuş olmasındandır. Bununla birlikte yönetimi boyunca geçen süreçte görülmüştür ki parti, halka vaat ettiği ekonomik iyileştirmeyi gerçekleştirmekten uzak kalmış, yalnızca Yunanistan'da kronikleşmiş sorunların yüksek sesle dile getirilmesini sağlamıştır. Syriza'nın başarısız sayılabilecek yönetimi, 2019 yılındaki seçimlerde iktidarı Yeni Demokrasi partisi ve Miçotakis'e kaptırmış, 2023 seçimlerinde de sonuç değişmemiştir. AB ve ekonomik krize yönelik eleştirel söylemlerini sürdüren fakat bu konuda etkin bir tutum sergilemekten uzak bir görüntü çizen parti 2019 seçimlerinde %31'e gerilemiş, Mayıs 2023 seçimlerini ise daha büyük bir başarısızlıkla geçiren partinin oyu %17'de kalmıştır (NyTimes, 2019; AlJazeera, 2023). Başarısız geçen iki seçim sonucunda ise Çıpras, Syriza liderliğinden istifa etmiştir (Berberakis, 2023). Tüm bu süreç içerisinde bakıldığında gerek Çıpras'ın AB'nin kemer sıkma politikalarına ilişkin üçüncü Memorandumu kabul etmesi (AB ile anlaşma karşıtlığı), gerekse bu kemer sıkma politikalarının daha az acımasız oluşu (Ramalho, 2023), ülkenin ekonomik sıkıntılarını çözmeye yetmemiş, dolayısıyla 2012'den bu yana aşamalı bir yükseliş kaydeden partinin söylemsel dayanağının altını dolduramamış, tüm bu açılardan ise başarısız olmuştur.

Öte yandan İspanya'ya bakıldığında 2019 seçimlerini İspanyol İşçi Partisi %29'luk oy oranı ile birinci parti olmuş, Ocak 2020 itibarıyla ise Podemos ile bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. Ne var ki, yükseliş trendini sürdüremeyen Podemos, 2019'da iki kez yinelenen seçimlerde Nisan'da %14, Kasım'da ise %12 olarak kısmen başarısız olmuştur. (Yıldırım, 2022, s. 552-553) Bu süreci izleyen dönemde ise parti lideri

Iglesias, 2021 Mayıs'ta Madrid yerel seçimlerini sağ partinin kazanmasının ardından görevlerinden çekilmiştir (BBC, 2021). Podemos'un ve koalisyon hükümetinin en yanlış stratejilerinden birisi ise, halk yaşam maliyeti krizinden muzdaripken orduya geniş bir kaynak ayırmak olmuştur. Öyle ki Haziran 2022'de NATO zirvesine ev sahipliği yapan İspanya, savunma bütçesini büyük oranda artırmayı kabul etmiştir (Solidarity, s. 2023). Tüm bu değerlendirmeler ışığında görülmektedir ki 2008 ekonomik krizi sonrası alevlenen sol popülist döngü, 2015 yılında zirveye ulaştıktan sonra Avrupa'da giderek zayıflamaya başlamış olup, bu süreçte ise sol popülist partilerin buldukları ülkelerdeki siyasi yapıda ana aktör olarak değil, daha ziyade koalisyon ortağı ya da muhalefetteki kenar partiler olarak kalmış olmalarıdır (Venizelos ve Stavrakakis, 2022: 297). Koalisyon ortağı olarak iktidara ortak olmayı başaran sınırlı sayıdaki örneklerde de, bu çalışmada Syriza ve Podemos özelinde incelendiği üzere vaat edilen ekonomik refahın getirilmesi ve eşitsizliğin giderilmesinde başarısız olması, sol popülizmin Avrupa'da düşüşe geçmesinin diğer önemli nedenidir.

Sonuç

Peki Podemos ve Syriza, söylemlerinin büyük kısmını oluşturan eşitsizliğin giderilmesini sağlayabilmiş midir? Yoksa ülkede yaşanan bu eşitsizliği, siyasal gücü elde etmek için kullanmış mıdır? Bu noktada Syriza ve Podemos'un buldukları ülkelerdeki rollerindeki farklılığa dikkat çekmek gerekmektedir. Nitekim Syriza, büyük ortak olarak iktidara gelmeyi başarmışken Podemos ise küçük koalisyon ortağı olabilmıştır (Venizelos ve Stavrakakis: 2022, s. 297). Podemos, kendisini demokratik derinleşme ve temizlenme projesi olarak tanıtırken, bir yandan da "audience democracy" teriminin bir örneği olarak görülebilir.⁵ Bunun sebepleri ise; karizmatik otoritenin parti üzerinde, performansın parti programı üzerinde, izleyicinin yeterlilik üzerinde yer alması (Rendueles ve Sola, 2018, s. 34). Yani diğer bir deyişle Podemos'un parti kuruluşu sırasında belirttiği amaçlarından başlıcası olarak yer alan; eşitsizliklerin giderilmesi ve demokrasinin güçlenmesi, parti icraatlerinde gereken yeri kaplamamış, başta Iglesias olmak üzere daha çok medya kısmına ağırlık verilerek parti ve parti programı ikinci planda bırakılmıştır.

Hatırlanacağı üzere Zakaria, demokrasi ve anayasal liberalizmin birleşiminin liberal demokrasiyi işaret ettiğini belirtmişti. Demokrasiyi eşit ve adil seçimler gibi kavramlarla tanımlarken, anayasal liberalizmi hukukun üstünlüğü, güçler ayrılığı, temel özgürlüklerin korunması ile

5 Audience democracy, genel olarak siyasette medyanın rolünü öne çıkaran bir kavramdır.

tanımlamıştı. Podemos'un parti olarak ortaya çıkışından seçimlere dek kullandığı söylemlerinde ise Zakaria'nın demokrasi kısmı ön planda olup, anayasal liberalizm kısmına neredeyse hiç değinmemesi dikkat çekici bir unsurdur. Dolayısıyla Podemos'un, toplumdaki eşitsizliğin giderilmesi ve gücün halka tekrar verilmesi gibi umut verici söylemleri, iktidarda belirli bir güce ulaşmak amacıyla kullandığı yorumunda bulunmak mümkündür. Nitekim Podemos; merkezileşme, kişisel liderlik, yukarıdan aşağıya doğru bir yönelim göstermekte iken; liberalizmle bağdaştırılabilecek direkt, kalabalık ve hiyerarşik olmayan katılım kültürü ile ters düşmektedir (Kiouпкиolis, 2016, s. 114).

Öte yandan Yunanistan'da tıpkı İspanya'da olduğu gibi demokrasiye geçişten günümüze dek iki partinin domine ettiği bir siyasal ortam bulunmaktadır. Liberal geleneğin çok partili mücadelesi ile paralel olmayan bu durum, siyasal hayatta partiler arası çekişme ve daha fazla demokratik bir düzen için mücadele yerine, partilerin kendi ideolojilerini kabul ettirmeleri için kullandıkları bir platform olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle de bu ülkelerde politika, çoğunluk (genellikle halk, ezilen olarak karşımıza çıkar) ve azınlık (yöneten, elit, ayrıcalıklı sınıf) arasındaki mücadele sahası olabilmektedir. Dolayısıyla İspanya ve Yunanistan gibi ülkelerde popülizmin güç kazanmasının temel sebebi, genellikle hükümetlerin ekonomik anlamdaki başarısızlık zamanlarında, halka verdikleri etkili ve ayrıştırıcı söylemleri kullanarak toplumu kutuplaştırmadaki başarılarıdır. Nitekim zaten ekonomik politikaların başarısızlıklarından muzdarip ve yönetime tepkili halk, bu partilerin söylemleri ile kısa zamanda partilere yakınlık duyabilmektedir.

Yunanistan'da popülist partiler doğru zamanda doğru noktalara değinmeyi başarmışlar, fakat uygulamaya geçildiğinde hayal kırıklığı yaratmışlardır. Nitekim uygulama aşamasında partilerin, söylemlerinde dile getirdikleri ekonomik düzelme, gücün tekrar halka geçmesi, yolsuzluğun önüne geçilmesi gibi vaatleri uygulayacak parti programını oluşturmada başarısız oldukları görülmüştür. Dolayısıyla İspanya ve Yunanistan'da popülist partiler, yönetimi ele geçirmek için halkın muzdarip olduğu konuları etkili şekilde kullanmışlardır. Diğer bir deyişle, halkın umut ve neşe gibi duygularını, zafer kazanma yolunda uyandırma yoluna gitmişlerdir. İspanya'da da, Yunanistan'da da halkın kutuplaştırılması, liberal demokratik bir ülkede tehlikeli olabilecek bir durum oluşturmaktadır. Nitekim iki parti de güce ulaşmak için halkı düşmanlaştırarak iki kutba bölme yoluna gitmişlerdir.

Liberal demokrasi, temel olarak yöneten ve yönetilen arasında tümünün

bireylerin iyiliğini öngören kurumsal ve diğer anlaşmalara dayalı bir sözleşmeye dayanır. Bu doğrultuda, devlet tarafsız kalır ve siyasal rantın karşısında olarak halka kamu hizmeti sunma amacındadır. Bu durum devlete meşruluk sağlarken gerek devlet, gerekse halk için siyaset iki taraf için de kazançlı bir duruma gelir. Popülizmin görüldüğü toplumlarda ise, bu durumun tersi mevcuttur. Siyaset daha çok partinin kazandığı, sıfır toplamı bir oyundur (Pappas, 2013, s. 43). Yunanistan'da Syriza'nın vaatlerini gerçekleştirememesi, İspanya'da Podemos'un koalisyon ortağı olarak benzer durumun olacağı öngörüldüğünde görülür ki, popülizm, ortaya çıktığı toplumlarda halka bir şey kazandırmaz. Popülist partiler gücü kazanma amacındadır ve kazandıklarında da halkın beklediği ekonomik iyileşme gerçekleşmez. Sonuçta halk kutuplaşmış ve öncesinde olduğu gibi elitin karşısında dezavantajlı olarak kalmaya devam eder.

Gerek Yunanistan'da gerekse İspanya'da popülist partilerin, her iki ülkenin içinde bulunduğu özellikle ekonomik sıkıntıları, eleştirilerinin başlıca noktasını oluşturmada ustaca kullandıkları, kısacası iktidara ulaşmak için söylemlerinin odağını oluşturdukları ortadadır. İktidara gelmeyi başaran Syriza örneğinde görüldüğü üzere parti, iktidara geldiğinden bu yana geçen süreçte, eleştirdiği ekonomik sorunlara tatmin edici çözümler getirmekte başarısız olmuş; vaat ettiği ekonomik iyileşme, yeni iş alanları yaratılmasına dair sözlerini uygulamaya koyamamıştır. Sol popülist partilerin buldukları ülkelerde karizmatik otorite, zamanla otoriter bir yönetim eğilimi göstermeye başlayabilir. Diğer taraftan ülkelerde otoriterlik eğilimi görülmeyip, popülist eğilimler sadece ekonomik temelli söylemler olarak da kalabilir. Bu durumda ise ülkelerde sol popülizmin etkisi olarak halk tabanında kutuplaşma görülecektir. Ekonomik iyileşme beklentileri karşılanmayan halk, ekonomik olarak avantajlı elitin karşısında dezavantajlı durumda kalmaya devam edecektir.

Syriza ve Podemos'un bu hızlı düşüşü, akıllara Avrupa'da sol popülizmin geleceğinin ne olacağı sorusunu getirmektedir. Görünen o ki 2012-2018 arasında sol popülizmin yakaladığı momentum, büyük oranda 2008 ekonomik krizinin bir yansıması olup, o dönem için halkın sıkıntılarının güçlü bir popülist söylem ile vurgulanması, takip eden seçimlerde bu partilerin buldukları ülkede oylarının hızla artmasını beraberinde getirmiştir. Ne var ki vaatlerin uygulanmaktan uzak olması ve geçen süreç içerisinde halkın beklentilerinin büyük oranda karşılıksız kalması, sol popülist partilerin hızla yakaladıkları momentumu aynı hızla kaybetmelerine neden olmuştur. Dikkat çeken bir diğer nokta ise sol popülizmin aksine Macaristan, Hollanda örneklerinde de görüldüğü üzere sağ popülizmin alevinin henüz sönmemiş olmasıdır. Dolayısıyla sağ popülizmin

ağırlığını sürdürdüğü Avrupa'da sol popülizmin etkinliğini kaybettiği, fakat yaşanan ekonomik problemlerden dolayı tekrar eski etkinliğine dönme olasılığının bulunduğu çalışmanın temel bulgularındandır. Podemos ve Syriza örnekleri, sol popülist partilerin başarılı olması için tek başına söylem gücünün ve karizmatik otoritenin yeterli olmadığını, aksine vaat edilen ekonomik toparlanmanın sağlanması için etkili ve planlı bir yönetimin gerekli olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir. Öte yandan sol popülist partilerin, etkin ekonomi yönetimi yerine toplumun hassas noktalarına dokunarak ve popülist söylemleri kullanarak tüm bu süreci iktidara gelmek için bir araç olarak kullanma eğiliminde oldukları anlaşılmaktadır. Tüm bu noktalardan hareketle sol popülist partilerin aynı oranda hızlı yükseliş ve düşüş gösterdikleri, diğer bir deyişle "saman alevi gibi söndükleri" görülmektedir.

Sonuç olarak bakıldığında mevcut durumda sol popülizmin, sağ popülizm kadar etkin olmadığı, özellikle Avrupa bağlamında popülizmin sol aksisinin sağa kıyasla etkinliğini kaybettiği görülmektedir. Bununla birlikte, halihazırda bölge ülkelerinde birtakım ekonomik sıkıntıların devam ettiği de ortadadır. Dolayısıyla sol popülizmin Avrupa'da bir geleceğinin olmadığı çıkarımını yapmak doğru olmayacaktır. Geleceğe yönelik bir projeksiyon çizildiğinde şu an için kesin bir öngöründe bulunmak oldukça zordur, ancak mevcut bağlamlara bakıldığında sol popülizm, sağa kıyasla hızlı bir momentum yakalanan süreçteki gibi etkin değildir. Sonuç olarak Avrupa'daki ekonomik sıkıntılar devam ettiği sürece uluslararası sistemde sol popülizmin tekrar atağa kalktığı bir süreci görmek de olasıdır.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

Abts, K., and Rummens, S. (2007). Populism versus democracy. *Political Studies*, 55(2), 405-424.

Al Jazeera. (2023). New Democracy Party wins landslide victory in Greek elections. Access date: 08.12.2023, <https://www.aljazeera.com/news/2023/6/25/greece-votes-in-parliamentary-polls-for-second-time-in-five-weeks>.

Berberakis, S. (2023). Çıpras Partisinin liderliğinden Nazım Hikmet'in dizesiyle istifa etti. Access date: 27.07.2023, <https://www.bbc.com/turkce/articles/c2xky3enk62o>.

Canovan, M. (1999). Trust the people! Populism and the two faces of democracy. *Political Studies*, 47(1), 2-16.

Edles, L. D. (1998). *Symbol and ritual in the new Spain: The transition to democracy after Franco*. Cambridge University Press.

Errejón, Í., and Mouffe, C. (2016). *Podemos: In the name of the people*. London: Lawrence and Wishart Limited.

Fischer, L. (2015). From Papandreou to Tsipras. What can the history of Greek populism tell us about Syriza's election victory? Access date: 24.11.2022, <https://www.jacobinmag.com/2015/09/tsipras-syriza-pasok-papandreou-austerity-elections-populismpodemos/>.

García, G. L. (2016). A Spanish Yes, We Can! Against the two-party system: The development of political party Podemos. *Anali*, 13(1), 83-99.

Grigoriadis, I. N. (2018). Democratic transition and the rise of populist majoritarianism: Constitutional reform in Greece and Turkey. Palgrave Macmillan.

Huber, R. A., and Schimpf, C. H. (2017). On the distinct effects of left-wing and right-wing populism on democratic quality. *Politics and Governance*, 5(4), 146-165.

Kioupkiolis, A. (2016). Podemos: The ambiguous promises of left-wing populism in contemporary Spain. *Journal of Political Ideologies*, 21(2), 99-120.

Kioupkiolis, A., and Katsambekis, G. (2018). Radical Left Populism from the Margins to the Mainstream: A Comparison of Syriza and Podemos. In Ó. García Agustín and M. Briziarelli (Eds.), *Podemos and*

the New Political Cycle: Left-Wing Populism and Anti-Establishment Politics. Palgrave Macmillan.

Krastev, I. (2007). The Strange Death of the Liberal Consensus. *Journal of Democracy*, 18(4), 56-63.

Markou, G. (2017). The Rise of Inclusionary Populism in Europe: The Case of SYRIZA. *Contemporary Southeastern Europe*, 4(1), 54-71.

Martín, I., and Urquizu-Sancho, I. (2012). The 2011 General Election in Spain: The Collapse of the Socialist Party. *South European Society and Politics*, 17(2), 347-363.

Mavrogordatos, G. (1984). The Greek Party System: A Case of Polarized but Limited Pluralism. *West European Politics*, 7(4), 156-169.

Mavrozacharakis, E., Kotroyannos, D., and Tzagkarakis, S. I. (2017). Mediterranean Left-Wing Populism: The Case of SYRIZA. *European Quarterly of Political Attitudes and Mentalities*, 6(2), 40-54.

Medina, I., and Correa, P. (2016). The 2015 Spanish election: The Times They are A'changing. *Regional & Federal Studies*, 26, 407-417.

Moffitt, B. (2017). Liberal Illiberalism? The Reshaping of the Contemporary Populist Radical Right in Northern Europe. *Politics and Governance*, 5(4), 112-122.

Mouffe, C. (2000). *The Democratic Paradox*. London: Verso.

Mudde, C. (2004). The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, 39(4), 541-563.

Mudde, C. (2017). *Syriza: The Failure of the Populist Promise*. Palgrave Macmillan.

Müller, J. W. (2000). *Popülizm Nedir (Onur Yıldız, Trans.)*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Müller, J. W. (2014). The People Must be Extracted from within the People: Reflections on Populism. *Constellations*, 21(4), 483-493.

Nestoras, A. A. (2015). The Gatekeeper's Gambit: SYRIZA, Left Populism and the European Migration Crisis. *Institute of European Democrats, Working Paper*.

Özdemir, C. O. (2017). Öfkeden Umuda: İspanya'da Popülist Siyaset ve

Podemos. *Mülkiye Dergisi*, 41(1).

Pappas, T. S. (1998). *Making Party Democracy in Greece*. Palgrave Macmillan.

Pappas, T. S. (2013a). Populist Democracies: Post Authoritarian Greece and Post Communist Hungary. *Government and Opposition*, 49(1), 1-23.

Pappas, T. S. (2013b). Why Greece Failed. *Journal of Democracy*, 24(2), 31-45.

Pappas, T. S. (2014). *Populism and Crisis Politics in Greece*. Palgrave Macmillan.

Powell, C. (2016). Revisiting Spain's transition to Democracy. In S. Florensa (Ed.), *Building Democracies In The Light Of International Experiences: A Critical And Demanding Challenge For The Arab World*. Barcelona: Institut Europeu de la Mediterrània.

Ramalho, T. M. (2023). Podemos and Syriza, The End of an Era? Access date: 08.12.2023, <https://www.greeneuropeanjournal.eu/podemos-and-syriza-the-end-of-an-era/>.

Rendueles, C., and Sola, J. (2018). The Rise of Podemos: Promises, Constraints, and Dilemmas. In Ó. García Agustín and M. Briziarelli (Eds.), *Podemos and the New Political Cycle: Left-Wing Populism and Anti-Establishment Politics*. Palgrave Macmillan.

Stavrakakis, Y., and Katsambekis, G. (2014). Left-wing Populism in the European Periphery: The Case of SYRIZA. *Journal of Political Ideologies*, 19(2), 119-142.

Stavis-Gridneff, M. (2019). Greek Elections: Prime Minister Loses Re-Election to Center Right. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2019/07/07/world/europe/greek-elections-results.html>.

Urbinati, N. (1998). Democracy and Populism. *Constellations*, 5(1), 110-124.

Venizelos, G., and Stavrakakis, Y. (2022). Bound to Fail?: Assessing Contemporary Left Populism. *Constellations*, 30(3), 290-308.

Weber, M. (1946). *From Max Weber: Essays in Sociology* (H.H. Gerth and C. Wright Mills, Trans.). New York: Oxford University Press.

Yıldırım, Y. (2022). Avrupa'da Sol Popülizmin İktidar Deneyimi: Syriza ve Podemos. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 77(3), 537-557.

Yılmaz, Z. (2017). Popülizm, halk ve demokrasi: Temsili demokrasinin

Açmazları ve Radikal Demokratik Bir Popülizmin İmkânları. *Mülkiye Dergisi*, 41(1), 33-66.

Zakaria, F. (1996). The rise of illiberal democracy. *Foreign Affairs*, 76(6).

YAZARLARA BİLGİ

AMAÇ VE KAPSAM

Tesam Akademi Dergisi, TESAM Ekonomik, Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi'nin sosyal politika, ekonomi, uluslararası ilişkiler ve sosyoloji alanında orijinal ve özgün çalışmalarla hazırlayıp yılda 2 kez (Ocak ve Temmuz) yayınladığı hakemli bir dergidir.

EDİTORYAL POLİTİKALAR VE HAKEM SÜRECİ

Yayın Politikası

Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin içeriği derginin amaç ve kapsamı ile uyumlu olmalıdır. Dergi, orijinal araştırma niteliğindeki yazıları yayınlamaya öncelik vermektedir.

Genel İlkeler

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir.

Ön değerlendirmeyi geçen yazılar iThenticate intihal tarama programından geçirilir. İntihal incelemesinden sonra, uygun makaleler Editör tarafından orijinaliteleri, metodolojileri, makalede ele alınan konunun önemi ve derginin kapsamına uygunluğu açısından değerlendirilir.

Bilimsel toplantılarda sunulan özet bildiriler, makalede belirtilmesi koşulu ile kaynak olarak kabul edilir. Editör, gönderilen makale biçimsel esaslara uygun ise, gelen yazıyı yurtiçinden ve /veya yurtdışından en az iki hakemin değerlendirmesine sunar, hakemler gerek gördüğu takdirde yazıda istenen değişiklikler yazarlar tarafından yapıldıktan sonra yayınlanmasına onay verir.

Makale yayınlanmak üzere Dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez ve yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez.

Yayına kabul edilmeyen makale, resim ve fotoğraflar yazarlara geri gönderilmez.

Açık Erişim İlkesi

Tesam Akademi Dergisi, tüm içeriği okura ya da okurun dahil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir.

Tesam Akademi Dergisi'nin makaleleri açık erişimlidir ve Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr) olarak lisanslıdır.

İşleme Ücreti

Derginin tüm giderleri TESAM Ekonomik, Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi tarafından karşılanmaktadır. Dergide makale yayını ve makale süreçlerinin yürütülmesi ücrete tabi değildir. Dergiye gönderilen ya da yayın için kabul edilen makaleler için işleme ücreti ya da gönderim ücreti alınmaz.

Makale Değerlendirme Kabul Şartı

Derginin Yazarlara Bilgi metninde açıklanan ilke ve kurallara uymayan ve Yazıların Hazırlanması başlığı altında belirtilen şartları taşımayan makaleler değerlendirmeye alınmaz ve gerekli düzenlemelerin tamamlanması için makale yazara iade edilir.

Hakem Süreci

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Baş editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, cinsel yöneliminden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar.

Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.

Hakemlerin değerlendirmeleri objektif olmalıdır. Hakem süreci sırasında hakemlerin aşağıdaki hususları dikkate alarak değerlendirmelerini yapmaları beklenir.

- Makale yeni ve önemli bir bilgi içeriyor mu?
- Öz, makalenin içeriğini net ve düzgün bir şekilde tanımlıyor mu?
- Yöntem bütünlüklü ve anlaşılır şekilde tanımlanmış mı?
- Yapılan yorum ve varılan sonuçlar bulgularla kanıtlanıyor mu?
- Alandaki diğer çalışmalara yeterli referans verilmiş mi?
- Dil kalitesi yeterli mi?

Hakemler, gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana

kadar gizli kalmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdır. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir.

YAYIN ETİĞİ VE İLKELER

TESAM Akademi Dergisi, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için adres: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir.

Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

Araştırma Etiği

Dergi araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.

- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.

- Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır. Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını

koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.

- Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.
- Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.
- Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.
- Deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.
- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluşta gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.
- İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, “yöntem” bölümünde katılımcılardan “bilgilendirilmiş onam” alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdan etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirilmediği konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifle bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir.

Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır, bu bağlamda “yazar” yayınlanan bir araştırmanın kavramsallaştırılmasına ve dizaynına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize etmektir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel süpervizyonu tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını Telif Hakkı Anlaşması Formunda imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.

Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler “teşekkür / bilgiler” kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak

ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir.

Bütün yazarlar, araştırmanın sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler. Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Editör ve Hakem Sorumlulukları

Baş editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, cinsel yöneliminden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar. Gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalacağını garanti eder. Baş editör içerik ve yayının toplam kalitesinden sorumludur. Gereğinde hata sayfası yayınlamalı ya da düzeltme yapmalıdır.

Baş editör; yazarlar, editörler ve hakemler arasında çıkar çatışmasına izin vermez. Hakem atama konusunda tam yetkiye sahiptir ve Dergide yayınlanacak makalelerle ilgili nihai kararı vermekle yükümlüdür.

Hakemlerin araştırmayla ilgili, yazarlarla ve/veya araştırmanın finansal destekçileriyle çıkar çatışmaları olmamalıdır. Değerlendirmelerinin sonucunda tarafsız bir yargıya varmalıdırlar. Gönderilmiş yazılara ilişkin tüm bilginin gizli tutulmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdırlar. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir. Bazı durumlarda editörün kararıyla, ilgili hakemlerin makaleye ait yorumları aynı makaleyi yorumlayan diğer hakemlere gönderilerek hakemlerin bu süreçte aydınlatılması sağlanabilir.

GENEL BİÇİM ÖZELLİKLERİ

Yazı Tipi

Bütün metinde 11 punto Cambria yazı karakteri kullanılır. Tablo ve şekillerin nasıl hazırlanacağına dair ilgili bölüme bakınız.

Sayfa Yapısı

- A4 boyutlarındaki kâğıda üst, alt, sağ ve sol boşluk 2,5 cm (0.98 inç) bırakılarak, iki yana dayalı, satır sonu tirelemesiz şekilde olmalıdır.
- Çalışmalar tek sütun olarak hazırlanmalıdır.
- Paragraflarda ve başlıklarda girinti ve çıkıntı olmamalıdır.
- Çalışmalar 4500 - 8500 sözcük arasında olmalı ve sayfa numaraları sayfanın altında ve ortada yer almalıdır.

Paragraf Yapısı

Paragraf sekmesinde girintiler bölümünde;

- önce ve sonra alanı 0,6 nk
- satır aralığı 1,5 olmalıdır.

ÇALIŞMA BÖLÜMLERİ

Başlık

Makale başlığı, büyük harfli, bold ve sayfaya ortalı olmalıdır. Çalışma daha önce sunulmuşsa, bir projeden veya tezden üretilmişse vs. giriş başlığının sonuna (1) dipnotu konularak açıklama yapılmalıdır.

Yazar İsimleri

Yazar isimleri italik olmalıdır. Yazarın/yazarların tam adları, unvanları, çalıştıkları kurumlar ve elektronik posta bilgileri belirtilmelidir.

Öz

Öz 150-180 kelime arasında olmalıdır. Özde atıf kullanılmamalıdır.

Anahtar Kelimeler ve Genişletilmiş Özet

Dergimize gönderilen Türkçe makalelerde Giriş bölümünden önce 150-180 sözcük arasında çalışmanın kapsamını, amacını, ulaşılan sonuçları ve kullanılan yöntemi kaydeden Türkçe ve İngilizce öz (abstract) ile Türkçe makalelerde 750-1000 kelime içeren İngilizce genişletilmiş özet yer almalıdır. İngilizce makalelerde ise, yalnızca İngilizce öz (abstract) yer almalıdır. İngilizce ve Türkçe özlerin altında çalışmanın içeriğini temsil eden 3-5 İngilizce, 3-5 Türkçe anahtar kelime yer almalıdır.

Ana Metin

Nicel ve nitel çalışmalar Giriş, Yöntem, Bulgular ve Tartışma bölümlerini içermelidir.

Derleme türü çalışmalar problemi ortaya koymalı, ilgili literatürü yetkin bir biçimde analiz etmeli, literatürdeki eksiklikler, boşluklar ve çelişkilerin üzerinde durmalı ve çözüm için atılması gereken adımlardan bahsetmelidir.

Diğer çalışmalarda konunun türüne göre değişiklik yapılabilir, fakat bunun okuyucunun metinden faydalanmasını güçleştirecek detayda alt bölümler şeklinde olmamasına özen gösterilmelidir.

Kaynakça

Hem metin içinde hem de kaynakçada Amerikan Psikologlar Birliği tarafından yayımlanan Publication Manual of American Psychological Association (APA) (6. baskı) adlı kitapta belirtilen yazım kuralları uygulanmalıdır.

TABLO, ŞEKİL VE EKLER

Tablo ve Şekiller

Tablo, şekil, resim, grafik vb. unsurlar metin içerisinde yer almalıdır. Çalışmanın sonunda ayrıca verilmemelidir.

Tablo ve şekillerde genel şablonun dışında 10 punto Cambria yazı karakteri kullanılır.

Kaynak kısmı ise tablonun altında olup, 9 punto Cambria ve standart yazı karakteri kullanılır.

Paragraf sekmesinde girintiler bölümünde;

- önce ve sonra alanı 0 nk,
- satır aralığı tek olmalıdır.

Başlıklar sola dayalı, bold ve rakam ile sıralanarak yazılmalı. ("**Tablo 1**" veya "**Şekil 5**" gibi...)

Tablo ve şekiller sola dayalı olmalı ve metin kaydırma özelliği kapalı olmalıdır.

Ekler

Her bir ek ayrı sayfalarda, kaynakçadan sonra verilmelidir.

Başlıkları 11 punto Cambria, bold ve sola dayalı yazılmalıdır. ("**EK 1**" gibi...)

BAŞLIK SİSTEMİ

Başlık Oluşturma

Her düzeydeki başlığı oluşturan kelimelerin ilk harfi büyük yazılmalıdır (ve, ile, de, mi gibi ekler her zaman küçük harfle yazılmalıdır.)

Tablo ve şekil başlıkları da bu kurala göre düzenlenmelidir.

Temel Başlıklar

Çalışmanın başlığı büyük harflerle ortalı ve bold yazılmalıdır.

Birinci Düzey Başlık

Sola dayalı ve bold yazılmalıdır. Kendinden önceki paragraftan bir satır

boşluk ile ayrılmalıdır.

İkinci Düzey Başlık

Sola dayalı bold ve italik yazılmalıdır. Kendinden önceki paragraftan satır boşluğu ile ayrılmalıdır.

Üçüncü Düzey Başlık

Sola dayalı, bold ve italik yazılmalıdır. Sonuna üst üste iki nokta konmalı ve paragraf başlığın hizasından devam etmelidir. Kendinden önceki paragraftan satır boşluğu ile ayrılmalıdır.

Dördüncü Düzey Başlık

Sola dayalı ve italik yazılmalıdır. Sonuna üst üste iki nokta konmalı ve paragraf başlığın hizasından devam etmelidir. Kendinden önceki paragraftan satır boşluğu ile ayrılmamalıdır.

Beş düzeyden daha fazla başlık oluşturulması önerilmemektedir.

Tablo ve Şekil Başlıkları

Tablo ve Şekil ifadeleri (**Tablo 1**, **Şekil 1** gibi) bold kullanılmalıdır, başlıklar ise ifadelerin altında düz şekilde yazılmalıdır.

REFERANS KULLANIMI

Metin İçi Referans Gösterimi

Atıflarda yazarlar arasında & işareti değil ve ibaresi kullanılmalıdır.

Örnek;

Arpacı ve Kuyu'nun (2000) çalışması... (Kesme işaretini parantezli ifadeye koymayınız)

(Arpacı ve Kuyu, 2010, s. 72)

(Arpacı, Kuyu ve Huysuz, 2000, ss. 12-13)

Detaylar için **Temel Atıf Biçimleri** tablosuna başvurunuz.

Atıfların Sıralanması

Parantez için atıflar alfabetik olarak dizilmelidir.

Örnek;

(Arpacı, 2013; Arpacı ve Kuyu, 2010, s. 15; Karman, 2000; Zengin, Warrant, Güner, Aykut ve Karpata, 2013)

Aktarılan Kaynak

Bir referansın içindeki bir başka referanstan yapılan aktarma aşağıdaki gibi gösterilmelidir.

Örnek;

(Torgerson, 1958, ss. 1-8'den akt., Baykul, 2000; Zengin, 1957'den akt., Pınar, 1999)

DİĞER HUSUSLAR

Vurgu

Başlıklar, tablo ve şekillerde yer alan temel değişkenler haricinde metin içerisinde bold kullanılmamalıdır. Vurgulanmak istenen hususlar açma kapama tırnak imi [“ ”] veya italik kullanımı ile yapılmalıdır.

Doğrudan Alıntılar

Doğrudan alıntılar normal metne göre soldan ve sağdan girintili ve 11 punto italik olarak yazılmalıdır.

Temel Atf Biçimleri

Atf Türü	Metin İçinde İlk Atf	Metin İçi Müteakip Atflar	Parantez İçi İlk Atf	Parantez İçi Müteakip Atflar
Tek Yazarlı	Walker (2007)	Walker (2007)	(Walker, 2007)	(Walker, 2007)
İki Yazarlı	Walker ve Allen (2004)	Walker ve Allen (2004)	(Walker ve Allen, 2004)	(Walker ve Allen, 2004)
Üç Yazarlı	Bradley, Ramirez ve Soo (1999)	Bradley ve arkadaşları (1999)	(Bradley, Ramirez ve Soo, 1999)	(Bradley ve ark., 1999)
Dört Yazarlı	Bradley, Ramirez, Soo ve Walsh (2006)	Bradley ve arkadaşları (2006)	(Bradley, Ramirez, Soo ve Walsh, 2006)	(Bradley ve ark., 2006)
Beş Yazarlı	Walker, Allen, Bradley, Ramirez, Walker ve Soo (2008)	Walker ve arkadaşları (2008)	(Walker, Allen, Bradley, Ramirez, Walker ve Soo, 2008)	(Walker ve ark., 2008)
Altı ve Daha Fazla Yazarlı	Wasserstein ve arkadaşları (2005)	Wasserstein ve arkadaşları (2005)	(Wasserstein ve ark., 2005)	(Wasserstein ve ark., 2005)
Kurum (Kısaltması yaygın kullanılan)	Milli Eğitim Bakanlığı (MEB, 2003)	MEB (2003)	(Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2003)	(MEB, 2003)

Temel Kaynakça Öğeleri

Kitap

Türkçe Kitap

Bozkurt, M. İ. (2015). *İnhiraf-Kırılma- 2: İslam mezheplerinin analizi*. (İkinci Baskı). Bursa: Revizyon Medya.

Türkçe'ye Çevrilmiş Kitap

Morris, C. (2002). Psikolojiyi anlamak (A. Erkuş, D. Batıgün ve B. Ayvaşık, Çev.). Ankara: TPD Yayınları.

Türkçe Editörlü Kitap

Gleave, R. (2011). Şiilik. Y. M. Choueiri (Ed.), *Ortaoğu Tarihi kitabı* içinde (s. 103-124). İstanbul: İnkılap Yayınları.

Çok Yazarlı Türkçe Kitap

Kurban, D. ve Tsitselikis, K. (2010). *Bir mütakabiliyet hikayesi: Yunanistan ve Türkiye'de azınlık vakıfları*. İstanbul: TESEV.

Türkçe Kitap İçerisinde Bölüm

Öktem, E. (2008). Yeni Vakıflar Kanununun cemaat vakıflarına ilişkin hükümleri hakkında uluslararası hukuk açısından bazı gözlemler. S. Yazıcı, K. Gözler ve E. Göztepe (Ed.), *Prof. Dr. Ergun Özbudun'a armağan, Cilt II: Anayasa Hukuku kitabı* içinde (s. 547-377). Ankara: Yetkin Yayınları.

İngilizce Kitap

Gurr, T. R. (1993). *Minorities at risk*. Washington, D.C.: USIP Press.

İngilizce Editörlü Kitap

Aoi, C. and Coning, C. (2017). Conclusion. In C. Cedric, C. Aoi and J. Karlsrud (Eds.) *UN peacekeeping doctrine in a new era* (pp. 221-226). New York: Rutledge.

Çok Yazarlı İngilizce Kitap

Pruitt, D.G., Kim, S.H. and Rubin, J.Z. (2004). *Social conflict: Escalation, stalemate, and settlement*. New York: McGraw-Hill.

İngilizce Kitap İçerisinde Bölüm

Kjeksrud, S. and Vermeij, L. (2017). Protecting government from insurgencies. In C. Cedric, C. Aoi and J. Karlsrud (Eds.), *UN peacekeeping doctrine in a new era* (pp. 221-226). New York: Rutledge.

<p>Makale</p>	<p>Türkçe Makale Taşdemir, H. ve Saraçlı, M. (2007). Avrupa Birliği ve Türkiye perspektifinden azınlık hakları sorunu. <i>Uluslararası Hukuk ve Politika</i>, 2(8), 25-35.</p> <p>İngilizce Makale Galtung, J. (1990). Cultural violence. <i>Journal of Peace Research</i>, 27(3), 291-305.</p> <p>Online Edinilmiş Makale Galtung, J. (1990). Cultural violence. <i>Journal of Peace Research</i>, 27(3), 291-305. Retrieved from https://www.galtung-institut.de/wp-content/uploads/2015/12/Cultural-Violence-Galtung.pdf</p>
<p>Tez</p>	<p>Yüksek Lisans Tezi Ateş, T. (2016). <i>Azınlık hakları bağlamında Türkiye’de gayrimüslim cemaat vakıfları</i> (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara)</p> <p>Doktora Tezi Türkel, R. (2013). <i>Vehhabilik ve arka planı (Başlangıçtan II. Suûd Devleti’ne kadar)</i> (Yayımlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü Ana Bilim Dalı, İzmir.)</p>
<p>Kongre / Sempozyum Bildirileri</p>	<p>Tanrısever, O. (2017, Kasım). <i>Turkey’s migration diplomacy and the migration trends in its neighbouring regions: Opportunities and risks</i>. Quo Vadis Türkiye? – Ekonomik, Siyasal, Sosyal ve Güvenlik Boyutları ile Türkiye’nin Gelecekteki Konumu, II. Uluslararası TESAM Sosyal Bilimler Kongresinde sunulan bildiri, Bursa.</p> <p>Ateş, H. ve Bektaş, M. (2016). Suriyelilerin toplumsal, kültürel ve sosyal entegrasyonu. Y. Deniz ve F. Bilgin (Ed.), <i>TESAM Uluslararası sosyal bilimler sempozyumu ekonomik siyasal ve sosyal boyutları ile göç bildiri kitabı</i> içinde (s. 17-42). Erişim tarihi: 09.11.2017, http://tesam.org.tr/wp-content/uploads/2017/03/gocsempozyumbildirikitabi.pdf.</p>
<p>İnternet Kaynakları</p>	<p>T. C. Dışişleri Bakanlığı. (2017). Yunanistan’daki Türk Varlığı. Erişim tarihi: 01.01.2017, http://www.mfa.gov.tr/bati-trakya-turk-azinligi.tr.mfa.</p> <p>Hürriyet Gazetesi. (2015, 20 Kasım). Yunan sahil güvenlik mülteci botunu böyle patlattı. Erişim tarihi 04.10.2017, http://www.hurriyet.com.tr/yunan-sahilguvenlik-multeci-botunu-boyle-patlatti-40016425.</p> <p>Brookings Institution. (2014). <i>Syrian refugees and Turkey’s challenges: going beyond hospitality</i>. Erişim tarihi: 23.11.2017, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/Syrian-Refugees-and-Turkeys-Challenges-May-14-2014.pdf.</p>

INFORMATION FOR AUTHORS

AIM AND SCOPE

TESAM Academic Journal is a refereed journal covering original and genuine studies on the areas of social policy, economy, foreign policy, sociology and published biannually (January and July) by TESAM Economic, Politic and Strategic Research Centre.

Besides hypothetical and analytical genuine studies, the Journal provides genuine compilations, short assertions, translations, and letter to the editor like writings and also it provides notes that examine current events under the name of agenda.

The main objective of the TESAM Academy is, to prepare an academic ground for both scientific studies about published issues and to create new opportunities by enabling relevant views to be shared. Also to be able to contribute to the domestic and abroad social sciences literature with the synergy composed of the ideas of writers who think differently in social sciences.

Without any compromising on quality and reliability, and with its persistency, TESAM Academy Journal claims to be the one of the chief publications in the academic community.

EDITORIAL POLICIES AND PEER REVIEW PROCESS

Publication Policy

The subjects covered in the manuscripts submitted to the Journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the journal. The journal gives priority to original research papers submitted for publication.

General Principles

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. Short presentations that took place in scientific meetings can be referred if indicated in the article. The editor hands over the papers matching the formal rules to at least two national/international referees for evaluation and gives green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Changing the name of an author (omission, addition or order) in papers submitted to the Journal requires written permission of all declared authors. Refused manuscripts and graphics are not returned to the author. The copyright of the published articles and pictures belong to the Journal.

Open Access Statement

Journal of TESAM Academy is an open access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Except for commercial purposes, users are allowed to read, download, copy, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author.

The articles in Journal of TESAM Academy are open access articles licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.en/>)

Article Processing Charge

All expenses of the journal are covered by TESAM Economic, Politic and Strategic Research Centre. Processing and publication are free of charge with the journal. There is no article processing charges or submission fees for any submitted or accepted articles.

Condition of Acceptance For Evaluation

Manuscripts which do not comply with the principles and rules defined in the Information for Authors and which do not meet the requirements stated in the Manuscript Preparation section in below are not taken into consideration and will be returned to the corresponding author for the completion of the necessary arrangements.

Peer Review Process

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by Editor-in-Chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. Editor-in-Chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, sexual orientation, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors and ensures a fair double-blind peer review of the selected manuscripts.

The selected manuscripts are sent to at least two national/international referees for evaluation and publication decision is given by Editor-in-Chief upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Editor-in-Chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal. Reviewers' judgments must be objective.

Reviewers' comments on the following aspects are expected while conducting the review.

- Does the manuscript contain new and significant information?
- Does the abstract clearly and accurately describe the content of the manuscript?
- Is the problem significant and concisely stated?
- Are the methods described comprehensively?
- Are the interpretations and conclusions justified by the results?
- Is adequate references made to other Works in the field?
- Is the language acceptable?

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees is important.

PUBLICATION ETHICS AND PUBLICATION MALPRACTICE STATEMENT

Journal of TESAM Academy is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

All parties involved in the publishing process (Editors, Reviewers, Authors and Publishers) are expected to agree on the following ethical principles.

All submissions must be original, unpublished (including as full text in conference proceedings), and not under the review of any other publication

synchronously. Each manuscript is reviewed by one of the editors and at least two referees under double-blind peer review process. Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors.

All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication. In accordance with the code of conduct we will report any cases of suspected plagiarism or duplicate publishing.

Research Ethics

The journal adheres to the highest standards in research ethics and follows the principles of international research ethics as defined below. The authors are responsible for the compliance of the manuscripts with the ethical rules.

- Principles of integrity, quality and transparency should be sustained in designing the research, reviewing the design and conducting the research.
- The research team and participants should be fully informed about the aim, methods, possible uses and requirements of the research and risks of participation in research.
- The confidentiality of the information provided by the research participants and the confidentiality of the respondents should be ensured. The research should be designed to protect the autonomy and dignity of the participants.
- Research participants should participate in the research voluntarily, not under any coercion.
- Any possible harm to participants must be avoided. The research should be planned in such a way that the participants are not at risk.
- The independence of research must be clear; and any conflict of interest or must be disclosed.
- In experimental studies with human subjects, written informed consent of the participants who decide to participate in the research must be obtained. In the case of children and those under wardship or with confirmed insanity, legal custodian's assent must be obtained.
- If the study is to be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization.
- In studies with human subject, it must be noted in the method's section of the manuscript that the informed consent of the participants and ethics committee approval from the institution where the study has been conducted have been obtained.

Author Responsibilities

It is authors' responsibility to ensure that the article is in accordance with scientific and ethical standards and rules. And authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

All the authors of a submitted manuscript must have direct scientific and academic contribution to the manuscript. The author(s) of the original research articles is defined as a person who is significantly involved in "conceptualization and design of the study", "collecting the data", "analyzing the data", "writing the manuscript", "reviewing the manuscript with a critical perspective" and "planning/conducting the study of the manuscript and/or revising it". Fund raising, data collection or supervision of the research group are not sufficient roles to be accepted as an author. The author(s) must meet all these criteria described above. The order of names in the author list of an article must be a co-decision and it must be indicated in the Copyright Agreement Form. The individuals who do not meet the authorship criteria but contributed to the study must take place in the acknowledgement section. Individuals providing technical support, assisting writing, providing a general support, providing material or financial support are examples to be indicated in acknowledgement section.

All authors must disclose all issues concerning financial relationship, conflict of interest, and competing interest that may potentially influence the results of the research or scientific judgment.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published paper, it is the author's obligation to promptly cooperate with the Editor to provide retractions or corrections of mistakes.

Responsibility for the Editor and Reviewers

Editor-in-Chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, sexual orientation, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors. He/She provides a fair double-blind peer review of the submitted articles for publication and ensures that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential before publishing.

Editor-in-Chief is responsible for the contents and overall quality of the publication. He/She must publish errata pages or make corrections when needed. Editor-in-Chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers. Only he has the full authority to assign a

reviewer and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers must have no conflict of interest with respect to the research, the authors and/or the research funders. Their judgments must be objective. Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the review process. The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees must be ensured. In particular situations, the editor may share the review of one reviewer with other reviewers to clarify a particular point.

THE GENERAL FORMAT FEATURES

Font

11 point Cambria font is used for all text. Look at the related section about how to prepare the tables and figures.

Page Setup

- You should leave 2.5 cm (0.98 inch) blank to the top, bottom, left and right margins of the A4 size paper. It should be full justified. There should not be a hyphen at the end of the lines
- Studies should be prepared as a single column.
- There shouldn't be recesses and protrusions in the paragraphs and headings
- The manuscripts should contain between 4500 and 8500 words and the page numbers must be at the bottom and in the middle.

Paragraph Structure

In paragraph tab, indents section;

- 0.6 pt before and after
- Line space should be 1.5.

SECTIONS of the STUDY

Title

Article's title should be uppercase, bold and centered on the page. If the study has already submitted or it is made from a project or thesis, etc, an explanation

should be made by placing * footnote at the end of the title.

Author Names

Author names should be italicized. Author's / authors' full names, academic degrees, institutions in which they work and e-mail information should be specified.

Abstract and Extended Abstract

Submitted manuscripts in Turkish must have before the introduction section, the abstract both in Turkish and English, between 150 and 180 words and an extended abstract in English between 750-1000 words, summarizing the scope, the purpose, the results of the study and the methodology used. Underneath the abstracts, 3 to 5 keywords that inform the reader about the content of the study should be specified in Turkish and in English. If the manuscript is written in English, it must include an abstract only in English.

Main Text

Quantitative and qualitative studies should contain Introduction, Methods, Results and Discussion sections. The sample / Working Group, Data Collection Tools and Process subdivisions should necessarily be situated in method section. Subdivision of model should exist only if the model is original.

Compilations should reveal the problem, analyze relevant literature with a competent way, should concentrate on the deficiencies, gaps and contradictions in the literature and should mention the steps to be taken for the solution.

The changes can be made according to type of the issue in the other studies. But you should be careful that it shouldn't have many subsections or else so many details cause that the reader has difficulties about taking advantage of the text.

Bibliography

The writing rules that are specified in a book, Publication Manual of the American Psychological Association (APA) (6th edition) published by American Psychological Association, should be applied both in the text and bibliography.

TABLES, FIGURES AND APPENDIX

Tables, Figures

Elements like tables, figures, pictures, graphics etc. should be included in the text. They shouldn't be placed additionally at the end of the study.

10 point, Cambria and regular font is used in the tables and figures except

general template.

The resource section is under the chart, 9 point Cambria font is used.

In paragraph tab, recess section;

before and after space 0 pt,

line spacing should be single.

The titles should be left justified, bold and written by putting in order with number. (For instance “**Chart 1**” or “**Figure 5**” ...)

Tables and figures should be left justified and text scrolling feature should be turned off.

Appendices

Each annex should be in separate pages and given after the bibliography.

Titles should be written left justified, 11 point, Cambria and bold (like “**Annex 1**”)

TITLE SYSTEM

Title Formation

All title's words' initial should be capitalized. (words like and, with, also should be written in small letters all the time)

Table's and figure's titles should be arranged according to these rules.

Basic Titles

The title of the study and basic headings (Methods, Results, Discussion) should be written center justified and bold.

First Level Title

It should be written left justified and bold. It should be separated with one-line gap from the previous paragraph.

Second Level Title

It should be written left justified, bold and italicized . It should be separated with one-line gap from the previous paragraph.

Third Level Title

It should be written left justified, bold and italicized . There should be colon at the end of it and the paragraph should continue from the title's alignment. It should be separated with one-line gap from the previous paragraph.

Fourth Level Title

It should be written left justified and italicized. There should be colon at the

end of it and the paragraph should continue from the title's alignment. It should be separated with one-line gap from the previous paragraph.

It isn't recommended that you create more titles than five levels.

Tables and Figures' Titles

Tables and Figures' statements (like **Table 1**, in **Figure 1**) should be bold.

The titles of tables and figures should be italic.

USE OF REFERENCE

Reference Display Inside of the Text

You should use "and" instead of & symbol between authors in citations.

For Instance;

Arpacı and Kuyu's (2000) study... (Do not use the apostrophe in parenthetical statement)

(Arpacı and Kuyu, 2010, p. 72)

(Arpacı, Kuyu and Huysuz, 2000, p. 12-13)

Look at table of **Basic Citation Format** for details.

Ordering Citations

Citations in parenthesis should be in alphabetical order

For Instance;

(Arpacı, 2013; Arpacı and Kuyu, 2010, p. 15; Karman, 2000; Zengin, Warrant, Güner, Aykut and Karpat, 2013)

Resources Transferred

A transfer made from a reference that is in another reference should be indicated as follows:

For Instance;

(Torgerson, 1958, from pp.1-8 Baykul, 2000; Zengin, from 1957, Pınar, 1999)

OTHER ISSUES

Emphasis

Bold shouldn't be used in the text except for basic variables in titles, tables and figures. The points that required to be highlighted should be italicized or you should use opening and closing quotation marks [""].

Direct Quotes

Direct quotes should be written 11 point,italics, left and right indented as

regards normal text.

Basic Citation Format

Reference Type	The first reference in the text	Following references in the text	The first reference in the parenthesis	Following references in the parenthesis
Single Author	Walker (2007)	Walker (2007)	(Walker, 2007)	(Walker, 2007)
Two Authors	Walker and Allen (2004)	Walker and Allen (2004)	(Walker and Allen, 2004)	(Walker and Allen, 2004)
Three Authors	Bradley, Ramirez and Soo (1999)	Bradley et al. (1999)	(Bradley, Ramirez and Soo, 1999)	(Bradley et al., 1999)
Four Authors	Bradley, Ramirez, Soo and Walsh (2006)	Bradley et al. (2006)	(Bradley, Ramirez, Soo and Walsh, 2006)	(Bradley et al., 2006)
Five Authors	Walker, Allen, Bradley, Ramirez, Walker and Soo (2008)	Walker et al., (2008)	(Walker, Allen, Bradley, Ramirez, Walker and Soo, 2008)	(Walker et al., 2008)
Six and more Authors	Wasserstein et al. (2005)	Wasserstein et al., (2005)	(Wasserstein et al., 2005)	(Wasserstein et al., 2005)
associations, government agencies etc. (commonly used abbreviation)	Ministry of Education (MOE, 2003)	MOE (2003)	(Ministry of Education[MOE], 2003)	(MOE, 2003)

References Examples

Books

Book in Turkish

Bozkurt, M. İ. (2015). *İnhiraf-Kırılma- 2: İslam mezheplerinin analizi*. (İkinci Baskı). Bursa: Revizyon Medya.

Book Translated in Turkish

Morris, C. (2002). Psikolojiyi anlamak (A. Erkuş, D. Batıgün ve B. Ayvaşık, Çev.). Ankara: TPD Yayınları.

Edited Book

Gleave, R. (2011). Şiilik. Y. M. Choueiri (Ed.), *Ortadoğu Tarihi kitabı* içinde (s. 103-124). İstanbul: İnkılap Yayınları.

Turkish Book with Multiple Authors

Kurban, D. ve Tsitselikis, K. (2010). *Bir mütakabiliyet hikayesi: Yunanistan ve Türkiye’de azınlık vakıfları*. İstanbul: TESEV.

Book Chapter in an Edited Book in Turkish

Öktem, E. (2008). Yeni Vakıflar Kanununun cemaat vakıflarına ilişkin hükümleri hakkında uluslararası hukuk açısından bazı gözlemler. S. Yazıcı, K. Gözler ve E. Göztepe (Ed.), *Prof. Dr. Ergun Özbudun’a armağan, Cilt II: Anayasa Hukuku kitabı* içinde (s. 547-377). Ankara: Yetkin Yayınları.

Book in English

Gurr, T. R. (1993). *Minorities at risk*. Washington, D.C.: USIP Press.

English Edited Book

Aoi, C. and Coning, C. (2017). Conclusion. In C. Cedric, C. Aoi and J. Karlsrud (Eds.) *UN peacekeeping doctrine in a new era* (pp. 221-226). New York: Rutledge.

English Book with Multiple Authors

Pruitt, D.G., Kim, S.H. and Rubin, J.Z. (2004). *Social conflict: Escalation, stalemate, and settlement*. New York: McGraw-Hill.

Book Chapter in an Edited Book in English

Kjeksrud, S. and Vermeij, L. (2017). Protecting government from insurgencies. In C. Cedric, C. Aoi and J. Karlsrud (Eds.), *UN peacekeeping doctrine in a new era* (pp. 221-226). New York: Rutledge.

<p>Article</p>	<p>Article in Turkish Taşdemir, H. ve Saraçlı, M. (2007). Avrupa Birliği ve Türkiye perspektifinden azınlık hakları sorunu. <i>Uluslararası Hukuk ve Politika</i>, 2(8), 25-35.</p> <p>Article in English Galtung, J. (1990). Cultural violence. <i>Journal of Peace Research</i>, 27(3), 291-305.</p> <p>Online Magazine Article Galtung, J. (1990). Cultural violence. <i>Journal of Peace Research</i>, 27(3), 291-305. Retrieved from https://www.galtung-institut.de/wp-content/uploads/2015/12/Cultural-Violence-Galtung.pdf</p>
<p>Thesis</p>	<p>Master's Thesis Ateş, T. (2016). <i>Azınlık hakları bağlamında Türkiye'de gayrimüslim cemaat vakıfları</i> (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara)</p> <p>Doctoral Dissertation Türkel, R. (2013). <i>Vehhabilik ve arka planı (Başlangıçtan II. Suûd Devleti'ne kadar)</i> (Yayımlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü Ana Bilim Dalı, İzmir.)</p>
<p>Meetings and Symposium</p>	<p>Tanrısever, O. (2017, Kasım). <i>Turkey's migration diplomacy and the migration trends in its neighbouring regions: Opportunities and risks. Quo Vadis Türkiye? – Ekonomik, Siyasal, Sosyal ve Güvenlik Boyutları ile Türkiye'nin Gelecekteki Konumu</i>, II. Uluslararası TESAM Sosyal Bilimler Kongresinde sunulan bildiri, Bursa.</p> <p>Ateş, H. ve Bektaş, M. (2016). Suriyelilerin toplumsal, kültürel ve sosyal entegrasyonu. Y. Deniz ve F. Bilgin (Ed.), <i>TESAM Uluslararası sosyal bilimler sempozyumu ekonomik siyasal ve sosyal boyutları ile göç bildiri kitabı</i> içinde (s. 17-42). Erişim tarihi: 09.11.2017, http://tesam.org.tr/wp-content/uploads/2017/03/gocsempozyumbildirikitabi.pdf.</p>
<p>Internet</p>	<p>T. C. Dışişleri Bakanlığı. (2017). Yunanistan'daki Türk Varlığı. Erişim tarihi: 01.01.2017, http://www.mfa.gov.tr/bati-trakya-turk-azinligi.tr.mfa.</p> <p>Hürriyet Gazetesi. (2015, 20 Kasım). Yunan sahil güvenlik mülteci botunu böyle patlattı. Erişim tarihi 04.10.2017, http://www.hurriyet.com.tr/yunan-sahilguvenlik-multeci-botunu-boyle-patlatti-40016425.</p> <p>Brookings Institution. (2014). <i>Syrian refugees and Turkey's challenges: going beyond hospitality</i>. Erişim tarihi: 23.11.2017, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/Syrian-Refugees-and-Turkeys-Challenges-May-14-2014.pdf.</p>

